

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

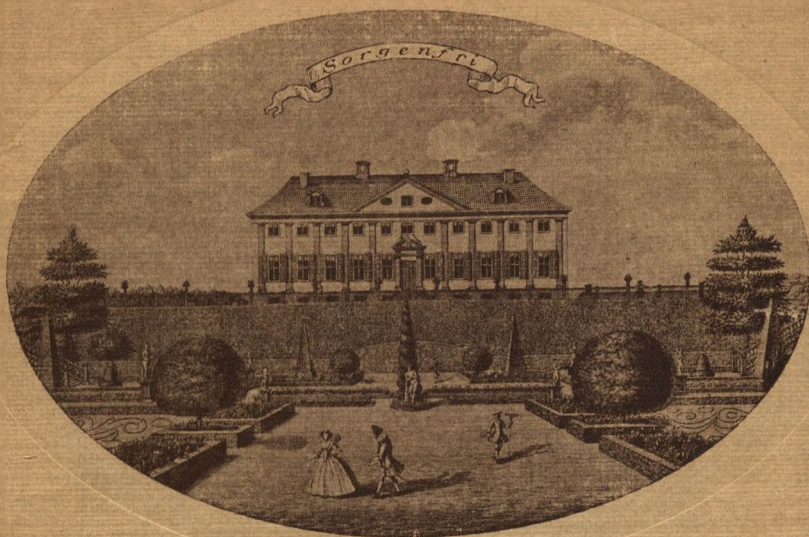
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

EILER NYSTRØM
LYNGBY SOGN
i FORTID & NUTID.

GYLDENDAL

LYNGBY SOGN I FORTID OG NUTID

Af samme Forfatter er tidligere
udkommet bl. a.

- Søllerød Sogn i Fortid og Nutid. 1911 (udsolgt).
Gentofte Sogn i Fortid og Nutid. 1916 (udsolgt).
Dronninggaard. 1930 (udsolgt).
Offentlige Forlystelser: Casorti og Forstadsteatrene. 1910 (udsolgt).
Offentlige Forlystelser: Kildeforlystelser i Dyrehaven. 1913 (udsolgt).
Den danske Komedies Oprindelse. Om Skuepladsen og Holberg. 1918 (udsolgt).
Skuespillekster fra Komediehuset i Lille Grønegade I—V. 1920-24 (udsolgt).
Holbergs egenhændige Vota. 1928.
Luxdorps Dagbøger I—II. 1915-30.
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. 1925.
Epistolæ et acta ad vitam Tychonis Brahe pertinentia (Opera omnia XIV). 1928.

LYNGBY SOGN

I FORTID OG NUTID

AF

EILER NYSTRØM

GYLDENDALSKE BOGHADEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXXIV

COPYRIGHT 1934 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL NORDISK FORLAG · COPENHAGEN

—
OPLAG: 1250 EKSEMPLARER

—
PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN

FORORD

Det foreliggende Bind om Lyngby Sogn i Fortid og Nutid slutter sig nær til de to tidligere om Gentofte og Søllerød, og udgør med dem en samlet Skildring af de nordsjællandske Egne, der er nærest knyttet til København og fra gammel Tid er præget af Hovedstadens skiftende Kulturforhold. Der er gaaet længere Tid end oprindelig tænkt, inden det er lykkedes mig at faa Rækken sluttet — mange andre Arbejder har trængt sig paa og har maattet skydes ind imellem — men det har intet Øjeblik været min Tanke at lade Opgaven staa ufuldendt, og adskillige af Bogens Afsnit har iøvrigt ligget færdige i flere Aar.

Da jeg i sin Tid begyndte denne Serie, var den historiske Udforskning af Hovedstadens Omegn saare lidet fremskredet, men siden er en righoldig Litteratur, mest Afhandlinger og Monografier, vokset frem. I de Aar, nærværende Bind har været under Forberedelse, er mine egne Samlinger i den Grad taget til i Omfang, at Stoffet til Tider har været ved at tage Modet fra mig, men jeg har i dette som i andre Tilfælde ved den endelige Udarbejdelse beslutsomt skaaret væk, for at ikke Detaillerne skulde faa Lov til at brede sig paa Helhedens Bekostning og Udviklingen derved tabes af Syne. At stille Udviklingen klart frem for Læseren, saaledes at man paa ethvert Punkt kunde se, hvorledes Lokaltiteterne er vokset ud af hinanden, at skildre disse landkendte Steders og Ejendommers Opstaaen og Sønderdeling, Overgangen fra stort til smaat, sjældnere det omvendte, hyppigst Helhedernes Opløsning i Smaadele under de ændrede sociale Forhold — det har været min Opgave. Og Opgaven har ikke altid været let, da alle Spor af Fortiden i disse Egne i Reglen er udvisket, Navnene udslidte indtil Ukendelighed og al Tradition tabt under den stadige Skiften af Mennesker og Livsformer. Saa at mange af de Detailler, jeg nødvendigvis har maattet fremskaffe, blot har tjent til at identificere nuværende Lokaltiteter med forsvundne, og er supprimeret i den endelige Skildring. Til Gengæld har jeg saaledes ikke opbrugt Stoffet for Lokalforskningen, som endnu vil kunne sanke mange Aks paa Historiens Agermark.

Maaske er Afsnittet om Kongens Lyngby blevet lidt mere vidtløftigt, end jeg oprindelig havde tænkt, men det er sket med velberaad Hu for een Gang for alle at faa en nogenlunde fyldig Fremstilling af den offentlig understøttede Fabrikvirksomhed, der for en Tid gjorde den gamle Landsby til et indu-

strielt Centrum og gav den et vist købstadsmæssigt Præg. Disse Manufakturer i Kirkebyen og Værkerne langs Mølleaaen, hvoraf de fleste hører til Lyngby Sogn, havde større Betydning i Fortiden end man nu er tilbøjelig til at tillægge dem. Omvendt er andre Afsnit, som jeg har haft Lejlighed til at behandle i de to andre Bind, f. Eks. Dyrehaven, gjort mindre omfattende.

Jeg har Tak at bringe til mange, der har støttet mig under Arbejdet. Især maa jeg nævne Dr. phil. & theol. *H. F. Rørdam*, som før sin Død overlod mig sine Samlinger til Lyngby Sogns Historie, mest Optegnelser fra ældre trykt Litteratur og Statistikker efter Sognets Kirkebøger, og min Søn, Arkitekt *Arne Nystrom*, der har ydet mig uegennyttig og kyndig Bistand ved Opmaaling og Korttegning. *Lyngby-Taarbæk Sogneraad* skylder jeg Tak for Tilskud til Bogens Udarbejdelse, ligeledes afdøde Overretssagfører *Johs. Werner*, der interesserede sig meget for Opgaven, og endvidere *Den grevelige Hiemstjerne-Rosencroneske Stiftelse*, hvorfra jeg i sin Tid fik en samlet Understøttelse til Bindene om Gentofte og Lyngby. Sluttelig bringer jeg en ærbødig Tak til Direktionen for *Carlsbergfondet*, der gennem en Aarrække har støttet mine kulturhistoriske Studier og tillige har ydet en meget kærkommen Bevilling til Udgifter ved Hjortholms Udgravning.

1. Maj 1934.

E. N.

INDHOLD

Indledning. Flademaal og Grænser, Landskabets Karakter; Folketal; Bebyggelsens Karakter; Kommunestyre og Finanser; Skolevæsen; Fattigforsorg; Adgangsveje og Samfærdsel; Sognets almindelige Historie: Side 1.

Kongens Lyngby. I. Landsbyen og Kirken. Landsbyen, Bymarken, Udskiftning, Ildebrande, Kramhandel, Apotek, Lyngby Sø; Kirkebygningen, Inventar og Kapeller, Restaureringer, Præstegaard, Degnebolig, Kirkens Husjorder, Præsteskab, Kirkegaard: Side 26. — **II. Vandmøllen.** Kornmøllen, Jacob Petz' og Casper Herbachs Industrimøller, Fred. Herbach, Kronen afhænder Møllen, i Privateje, Staten køber den tilbage, Marten van Dockum bygger den op, faar den til Ejendom, den bliver atter Kornmølle, Agent Dodts Ejertid; Holmstedts Farveri (Prinsens Vaskergaard), Preislers Gaard (Klopstock): Side 48. — **III. Kroerne.** Store Kro, Casper Herbach, Kroen lægges til Sorgenfri, i Statens Eje, Andr. Kiær, sælges og kommer i Privateje; Holland, Jagtskræderens Hus, erhverves af Weiberg, lægges til Rustenborg, købes af Andr. Kiær, Postgaard og Befordringsstation: Side 66. — **IV. Rustenborg og Ulrikkenborg.** Weibergs Gaard og to andre brænder, Weiberg faar Tomten til Ejendom og skaber Rustenborg, arves i Familien, sælges, Desmercières Ejertid, Abbestée, Ny Rustenborg; Avlsgaarden afhændes, faar Navnet Ulrikkenborg, udskiftes, indrettes til Tøjfabrik, købes af Preisler: Side 77. — **V. Silkefabrikken og andre Manufakturer.** Silkefabrikken anlægges af Hartmann Rahn, overtages af A. P. Klopstock, Staten sætter en Formue til, Silkefabrikken ender som Fattiggaard; Kirkens Klokkersted bliver Lystgaard, købes af Envoyé Titley, indrettes til Væveskole og Blegeri, Gardinfabrik; Laurences Bleggaard; Engelsborg: Side 86. — **VI. Mindre Lyststeder og Smaahuse.** Cramers Lyststed, Schalls Lyststed, Albertinelyst, Vilhelminelyst, Enderly Rose, Moyels Gaard (Palæet), Hesteskærerens Hus, Bagergaarden, Nygaard; Oversigtskort over Kongens Lyngby i ældre Tid: Side 100.

Sorgenfri. I. Torpen og Slottet. Mølletorp, Jacob Muus, Stenhuggergaard; sælges til Henrik Ehm, han afhænder Møllestrup Lund, det første Sorgenfri bygges; Michael Vibe, Gyldenløve, Ahlefeldt; købes af Kongen, skænkes Sophie Hedevig, indrettes til Kronprins Frederik (V), overlades Enkefyrstinden af Ostfriesland, bortsælges; Desmercières, Classen, Henrik Bolten; købes af Arveprinsen, arves af Kristian Frederik, bliver Stats-ejendom: Side 109; — **II. Slottets Bygningshistorie.** Dieussart, Thuraus Ombygning, Enkefyrstindens Byggeri, ombygges af Meyn: Side 123. — **III. Lystgaarde og Huse paa Sorgenfris Grund.** Stenhuggervangen og Norske Skov; van Hurks Lystgaard, Fiskerhuset (Bluhmes Lyststed), Jægerhuset (Rêverie), Jægergaarden, Vildnis (Frieboeshvile); Lottenborg, Stenhuggerhuset (Thealyst), Bryde Skovhus; Kort over Sorgenfri ca. 1800: Side 130.

Hjortholm og Frederiksdal. I. Bispeborgen. Roskildebispens Borg ved Fure-søen, Ødelæggelse i Grevens Fejde, Borgtomtens Udgravning: Side 143. — *II. Hjortholm Mølle.* Langsøbjerg, Møllen lægges under Københavns Len, bortforlenes, købes af Henrik Müller, indrettes til Kobberværk: Side 155. — *III. Frederiksdal.* Hjortholm tilbagekøbes af Frederik III, indrettes til Kongsgaard og Dyrehave, overlades Charlotte Amalie; Bygninger, Skove og Haver; overdrages Sophie Hedevig, forpagtes af Carl Plessen, skænkes Schulin, der opfører ny Hovedbygning og omlægges Haverne; Kort over Frederiksdal ca. 1765 og ca. 1800; Schulinerens Ejertid, Louisekilden: Side 162. — *IV. Mølle, Værtshus og Lyststeder.* Frederiksdals Mølle; Frederiksdals Værtshus; Ny Frederiksdal (Tusculum, Raffa Lyststed, Beckers Lyststed, Marienborg, Christianelyst, Sophienholm); Kulhus, Weverslyst, Spurveskjulhuset, Hummeltofte: Side 186.

Manufakturmøllerne mellem Virum og Lundtofte. I. Landsbyerne. Virum; Lundtofte, Lystofte, Drewsens Gaard, Kirke: Side 211. — *II. Fuglevad.* Henrik Rosenmeyer og Henrik Ehm, Martinus Nürnberg, Le- og Slibe-værk, tilknyttet Brede, Vindmølle; Landboskole, Højskole, Museer: Side 217. — *III. Brede.* Krudtværk; købes af Henrik Ehm, Kobberværk indrettes; Poul Badstubers Virksomhed, Messingværk, opretter Stamhus, gaar fallit; Brede erhverves af et Interessentskab, van Hemert Encejer, Schimmelmann, Modeweg, Klædefabrik; Arbejderforhold; Brede Indelukke: Side 224. — *IV. Ørholm.* Kgl. Krudtværk, overtages af Herm. Isenberg; Albrt Heins og Magdalene Klingenberg; Badstuber bliver Ejer, Le- og Skæreknivfabrik; Stub og Frisch; indrettes til Papirfabrik, Nelthropp og Harris, Drewsen; Griffenfelds Lystfarter, Sommerbeboere, Ørholm Bondegaard: Side 232. — *V. Nymølle.* Jacob Petz, Henrik Müller bygger Kobberrammer, Nymølle følger Frederiksdal, Henrik Ehm forpagter Nymølle som Filialværk til Brede; overtages af Badstuber, Staaltraadindustri, Badstuber faar Møllen til Ejendom; knyttes til Brede, siden til Ørholm: Side 242.

Dyrehaven og Taarbæk. I. Stokkerup. Landsbyen og dens Nedlæggelse ved Dyrehavens Anlæg; Boveskov, Stokkelund Tingsted, Byens Beliggenhed: Side 247. — *II. Raavads Mølle.* Stokkerup Mølle anlægges som Industri-værk af Chr. Alckenbrecht, ødelægges i Svenskekrigen, Peter Kalthoff faar den til Krudtværk, overtages af Kongen; Krudtværket nedlægges, Jessen faar Raavad til Fileværk, gaar fallit, Københavns Isenkræmmere køber Værket, Raavaddam bliver Aktieselskab: Side 251. — *III. Springforbi.* Stokkerup Kro flyttes uden for Dyrehavehegnet, bliver til Springforbi; Kro, Lyststed, kaldes Sølund, overtages af Drewsens Svigersøn og bliver Oliemølle; Oliemøllen nedlægges, Springforbi sælges som Lyststed: Side 260. — *IV. Dyrehavens Anlæg, Eremitagen og Skovhusene.* Dyrehavens Tilblivelse, Græsning og Hegn, Vildtet og Skoven; Eremitagen (ældre Eremitage, Thurahs Nybygning); Skovløbersteder, Hjortekærs-huset, Fortunen, Klampenborg, Vandkuranstalten: Side 264. — *V. Taarbæk.* Torbækken og Fiskelejet; Taarbæksdal (Kro), Annabjerg (Søbakken), Christiansro, Erichsberg og nyere Lyststeder; Neptunus, bliver Bedehus og Skole, afløses af Taarbæk Kapel: S. 286. — *VI. Dyrehaven som Folkepark.* Folkeliv, Kirsten Pils Kilde, Kilderejser, Dyrehavsbakken, Eremitagevæddeløb, Friluftsteater: Side 297.

Anmærkninger. Henvisninger og mindre Oplysninger: Side 313.

UDSIGT PÅ FORTUNEN
(Maleri af Dalsgaard, 1856)

INDLEDNING

Flademaal og Grænser, Landskabets Karakter — Folketal — Bebyggelsens Karakter — Kommunestyre og Finanser — Skolevæsen — Fattigforsorg — Adgangsveje og Samfærdsel — Sognets almindelige Historie.

I det sidste halve Aarhundrede har Danmarks Hovedstad med den for moderne Storstæder karakteristiske Udvidelsestrang i stigende Grad lagt Beslag paa aabent Land i Byens Omegn, hvor der var fri Mark til Udstikning af nye Vejnet og Plads for nye Menneskeboliger. Efter at det tidligere lige saa idylliske som højhellige Fæstningsterræn inden for Søerne var priggivet, efter at Veje og Gader var groet hen over de gamle Voldarealer, Stadsgraven kastet til, Demarkationsterrænet udnyttet og Forstæderne fuldt bebygget, rettedes Blikket mod Syd, Vest og Nordvest, mod landlige Egne, der indlemmedes i Hovedstaden og

indtoges til Storstadsbebyggelse, saaledes at København i dette Øjeblik helt omklammer sin gamle Nabo mod Vest, det endnu for et Par Menneskealdre siden halvt landlige Frederiksberg — nu en Enklave inden for Hovedstadens Omraade.

Kun mod Nord var der ikke Betingelser for Storstadens Vækst eller Mulighed for Terrænvinding. Ikke fordi Landskabet ad den Kant var uegnet til Bebyggelse eller var terra incognita for Hovedstadens Befolkning. Tværtimod — Egnene her havde en særegen Tiltrækning, baade ved den rige Afveksling i Naturen og ved Beliggenheden langs det friske Øresund; en aarhundredgammel Tradition havde netop ført Hovedstadsbeboerne ud ad den Kant, naar de søgte Adspredelse og Hvile efter Arbejdet. Men af den simple Grund, at her var Pladsen optaget, her var ingen Chancer for den graadige Hovedstad, ingen Betingelser for at skabe Nyanlæg. Men selv om København ikke administrativt havde evnet at underlægge sig disse Egne, saa havde dens Borgere selv forstaaet her at skabe sig tilløkkende Fristeder, borte fra Byens Larm og Uro. Og efterhaanden er da ogsaa disse Egne draget ind under Hovedstadens »Interessesfære«, mærket af de Fordele og Ulemper, der altid klæber ved et stort Bysamfund, og underlagt et kommunalt Styre, der i Realiteten er analogt med Hovedstadens. De hører med andre Ord med til det moderne Begreb: Storkøbenhavn.

Disse Hovedstadens uafhængige og selvstyrende Kolonier — om man saa maa sige — strækker sig langs Sundets Bred saa langt mod Nord, som man med ældre Tidens lidet komplicerede Befordringsmidler — til Fods, til Hest eller med Vognspand — kunde rejse frem og tilbage i Løbet af en Dag med rimelig Tid til Ophold paa den valgte Standplads — Forhold, der i ældre Tid netop havde betinget deres Bebyggelse. De omfatter tre Sogne, nu Sognekommuner, der langt tilbage i Tiden alle er dybt mærkede af Naboskabet med og den nære Tilknytning til Hovedstaden. Nærmest København Gentofte Sogn, nu delt i flere Kirkesogne, men stadig udgørende en samlet Kommune — længst mod Nord Søllerød Sogn, og midt imellem *Lyngby Sogn*, den nuværende *Lyngby-Taarbæk Kommune*.

Flademaal og Grænser, Landskabets Karakter. Lyngby-Taarbæk Sognekommune ligger i Sokkelunds Herred, Københavns Amt, og indtager efter Udregningerne i den sidste Matrikel et Areal af 6243 Tdr. Land. Denne Maaling er foretaget i Marken og Vandarealerne er ikke medregnet. Ved en nyere planimetrisk Maaling paa Grundlag af Generalstabens Kort sættes Sognets Landareal til 6221,6 Tdr. Land og det samlede Vandareal — Søer, Damme og Vandløb — til 783,4 Tdr. Land, heri medregnet hele Lyngby Sø og 521 Tdr. Land af Furesøen — ialt 7005 Tdr. Land eller ca. 38,6 Kvadratkilometer. Af de tre Nord for Hovedstaden liggende Kommuner er Lyngby-Taarbæk i Flademaal noget mindre end Søllerød, men betydelig større end Gentofte, hvorved dog maa bemærkes, at Jægersborg Dyrehave indtager over en Fjerdedel af hele Lyngby-Taarbæk Kommunes Areal. Omraadet udgør en langstrakt uregelmæssig Rektangel, der paa sit bredeste Sted i Øst-Vest, fra Klampenborg til Kulhus, maaler godt 11 Kilometer, men paa sit bredeste Sted i Nord-Syd, fra Geelsskov til Grænsen mod Gladsakse Sogn, kun $4\frac{1}{2}$ Kilometer.

Lyngby-Taarbæk Kommune omgives af Øresund, Søllerød Sogn, Furesøen, Værløse Sogn, Gladsakse og Gentofte Sogne. Fra Klampenborg løber Grænsen Nord paa langs Øresund indtil Strandmøllen, bøjer derpaa mod Vest og følger Mølleaaen indtil Ørholm; lidt Syd for Ørholm Mølleddam løber den videre langs Aalebæk, men bøjer pludselig mod Nord op mod Geelsskov, gaar Sønden om Skovridergaardens Villakvarter og følger endnu et Stykke Skovens sydlige Hegn. Hvor dette slipper, løber den Nord om Kollemose, videre Syd om Maglemose, saaledes at Kanningaarden kommer til at ligge i Lyngby Sogn. Dernæst gaar Grænsen for Sognets Landareal langs Furesøens Bred, først Syd paa til Hjortholm Borgplads, derpaa Vest ud langs Søgrænsen for Frederiksdals Storskov. Ved Skovens Vestende følger Sognegrænsen Skovhegnet mod Syd indtil Kulhus, bøjer derfra mod Øst langs »Bøndernes Hegn« og Bagsværd Sø, og følger fra Nybrø den søndre Bred af Lyngby Sø; ved Kongsvilje (i Gladsakse Sogn) gaar den atter Syd paa indtil lidt Nord for Sten-

gaard, følger siden Gammelrose Rende mod Øst og løber langs Jægersborgs Marker og Ermelunden indtil Fortunen. Herfra følger Grænsen det sydlige Dyrehavehegn ud til Sundet ved Klampenborg. Mindre Omlægninger af Sognegrænsen har fundet Sted i den sidste Snes Aar. I 1906-7 kom et Mageskifte i Stand med Søllerød Sogn i Egnen Nord for Virum, senere indtoges en Trekant uden for Fortunen, og i de sidste Aar har der fundet nogle Grænsereguleringer Sted ved Klampenborg Jernbanestation.

Landskabet beherskes mod Øst af den store Jægersborg Dyrehave med en smal, men tæt Randbebyggelse ud mod Sundet, bestaaende af Taarbæks talrige Lyststeder og Villaer. Mellem Dyrehaven i Øst og Furesøen i Vest ligger den gamle Sogneby, Kongens Lyngby, netop i Kommunens Midtpunkt. Sognebyens tætte, næsten købstadagtige Bebyggelse og Mølleaaens Forløb Nord paa, der omfatter Strømmens skønneste Partier under dens hele Løb fra Furesøen til Øresund, deler Kommunen i to Halvdele. Ud til begge Sider ligger vidtstrakte, jævne Markflader, endnu kun til Dels indtaget til Bebyggelse, med de gamle Landsbyer Lundtofte i den østlige Halvdel, Virum i den vestlige. Yderst ude mod Vest afsluttes Landskabet af Frederiksdals Skove, groet op paa et stærkt bakket, landskabelig pragtfuldt Terræn langs Furesøens Bredder.

Folketal. I ældre Tid var Lyngby Sogn det mest folkestærke af de tre Nord for Hovedstaden liggende Landsogne. Da der i 1645 blev udskrevet »Hovedskat« af Sjælland og Laaland-Falster, udviste Mandtallene for Lyngby Sogn en Befolkning paa 433 Personer over 15 Aar (Gentofte Sogn: 308, Søllerød Sogn: 261), og da der efter Svenskekrigen atter blev udskrevet Hovedskat til Jul 1660, var Tallet paa samtlige Beboere (ogsaa de mindreaarige) 535 — altsaa rimeligvis nogenlunde uforandret, medens det i Gentofte var sunket stærkt (til 191) og i Søllerød Sogn gaaet en Del i Vejret (til 344). Det var en naturlig Følge af, at Gentofte laa Krigsoperationernes Brændpunkt nærmere. At Gentofte Sogns Skæbne var nærmere knyttet til Hovedstadens end Lyngbys, viste sig ogsaa længer ned i Tiden, da Udflytningen fra København begyndte for Alvor. Lige indtil Udgangen af 1870erne havde Lyngby Sogn en Overvægt i Befolknings-

mængde, men fra 1880 overfløjes det af Gentoftte, og Forskellen vokser stadigt og stærkt ned mod Nutiden. De officielle Folketællinger fra 1769 indtil vore Dage udviser for Lyngby Sogn følgende Indbyggertal:

15. Aug. 1769...	1496	1. Febr. 1855...	3769
1. Juli 1787...	1763	1. — 1860...	3977
1. Febr. 1801...	1984	1. — 1870...	4296
18. — 1834...	2719	1. — 1880...	4823
1. — 1840...	3035	1. — 1890...	5416
1. — 1845...	3448	1. — 1901...	7734
1. — 1850...	3623	1. — 1906...	8605
1. Febr. 1911...	9317 (deraf Taarbæk: 1224)		
1. — 1916...	10895 (— — 1864)		
1. — 1921...	12168 (— — 1825)		
5. Novbr. 1925...	13889 (— — 1929)		
5. — 1930...	15312 (— — 1969)		

En Sammenligning med Listen i »Gentoftte Sogn i Fortid og Nutid« S. 4 viser Udviklingen. Lyngby-Taarbæk Kommunes samlede Folketal var 1. Juli 1933: 17238.

Forskellen paa Antallet af Vinter- og Sommerbeboere (Listen ovenfor omfatter med Undtagelse af enkelte Aar kun den første Kategori) er i Lyngby Sognekommune betydelig ringere end i Gentoftte og Søllerød Kommuner. Denne sidste har langt det største Landliggerklientel, derefter følger Gentoftte og sidst Lyngby. I Lyngby Kommune var Forskellen i 1927 — idet der her som i det følgende ses bort fra de seneste Aar, hvori de økonomiske Forhold har været underkastet saa store Svingninger:

	1. Febr. 1927	1. Aug. 1927	Forskel
Lyngby Sogn	11911 Beboere	12699 Beboere	788
Taarbæk Sogn	1923 —	2786 —	863
Ialt	13834 —	15485 —	1651

Hvilket viser, at Taarbæk Sogn i vore Dage er Kommunens udprægede Landliggerdistrikt; det har næsten 45 pCt. Sommerbeboere, medens Lyngby Sogn har knap 6½ pCt. For et Par

Menneskealdre siden var Kongens Lyngby ogsaa en udpræget Landliggerby, men nu er Beboerne for langt den største Del stationære.

Bebyggelsens Karakter ses af den følgende Tabel over Gaarde, Huse og Villaer i 1927. Den gamle Sogneby, Kongens Lyngby, hævder sin Overvægt over Kommunens andre Lokalteter ved langt den stærkeste Bebyggelse, ogsaa for Villaernes, de egentlige Landhuses Vedkommende, og markerer sin købstadmæssige Karakter ved de talrige industrielle Anlæg og mange store Udleje-Ejendomme. Gaardantallet i Virum karakteriserer endnu denne Lokaltet som Sognets betydeligste Landsby og Taarbæk med de i Forhold til sit Omraade talrige Smaahuse og Villaer som det foretrukne Sommeropholdssted inden for Kommunen.

Gaarde, Huse og Villaer i 1927.

By eller Distrikt	Gaarde og større Jordejendomme til Næringsbrug (Gartnerier etc.)	Fabrikker og industrielle Anlæg	Større Udleje-Ejendomme	Ældre Smaahuse uden Jord	Egentlige Villaer (3: Beboelseshuse med 1 à 2 Lejligheder og Have)
Kongens Lyngby	25	26	180	116	474
Fortunen	3	1	»	6	16
Lundtofte og Ørholm	17	3	20	37	60
Hjortekær	10	4	5	12	32
Brede	»	1	30	2	10
Virum	43	2	7	46	65
Ryvejs Villakvarter	4	»	»	»	106
Kaninggaardens Villakvarter	8	»	3	2	22
Frederiksdal m. m.	14	1	2	8	23
Taarbæk	2	»	23	119	184
Jægersborg Dyrehave	2	1	10	20	16
Ialt	128	39	280	368	1008

Kommunestyre og Finanser. Lyngby Sogn er fra gammel Tid en landkommunal Eenhed, der efter Loven af 13. Aug. 1841 fik sit eget Sogneforstanderskab. Ved kgl. Resolution af 11. Decbr. 1906 blev Kommunen delt i to Kirkesogne, Lyngby og Taarbæk, og mærkelig nok førte denne Foranstaltning til, at Indenrigsministeriet ved Skrivelse af 13. Januar 1909 fastsatte, at den gamle Sognekommunes oprindelige Navn skulde ændres til »Lyngby-Taarbæk Kommune«. En Fortsættelse af denne Navneskik kan ved Oprettelsen af flere Kirkesogne (Nabokommunen Gentofte har i Øjeblikket fem) faa urovækkende Konsekvenser. Foreløbig er Lundtofte kommet til som selvstændigt Kirkesogn fra 1. Januar 1932.

Det første Valg af Sogneforstanderskab (fra 1868: Sogneraad) fandt Sted i Slutningen af 1841, og blandt de valgte var flere af de til Sognet fra gammel Tid knyttede Navne, saaledes Grev J. S. Schulin paa Frederiksdal, og blandt Bønderne Gaardejer, senere Landvæsenskommissær P. Lund, der sad i Sogneraadet i fulde halvtredsindstyve Aar. Den 4. Decbr. traadte man første Gang sammen for at vælge Formand, 4. Januar 1842 holdtes det første ordentlige Møde. Raadets Formand blev Kaptajn S. N. Beutner, Oliemøller paa Springforbi og indgiftet i Familien Drewsen, en af Egnens ældste Slægter. Da han fratraadte 1846, overtog P. Lund første Gang Formandskabet, som i Aarene derefter var paa flere forskellige Hænder, indtil P. Lund atter blev Formand 1858 og beholdt Posten indtil 1882; efter ham fulgte Kammeraad C. Lund, der havde siddet i Sogneraadet siden 1857. Begge udtraadte 1892. Ogsaa de to følgende Sogneraadsformænd havde mange Virkeaar bag sig, inden de gik af. Proprietær E. Piper var Medlem af Raadet fra 1886 til 1913 og Formand fra 1892, Redaktør Johan Wilmann indtraadte 1907 og var Formand fra 1913 til sin Død 1928. I et Tidsrum af 70 Aar har Lyngby Sogneraad altsaa kun haft fire Formænd. De to første var ligesom de to sidste Modsætninger i politisk Anskuelse, men alle kom de til at betyde overordentlig meget for Kommunens Trivsel i dette for hele den moderne Udvikling saa betydningsfulde Tidsrum. For de to sidste er der rejst Mindesten paa Kom-

munens Grund — for Piper ved Kongevejen, dér hvor Frederiksdalsvejen drejer af mod Vest til hans Gaard Hummeltofte, for Wilmann midt i Bondebyen ved de Alderdomsboliger, der først og fremmest var hans Værk.

Den stedse stigende Folkemængde medfører en stadig voksende Administration. Tallet paa Kommunens Embedsmænd og

KOMMUNEBYGNINGEN I LYNGBY
(Fotografi)

Funktionærer var i 1928: 43 Personer, hvoraf 28 fungerede under Kommunens Centraladministration og tekniske Forvaltning, henholdsvis med en Kontorchef og en Kommuneingeniør i Spidsen, medens Resten var knyttet til Vejvæsen, Alderdoms- og Børnehjem m. m. Hertil kom yderligere Skolevæsenets Personale (51 Personer), Funktionærer og Arbejdere ved Kirken og Kirkegaardene (9 Personer) samt Brandkorpset (20 Personer) — ialt 123 Personer.

Kommunens Administration har til Huse i Kommunebygning-

ger i Lyngby og Taarbæk. Kommunebygningen i Lyngby bestaar for en Del af det nedenfor omtalte Drewsens Hospital — eller »Drewsens Minde« som det kaldtes i senere Tid. Efter Hospitalets Nedlæggelse havde Sogneraadet en Tid lang Lokaler i det gamle Hus, indtil man i 1899 lod indrette den nuværende Kommunebygning ved Ombygning af Drewsens Minde og den Sonden for liggende lave Længe ud mod Kirkestræde. Taarbæk Kommunebygning er opført 1922-23 af Arkitekt K. Friderichsen. Foruden Lyngby Kirke, Skoler og Alderdomshjem, der omtales nedenfor, ejer Kommunen Lyngby Gasværk, anlagt 1895 og udvidet flere Gange senere, endvidere Lyngby Vandværk, anlagt 1903-4 og udvidet 1915 og 1924, Dybendal Vandværk, anlagt 1931-32 mellem Hjortekær og Lundtofte, to Vandtaarne ved Fortunen, opført 1904 og 1923, samt et i Virum, opført 1919-20, det sidste efter Tegning af Arkitekt Magdahl-Nielsen. Af ubebyggede Grunde ejede Kommunen 1. Jan. 1933 ca. 32 Hektarer, derunder ikke medregnet inddraget Kirkegaardsjord og Arealer, udlagt til Sportspladser.

Om den økonomiske Udvikling i de sidste tresindstve Aar giver følgende Tal et Begreb:

	Udgift til						
	Skatteindtægt	Skolevæsen	Sociale Formaal			Vej- og Kloakvæsen	Forrentning af Gæld
			Aldersrente	Arbds. underst.	Fattighjælp		
	Rdr.	Rdr.			Rdr.	Rdr.	Rdr.
1869 ...	17966	3873	0	0	8887	1148	222
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1889 ...	62550	10367	0	0	30655	11070	2550
1908-9..	152698	35811	18865	0	30635	66301	11429
1918-19.	627595	151162	109561	7261	73769	279813	58420
1926-27.	1413216	347817	94672	109755	123810	267545	231113

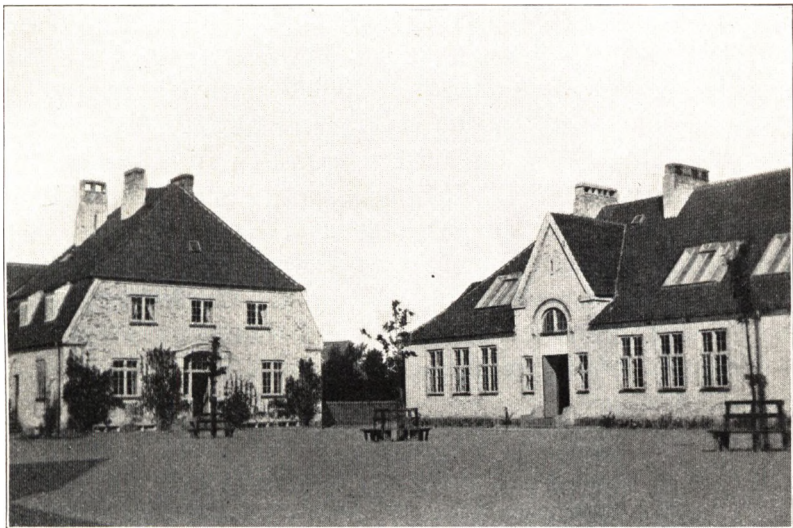
Kommunens Gæld beløb sig 1. April 1932 til 7 Millioner 622764 Kr., dens Aktiver til 9 Millioner 317357 Kr.

Skolevæsen. Den første Skole i Lyngby blev oprettet i 1690erne paa Initiativ af Sognepræsten Mag. Fred. Plum. En velstaaende Bonde i Kongens Lyngby havde 1634 skænket til Sognets fattige en Sum af 50 Slettedaler, der skulde udsættes paa Rente. Kapitalen sattes fast, men da den atter blev fri, traf Mag. Plum Aftale med Biskop Bagger om at anvende 10 Rdr. til en Fattigblok i Kirken, som nok skulde give Renten af hele Summen, og for Resten af Kapitalen købte han Bygningen paa en af Kirkens egne Huslodder, lod den udvide med et Fag og indrette til Skole — alt for de resterende 40 Rdr. Hvorefter Huset blev forsynet med en »fattig Skolemester«.

Saaledes hjalp man sig, indtil der i Aarene efter 1721 oprettedes kgl. Skoler paa de sjællandske Rytterdistrikter. Lyngby fik da ogsaa sin Rytterskole, som langt ned i Tiden laa i Bondebyen, ved den nuværende Høstvej. Der skulde paa hvert af de seks sjællandske Distrikter opføres tyve Skoler, men Københavns Rytterdistrikt fik et Par mindre, da Prinsesse Sophie Hedevig som Ejer af Godserne Frederiksdal og Dronninggaard allerede havde sørget for sine Almuebørn; hun oprettede ved en Fundats af 5. April 1721 fem Skoler, hvoraf de fire fik nye Bygninger. Den ene af disse sidste laa i Virum, saaledes at Lyngby Sogn allerede i Frederik den Fjerdes Tid havde Skoler i to af sine Landsbyer. Prinsessens Skoler var nogenlunde af samme Type som Kongens — smaa straataekte Bindingsværksbygninger paa 6 Fag, hvoraf Skolestuen indtog de tre, Forstuen det ene og Skoleholderen fik de to til »Vaanstue«. Skolestuen var forsynet med Jernkakkellovn og et primitivt Inventar: 1 Bord og nogle Bænke samt et Skab, hvori skulde opbevares Skolebøgerne, som i Fundatsen fastsættes til: en Brochmanns Postil, 2 Bibler, 12 nye Testamenter med tilhørende Salmebøger, 100 Katekeser og 100 ABC-Bøger for hver Skole.

I en Aarrække maatte de to Skoler i Lyngby og Virum bestride Undervisningen af Sognets samtlige Børn, men efterhaanden som Antallet af Arbejdere ved Mølleaaens store industrielle Værker steg, øgedes ogsaa Børnetallet, og flere af Værkerne anlagde selv Skoler for Arbejderbørnene. Raavaddam fik

sin egen Skole, ligeledes Brede, hvor Skolen oprettedes 1784 og udvidedes 1811, da Skolen i Nymølle, der var oprettet 1806 af det Ørholmske Interessentskab, flyttedes dertil. I 1805 oprettedes i Lyngby en »Præliminærskole« i Forbindelse med den nedenfor omtalte Nyordning af Fattigforsorgen, og i 1829 indrettedes yderligere en Arbejdsskole i det nedlagte Arbejdshus, saaledes at Kongens Lyngby derefter fik tre Skoler ialt. Ved Skoleplanen

KOMMUNESKOLEN VED BAGSVÆRDVEJEN
(Fotografi)

af 1811 bestemtes det, at ogsaa Taarbæk, der hidtil havde hørt under Hvidøre Skoledistrikt, skulde have egen Skole, men først i 1821 lykkedes det at faa Rum til Undervisningen, idet et Par engelske Forretningsmænd skænkede deres Lyststed i Taarbæk til Bedehus og Skole.

Skolerne i Lyngby stod allerede i Slutningen af det attende Aarhundrede paa et relativt højt Standpunkt. Da Biskop Balle 1785 visiterede i sit Stift, noterede han om Lyngby bl. a.: »Efter som denne Menighed er udsat for megen Adspredelse og blandes ideligen med mange fremmede, maa jeg tilstaa at have fun-

det en bedre Kundskab i Almindelighed end jeg forventede«. Ved Midten af 1830erne var Lyngby Sogn inddelt i fem Skoledistrikter med ialt seks Skoler, der for saa vidt lededes efter Datidens moderne Principper som der i dem alle — med Undtagelse af Taarbæk Skole — var indført Gymnastik og den i sin Tid saa højt priste indbyrdes Undervisning. I 1834 besøgte samtlige Sognets Skoler af ialt 482 Børn.

Kommunens Skoler er endnu knyttet til de samme Byer og Lokalteter, blot er der kommet en ny til i Lundtofte, som er udvidet 1927. Den nuværende Lyngby Kommuneskole (ved Bagsværdvejen) er bygget 1908-9 og udvidet 1911 og 1914, Virum nye Skole indviet 1920, begge opført efter Tegning af Arkitekt Magdahl-Nielsen. I 1932-33 er opført en ny Kommuneskole Øst for Lyngby (Arkitekt K. Friderichsen). De nye Skoler i Taarbæk og Raavad skyldes begge Arkitekt Lønborg-Jensen og er taget i Brug henholdsvis 1914 og 1919. Paa Brede benyttes endnu en Skolebygning, opført 1894 af Værket, i Forbindelse med en ny Bygning, der 1921-22 er bygget af Kommunen. Børneantallet fordelte sig ved Begyndelsen af Skoleaaret 1927-28 saaledes:

Lyngby Skole.....	727
Virum Skole.....	162
Raavad Skole	142
Brede Skole.....	193
Taarbæk Skole	152
Lundtofte Skole	151

Kommunen har 1922 ladet opføre Statsskolen i Lyngby og ejer Bygningerne til den private Underskole, der drives som et Andelselskab af Elevernes Forældre.

Fattigforsorg. Lyngby Sogn har i Befolkningselementerne allerede fra ældre Tid adskilt sig fra andre sjællandske Landsogne. Bortset fra den Ejendommelighed, som det deler med Gentofte og Søllerød, nemlig at være et københavnsk Oplandsterritorium, har Lyngby Sogns Befolkning ikke blot været Agerdyrkere og Fiskere, men Sognet har tidligt haft Karakter af Industriomraade, idet baade Mølleaaens Værker og Fabrikkerne

i Sognebyen har bevirket, at det fra gammel Tid har haft en for en Landkommune forholdsvis stor Arbejderbefolkning; der har her, bortset fra Lyststedsejere og Sommerbeboere, altid været færre Velhavere og flere Smaafolk end i de tilgrænsende Landsogne.

Derfor har Fattigforsorgen i Forhold til Folketallet tidligt krævet relativt store Midler og særlige Foranstaltninger. I gammel Tid, da Forholdene endnu var smaa, tog man sig ganske vist ogsaa af Folk, der ikke kunde klare sig selv. Et Fattighus til Anbringelse af »vanføre Mennesker«, der ikke havde Raad til at leje sig en Bolig, blev allerede 1667-68 indrettet i et af Kirkens Fæstehuse. Men det var først langt senere Fattigforsørgelsen blev sat i System. Førend det ved Loven af 5. Juli 1803 gjordes til Pligt for Landkommunerne at underholde deres fattige, havde en sjællandsk Præst, Eiler Hammond i Brøndbyerne, taget Initiativet til en Nyordning paa dette Omraade, og en »kgl. approberet Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Sjælland« udgik 15. Juni 1802. Det af Hammond til Kancelliet indsendte Forslag fik blandt andre ogsaa Sognepræsten i Lyngby, den socialøkonomisk interesserede Bone Falch Rønne, Lejlighed til at udtale sig om, og han bifaldt det i sin Helhed, men raadede dog til at give »Planen« en foreløbig Karakter — hvad den ogsaa fik — for at Detaillerne kunde drøftes og prøves. Selv havde han sin »egen lille Erfaring« paa dette Omraade, havde studeret den i Datiden bekendte og beundrede engelsk-amerikanske Grev Rumfords filantropiske Virksomhed og var dybt interesseret i humane og veldædige Foretagender.

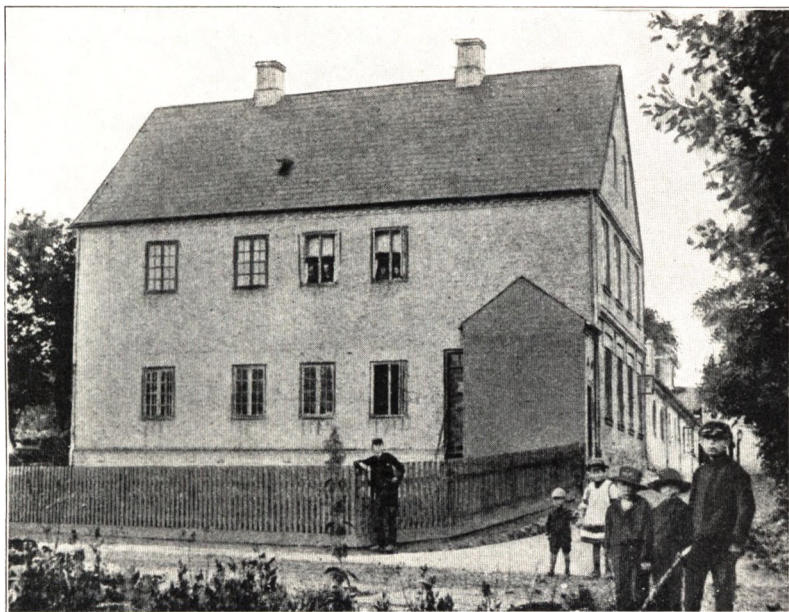
Lyngby Sogn rummede som sagt ikke faa af Samfundets Stedbørn, og den gamle fundatsmæssige Belæggelsesret i Gentofte Hospital betød kun lidet for den almindelige Fattigforsorg. Pastor Rønne fik derfor, saa snart den nye Plan var offentliggjort, indrettet et velordnet Fattigvæsen. Han fik nedsat en Fattigkommission af Mænd fra forskellige Egne i Sognet, fik Omraadet inddelt i Distrikter og skaffet en Række faste Bidragydere — »Subskribentere« som de kaldtes. Den nyoprettede Kommis-

sion holdt sit første Møde 5. Septbr. 1802 og endnu samme Aar ydedes der Understøttelse til 54 trængende Beboere i Sognet; i 1804 var Antallet allerede steget til mere end 100. Præsten tog sig med Iver og Nidkærlighed af den nye Institution, oprettede en Læse- og Arbejdsskole, hvor Børnene ikke blot nød Skoleundervisning, men lærte at strikke, karte og spinde; mange af Eleverne »vare tilforn Betlere«, skriver han i en af de Beretninger, han gennem flere Aar lod trykke om Lyngby Sogns Fattigvæsen, »nu ere de virksomme, nyttige Mennesker«. Pastor Rønne var en udpræget Repræsentant for sin Samtids talrige Moralister og Filantroper, lidt snæversynet men velmenende, og skabte under de smaa Forhold Nytte ved sine Foretagender. Bl. a. fik han Arveprins Frederik, som i disse Aar var Ejer af Sorgenfri, til at nedlægge de to Vejled, der fandtes paa Slottets Grund, fordi de afstedkom »en Art privilegeret Beteri«; »den rejsende«, ytrer han, »som nu fries fra Ophold og uforholden Udgift, ofrer derfor med Velvilje en Skærv i de oprejste Fattigbøsser, og altsaa har den sande trængende vundet i Stedet for at tabe«.

Umiddelbart efter den endelige Fattiglovs Udstedelse fik Stiftamtmanden Ordre fra Kancelliet om at undersøge Nyttens ved Indrettelsen af Arbejdsanstalter eller Arbejdshuse paa Københavns Amt for derved »om muligt at forekomme Armod og danne en vindskibelig Efterslægt«. Det var netop den Vej, man var slaaet ind paa i Lyngby, og Amtmanden kom da ogsaa til det Resultat, at det var her Forsøget burde gøres. Rønne greb Lejligheden til at andrage Kancelliet om at overlade Fattigkommissionen det saakaldte Klopstocks Hus ved Aaen i Lyngby til en udvidet Arbejdsskole, og man fik da ogsaa (i Sommeren 1804) Bygningen for en saa ringe Sum, at Manufaktur fonden, der havde Prioritet i Huset, led Tab derved. Men det betød kun lidet, da den Klopstockske Silkefabrik i Forvejen havde kostet Staten en Formue.

Omtrent samtidig fik Fattigvæsenet en uventet Forøgelse i Oprettelsen af det Drewsen'ske Hospital. Enken efter Højesteretsassessor Jørgen Christopher Drewsen bestemte ved Testamente af 5. Jan. 1804, at der for Midler i hendes Bo skulde op-

rettes Hospitaler — d. v. s. Alderdomshjem eller Fattigstiftelser — i Søllerød og Lyngby Sogne, og den energiske Fattigkommission i Lyngby erhvervede for sit Vedkommende næste Foraars Bygninger til dette Formaal. Man købte den gamle Silkefabrik for 1700 Rdr. og indrettede de Bygninger, der vendte ud mod Præstegaardshaven og som bestod af 12 Fag, til Hospital med

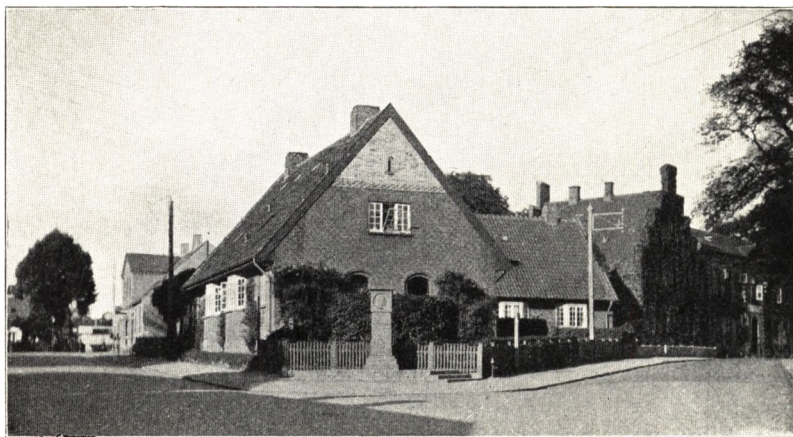

DREWSSENS MINDE
(ældre Fotografi)

6 Senge og Fabrikkenes øvrige Bygninger til Udvidelse af Arbejdsstuerne. Senere blev Stiftelsen yderligere udvidet, saa at der i 1830erne var Plads for 12 syge i Hospitalet og 30 Lemmer i Fattighuset, og Bygningerne bestod paa dette Tidspunkt af et to Etages Hospital (siden kaldt »Drewsens Minde«) og en een Etages Længe for Almissememberne. I 1899 indrettedes disse Bygninger, som allerede nævnt, til Brug for Kommunens Administration.

Til Pladserne i Gentoftes Hospital — der var oprettet 1712,

paa et Tidspunkt, da Lyngby var Anneks sogn til Gentofte — havde Lyngby Fattigvæsen som nævnt stadig Belæggelsesret, men Hospitalet raadede kun over een Bygning, der var beliggende i Gentofte. Da Sognene adskiltes i to Pastorater, blev det Praksis, at begge Præster i Forening overtog Inspektionen, og denne Ordning fastsloges i Hospitalets første egentlige Fundats af 2. Oktbr. 1823. I 1850, da Bygningen i Gentofte var saa brøstfældig, at den maatte fornyes, foreslog de to daværende Præster, at der ind-

ALDERDOMSBOLIGERNE I BONDEBYEN
(Fotografi; foran Mindestøtten for Wilmann)

rettedes to Hospitalsbygninger, een i Gentofte og een i Lyngby, af samme Størrelse og Indretning, og Ministeriet gik ind paa Tanken, der blev Grundlaget for en ny Fundats, som fik kgl. Konfirmation 28. April 1852. Allerede i Begyndelsen af 1852 stod den nye Bygning færdig i Gentofte, og til Lyngby-Afdelingen købtes der i Aarets Løb et Lejehus, beliggende ved Kirkegaardstien lige over for »Ulrikkenborg«. Hospitalet i Lyngby fik Navn af »Vartov« efter dets københavnske Mønster, og er efter Ombygningen 1924 en stor og statelig Bygning.

I vor Tid staar Lyngby, af en Landkommune at være, i det hele højt paa den sociale Forsørgs Omraade. Kommunen har i

1916 og 1927 med Magdahl-Nielsen som Arkitekt midt i den gamle Bondeby ladet opføre ialt fem Alderdomsboliger, hvis Lejligheder udlejes til Aldersrentenydere for en meget lav Leje. Dertil kommer Alderdomshjemmet »Lykkens Gave« ved Fuglevad, bygget 1903 af Arkitekt Eugen Jørgensen og skænket Kommunen af Grosserer O. H. Bærentsen i 1915. Brede Plejehus, der er oprettet 1863 af Agent og Fabrikejer J. E. Modeweg som Børnehjem, er 1930 ligeledes indrettet til Alderdomsboliger, medens Børnehjemmet er flyttet til en nyerhvervet Bygning ved Fuglevad.

Adgangsveje og Samfærdsel. Da Lyngby Sogn kiler sig ind mellem Søllerød Sogns Omraade i Nord og Gentofte Sogns Ene-mærker i Syd, bliver de store nord- og sydgaaende Færdselsveje de samme, nemlig Strandvejen i Øst og Kongevejen (eller Lyngbyvejen, som Vejstykket indtil Kongens Lyngby nu kaldes) i Vest.*) Disse Færdselsvejes Hovedløb er, trods gennemgribende Reguleringer og Retningsændringer i gamle Dage, bibeholdt ned gennem Tiden, og har altid været Hovedaarerne for Lyngby Sogns Samfærdsel med Omverdenen — ligesom de er det i vore Dage. De andre gamle Færdselsveje har altid været af underordnet Betydning. Vejen over Gladsakse og Buddinge fører ad Nybrovejen til Frederiksdal og Furesøen, medens Bagsværdvejen gaar lige ind til Kongens Lyngby. I 1922 er ogsaa Buddingevejen ført ind til Lyngby ad en Viadukt under Banen.

Før Jernbanernes Tid var Kongens Lyngby en vigtig Poststation ikke blot for Ruterne i Nordsjælland, men ogsaa for den videregaaende Helsingør-Post; de ridende Brevposter og agende Pakkeposter passerede alle Lyngby, og allerede i første Tredjedel af det nittende Aarhundrede var der to Gange ugentlig Dagvogn mellem København og Frederiksborg over Lyngby.

Nord- og Kystbanen løber begge gennem Lyngby-Taarbæk Kommune, men har kun forholdsvis faa Stationer inden for dens Grænser. Af Kystbanens Stationer ligger kun Springforbi paa dens Grund, Klampenborg Station ligger umiddelbart ved Syd-

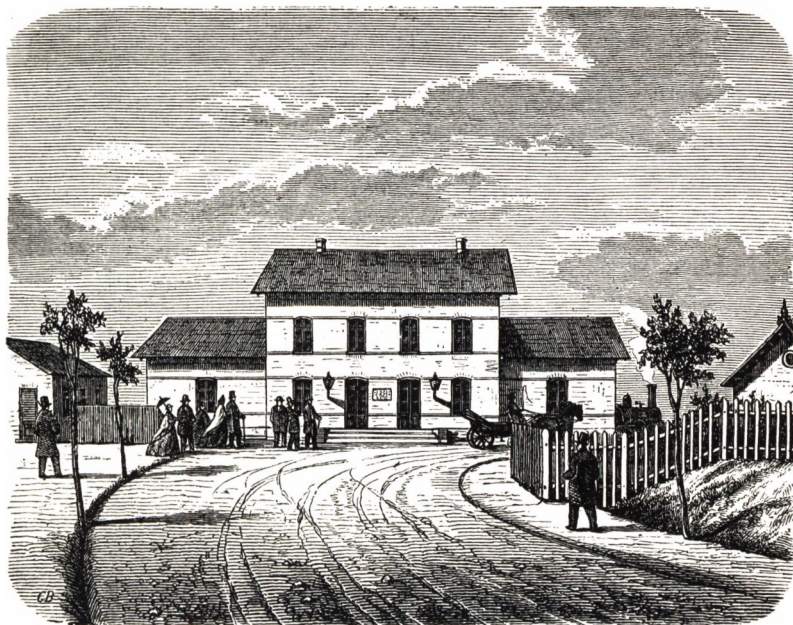
*) Den nærmere Omtale af disse Veje maa søges i Indledningerne til »Søllerød Sogn« og »Gentofte Sogn«.

grænsen, men i Gentofte Sogn. Af Nordbanens Stationer inden for Kommunen er Lyngby Station oprettet samtidig med Banens Anlæg (aabnet 1863), medens Virum Station først er indrettet 1928. Lyngby Station blev helt omlagt i Aarene omkring 1890 og flyttet fra sin oprindelige Plads, temmelig langt bort fra den gamle By; den nye Stationsbygning, opført af Arkitekt Holsøe, toges i Brug 1891 og staar endnu i det væsentlige uforandret. I Modsætning til Hovedbanerne har Lyngby-Nærum Banen talrige Holdepladser i Lyngby-Taarbæk Kommune. Denne lille, kun 8 Kilometer lange, Privatbane gik oprindelig helt til Vedbæk, men Strækningen Nærum-Vedbæk maatte af økonomiske Grunde nedlægges. I to Tredjedele af sin nuværende Længde løber den inden for Kommunens Omraade, for største Delen langs Mølleaaen gennem Sognets mest naturskønne Egne; Holdepladser findes ved Præstevangen, Smedebakken, Sorgenfri, Fuglevad, Brede, Ørholm og Lundtofte.*)

En vistnok enestaaende trafikal Mærkværdighed i dansk Jernbanevæsens Historie knytter sig til Nordbanestationen i Lyngby. I Midten af 1870erne anmodede Beboerne af Lyngby og Omegn Direktionen for det sjællandske Jernbaneselskab — Statsdrift var endnu ikke indført — om at faa et tidligt Morgentog i Gang ind til Hovedstaden. Henvendelsen toges under grundig og velvillig Overvejelse, og Resultatet blev, at der fra 16. Maj 1875 hver Søgnedags Morgen fra Lyngby Station blev udsendt — ikke et Tog, men en enkelt Personvogn, trukken af en Hest(!) Hesten blev spændt fra ved Vintappergaarden og herfra løb »Toget« ved egen Fart ad den jævne Skraaning ned til Gentofte Station, hvor den standsedes ved Hjælp af Bremsetøjet og store Favnestykker, der kastedes under Hjulene. Ved Gentofte toges yderligere Passagerer op, Vognen fik et Skub og trillede selv videre til Hellerup, og først her indrangeredes den i Morgentoget fra Klampenborg. Det varede til Begyndelsen af 1880erne, inden Lyngby fik sin tidlige Morgenforbindelse med Hovedstaden i Form af et virkeligt Damptog.

*) Ogsaa for Jernbanernes Vedkommende maa henvises til Skrifterne om Søllerød og Gentofte.

Jernbaneforbindelsen med Hovedstaden har været af afgørende Betydning for Kommunens Bebyggelse i de senere Menneskealdre, og har gennem Aarene været det foretrukne Befordringsmiddel til og fra Hovedstaden. Øresundssejladsen paa Klampenborg og Taarbæk i Sommertiden, der i 1880erne og 1890erne var

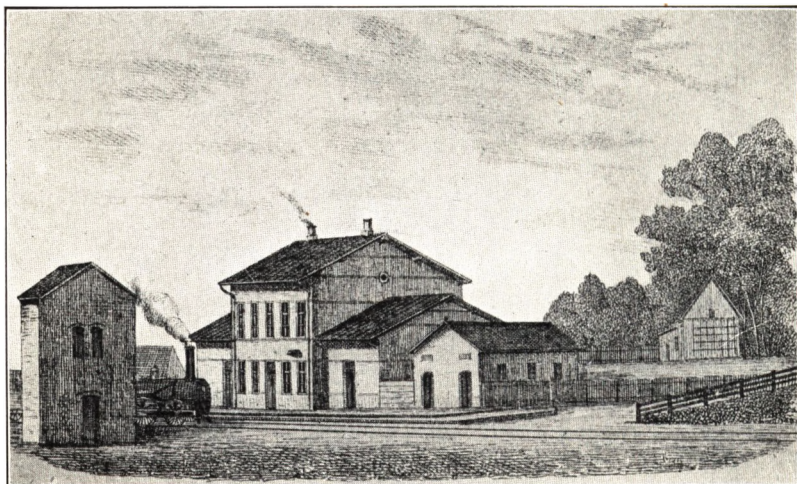
LYNGBY STATION 1864

(Træsnit; set fra Vejen)

af Værdi for Kystens Landliggere, blev som Trafikmiddel i det væsentlige overflødiggjort ved Kystbanens Aabning i 1897. Derimod har Rute-Automobilerne, der gennemkrydser Kommunen, her som alle andre Steder, en afgjort voksende Betydning i Samfærdslen.

Sognets almindelige Historie. Roskilde Bispestol ejede allerede i den tidlige Middelalder store Dele af Støvnæs Herred — som Søkkelunds Herred oprindelig hed. Hvorledes den er kommet til dette Jordegods, derom savner vi paalidelig Efterretning. Rig-

tigheden af Saxos bekendte Fortælling om, at Svend Estridsøn som Bod for et Drab inden for Kirkens Enemærker skænkede Bispestolen Halvdelen af Herredet, er omtvistet, men enten det nu skyldes en Kongegave eller en forstandig Godspolitik fra Absalons og hans Efterfølgeres Side, d. v. s., at Godset er erhvervet ved Køb og ved Mageskifte, saa er det sikkert, at Roskildebispen allerede paa Absalons Tid ejede ikke blot Halvdelen af

LYNGBY STATION 1864
(Staalstik; set fra Banelinjen)

Herredet, men mere til. Bl. a. var Nabosognene Gentofte og Søllerød paa Biskoppens Haand i næsten hele deres Udstrækning; han lagde dem ind under Borgen Havn og har utvivlsomt bygget de to Sognekirker.

Ejendomsretten til Lyngby Sogn delte han derimod med Kongen. Virum var i Biskoppens Besiddelse, Kirkebyen var Kongens. Da Borgen Havn efter Absalons Død udviklede sig til en oplomstrende Købing og Roskildebispen midt i det trettende Aarhundrede lod opføre en ny Borg ved Furesøen, blev Godset i Støvnæs Herred lagt ind under den. Det fremgaar klart af den

Omstændighed, at næsten alt det Gods, som Absalon havde underlagt Borgen Havn og som kortelig opregnes i de bevarede pavelige Stadfæstelsesbreve fra Absalons sidste Aar, genfindes i Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370 som Tilliggende til Hjortholm. Det er her omhyggelig specificeret og man ser, at Godset til »castrum Hyortholm« bestod af talrige Landsbyer og Gaarde i de omliggende nordsjællandske Sogne, navnlig i Birkerød, Søllerød, Gentofte, Brønshøj, Gladsaxe og Værløse. I Lyngby Sogn ejede Bispen hele Byen Virum, næsten alle Møllerne langs Fureaaen, det meste af Byen Lundtofte samt Mølletorp nær ved Lyngby Kirkeby.

Virum var baade den betydeligste og den ældste Landsby i Lyngby Kirkesogn. Navneformen endende paa -um viser, at den ligesom Nærum i Nabosognet har sin Oprindelse i en fjern Oldtid, og at der rimeligvis i Hedenskabets Dage har staaet et Vi — en indviet Helligdom. Lyngby er efter Navneformen yngre, Lundtofte ligeledes og den ved Dyrehavens Anlæg nedbrudte Landsby Stokkerup hørte til Torperne. Endnu saa sent som i 1651 havde Virum et Tilliggende af fire Bol Jord ligesom Lyngby og var den eneste By i Sognet, der kunde opvise en Helgaard.

Lyngby Kirkeby har tilhørt Kongen saa langt tilbage i Tiden som vor Viden rækker. Allerede i Valdemars Jordebog findes i Krongodslisten — altsaa i Fortegnelsen over det Gods, der ligger direkte under Kongen — opført: »Lyungby cum attinen-
ciis suis scilicet Bouæscogh et cetera« (d. v. s. Lyngby med sine Tilliggender, nemlig Boveskov etc.). Boveskov er Stokkerup Bys Skov, altsaa en Del af den nuværende Jægersborg Dyrehave. Biskoppen havde i det 14. Aarhundrede en Del Gods i denne Egn til Pant af Kongen for 1000 Mark Sølv, bl. a. Lyngby og Lyngby Fang og Lyngby Møller samt »Stakørp« (∴ Stokkerup) og »Jæiopstorp« (∴ Ibstrup), men oplod atter Godset til Kong Erik og Dronning Margrete ved et aabent Brev af 12. Novbr. 1401. Og Kongen beholdt det stadig som sin Ejendom. Lyngby har derfor ogsaa lige til vore Dage — om end ikke officielt i

Jordebogen — baaret Navn af »Kongens Lyngby« i Modsætning til de talrige andre danske Landsbyer af dette Navn, der tilhørte Adel og Gejstlighed. Navneformen forekommer allerede i det femtende Aarhundrede, da en Væbner Frits Pariis i »Konnings Lyngby« gentagne Gange optræder. Som Bynavn er »Lyngby« iøvrigt saare almindeligt baade i nuværende og tidligere Dele af Danmark.

Skønt Kongen var Ejer af Kirkebyen og dens Tilliggender, var Roskildebispens dog utvivlsomt den største Jordegodsejer inden for Sognets Omraade, og Borgen ved Furesøen var det organisatoriske Midtpunkt for Bispestolens Forvaltning af alt det nordsjællandske Gods. Da Bispegodset seculariseredes ved Reformationen, tilfaldt Sognet i sin Helhed Kongen, og Bønderne blev Fæstere under Kronen. Vel kunde Kongen under Krig og i Ufredsaar, naar Riget fattedes Penge, pantsætte Landsbyer og Gaarde — under Svenskekrigen 1658-60 blev saa godt som hele Sognet pantsat — men i Reglen indløstes de atter, naar Tiderne bedrede sig, og Sognets Bønder vedblev derfor at være Kronbønder. Kronen var et mildt og overbærende Herskab, og Bønderne levede her under langt lideligere Forhold end hvor de var Adelens Haands- og Halsret undergivet, men det skortede her som i de andre nordsjællandske Sogne, nær ved den store By, paa agrarisk Indsigt og Snille — der var andre Næringskilder at ty til, som ikke netop fremmede Landbruget. De Tjenester, der kunde ydes Hofetaterne, naar Herskabet opholdt sig paa Slottene, kastede altid noget af sig, og det stigende Antal af Landliggere og Lyststeder — navnlig i det attende Aarhundrede — bragte ogsaa Bønderne tilsyneladende Fordele, ligeledes de »lysterende« Skarer fra Hovedstaden, som Bønderne skaffede Husly og Beværtning. Trangen til Lystrejser i disse naturskønne Egne var gammel og indgrøet — den spores allerede ved Midten af det syttende Aarhundrede. Det er disse Lystrejser, Digteren Søren Terkelsen taler om i »Dafnisses Natteklage over sin højt-elskte Galathee Ubestandighed« (1656) i de ofte citerede Verslinjer om hvorledes:

. . . det unge Folk vil sig til Gavn,
Rejse lidt hen ud af København,
Hen til Lyngby i den grønne Lund,
Ud til Dragør ogsaa sommestund,
Udi Marken at forlyste sig,
Naar nu Solen skinner glædelig, etc. etc.

Fæstebønderne i Lyngby Sogn, som ved Ryttergodsets Oprettelse i 1718 blev lagt under Københavns Rytterdistrikt, blev ligesom Distriktets øvrige Kronbønder Selvejere ved kgl. Resol. af 6. Maj 1766 og fik Aaret efter, paa Kongeparrets Salvingsdag 1. Maj 1767, Skøder paa deres Gaarde. Det var den første Frugt af de Tanker og Overvejelser, der førte til de store Landboreformers Gennemførelse, men først senere blev Skridtet gjort fuldt ud ved Hoveriets Ophævelse og Stavnsbaandets Løsning.

I gejstlig Henseende var Lyngby Sogn i gammel Tid et selvstændigt Kald med egen Præst, men i 1682 blev det underlagt Gentofte som Annekssogn. Det skyldtes udelukkende økonomiske Hensyn. Præsten i Gentofte kunde ikke slaa sig igennem med sine Indtægter, derfor blev Lyngby-Præsten forflyttet til et andet Kald og hans Sogn annekteret til Gentofte. Denne Ordning ophævedes 1758 og siden har Lyngby atter haft egen Præst. At Gentofte, der senere blev saa rigt et Kald, i sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede var saa ringe, at der maatte træffes saa ekstraordinære Foranstaltninger, havde for en stor Del sin Aarsag i de Ulykker, der var overgaaet disse Egne under Svenskekrigen ved Aarhundredets Midte — Ulykker, som Lyngby Sogn ogsaa maatte bære sin Del af, skønt det næppe var det haardest ramte af de tre nordsjællandske Sogne. I Krigsaarene 1658-59 søgte en stor Del af Brønshøj Sogns Beboere Tilflugt i Lyngby og Besætningerne paa Gaardene tyndedes ud; en enkelt Ko og to-tre usle Heste var i disse Aar det normale. Skønt der synes at være sket en Del Indvandring, dels af Halandsfarer efter Brømsebrofreden 1645, dels af Skaaninger efter Roskildefreden 1658, var Folketallet ikke stigende, da der døde flere end der fødtes. I de 25 Aar 1641-66 blev der født

909 Personer, medens 1250 afgik ved Døden. Hertil bidrog dog ogsaa Pestaaret 1654, der krævede 277 Ofre i Lyngby Sogn — sikkert en Fjerdedel af samtlige Beboere — medens Krigsaaret 1659 kun havde 161 Dødsfald at opvise. Under Pesten i 1711 slap man i Lyngby med 122 døde og i Koleraaaret 1853 var Antallet af Dødsfald endnu ringere, naar man tager den stærkt forøgede Folkemængde i Betragtning — der døde kun 167 Personer (mod 92 Aaret før og 70 Aaret efter). Der blev ogsaa ved den Lejlighed iværksat mange forebyggende Foranstaltninger: Gadekæret i Lyngby blev delvis opfyldt, der skaffedes bedre Afløb for Dronningeringen, sørgedes med Omhu for den offentlige Renlighed og blev indrettet Lokaler i de forskellige Dele af Sognet til Internering af syge; bl. a. lejede man Dansesalen paa Dyrehavsbakken til Koleralasaret for Taarbæk og Omegn.

Medens Lyngby Sogn under Grevefejden, da Bispeborgen Hjortholm blev skudt i Grus og ikke rejste sig mere, og i Svenskekrigen 1658-59 fik Krigens Ulykker at mærke, led det ingen større Overlast under Englændernes Belejring af Hovedstaden i 1807. Den engelske Hær, der sattes i Land ved Vedbæk tidligt om Morgenen den 16. August, marcherede samme Dag gennem Sognets Omraade sydpaa i tre Kolonner, den højre over Nærum til Lyngby, hvor den gik i Bivouak for næste Morgen at drage videre, Midterkolonnen over Fortunen og Eremitagen, den venstre Kolonne ad Strandvejen. Beboerne maatte finde sig i Englændernes Requisitioner, men fik i Reglen en rimelig Betaling for de forlangte Levnedsmidler og hvad der ellers ønskedes. Da Distriktets Embedsmænd var søgt ind til Hovedstaden, forinden den indesluttedes, tog tre Mænd paa Egnen, Grev S. L. Schulin paa Frederiksdal, Fred. de Coninck paa Dronninggaard og Pastor Rønne i Lyngby Sagen i deres Hænder og dannede en Requisitions-Komité som et regulerende Mellemlid mellem Befolkningen og de fremmede Tropper. Skønt det lykkedes dem at begrænse Vilkaarlighederne, blev dog Kronprinsen, den senere Frederik den Sjette, meget fortørnet over deres Færd og lod dem straks efter at Englænderne havde forladt Sjælland anklage for Landsforræderi, men de blev alle frikendt ved Højesteret.

Provisoricaarenes Nyordning af Københavns Befæstning satte ogsaa sine Mærker i Lyngby Sogn. Et Led i Befæstningen var Overrislingen ved Jægersborg, og for at skaffe det fornødne Vand i paakommende Tilfælde gravedes der en Kanal gennem Ermelunden og Lyngby By til Lyngby Sø, medens Mølleaaens snirklede Løb mellem Lyngby Sø og Furesøen reguleredes og udvidedes. Vandstanden i Furesøen maatte af samme Grund ved Sluseværker holdes paa en bestemt Højde. Efter Fæstningens Nedlægning er Kanalen tørlagt paa Strækningen fra Jægersborg indtil den østre Side af Lyngby Hovedgade, men bibeholdt fra Rustenborg og ud til Lyngby Sø.

LYNGBY HOVEDGADE
(Fotografi)

KONGENS LYNGBY

I. LANDSBYEN OG KIRKEN

KOMMER man ad Kongevejen fra København og har passeret Vintappergaarden, slaar Vejen et Sving uden om den lille Svinesø. Umiddelbart efter befinder man sig paa Lyngby Sogns Enemærker, og foran sig har man Kirkebyen, som har givet Sognet Navn.

I vore Dage har *Kongens Lyngby* et købstadmæssigt, moderne Præg, med høje, sammenbyggede Beboelseshuse, Butikker og Forretningsejendomme, navnlig langs Kongevejen, der danner Byens Hovedgade. I Modsætning til Hellerup, som først i de sidste tre-fire Aartier er skudt i Vejret, har Lyngby været en lang Udvikling undergivet — den har langsomt, men sikkert

vokset sig frem til sin nuværende Skikkelse. Allerede i 1760erne fortæller Erik Pontoppidan i sin Danske Atlas, at den »lige-som Frederiksberg By begynder at ligne en af vore smaa Købstæder eller Flækker, dels ved Lystgaarde, dels ved Fabrikørers eller deslige Borger-Folkes Huse«, og et Aarhundrede senere var Lyngby med sine mere end halvandet Tusinde Indbyggere meget lig en lille Købstad; der var adskillige toetages teglhængte Huse, Apotek, Skole, Postkontor, to store Gæstgivergaarde og flere Fabrikker. Det var dog væsentlig Bebyggelsen omkring Kongevejen, som gav Byen sit ualmindelige Præg — de Dele af den oprindelige Landsby, der i en Rektangel strakte sig Nordøst for Kirken over mod Lundtofte, fik Lov til at ligge nogenlunde uberørt lige til Aar 1900, da Lyngby-Vedbæk Banen førtes over Smedebakken tværs igennem »Bondebyen« — som man kaldte denne Bydel i Modsætning til den nyere Bebyggelse.

Denne Udvikling gik ikke for sig uden Indgreb i Byens landlige Skønhed — dens smukke Beliggenhed kom mindre og mindre til sin Ret. Endnu omkring Aar 1700 kalder en fransk Rejssende den for en af de smukkeste Landsbyer paa Sjælland — som den ligger der paa et Højdedrag ved Bredden af en stor Sø. Fra Kirkebakken var der den Gang fri og vid Udsigt mod Mark og Skov, kun en enkelt Gaard havde Karakter af Lyststed og beboedes af den hollandske Gesandt, og af den industrielle Virksomhed, der siden kom til at særpræge Kongens Lyngby, eksisterede da kun den første Oprindelse: den gamle Vandmølle ved Mølleaaen.

Gaar vi endnu et halvt Aarhundrede tilbage i Tiden var der overhovedet ikke andet end den af Kongens Fæstebønder beboede ældgamle Landsby. Den var paa fire Bol i gammelt Jordmaal, inddelt 1651 i 18 Gaarde, hvoraf kun 2 var »noget stivere« end Halvgaarde, 15 var Fjerdingsgaarde og 1 Ottingsgaard. Ved Matrikuleringen 1682 var der 19 Gaarde og Gaardsjorder, hvoraf to laa til Kirken — den ene til Præstegaarden, den anden til »Klokkerhuset«. Endvidere 6 Landgildehuse, 9 Holdshuse (d. v. s. Huse, opført paa en Gaards Grund) og 11 Huse, der tilhørte Kirken. Gaardene var nu væsentlig mindre, thi Byen havde maat-

tet afgive 6 Tdr. Hartkorn af sin Bymark til Indlemmelse i Jægersborg Dyrehave, da Skoven indhegnedes 1670. Af Gaardsjorderne kaldtes den ene »Fogedfjerdingsjord«, fordi den fra gammel Tid var tillagt Sognefogden. Endelig laa der til Byen en Almindingsjord. Gaardenes normale Størrelse var i det attende Aarhundrede lidt over 6 Tdr. Hartkorn. Ved Krigsjordebogens Indrettelse i 1718, da Sognet blev lagt under Rytterdistrikterne,

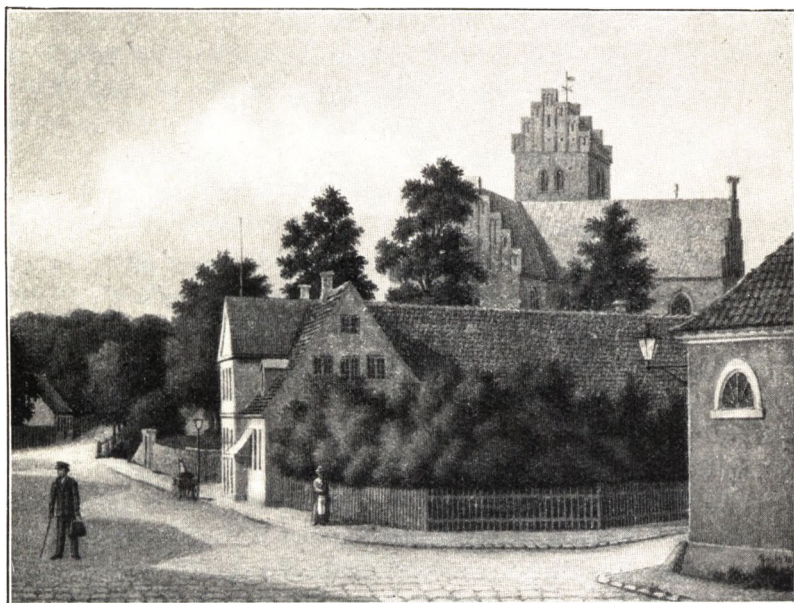
HOVEDGADEN NORD FOR KIRKEN 1826
(Kobberstik)

var Kongens Fæstejord inddelt i 16 Gaarde, hvoraf to paa noget over 9 Tdr., medens to var udloddet i Halvdele paa noget over 3 Tdr. Kun en enkelt Selvejergaard, den tidligere Fogedgaard, var paa godt 18 Tdr. Hartkorn.

Huse og Gaarde laa oprindelig samlet i den gamle Landsby og de fælles Bymarker strakte sig rundt omkring. Paa Udskiftningens Tid var Fællesjordens Omraade stærkt beskaaret, Gaardene Ulrikkenborg, Engelsborg og Bleggaarden (Titles gamle Gaard) havde tidligere mageskiftet med Bønderne og faaet deres Jorder samlet — alle Vest for den tilbageværende

Bymark, saaledes at der ved Byens endelige Udskiftning Vest for Kongevejen kun laa nogle Skole- og Husjorder, og Vest for selve Landsbyen kun den gamle Toftejord. Der har øjensynlig været en bevidst Tendens til at lade Kongevejen sætte Skel mellem udskiftet Jord og Fællesmarken.

Bymarken var inddelt i de sædvanlige tre Markvange, adskilt indbyrdes ved Risgærder. Den nordligste Vang, der gik op

HØVEDGADEN SYD FOR KIRKEN 1878
(Akvarel)

mod Brede og Lundtofte, hed »Borremark«, den mellemste mod Øst over til Dyrehaven kaldtes »Bavnehøjsmark«, den sydligste ned mod Sognegrænsen »Rishøjsmark«. Saaledes saa Bymarken ud ved Udskiftningen, men tidligere havde Borremark (eller Borrevang) været delt i en nordlig og en sydlig Del, skilt fra hinanden ved Landsbyen, og havde — som det hedder i Matriklen 1688 — »derfor hver særdeles sit Navn, men regnes og bruges kun som een Vang«. Den sydlige Del hed »Gladsakse

Vang« og laa mellem Buddinge, Gladsakse og Bagsværd Bymarker, og udgjorde største Delen af de Arealer Vest for Kongevejen, som var udskiftet tidligere. Derfor var Gladsakse Vang helt forsvundet ved den endelige Udskiftning. Et Minde om Fortiden var ogsaa den Øst for Kongevejen liggende »Brydejord«, der 1778 indgik i Udlodningen. Navnet tyder paa, at der i gammel Tid ved Lyngby har været et Ornum (eller Enemærkegaard), hvis Tilliggende senere er optaget i den fælles Bymark, og som oprindeligt har været bestyret af en Bryde. Endnu ved Matrikuleringen 1682 hørte Brydejorden og enkelte Aase Vest for Kongevejen (der dog ikke udtrykkelig kaldes Brydejord) udelukkende til Fogedgaarden og en Gaard, hvis Besidder var Enke efter en Bymand med Tilnavnet Bryde.

Aasenes Navn var for største Delen de samme, der genfindes i andre sjællandske Landsbyer under Fællesskabet: Seglagre, Melagre, Lyngagre, Torneagre, Byspjældene, Gassespjæld, Krogerøjlerne etc.*) Dog havde en Del af Aasene og alle tre Markvange Navn efter Høje i Terrænet. Baade den nordligste og den mellemste Vang var opkaldt efter Sognets højeste Punkt Lyngby-Bavnehøj (53 M. over Havet) eller som den kaldes paa ældre Kort: Borrehøj. I den mellemste Vang laa endvidere: Rævehøj, Spanhøj, Tronhøjene og de to Maanehøje, i den sydlige: Lygtehøj, Vakershøj, Toftenhøj og de tre Rishøje, der havde givet Vangen Navn. De fleste af dem var Gravhøje fra Bronzealderen, hvorfra 1845 fremdroges ejendommeligt Gravgoods (Hvidegaardsfundet). Muligvis hørte ogsaa de »fire Kampestenspiller liggendes ved Lyngby«, som Kongen ca. 1622 gav Staden København Lov til at anvende til et nyt Rettersted uden for Vesterport, til tidligt forstyrrede Oldtidsminder.

Udskiftningen fandt Sted i 1778. Det var Fællesskabets Opbævelse i Nabsognet Gentofte, der aabnede Lyngby-Bøndernes Øjne for Nyttens og Fordelene ved den af Bernstorfferne iværksatte Nyordning. En af de fremmeligste Gaardmænd i Kongens Lyngby, Bonden Peder Andersen, indgav i August 1777 et An-

*) »Spjæld« betyder et Hjørne eller en Trekant, »Røgle« en Hob — almindeligt forekommende Endelser i Marknavne under Fællesskabet.

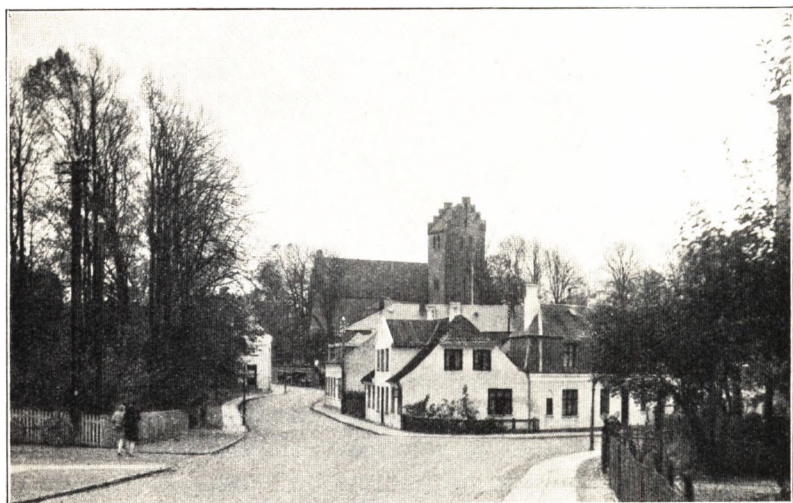
dragende om at faa sin Gaard udskiftet, og tilbød at flytte den ud i en Udkant af Bymarken ovre ved Fortunen. Netop deri viste han sig som Foregangsmand, da Udskiftningen ofte blev udskudt ved Bymændenes Ulyst til at overtage de længst borte-liggende Lodder. Hans Tilbud gav da ogsaa Stødet til, at en almindelig Udskiftning sattes i Gang, og den gennemførtes — ikke uden de sædvanlige smaa Skærmydsler mellem Bymændene, der gentog sig overalt, hvor Fællesskabet ophævedes — i Løbet af det følgende Aar, saaledes at Byens tilbageværende Fællesmarker i Slutningen af 1778 var opmaalt og udloddet. I Udskiftningen deltog 13 Gaarde, men det var kun et Faatal af Bønderne, der flyttede ud.

Netop fordi den fjernere Del af Bymarken Vest for Kongevejen allerede var udskiftet, kom den tilbageværende Del til at ligge saa gunstigt i Forhold til Byen, at der til langt de fleste Lodder blev Adgang fra de gamle Gaardspladser. Antallet af Gaarde er senere yderligere formindsket ved Sammenlægning og Udstykning, men af de nu eksisterende ligger Halvdelen endnu i den gamle Landsby — tre i den vestlige Del: »Sorgenfrigaard«, »Bavnegaard« og »Kroghjerggaard« — tre i den østlige: »Lindegaard«, »Lyngbygaard« og »Toftebæksgaard«. Indtil 1800 var kun »Trongaarden« og »Fortungaaarden« udflyttet, senere er »Carlshøj« (opkaldt efter Gaardejer Carl Lund), »Stenrødgaard« (eller Stenderødgaard) og »Hvidegaard« fulgt efter. Trongaarden og Fortungaaarden, der 1845 blev sammenlagt og fik Navnet »Dyrehavegaard«, tilhørte 1845-78 Jægermester Carl Chr. Holstein, senere Godsejer Johannes Hage, Stenrødgaard købtes 1918 af Emil Glückstadt og gik ind i Landmandsbankens Likvidation. Fra 1930 er Københavns Kommune Ejer af Dyrehavegaard, Hvidegaard, Stenrødgaard, Toftebæksgaard, Lyngbygaard, Lindegaard, Kroghjerggaard og Bavnegaard — eller samtlige Gaarde i Kongens Lyngby paa to nær.

I Modsætning til Gaardene steg Husenes Antal stærkt allerede i det attende Aarhundrede, en naturlig Følge af den Tilstrømning til Byen, som Oprettelse af Fabrikker og Manufakturere medførte. I 1802 opmaalt der 72 Huspladser i Kongens Lyngby

af alle mulige Størrelser, fra over 5000 til under 200 Kv. Al. geometrisk Maal. Udstykningen af moderne Villagrunde har siden mangedoblet dette Tal.

Kongens Lyngby er i Fortiden ofte hærget af *Ildbrande*. Det var en Ulykke, der ikke sjældent overgik de sjællandske Landsbyer med deres klinede og straatækte Bindingsværksbygninger, som i Fællesskabs-Tiden laa tæt op ad hinanden, og naar

BONDEBYEN NÆRMEST BAG KIRKEN
(Fotografi)

Ulykken paakom, var den derfor vanskelig at begrænse. Det betragtedes som en saa naturlig Tilskikkelse, at Efterretningerne derom kun flyder sparsomt. En Ildsvaade i Kongens Lyngby den 24. Juli 1721 huskedes dog langt ned i Tiden. En af Byens Bønderkoner blev mistænkt for at have paasat Ilden enten af »ondt Forsæt« eller af Skødesløshed, hun blev sat i Blaataarn og dømt ved Højesteret til Spindehuset for Livstid, og sad der i hvert Fald en Række Aar, skønt hun gentagne Gange ansøgte om at komme hjem til sine Børn. Hun havde været drukken den paagældende Dag og havde — som Skik var blandt Bønderne — hentet Ild i en Træsko, og det bevistes for Retten, at

hun havde været i de Huse, hvor Ilden opstod. Hele den midterste Bydel omkring Kirken synes at være brændt ved den Lejlighed, ikke blot Fogedgaarden, men ogsaa en Række andre Bøndergaarde og femten af Byens Huse. Skaden var saa stor, at Kongen gav Tilladelse til, at der i Hovedstaden og hele Køben-

GAMMELT HUS BAG KIRKEN
(Et af Lyngbys ældste Handelsteder; Fotografi)

havns Amt stilledes Bækken for Kirkedørene til Indsamling af milde Gaver til de brandlidte — en i Datiden ikke sjælden anvendt Maade for Velgørenhed.

Et folkerigt og stærkt frekventeret Sted som Kongens Lyngby afgav et godt Marked for *Kramhandel*. Saa tidligt som i 1722 begærede en Mand, der hed Petter Worm, Privilegium paa at handle med »salte Vare samt Smør, Ost, Humle, Malt, Eddike, Tjære, Tran, Sæbe og andre Specerier« — en Vareliste, der forraadte, at han havde været Skibsskriver i Flaaden. Men han fik

ikke sit Ønske opfyldt, da Købmandsskab med Kramvare paa Landet var forbudt efter Løven. Senere kom man over denne Hindring, Kroerne begyndte at sælge fra Bod og en hel Række Smaahandlende nedsatte sig i Byen. Foruden med Brød og Høkervarer handlede man med Te, Kaffe, Sukker, Sirup og de andre eftertragtede Varer, som Kompagniernes Handelsskibe hjembragte fra Kina og Vestindien, samt Isenkram og Galanteri. Fra Begyndelsen af 1760erne udstedte Kancelliet talrige Bevillinger til Smaahandel i Lyngby, blandt mange andre til Else Elisabeth Lindberg (1764), Henrik Jacobsen Gude (1773) og Silkevæversvend paa Klopstocks Fabrik C. F. Levinhoff (1777). I 1842 tilbød den københavnske Urtekræmmer Sally at etablere en fuldstændig Købmandshandel i Lyngby, rimeligvis beregnet paa Byens fornemme Sommergæster, men Sogneforstanderskabet frabad sig Æren af Hensyn til Lyngby Hospitals Handelsprivilegium. Byen havde iøvrigt i ældre Tid en Eksportartikel, der var meget skattet i Hovedstaden, de saakaldte »Lyngby-Tvebakker« — i sin Art lige saa kendte som Randers-Handsker senere blev.

Den første Læge i selve Kongens Lyngby var Nordmanden J. A. Münster, der praktiserede i Byen og Omegnen fra 1798, indtil han 1809 blev Landfysikus i Drammen. Han havde en væsentlig Andel i, at der oprettedes *Apotek*. Det var vanskeligt at faa Bud efter Medicin den lange Vej til København, og umuligt ved Nattetid, naar Hovedstadens Porte var lukket. Münster havde foreslaaet de københavnske Apoteker at holde Filial i Lyngby, men uden Resultat, og efter Oprettelsen af Hospitalerne i Lyngby og Søllerød blev Apoteket en Nødvendighed. Sagen støttedes af de lokale Øvrigheder, kun Sundhedskollegiet stillede sig køligt, men Bevillingen blev alligevel givet (27. Juni 1806). H. L. R. Seehausen nedsatte sig derefter som Apoteker i Lyngby og grundlagde det første danske Land-Apotek. Han sad som Ejer indtil 1830, og efter ham fulgte den af Farmacien for-tjente S. M. Trier (til 1856). Af de følgende Apotekere i Lyngby har kun de to sidste siddet i Lyngby over længere Aaremaal, nem-

lig V. C. A. Løffler (1891-1908) og J. C. H. Strøyberg (1908-31). Filialapoteker anlagdes 1840 i Hørsholm, 1873 i Taarbæk — nu begge selvstændige.

Kirkebyerne i de tre nordsjællandske Sogne, Gentofte, Lyngby og Søllerød, ligger alle ved Søer — de gamle Kirkebygmestre har med Flid udsøgt sig en Bakke nær ved en stille Indsø til at lægge Kirken paa. Af de tre er *Lyngby Sø* den største. Mølleaaen gennemstrømmer den. Søen maaler mellem Aaens to Mundinger i Øst og Vest ca. 1300 Mtr. og paa sit bredeste Sted i Nord til Syd ca. 850 Mtr. Den dækker over et Areal af 131 Tdr. Land. Med Bagsværd Sø staar den i Forbindelse ved Kanalen gennem den smalle Tange ved Nybro, med Furesøen ved den som Fæstningskanal regulerede Mølleaa. Ligesom de andre Søer paa Københavns Amt tilhørte den i ældre Tid Kongen. Rørskæret i Lyngby Sø havde ingen større Betydning, det var Fiskeriet, der gjorde den til et værdifuldt Regale, og Kongen holdt selv Fisker eller bortgav Retten til Fiskeri. I 1576 fik Jørgen Ibsen i Kongens Lyngby Tilladelse til at fiske i Søen med Tene, men ikke med Vod, Garn eller andre Redskaber — i 1595 omtales en Niels Fisker i Lyngby. Lensmændene havde i denne som i Lenets andre Søer Ret til at fiske til eget Behov; oprindelig skulde de selv afholde Udgifterne derved, fra 1629 fik Lensmanden et Beløb til Vedligeholdelse af Fiskeredskaberne. Denne Ret gik efter 1660 i Arv til Amtmændene med nogle Indskrænkninger. En Aalekiste i Søen hørte i det syttende Aarhundrede til det Krongods, der bortfæstedes til Bønderne i Lyngby, siden fik Ejerne af Lyngby Vandmølle Ret til Fiskeri og Aalefangst inden for visse Grænser.

Kirken ligger paa en Bakke, højt hævet over Kongevejen, og kan ses langvejs fra. Det er Byens ældste Bygningsværk, oprindelig dens Midtpunkt og eneste faste Punkt gennem Tiderne — næsten alt andet i Kongens Lyngby har Udviklingen ændret. Tiden og Udviklingen har vel ogsaa sat sine Mærker paa selve Kirkebygningen — saaledes er Vinduernes Anretning ændret, en Udbygning mod Nord opført i det attende Aarhundrede og det

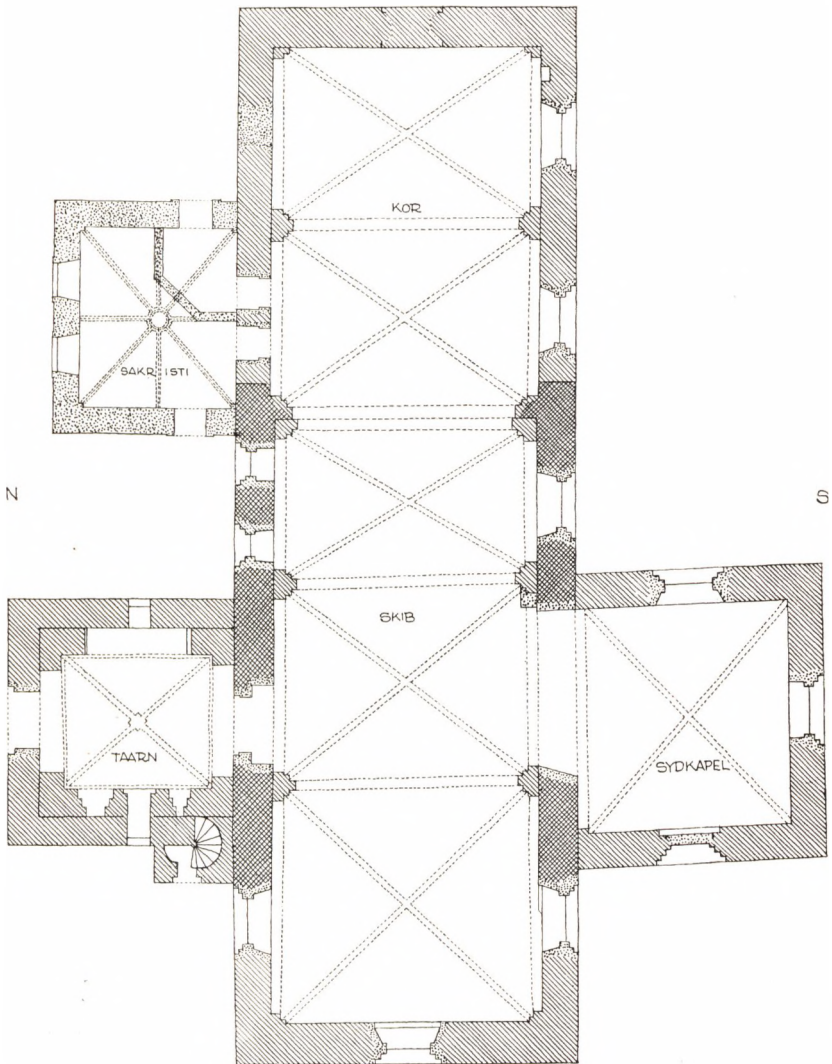
gamle Blytag erstattet af Tegl ved den sidste Restaurering — men i det væsentlige har Kirken bevaret den Skikkelse, som den havde ved Middelalderens Slutning.

Lyngby Kirke er opført af røde Munkesten paa en Søkkel af Kamp, Skib og Kor ud i eet, dækket af samme Tag. Gavlene er kamtaktede og med Blindinger. Taarnet — ligeledes med Blindinger og Sadeltag, kamtakket i Nord og Syd — har sin Plads ved Kirkens nordre Side. Taarnet er delt i tre Etager og Murene er indtil den næstøverste forstærket med indvendige Piller og Buer; Taarntrappen ligger halvt i Muren, halvt i en Tilbygning mod Vest, og Opgangen, som oprindeligt har været fra Vaabehuset, er nu gennem en udvendig Dør i Tilbygningen. Paa samme Side af Kirken, men østligere, ligger den nævnte Udbygning, nu Sakristi, og ved den søndre Side et Kapel, der nu udgør Sideskib til Kirken. Alle Vinduerne er spidsbuede med blyfattede Ruder, Buerne af de tidligere gotiske Vinduer ses flere Steder over de nuværende. Ogsaa i Korgavlens Murværk sidder Buen af et gotisk Vindu og Sydkapellets Blinding har endnu de gamle gotiske Vindusfalse.

Hovedindgangen til Kirken er gennem Taarnet, hvis nederste Etage danner Vaabehus. Skib og Kor er dækket af fem senere indbyggede Hvælvingsfag — Krydshvælvinger med stærkt kuplede Kapper, firkantede Ribber samt Skjold- og Gjordbuer. Ribberne i Vaabehusets Krydshvælvning afsluttes af modellerede Kridtstensbaser (Menneskehoveder), Hvælvingerne i Skib og Kor er rigt dekoreret med Kalkmalerier.

Lyngby Kirke har undergaaet den for de fleste sjællandske Landsbykirker sædvanlige Bygningsudvikling: en oprindeligt romansk Kirke med Bjælkeloft, hvis Skib er forlænget i begge Ender, forsynet med gotiske Hvælvinger og paabygget Taarn. Den er først udvidet mod Vest med ca. 3½ Mtr. Murforlængelse, Bjælkeloftet nedtaget og tre Hvælvinger indbygget; senere med et Kor i Øst og yderligere to Hvælvinger. Taarnet er muligvis paabygget endnu senere. Derpaa kunde tyde, at der i Korhvælvningen er et Hul til Klokkerebet (som danner Munden i en af Kalkmaleriernes Figurer), hvilket synes at vise, at Klokkeren op-

LYNGBY KIRKE

0M 5 10 15 METER

OPMAALT 1931

Oliver Nielsen

rindelig har hængt paa Kirkens Østgavl. I saa Fald er Taarnet formentlig bygget oven paa et tidligere Vaabenhus, hvis Mure ogsaa har en indvendig Forstærkning. Sidekapellet synes at være nogenlunde samtidig med Taarnet.

Den romanske Kirkes Udstrækning kan i dette Tilfælde fastslaaes med stor Bestemthed — den har været 16,65 Mtr. lang i udvendigt Maal. I den nuværende Ydermur ses det sydøstre og nordvestre Hjørne, og viser at Kirken oprindelig har været opført af Marksten med Hjørner af tilhugne Kridtsten; inde i Kirken markeres dens Udstrækning mod Øst ved Gjordbuens Fortykkelse og mod Vest ved et Fremspring i Kirkens søndre Væg. Over Hvælvingerne findes i Nordmuren et tilmuret romansk Vindu af tilhugne Kridtsten, 80 cm bredt, og paa samme Mur Rester af en kalkmalet Frise eller Baand, der rimeligvis har løbet langs Bjælkeloftet. Minder om den romanske Kirke er ogsaa to i den nuværende Kirkes Mur og Sokkel indmurede romanske Ligsten, sandsynligvis ogsaa det i Korgavlen indsatte romanske Sandstensrelief, forestillende en Løve, der bærer et Menneske i Gabet.

Kirkerummets Indre beherskes af de for største Delen velbevarede Kalkmalerier, som maa antages at stamme fra sidste Fjerdedel af det femtende Aarhundrede. I Hvælvingen ud for Indgangen er de afdækket 1876 af Magnus Petersen, i alle de øvrige Hvælvinger ved Kirkens sidste Restaurering. De udviser dels Enkeltfigurer (Apostle, Helgener etc.) omgivet af Rankeværk, dels Gruppebilleder (Dommedag, Adam og Eva, Dyrenes Skabelse, Kristi Korsfæstelse, Himmelfarten etc.). Den dominerende Farve er rødbrunt, oprindelig Zinnober, som i Tidens Løb er stærkt brunet, hist og her spores grønt og graat.

Meget anselig er Altertavlen, et dygtigt Træskærerarbejde i Højrenæssancestil fra Tiden omkring Aar 1600, rigt prydet med kraftigt skaarne Søjler og Relieffer af Evangelister og Apostle. Den bærer Kristian IV's og Dronning Anna Katrines Monogrammer. Alterbilledet forestiller Nadveren, et ikke særlig fremragende Arbejde af C. V. Eckersberg, Gave fra Kronprins Kristian Frederik. Et ældre Alterbillede, forestillende Lidelses-

historien og skænket af Mons. Frantz Pedersen, nævnes i Kirkenes Inventar af 1764. Prædikestolen er ligeledes i Højrenæs-

LYNGBY KIRKES INDRE
(Fotografi)

sancestil, aabenbart udført samtidig med Altertavlen, og udviser i sine Diademhoveder, Putti, Fugle, Statuetter af Evangelister og andre Figurer en fuldt saa højt udviklet Træskærerkunst. Baade Altertavle og Prædikestol er malet i kraftige Farver og rigt forgyldt. Stolestaderne fremtræder nu i den samme afdæm-

pede grønne Farve som de oprindelig synes at have haft, og med Topdekorationens udskaarne Englehoveder kødfarvede.

Til Venstre i Koret staar Fonten, en tolvkantet Granitkumme med glat Tinfad, og over den hænger en »Daabstavle« med et Salmevers af Kingo i rigt dekoreret Ramme, helt udført i drevet Kobber med Messinghjørner og mærket: Poul Badstuber 1727. En malet Mindetavle med Aarstallet 1649 (nu i Sakristiet) forestiller Elias Himmelfart med en tysk Omskrift, hvori Johan Rosenmeyer og Maren Olufsdatter anraaber Herren om at sende dem sin himmelske Vogn for at de kan skue hans Herlighed.

Af Minder om Kirkens Præster kan mærkes et Gruppebillede, der nu har sin Plads i Sakristiet og rimeligvis forestiller Præsten Valentin Merkel († 1681) med hans to Hustruer og syv Børn. Endvidere en Marmortavle over Jørgen Borch († 1803) og hans Hustru Karen, f. Rose, samt legemstore Knæstykker af Peter Rørdam (malet af H. C. Jensen 1882) og Holger Frederik Rørdam (malet af Vald. Kornerup 1910).

Kirkens hellige Kar er alle fra det nittende Aarhundrede, Sølvstagerne skænket af Enkedronning Caroline Amalie 1871. Af Kirkens gamle Inventar er kun den store Lysekrone, efter Indskriften skænket af Casper Herbach og Hustru 1664, og de to gotiske Malm-Alterstager tilbage. Krone og Stager genfindes i det ældste Inventarium fra 1694, som iøvrigt ikke giver Indtryk af overvættets Rigdom. Kalk og Disk var forgyldt, Vinen opbevarede i et Glaskrus med Sølvbeslag, Oblaterne i et lidet »udpuklet« Sølvskrin, skænket af den senere Kroforpagter paa Gyldenlund Ole Olsen; en Gyldenstykkets Messehagel med Guld-kniplinger var en Gave fra Mad. Weiberg paa Rustenborg. Et Minde fra den katolske Tid var et Røgelsekar, der brugtes til at hente Ild i. I ældre Tid havde Kirken aabenbart været rigere paa Klenodier — 1628 solgtes efter Lensmandens Befaling en forgyldt Pokal paa 20 Lod og Blytaget repareredes for Pengene, det var mere nødvendigt. I det attende Aarhundrede forøgedes atter Kirkens Inventar ved værdifulde Gaver. Sorgenfris Ejer Grev Ahlefeldt gav en Messehagel, hans Efterfølger Abraham Lehn et Alterklæde; et anseligt Sølv-Daabsfad skænkedes 1727

af Johan Drewsen og Anne Kirstine Finchenhof paa Strandmøllen, 1728 fik Kirken en stor Sølv-Kalk og Disk af Frederik IV, og 1747 en mindre af Mathis og Kesten Fæifer (Pfeiffer). Vistnok sit første Orgel fik Lyngby Kirke af Arveprins Frederik. Det nuværende, med to Manualer og 1300 Piber, er nyt, bygget og opstillet 1924 af Orgelbygger Zakariassen i Aabenraa.

Kirkens to Klokker er støbt hos Gamst & Lund i København 1844; paa den lille findes endnu Caroline Amalies Navnetræk, paa den store er Kristian VIII's faldet af. Klokkestolen har holdt bedre — den er fra 1768; da der 1672 blev opsat en ny, hed det om den gamle, at den ikke var fornyet »siden Kirken blev opbyggt«. De gamle Klokker har Aarstallene 1605 og 1687. Den store blev omstøbt i 1637-38 af Rotgieter Mester Filip, og Sognefolket med Børn og Tyende hidrog til Omkostningerne. Den vejede efter Omstøbningen 5½ Skippund og 5 Lispund (eller 920 Kg.); fire Heste maatte der til for at trække den op til Kirken og Bymændene fik en Tønde Øl for at hjælpe til med at bringe den paa Plads i Taarnet. Det var den samme, der atter omstøbtes 1687 og forsynedes med Sognepræstens Navn: Fridericus Plumius. Den ældre, fra 1605, havde Indskriften: Verbum Domini manet in æternum — Herrens Ord bliver evindeligt. Kirkens Sejerværk, forfærdiget 1643-44 af Mester Hans Steenbuch sammen med en Solskive til Taarnet, blev under Hovedstadens Belejring af Svenskerne nedtaget og ført til Brønshøj Kirke, men atter bragt tilbage 1661. Kirkeuret i Lyngby maatte holdes i god Stand og vise det rigtige Klokkeslet af Hensyn til de kgl. Herskaber, som stedse har »deres Rejse her igennem Byen.«

Kirkens søndre Sidekapel, der stammer fra den katolske Tid, fik den bekendte Finansmand, Rentemester Henrik Müller — som i en Række Aar var Kirkens Værge — overladt ved kgl. aabent Brev af 15. Marts 1652 til Begravelser og Stolestader for sine Folk fra Hjortholm Mølle mod at holde det vedlige og udrede 50 Slettedaler til Kirken een Gang for alle. Han fik det overleveret af Lensmanden 1654 og afstod det atter til Kongen 1668. Sammen med Frederiksdal tilfaldt det Dronning Charlotte Amalie, som 1673 lod Døbefonten opstille deri.

Kapellet paa den nordre Side — der som sagt nu bruges til Sakristi og hvori tillige Kongeindgangen er — blev oprindelig bygget som Begravelsessted for Familierne Lowson og Barchmann. Justitsraad Jacob Lowson havde lovet sin Broder Andreas og sin nylig afdøde Ven Barchmann at indrette en anstændig Begravelse for dem i Lyngby Kirke, men da Pladsen ikke egnede sig, indhentede han Kongens Tilladelse (i Resol. af 24. Maj 1765) til at opføre en Tilbygning, som ikke skulde blive Kirken til Vansir, og lovede at yde Kirkekassen 400 Rdr., hvis Renter skulde anvendes til Vedligeholdelsen. Kapellet blev opført, Kirken fik Pengene, men Forpligtelsen gik i Glemme og dermed Bygningens egentlige Bestemmelse. I 1869 fandtes ved Opbrydning af Kapellets Gulv fire Kister med Indskrifter og Blyplader, der oplyste, at Juristen, Højesteretsadvokat Andreas Lowson († 1758) var nedsat her sammen med Kommitteret i Generaltoldkammeret Jacob Barchmann († 1764), Kommitteret i Rentekammeret Jacob Lowson († 1777) og dennes Hustru Charlotte Amalie Riis († 1798). Andreas Lowson hvilede i en pragtfuld Marmor-sarkofag, udført af Wiedewelt 1769-70. Bræddegulvet i Kapellet blev derefter sænket, saaledes at Overdelen af Wiedewelts Sarkofag kom til at præsentere sig som en Ligsten. Ved Kirkens sidste Restaurering blev imidlertid Kælderen under Kapellet udgravet og direkte Tilgang indrettet fra Kirkegaarden. Sarkofagen staar nu frit under det altfor lave Loft, men de andre Kister er forsvundet; tre ældre Ligsten over Personer, der ikke har nogen Forbindelse med den Lowson-Barchmann'ske Familiebegravelse, er opstillet uden om Sarkofagen.

Lyngby Kirke har ikke altid været saa velholdt som i vore Dage. I 1625 maatte en stor gullandsk Bjælke stikkes ind gennem Blytaget og henlægges paa Hvælvingen over Alteret for deri at fæste Jernankre, som skulde »sammenholde Kirken der som han var revnet«. Omkr. 1660 kunde en Ask, der væltede, slaa Kirkens Østgavl ind, saa at den maatte ommures, og ligeledes faldt Gavlen paa det østre Kapel ned. I 1665 maatte Taarnet grundig repareres — paa den søndre Side blev 81 Kvadratalen af Murværket ommuret og forankret, og Kammene paa beg-

ge Sider repareret. I 1698 blev der atter sat et stort Jernanker i Korgavlen, i 1701-2 blev den nederste Del af Kirkemuren i sin hele Længde udbedret med nye spanske Mursten og Kamp, Hvælvingen i Klokketaarnet trængte i høj Grad til Udbedring og et Par Hvælvingsbuer ud for Prædikestolen truede med at styrte ned. Og Revnen ved Alteret maatte atter tilmures. Kirkegaardsmuren og Blytaget — kun Sidekapellet havde i ældre Tid Stentag — maatte der bestandig bødes paa, Blytaget var ikke mere stabilt end at en kraftig Storm i Decbr. 1703 kunde blæse adskillige Huller i det.

I 1755 gik man til en gennemgribende Hovedreparation, der medførte forskellige Ændringer i Kirkens Arkitektur. Dens Ydermure blev eftergaaet og fuget, to nye Vinduer udhugget og fem af de gamle gjort højere og bredere; der blev brudt to nye Døre gennem Muren ved den saakaldte »Taarbæks Stok«, Døren ved »Sorgenfri Stok« (hvortil Opgangen var ude fra paa den søndre Side af Kirken) blev gjort større og Buen mellem Kirken og Sidekapellet fornyet*). Murstensgulvene blev omlagt og samtidig sænket i Koret, ved Daaben og i Vaabenhuset; et nyt Pulpitur med seks Piller og fjorten Stolestader, anbragt amfiteatralsk, opsattes i Skibets Vestende (hvor nu Orglet har sin Plads), et andet mindre i Sidekapellet. Til Støtte for Prædikestolen blev sat en Egepile paa Kampestensfundament og Præsten Ingvar Olufsens nu forsvundne Epitafium, der sad paa Kirkemuren, hvor et af de nye Vinduer fik Plads, blev nedtaget og anbragt i Koret. Aaret efter stod Kirken færdig.

Lynby Kirke restaureredes sidste Gang 1914-16 af Arkitekt Magdahl-Nielsen. Under hans kyndige Ledelse blev Kirkebygningen saa vidt mulig ført tilbage til sin senmiddelalderlige Skikkelse. Bag Aarhundreders Hvidtekalk fremdroges Hvælvingernes gamle Kalkmalerier, og under den graa Perlefarve blev

*) I Taarnets udvendige Østside ses Buen af en tilmuret Dør, hvorigennem der ogsaa maa have været Opgang til et indvendigt Pulpitur. En Trappe paa ca. 10 Trin maa have ført op til Døren og Kirkegængerne maa være gaaet op over Hvælvingen i Taarnet for at komme ind i Pulpituret; den indvendige Dørkarm i Kirkemuren sidder der endnu.

Renæssancens rige Farvepragt paa Altertavle og Prædikestol atter bragt for Lyset og frisket op.

Fra gammel Tid tilhørte Lyngby Kirke Kongen og den blev ved Rytterdistrikternes Oprettelse lagt ind under Ryttergodset. Staten vedblev at være Kirkens Ejer, indtil den sattes til Auktion 6. Febr. 1868 og paa Sognepræstens Peter Rørdams Tilskyndelse købtes af C. F. Tietgen. Den store Finansmand var stærkt kirke­lig interesseret og ligesom Rørdam overbevist Grundtvigianer. Tietgens Overtagelse af Lyngby Kirke var dog ikke officiel — Gaardejer Peder Olsen optraadte paa hans Vegne, og til ham blev det kgl. Skøde udstedt 8. Juli 1868. Ved Skøde af 13. Okthr. s. A. overdrog han atter Kirken til Tietgen, som dog først 1882 lod denne sin Adkomst tinglæse. Udadtil stod Gaardejer Olsen som Kirkeejer, men var i Virkeligheden blot Tietgens Admini­strator. Først kort før sin Død gav Tietgen Lyngby Kommune Skøde paa Kirken (26. April 1901).

Præstegaarden har vistnok altid ligget paa sin nuværende Plads. Den nedbrændte i Maj 1681 og med den flere Bønder­gaarde i Nærheden og fem af Kirkens Huse. Ved Midten af det syttende Aarhundrede havde Præstegaarden et stort Jordtillig­gende (12½ Tdr. Hartkorn) og Præsten havde før Nedbrydning­en af Stokkerup By tillige et Stykke Jord i Fæste ved Hvidøre, som Historikeren Vitus Bering 1666 fik overladt, da han tog Bolig paa det senere Kristiansholm. Med Ejeren af Ulrikken­borg mageskiftedes 1759 en Del af Præstegaardens Havejord, og omkring Aar 1800 blev nogle af Præstejorderne, der laa i den sydlige Bymark Øst for Kongevejen, efterhaanden bortsolgt.

Degnebolig var der ikke til Kirken i det 16-17. Aarhundrede — næppe heller nogen fast Degn. I den gamle Stiftsbog fra 1567 siges det udtrykkelig, at der ingen Degnestavn er, men et Hus paa Præstens Toftejord omtales dog som Degnebolig »i gammel Tid«. I de første Aaringer af det syttende Aarhundrede var der en Pebling fra Vor Frue Skole i København, som hver Søndag Morgen drog til Lyngby for at synge for Menigheden og forrette den øvrige Degnetjeneste, og som forøvrigt senere blev Præst ved Kirken. Endnu 1647 var der ingen Bolig eller

Avl for Degnen i Sognet, først i sidste Fjerdedel af Aarhundredet byggede Degnen Villum Jensen sig paa egen Bekostning et Hus »udi et øde Morads«. I 1699 fik Rustenborgs Ejer Envoyé Weiberg dette Hus tilskødet af Kongen, og hans Søster, der arvede Ejendommen, forlangte Hoveripligt af den følgende Degn Frands Pedersen Schmidt. Det nægtede han — forlangte tvertimod, at Kirken efter Loven skulde skaffe ham Degnebolig, og det endte med Retssag. Rentekammeret maatte da 1723 gaa ind paa at købe Huset til Degnen, men Købesummen blev aldrig betalt, da man forsømte at faa Skødet indsendt. Det opklaredes 1738, da Degnen forlod Huset i faldefærdig Stand, men da nægtede Kammeret at bringe Købet i Orden, og Huset blev liggende under Rustenborg. Senere blev der saa endelig indrettet en Degnebolig, som benyttedes indtil den 1804 solgtes ved Auktion og købtes af Boghandler Joh. Gottlieb Rothe til Lyststed.

Foruden Præstegaarden og »Klokkerhuset« (som der senere skal berettes nærmere om) ejede Kirken fra gammel Tid elleve *Husjorder* i Lyngby. Kirkens Ret til disse Huspladser blev 1666 bestridt af Ridefogden Thomas Holck, der hævdede, at de elleve Kirkehusmænd var Kongens Bønder og derfor ogsaa skulde gøre Hoveri til Kongl. Majestæt. Ved Tingsvidne blev det oplyst, at man i fordums Tid havde gjort en Dags Høstarbejde eller lign. til Ibstrup, men det var ophørt, da denne kgl. Ladegaard blev forpagtet ud. De nuværende Kirkehusmænd skulde ganske vist kaste Sne fra Kongeportene, løbe med Bud for Sognefogden og hjælpe til med Arbejde paa Kirken etc., men fik til Gengæld udvist Ildebrændsel i Skoven. Ridefogden fik da heller ikke Medhold, hverken ved Herredsting eller Landsting, og ved Højesteretsdom af 12. Septbr. 1666 blev Kirkens Ejendomsret til Huspladserne slaaet fast.

Ligesom det var Tilfældet med Kongens Grundejendom var Kirken kun Ejer af selve Huspladsen, Bygningerne tilhørte Beboeren. Navnlig i det attende Aarhundrede var disse Huse hyppigt i Handelen. De fleste ejedes af Smaafolk og Haandværkere, en Del blev efterhaanden lagt ind under Manufakturerne eller andre større Ejendomme i Lyngby. Et af dem købtes 1704 af

Johan Kretlov, der tidligere havde boet paa Amdams- (eller Stivelse-) Værket ved Ørholm og nu indrettede sin Virksomhed her, et andet lod Kaptajn Nic. Baltzersen indrette til Lyststed med en smuk lille Have. Dette sidste solgtes 1747 til Hans Bærentzen i København, som Aaret efter overdrog det til Kapellanen i Gentofte-Lyngby Sogn Niels Christophersen Vahl, og 1765 købtes det af Henrik Klov, der samtidig fik Bevilling til Handel i Lyngby og blev siddende ved Stedet Aarhundredet ud.

Om *Præsteskabet* ved Lyngby Kirke vides saa godt som intet før Midten af det syttende Aarhundrede — kun en Række Navne paa Præster, som endda ikke danner nogen sammenhængende Series pastorum. I en Panteforskrivning fra 1397 nævnes en Svend Øthensen som Præst i Lyngby, og et Hundredaar senere optræder en Hr. Peder i samme Stilling; han opnaaede 1483 under Biskop Oluf Mortensens Ophold paa Hjortholm dennes Medvirkning til Udlaan af en »Forbøg« (c: Breviarium) fra Frue Kirke i København, som han vilde afskrive til sin egen Kirke. I Grevefejdens urolige Tid hed Præsten i Lyngby Lavrids Nielsen, der ligesom talrige af Egnens øvrige Beboere 1535 maatte bede om kgl. Værnebrev mod de plyndrende Hobe, der overstrømmede Nordsjælland. Men derudover vides intet om Præster i Lyngby før Reformationen.

Den første Præst efter Reformationen, som man har sikre Efterretninger om, er Hans Unys; han sad i hvert Fald i Kaldet i 1560erne, døde i 1680erne og efterfulgtes af Ingvar Olufsen († 1591). Om de to følgende, Mads Rasmussen (til ca. 1611) og Jakob Sørensen (til 1618), vides der i Grunden ikke noget — kun at der allerede i deres Embedstid maa have eksisteret en Kirkebog ved Lyngby Kirke, begyndt senest 1615, som saaledes har hørt til de tidligst førte i hele Landet. Den nuværende ældste Kirkebog begynder 1641, men er før Tiden indtil 1682 kun Afskrift af en endnu ældre.

De to næste, Hans Pedersen og Valentin Merchel, sad længe i deres Embeder, den første fra 1618 til 1640, den sidste fra 1640 til sin Død 1681. Valentin Merchel, der var født paa Hjortholm Mølle 1615 og saaledes fra Barnsben knyttet til Egnen,

synes at have været en dygtig og anset Præst, som navnlig under Svenskekrigens bevægede Aar kom i et nært Forhold til sin Menighed. I det sidste Afsnit af sit Liv var han svagelig, og ved Præstegaardens Brand 1681 mistede han største Delen af sit jordiske Gods. Sønnen Hans, der havde været hans Kapellan siden 1669, overtog Kaldet efter hans Død, men blev ved Sammenlægningen af Gentofte og Lyngby Sogne umiddelbart efter forflyttet til et andet sjællandsk Præsteembede.

Blandt Præsterne i Lyngby, efter at Sognet atter 1758 var blevet selvstændigt Præstekald, er det navnlig de tre, Bone Falch Rønne (fra 1802 til 1833), Peter Rørdam (fra 1856 til 1883) og Holger Fred. Rørdam (fra 1883 til 1913), som ved deres Gerning inden for Menigheden og deres Virksomhed udadtil har bragt deres Navne til Eftertiden — Bone Falch Rønne ved sit filantropiske Arbejde og landøkonomiske Vækkelse blandt Almuen, Peter Rørdam som Grundtvigs fremragende Discipel og Formidler af Mesterens Ideer, Holger Fred. Rørdam som en af Danmarks mest produktive Historikere. Som Præst var Peter Rørdam ubestridt den mest betydelige af de tre — ingen forstod som han at samle Menigheden om sig og komme Enkeltmand ind paa Livet trods divergerende Anskuelser, og som Prædikant rakte hans Ry langt ud over Præstekaldets Grænser. Aaringer igennem flokkedes Tilhørere fra Hovedstaden om hans Prædikestol i Lyngby Kirke, hvor hans trofaste og hengivne Velynderinde, Enkedronning Caroline Amalie, aldrig savnedes i den Tid af Aaret, hun opholdt sig paa Sorgenfri.

Paa Bakken omkring Kirken ligger den gamle *Kirkegaard*. Kirkegængerne maatte møjsommeligt kravle op ad den stejle Bakkeskraaning, indtil der 1687-88 blev sat Rækværk ved begge Opgangene »for aldrende og skrøbelige Folk at hjælpe sig ved op til Kirken«. Kirkegaarden er indhegnet med Mur hele Vejen rundt, og denne Ringmur med dens mange Fag og Piller bødedes der bestandigt paa i ældre Tid — dens Vedligeholdelse slutte største Delen af Kirkens Indtægter. Den Del af Sognefolket, der havde Lyst og Raad til at betale, begravedes her som andet Steds i selve Kirken, men den brede Almue fandt sit sid-

ste Hvilested udenfor, paa Kirkegaarden. Pladsen slog alligevel til langt ned i Tiden, først i det nittende Aarhundrede blev Kirkegaarden udvidet med et Terræn, beliggende nogle Hundrede Meter Sydøst for den oprindelige og forbundet med den ved en Sti over Ulrikkenborgs gamle Gaardsplads. Endnu senere anlagdes »Sorgenfri Kirkegaard« (ved Lottenborg), indviet 1903 og med et Ligkapel, opført 1905 af Arkitekt Harald Jensen.

I Kongens Lyngby ligger en Række kendte Personligheder begravet, bl. a. Skuespillerinden Ellen Heger († 1842), Digteren Thomas Lange († 1887; Monument af Frølich), C. F. Tietgen († 1901) og Hustru († 1917), Nationaløkonomen N. C. Frederiksen († 1905), Komponisten J. Malling († 1905), Arkitekten F. Meldahl († 1908), de to til Lyngby nær knyttede Politikere E. Piper og J. Wilmann (begge † 1928) og de tre Præster ved Kirken: Bone Falch Rønne, Peter Rørdam og Holger Fred. Rørdam.

II. VANDMØLLEN

Indtil Midten af det syttende Aarhundrede laa Kongens Lyngby hen som en fredelig Idyl, endnu ikke opdaget af Hovedstadens Beboere, uden Kroer, og med en lukket Kongevej gennem sin Bymark, afstængt ved bevogtede Porte, ikke tilgængelig for andre end de kgl. Herskaber og Folk, der var forsynet med kongeligt Pas og som rejste i Kongens Ærinde. Men i det følgende halve Hundredaar satte tre Mænd sig fast i Kongens Lyngby, og af deres Ejendomme udviklede sig alle de landskendte Lokalteter, der siden gav Lyngby sit Ry. De og deres Arvinger købte og solgte, drev Industri og indrettede Krohuse. Den første var Casper Herbach, kendt under Navnet »Kunst-Casper«, den anden Borgmester Anders Jacobsen, senere kaldet Lindberg, den tredje Diplomaten Frederik Weiberg.

Sachsenen Casper Herbach indkaldtes 1643 til Danmark af Kristian IV og blev ansat som Hofsnedker, men mestrede desuden mangehaande andre Kunster, og optraadte baade som Me-

kanikus, Møntmester, Guldsmed — og Guldsmager. Under Frederik III beholdt han sin foretrukne Stilling blandt Hoffets Kunsthaandværkere — kort efter Tronbestigelsen gav Kongen ham (30. Jan. 1649) en kgl. Bestalling »til at forfærdige alt hvis Arbejde af Os naadigst bliver anbefalet, saa vidt han gøre kan«, og der tilsikredes ham 500 Rdr. aarlig af Renteriet foruden en klækkelig Genant i Naturalier. Denne Løn skulde løbe fra 6. Oktbr. 1648, rimeligvis Tidspunktet for Afleveringen af de nye Kongekroner, han forfærdigede i Anledning af Frederik III's og hans Gemalindes Kroning i Novbr. s. A. Men at det ikke mindst var Alkymien, der skaffede ham Yndest hos Frederik III, faar man Indtryk af gennem et Par endnu bevarede Breve, som Kongen sendte »Kunst-Casper zu Hånden«. Han havde sine Laboratorier og sin »Kunstmølle« ved Rosenborg, indtil han 1650 overtog et Møllværk i Lyngby.

Lyngby Mølle kan ligesom de andre Vandmøller ved Fureaaen eftervises langt tilbage i Tiden. Den er dog næppe identisk med »Molendinum Lughna«, der tilhørte Roskilde Bispestol ca. 1370 — Lyngby Mølle var Kronens Ejendom før Reformationen. I det sekstende Aarhundrede og første Halvdel af det syttende var det kun en Grynmølle, hvor de omboende lod male deres Korn, og den bortfæstedes til Kronens Bønder ligesom Byens Gaarde og Huse. Men i 1640 kom der en Industrimølle til desuden.

En Tysker, Jacob Petz, der nedsatte sig som Drejer i København, søgte i disse Aar, da Krigen bestandig stod for Døren, at skabe sig en Eksistens som Vaabenfabrikant, og Regeringen støttede hans Planer for ogsaa paa dette Omraade at skabe en Hjemmeindustri og gøre sig uafhængig af Udlandet. Han vilde fremstille Musketter, der kunde staa Maal med de hollandske — ikke blot fandtes der her efter hans Udsagn bedre og blødere Jern til dette Formaal end i Tyskland, men ogsaa godt Lønnetræ, bedre egnet til Musketter end Pæretre, og Valdbirk til Pistolskæfter. Betingelserne var saaledes til Stede, han manglede blot en Plads, hvor han kunde bygge en Smede-, Bore-, Slibe- og Poleremølle. Den fandt han i Lyngby, lige over for Kornmøllen, og der var Vand til dem begge. Han sluttede saa

en Overenskomst med Mølleren, som fik 15 Daler om Aaret til Hjælp til sin Landgilde, og de skulde enes om at benytte Strømmen til bestemte Tider. Dernæst søgte han om Privilegium for sig selv og Arvinger »til evig Tid« og forpligtede sig til at levere den danske Konge Musketter forlods; først naar man var forsynet herhjemme, vilde han eksportere. Paa Slotsherrens Anbefaling opnaede han ogsaa det attraaede Privilegium, som udstedtes 29. Marts 1640.

Paa dette Tidspunkt var der altsaa to Mølleværker i Lyngby, baade Kornmølle og Slibemølle. Og Slibemøllen synes at have været meget leveringsdygtig. Allerede i Maj 1640 havde Jacob Petz ca. 300 Musketter færdige; havde Kongen ikke Brug for dem, havde han andre Aftagere, som vilde »skibe dennem gennem Sundet« — d. v. s. udføre dem til Udlandet. Og i Aug. 1643 sluttedes der Kontrakt med ham om Levering af hele 2000 Musketter at levere paa Tøjhuset. Det var et værdifuldt Fabrik-anlæg, han havde skabt, og da han overdrog det til Kronen, ydedes der ham en Afstaaelsessum paa 2000 Slettedaler.

Paa denne af Jacob Petz anlagte Slibemølle fik Casper Herbach 6. Marts 1650 Skøde af Kongen. Han maatte ved Overtagelsen forpligte sig til at betale de 2000 Slettedaler, som den havde kostet Kronen og som aarlig skulde afdrages i hans Løn. Det blev de nu ikke — saa godt som hele Summen blev betalt paa een Gang, dog først i Begyndelsen af 1657. Rimeligvis har det været gode Aar for Casper Herbach, men derefter kom Svenskekrigen og gjorde Ende paa hans Foretagsomhed. Lige som Kornmøllen i Fejdetiden led en ilde Medfart gik det ikke mindre ud over Casper Herbach. Hans Mølleværk med de kunstfærdige Indretninger blev nedbrudt af Fjenden og henlaa ruineret og øde indtil Efteraaret 1662.

Da havde Kunst-Casper forvundet Slaget og var atter fuld af Energi og Ideer. Nu var Krigens Tid omme, nu maatte man slaa ind paa fredelige Sysler, og han greb Lejligheden, da den tilbød sig. Det gamle kombinerede Tugt- og Børnehus fra Kristian IV's Tid, der havde sin Plads i Nærheden af Helligaands Kirke i København og en Overgang havde været Sædet for en

efter Datidens Forhold storstilet industriel Virksomhed, var nedlagt 1650, men efter Krigen oprettedes ved Forordn. af 16. Marts 1662 et nyt Børnehus for Københavns Fattigvæsens Kapitaler og Kongen skænkede som sin Andel i Foretagendet en Gaard paa Kristianshavn. Her sattes ikke blot forældreløse og vanartede Børn til Oplæring, men ogsaa voksne Lediggængere anbragtes i Anstalten til Tvangsarbejde, og de beskæftigedes især med Tilvirkning af Klæde og Lærred. Dertil behøvedes Valkemøller, og Casper Herbach øjnede straks Chansen for igen at faa sin ødelagte Mølle ved Fureaaen i Gang.

Allerede i Eftersommeren 1662 havde han gennem Rigmarskal Kørbitz skaffet sig Tilladelse til at opføre en Valkemølle, og i Septbr. andrager han Kongen om Privilegium. Det koster en temmelig Slump Penge at indrette et saadant Værk, fortæller han, og han kan ikke staa sig ved at faa altfor nærgaaende Konkurrenter — derfor maa han kræve Eneret inden for et vist Omraade. Han lover til Gengæld at besørge al den Valkning, som forlanges af ham, ikke blot for Børnehuset, men ogsaa for andre, og er villig til at opføre endnu en Valkemølle, hvis den ene ikke slaar til. Men sin gamle Haandtering vil han derfor ikke opgive — han vil ved Siden af Valkeværket have Lov til at bygge en lille Slibemølle, hvor der kan »drejes og skæres Stene« og gøres saadant andet »lustige Arbeit«. Det indrømmes ham altsammen ved et kgl. aabent Brev af 25. Septbr. 1662, hvori der tillige blev givet ham Tilsagn om, at ingen anden Valkemølle end hans maatte opføres inden for en Afstand af fire Mil fra Hovedstaden.

Selv fik Casper Herbach dog ikke megen Glæde af sit nye Værk — to Aar efter, i Oktbr. 1664, døde han, og det blev hans anden Hustru Anna, Datter af en indvandret Hollænder Dirich Holtschart, som i Forbindelse med sin Stedsøn, kgl. Møntmester Frederik Casper Herbach, skulde tage Arven op efter ham. De sluttede 1665 en indbyrdes Forening, hvorefter Enken saa længe hun levede skulde beholde Valkemøllen og det Krosted i Lyngby, som afdøde Kunst-Casper ligeledes havde oprettet — hvorom mere nedenfor —, men efter hendes Død skulde Halvparten

tilfalde Stedsønnen eller hans Arvinger, og nødvendigt Byggearbejde paa Møllen og Kroen skulde ligeligt bekostes af begge Parter. Denne Overenskomst sluttedes for at holde Ejerforholdet klart, thi efter den gamle Herbachs Død var det ikke Enken, men hendes Stedsøn, der styrede Bedriften i Lyngby, baade de Dele, der tilhørte hende, og de Nyanlæg, han selv satte i Værk. Der var iøvrigt et dobbelt Slægtskab imellem dem, idet Stedsønnen var i Ægteskab med hendes Datter af mellemste Giftermaal.

Selv havde Frederik Herbach kort efter Faderens Død forpagtet den gamle Korn-Vandmølle, som Kunst-Casper aldrig havde haft nogen Brugsret til. Det var endnu Kronens Ejendom, men Kongen havde bortforlenet den til en af sine Skibshovedsmænd, David Dannel, der i mange Aar havde tjent paa Flaaden og deltaget i Svenskekrigene. Han havde 1659 faaet Livsbrev paa Lyngby Mølle (og samtidig paa Langebeks Mølle i Vordingborg Len) som Erstatning for en Sum af 1200 Rdr., som Kongen skyldte ham i resterende Sold, og fik Møllen med alle tilhørende Rettigheder for sin egen, sin Hustrus og et af sine Børns Livstid. David Dannel drev den imidlertid ikke for egen Regning, den var bortfæstet, og i gamle Casper Herbachs Tid var det en Bonde Peder Sørensen, der havde Møllen i Fæste og havde haft den længe før David Dannel fik Livsbrev paa den. Endnu i Amtsregnskabet 1664-65 staar Peder Sørensen som Fæster, men i Regnskabet 1667-68 er Møntmester Frederik Herbach traadt i hans Sted.

At Frederik Herbach søgte at udvide Virksomheden, havde sine gode Grunde. Valkemøllen i Lyngby havde faaet en Konkurrent i Ebberød, hvor der 1665 oprettedes en Valkemølle paa Dr. Hans Svanes Gaard, netop fordi Lyngby-Møllen ikke altid havde Vand nok til Behandling af det Klæde, som den fik fra Børnehuset, og den »tilmed ikke heller i alle Maader skal være saa bekvem, at Klædet som det sig bør der valkes kan«. Derfor sikrede Fred. Herbach sig Kornmøllen og udvirkede yderligere en kgl. Bevilling (af 17. Decbr. 1667) til Oprettelse af en Valsemølle, der skulde bruges til Møntslagning. Da der var Man-

gel paa Møntersvende og desuden gik for meget med til Løn, forstod den driftige Mand, at en Valsemølle kunde sætte Produktionen i Vejret med en forholdsvis mindre Arbejdskraft. Maskinerne var allerede da et økonomisk Problem i Industrien.

Det saa meget lovende ud med den unge Møntmesters Virksomhed, men det hele fik alligevel en brat Ende. I Svenskekrigenes Kølvand fulgte ikke blot økonomisk Ruin, men der udviklede sig en for enhver Efterkrigstid karakteristisk usund Spekulation, der ofte bevægede sig lige paa Grænsen af Loven — og den unge Herbach blev et Offer for denne altfor graadige Foretagsomhed. Hvis Valseværket er kommet i Gang, er der alt-saa i nogle Aar ikke blot slaaet kongelig Mønt i Lyngby, men ogsaa stampet Klæde og malet Korn — og sikkert er det, at Herbach lod sine Møller arbejde med en Hensynsløshed, der gik ud over de andre Møllerværker ved Fureaaen. I Novbr. 1670 fik Stiftamtmanden kgl. Ordre om at tilholde Møntmester Herbach, at han i det mindste lod Voldslusen optage, naar han ikke lod male, »paa det at Kobberværket [ø: Brede] med de andre nedefor liggende Møller i deres Arbejde derved ej skal blive forhindret«.

Denne lidet hensynsfulde Færd over for de andre Bedrifter ved Aaen var ikke det værste — der var ogsaa andre Møllebrugere, som jævnlig maatte have Tilhold i den Retning. Værre var det, at Frederik Herbach, aabenbart i god Forstaaelse med sin Kollega, Møntmester Krøger, sparede paa Ædelmetallet i de Møntstykker, han slog for Kongen og derved bedrog Kronen. Herbach var ikke den værste af de to, men begge havde de beriget sig paa Statens Bekostning. Sagen kom op i Foraaret 1671, Statskollegiet indstillede dem til Embedsfortabelse og Pengestraf »efter enhvers yderste Formue«. Herbachs Møntmesterkollega fik imidlertid som den dygtigste Lov til at forblive i Embedet, medens Herbach selv forsvandt fra Landet, bort fra alle Forpligtelser.

Møntmester Herbach havde nær draget Kunst-Caspers gamle Enke med i sit Fald — havde hun ikke været forudseende nok til at slutte den nævnte Overenskomst med ham, havde hun

maattet gaa fra sin afdøde Mands Ejendom. David Dannels Enke og den senere Borgmester, daværende Amtsskriver Anders Jacobsen gjorde nemlig Indførsel for Stedsønnens Gæld ogsaa i Valkemøllen. Men allerede ved Landstinget blev det paa Grundlag af Overenskomsten klargjort, at Møllen tilhørte hende saa længe hun levede, og da Sagen kom for Højesteret i 1673, maatte Kreditorerne gaa paa Forlig. Først da fik hun Nys om, at Stedsønnen havde ladet Kunst-Caspers Privilegier paa Mølle og Kro konfirmere i sit eget Navn. Hun klagede til Kongen i 1678 og opnaaede i 1680 at faa kgl. Tilsagn om, at Privilegierne skulde gælde hende og hendes Børn, uanset hvad Stedsønnen havde foretaget sig bag hendes Ryg.

Efter Frederik Herbachs Forsvinden beholdt Kunst-Caspers Enke altsaa Valkemøllen, medens Kornmøllen toges i Fæste af Hans Heuser paa Frederiksdal og indrettedes til Papirstampeværk. Om Møntmester Herbachs Valseværk forlyder intet. Ved Matrikuleringen 1682 nævnes det ikke — der er paa det Tidspunkt kun de to Værker, Anne sal. Casper Herbachs Valkemølle med eet Vandhjul og tre Stamper, og Hans Heusers Papirmølle, »hvilken tilforn haver været en Hoved-Melmølle, som bruges Vinter og Sommer«. Den havde to Vandhjul, hvoraf det ene drev seksten Papirstamper, medens det andet, der havde været anvendt ved den gamle Møllekværn, nu var ude af Brug. Hans Heuser tog ogsaa Fogedgaarden i Fæste og søgte at faa fast Fod i Kongens Lyngby, men uden Held.

Faa Aar efter blev Anders Jacobsen, som aabenbart havde sat Penge i Frederik Herbachs Foretagender, Eneejer af Lyngby Mølle med dens hele Tilliggende. Han var en Mand, der kom fra Folkedybet og havde forstaaet at arbejde sig i Vejret, var begyndt som »Gemaksforvalter«, blev siden Amtsskriver i Københavns Amt, forfremmedes til Amtsforvalter, udnævntes til Viceborgmester i København 1690 og døde 1717 som Højesteretsassessor og Etatsraad. Som Standsperson antog han Navnet Lindberg og Sønerne arvede det.

Han var tillige en driftig Mand, der havde Teglværk i Vedbæk og ejede Jordegods ude i Landet. Bygningerne ved Lyngby

Mølle maa han have købt af Casper Herbachs Enke eller Arvinger, Hans Heuser havde nedlagt Papirfabrikationen i Lyngby og var bleven knyttet til Strandmøllen, og det Dennelske Livsbrev er rimeligvis løbet ud. Sikkert er det, at Anders Jacobsen til Vederlag for Bøndergods i Nyborg Amt, som han tilbød at udlægge til Rytterhold, ved kgl. Skøde af 19. Marts 1689 fik Lyngby Mølle til Arv og Eje med de Jorder, som fra Arilds Tid havde ligget til den. Møllen stod for 23 Tdr. Hartkorn efter den gamle Matrikel. Da den paa dette Tidspunkt kun brugtes som Valkeværk, fik han tillige de Privilegier, der tilkom Manufakturmøller, og Mølleskyld skulde der ikke svares, med mindre Møllen i Fremtiden indrettedes til Kornmaling.

Endnu i Aaret 1700, da Anders Jacobsen ved Skøde af 11. Juni solgte Lyngby Vandmølle med to Huse paa den indhegnede Mølleplads og med tilhørende Sædeland og Engbund for 2350 Rdr. til Anna sal. Johan Witts i Lyngby, var det et Valkeværk med seks Stamper af Bøgetræ og en Egekumme, og rimeligvis har Børnehuset, som 1687 afhændede sin Stampe-mølle i Dyrehaven og først tilbagekøbte den i 1714, vedblivende givet Lyngby-Møllen Arbejde. Men i 1723, da Anna Witts ved Skøde af 12. Decbr. solgte den til Jochum Gevert, var den atter i Gang som Melmølle, og den nye Ejer optog Laan til »den store Melmølles Forbedring udi Kongens Lyngby«. Af Møllepladsen ved Aaen — Jorderne laa i Bymarken — fik Jochum Gevert overdraget Møllehuset med Kværn og den til Møllen indhegnede Have og Gaardsplads tilligemed Lade og Stald samt hele Brugsretten til Vandet. Resten beholdt Mad. Witt for sig selv og sin Søn Hans, som havde drevet Møllen paa hendes Vegne.

I hvert Fald i de sidste Aar af Jochum Geverts Ejertid fungerede Lyngby-Møllen atter som Valkeværk, men gjorde ikke Fyldest, og købtes 1739 af Kommercekollegiet for Kongens Regning. I disse Aar, umiddelbart efter Kollegiets Oprettelse, gik alle Bestræbelser ud paa at ophjælpe Industrien, og Kollegiet tillagde det stor Betydning, at Fabrikkerne i Hovedstaden kunde betjene sig af den nærliggende Valkemølle i Lyngby. Men i den mangelfulde Stand den var og med en Ejer, der kun slet for-

stod Professionen og ikke heller behandlede de Varer, der betroedes ham, med tilstrækkelig Omhu, var Fabrikanterne daarlig tjent. Kollegiet lod da, med Poul Badstuber paa Brede som Mellemand, Møllen købe for 4000 Rdr. Kroner, der udrededes af Kommercefondet, og ydede desuden Jochem Gevert, som tog Ophold i Gentoft, en livsvarig Boliggodtgørelse. Kongen fik derefter Skøde paa Lyngby Mølle 8. Decbr. 1739.

Bag ved disse Transaktioner laa dog ikke blot Bestræbelser for Industriens Fremme, men ogsaa Hensyn til Statens Tarv. Naar Valkningen kunde besørge for en bestemt billig Takst, hvis Ansættelse Kollegiet fik Indflydelse paa, kunde Klædefabrikanterne levere Stofferne billigere til Statens Magasin. Det var Tanken, men om Ræsonnementet altid slog til, det er en anden Sag. Det var i hvert Fald under disse Forudsætninger, at man traf Aftale om Overtagelse af Lyngby-Møllen med Klædefabrikør Pierre Gandil, der ogsaa besørgede Valkningen for de mindre indenlandske Fabrikanter.

Møllen var som sagt i daarlig Stand. Den var saa forfalden, at der kun var een Kumme i Gang, og da den kgl. militære Stampemølle i Dyrehaven ikke kunde overkomme mere end Valkningen af Munderingsstofferne, var alle de øvrige Fabrikanter i stor Forlegenhed. Møllen maatte straks underkastes en Hovedreparation, og den maatte Staten bekoste forinden Værket overleveredes Gandil.

Dertil udsaa man en hollandsk Bygmester, Marten van Doekum, som 1736 var indkaldt til Danmark for at medvirke ved Opførelsen af den nye Dok og paa den Maade var kommet i Kongens Tjeneste. Ved Besigtelsen af den gamle Valkemølle i Lyngby viste det sig, at den ikke blot var for svag for »det gaaende Værk«, men i den Tilstand, at den maatte brydes helt ned og en ny og bedre Møllebygning opføres. Skønt en Del af de gamle Materialer anvendtes, blev det dog en Bekostning paa over 3000 Rdr. Dem ofrede man imidlertid gerne — det gjaldt Ophjælpningen af den indenlandske Industri og Handelens Udvikling. Byggeriet begyndte i sidste Halvdel af 1740 og stod paa en rum Tid; da den vel var færdig, overtog Bygmesteren selv

Møllen, og Pierre Gandil, der næppe havde haft Lejlighed til at udfolde nogen større Virksomhed i Lyngby, traadte fra.

Ved kgl. Koncession af 15. April 1743 fik Marten van Dockum overdraget Brugen af den ny opbyggede Valkemølle paa den Betingelse, at han selv skulde opføre Beboelseshus og Stald — hvorfor han dog blev holdt skadesløs ved en aarlig Afgift af Kommercefonden, som skulde overtage Bygningerne efter deres Værdi, naar han fratraadte Møllen. Ellers skulde han blot sørge for Vedligeholdelsen og betale Skatter af Jorden, men det var en Forudsætning, at han holdt en dygtig Valkeknægt samt Heste og Vogn, og udførte Arbejdet efter en med Magasinets Direktion aftalt Takst, baade for Valkningen og for Transporten. Denne Koncession udvidedes 19. April 1751 til hans Hustru, Anna Margrethe f. Jean, som skulde beholde Brugsretten til Møllen paa de samme Betingelser, hvis hun overlevede ham. Det var saaledes den gamle Form for Livsbreve, som bestandig opretholdtes.

Marten van Dockum var nidkær i sin Bedrift og havde god Grund til at være om sig, da han skulde føde en talrig Familie. Han var fuld af Ideer ligesom sin længst forsvundne Forgænger Casper Herbach og spekulerede stadig i Tilskud fra Kommercefonden — ligesom de fleste andre af Samtidens Industridrivende. For hans Vedkommende dog uden Held, skønt han aabenbart beflittede sig paa at højne den Gren af Industrien, han var kommen ind paa. Møllen i Lyngby var bestemt til Valkning af de her fabrikerede fine Tøjer, og for at naa det bedste Resultat, indkaldte han hollandske Arbejdere. Men Drivkraften var utilstrækkelig for Behovet — der manglede bestandig Vand. For at bøde derpaa byggede han i Slutningen af 1746 en Hestemølle til Hjælp, og da det heller ikke forsløg, spekulerede han paa at opsætte en stor hollandsk Vind-Valkemølle — en Tanke han ogsaa fik ført ud i Livet, dog ikke i Lyngby, men paa Vodroffgaard lige uden for København, hvor der den Gang var en betydelig Sejldugsfabrik. Han satte Vindmøllen op med en Bekostning af 6000 Rdr. og overtog selv Driften. Men det blev en uheldig Spekulation og satte ham i saa stor Gæld, at han siden

ikke forvandt Følgerne. Kommercefonden havde ikke villet interessere sig i dette Foretagende, men den udvidede Koncession paa Møllen i Lyngby, som han fik 1751, var en Opmuntring i den Anledning, for at han ikke skulde tabe Modet.

Og Modet beholdt han. Han var alsidig som salig Kunst-Casper og blev benyttet paa mange Maader. Han havde Tilsyn med Indretningen af Agatmøllen ved Esrom, fik 1759 Eneret paa Tilvirkning af Blyhvidt og Haglskrot ved Møllen i Lyngby og 1762 Bevilling paa Anlæg af en Spigerfabrik sammesteds, og opnaaede endelig, at Kommercefonden satte 2000 Rdr. i dette sidste Foretagende. Men allerede da var den Blomstring af den indenlandske Industri, som Regeringen gennem en Menneskealder ad kunstig Vej og ved Ophydelse af megen Energi og store Bekostninger havde fremkaldt, ved at tabe sig.

Lige fra Begyndelsen af 1750erne havde Marten van Dockum i gentagne Henvendelser til Kommercekollegiet slaaet paa at faa Møllen i Lyngby skænket af Kongen til Ejendom. Saa kunde han nemlig belaane den og mulig komme paa Fode igen. Der løb mange Udgifter paa til Vedligeholdelse; i 1754 maatte han foretage en Hovedreparation af Møllen, Hjulene maatte ombygges og Murværket sættes af Kamp, da de smaa Flensborger-Sten ikke kunde staa for Vandets Indvirkning. Samtidig tog Indtægterne af og hans Gæld voksede. Tab løb der paa i Bedriften — et værdifuldt Stykke Klæde kunde forsvinde under Vejs til Valkemøllen, og Marten van Dockum, der ikke yndede Processer og ikke heller havde Raad til den Slags, foretrak at yde Erstatning i Mindelighed. Endelig lykkedes hans Bestræbelser — ved kgl. aabent Brev af 18. Maj 1759 fik han skænket Lyngby Vand-Stampemølle til Ejendom. Af Ager og Eng var der 1 Td. 3 Skp. Hartkorn, Møllenskylden var sat til godt 19 Tdr., og som særlig Herlighed til Ejendommen Fiskeri og Aalefangst i Søen inden for visse Grænser. Møllebygningen, der var opført af svære Egebindinger med Stentag, og hvori der var 12 Stamper af 10 Alen lange pommerske Bjælker, fik han af Kongen, derimod var den grundmurede og teglhængte Hovedbygning med smukt udstyrede Stuer samt Stald og Vognskur hans egen. Lyngby Mølle

gik saaledes for anden og sidste Gang ud af Kronens Besiddelse.

Med Gavebrevet fulgte den Bestemmelse, at Møllen kun maatte benyttes som Stampemølle og skulde være hjemfalden til Kronen, om den indrettedes til andet Brug uden Kongens Tilladelse. Navnlig efter Marten van Dockums Død 1769 var denne Bestemmelse i Vejen for, at Enken kunde faa tilstrækkeligt ud af Virksomheden, thi Stampeværket alene kunde ikke bære sig paa Grund af Klædefabrikkerens Indskrænkning og nye Stampeværkers Indretning. Derfor søgte hun i 1773 at faa Lov til at indrette Melmølle i Stedet for det Spigerværk, som Marten van Dockum havde faaet i Stand ved Vandmøllen i Lyngby.

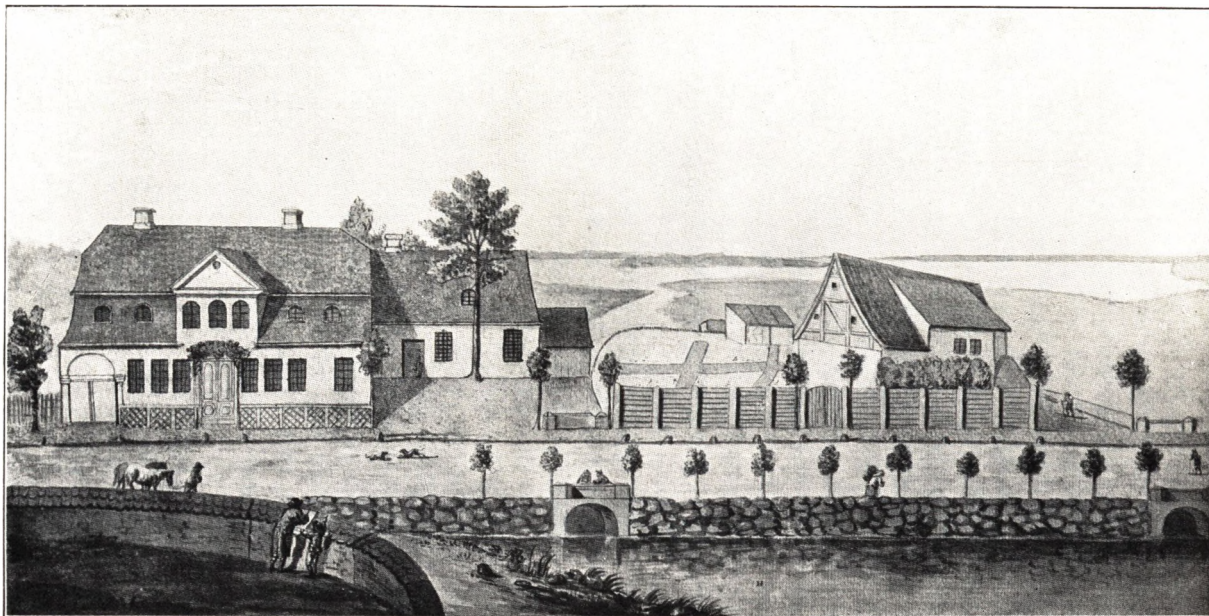
Baade hun selv og hendes Mand havde tidligere gentagne Gange attraaet Retten til Kornmaling, der ikke som den industrielle Mølledrift var underkastet vekslende Konjunkturer, men de omboende Mølleejere havde bestandig gjort Indsigelse. De paaberaabte sig ikke blot Skødet af 1689, der fastslog, at Lyngby Mølle var et Valkeværk, men især det Faktum, at de i 1740, da Vejrmøllen i Hjortespring nedlagdes mod at de overtog den aarlige Afgift, ved en kgl. Resolution fik Tilsagn om, at Oprettelsen af flere Vejrmøller end der da fandtes i Københavns Amt ikke skulde blive tilladt. Oven i Købet var de to Møller ved Furestrømmen, som paa det Tidspunkt malede Korn, nemlig Frederiksdal og Fuglevad, særskilt gaaet ind paa at betale Lyngby-Møllens Mølleskyld for at være ene om Melmalingen.

Ganske vist vaagede Datidens Autoriteter over, at ingen gik Statsborgernes Privilegier for nær, men Statens egne Interesser gik dog forud. Og Staten var interesseret i Lyngby-Møllen derved, at Kommercefonden havde staaende 2000 Rdr. i den, og Sikkerheden blev problematisk, naar Mølleren ikke kunde eksistere ved Valkning og Spigertilvirkning alene. Rentekammeret, der havde aarhundredlang Erfaring i at finde Udveje i slige Tilfælde, fandt den ogsaa her. Hjemfaldsbestemmelsen i Skødet af 1759 fortolkedes derhen, at Kornmaling i Lyngby var afhængig af Kongens Tilladelse, og Tilsagnet til Møllejerne i 1740 hævdede man gjaldt Vindmøller, men ikke Vandmøller! Der-

med var den juridiske Side af Sagen klaret, og ved kgl. Resolution af 20. Decbr. 1773 fik van Dockums Enke Tilladelse til at nedlægge Spigerværket og male Mel i Stedet mod at betale Mølle-skyld og deltage i Afgiften af den nedlagte Vejrmølle i Hjortespring. Men Klædestampningen skulde i fornødent Fald altid gaa forud for Melmalingen.

Dermed gik Lyngby Mølle fra en omskiftelig Tilværelse ind i et støt Leje og blev et værdifuldt Aktiv. Da Enken ved Skøde af 11. Decbr. 1777 afhændede den til sin Svigersøn Købmand i Helsingør, senere kgl. Agent Arndt Hendrich Dodt, fik hun 14000 Rdr. i Købesum. Møllens Jorder var magelagte saaledes, at de laa samlede paa eet Sted i den gamle Bymark, og Dodt udvidede 1781 Tilliggendet med et Stykke Enghund fra Ulrikkenborg og et Stykke af Landsbyens Markjord. De 2000 Rdr., som Kommercefonden i sin Tid havde sat i Møllen, og som der forøvrigt aldrig blev betalt Renter af — mere strengt gik det ikke til — lykkedes det Agent Dodt at faa helt slettet i 1795 mod at Valkeværket fremdeles blev holdt i god Stand og Drift. Han bragte saaledes Orden i Sagerne og satte yderligere Ejendommens Værdi i Vejret, saa at han, da han ved Skøde af 15. Juli 1795 afhændede Lyngby Vandmølle til Sekretær Peter Rose, fik 25000 Rdr. for den, og da den faa Aar efter atter skiftede Ejer — Rose solgte den til Christen Knudsen ved Skøde af 30. Juni 1800 — var Købesummen 26000 Rdr., en ret betydelig Sum i Datiden. Ved Aarhundredskiftet opretholdtes endnu Fabrikdriften ved Lyngby Mølle, idet der foruden Melmøllen var et Valkeværk med 5 Stampehuller.

Valkeværket blev imidlertid nedlagt i de første Aartier af det nittende Aarhundrede. Nu — da de industrielle Forhold var helt forandrede, saa man gennem Fingre med, at de gamle Forpligtelser blev omgaaet. I 1821 eksisterede Valkeværket endnu, men stod stille, i 1834 havde Kornmalingen gjort det helt af med den gamle Industridrift. Valkeværket var omdannet til Kornmølle, saaledes at Lyngby Mølle nu bestod af 2 Møleværker, hver med eet Hjul til Underfaldsvand. Der var tre Melkværne — de to til Sigtemel malede aarlig 2500 Tdr. Sæd, den ene til groft

LYNGBY MØLLE I AGENT DODTS TID
(Akvarel, dateret 21. Oktbr. 1792)

2000 Tdr. Til Møllen hørte den Gang et Landbrug med 17 Tdr. Land Ager og 6 Tdr. Land Eng. Møllen drives endnu ved Vandkraft — blot ikke med Hjul, men med Turbiner.

I det nittende Aarhundrede ejedes Lyngby Vandmølle af Chr. Lund (fra 1809), Jørgen Lund og Peter Galberg (fra 1811), Chr. Lund (fra 1820), Peder Chr. Lund (fra 1839) og Chr. Kofoed (fra 1866). Efter dennes Død overgik Møllen 1897 til Aktieselskabet Dansk Gardin- og Textilfabrik. Grunden langs Mølledammens sydlige Bred frasolgtes 1874 og ejedes i en længere Aarrække af Proprietær G. P. Agier, men er siden udstykket, og paa Vandmøllens gamle Arealer ud mod Lyngby Sø ligger nu store moderne Fabrikanlæg — Københavns Gardinfabrik og Dansk Farveri- og Merceriseringsanstalt.

Allerede i gammel Tid var Lyngby Vandmøllens nærmeste Omgivelser beskaaret og et Par historisk interessante Ejendomme, *Holmstedts Farveri* og *Preislers Lystgaard*, havde rejst sig paa dens tidligere Grund.

De Dele af den gamle Mølleplads, som Anne Johan Witts Enke ved Overdragelsen til Jochum Gewert 1723 forbeholdt sig selv og sin Søn, var aabenbart de egentlige Beboelsesbygninger ved Lyngby Mølle. Saa vidt man kan forstaa har der paa det Tidspunkt været to Stuehuse med Haver og Gaardspladser — et hun selv benyttede og et for hendes gifte Søn, begge ud mod Kongevejen, men hver paa sin Side af Aaen og Mølleværkerne. Møllepladsen har oprindeligt været saa stor, at den let har kunnet taale en Beskæring baade mod Nord og Syd.

Selv boede »gamle Annike Wittis« Nord for Mølleaaen, hvor hun havde sit Hus ved den tidligere Blegelave, og først nogle Aar efter hendes Død i 1731 gik denne forholdsvis store Parcel ud af Familiens Eje. Det er rimeligvis denne gamle Mad. Witt — hun var Enke allerede Aar 1700 — Holberg nævner i 3. Tome af sin Danmarks Riges Historie. I hendes Hus saa han en Ring med en Sten fra Sophie Amalies Krone, og Ringens Historie, som han fortæller, har han sikkert hørt af hendes egen Mund — vi ved jo fra hans Besøg hos Marie Grubbe i Borrehuset, at han yndede at lytte til gamle Kvinders Fortællinger. Og Rin-

gens Historie knyttede sig til Kunst-Casper, hvis mærkelige Personlighed tiltrak Holberg. Den gik ud paa, at Eleonora Kristine, da hun kort før Frederik III's Kroning rejste gennem Lyngby, opsøgte Casper Herbach's Værksted og lod sig forevise Dronningekronen, der skulde bruges ved den forestaaende Kroningsfest, og da hun satte den paa sit Hoved, af Vanvare eller med Forsæt, tabte den, hvorved en af dens ædle Stene gik itu. Kunst-Casper lod straks Kongen give hemmelig Underretning, men Sagen blev dysset ned — og et Stykke af Stenen blev altsaa indfattet i Mad. Witts Ring. »Denne curieuse Historie«, skriver Holberg, »haver jeg holdet fornødent at anføre for at vise, at det var ikke uden Grund Dronning Sophia Amalia haver fattet saadan Bitterhed mod Frøiken Eleonora, skønt man maa tilstaa, at den blev pousseret noget for vidt«. Historiens Troværdighed er en Sag for sig — i hvert Fald kan den ikke stedfæstes i Lyngby, da Casper Herbach først overtog Slibemøllen halvandet Aar efter Kroningen.

Faa Aar efter Anne Witts Død anlagdes paa denne Plads, lige over for Store Kro, *Holmstedts Farveri* — eller »Farverfabriken« som det kaldes i Datiden. Viceborgmester i København Fred. Holmsted havde 1730 oprettet et Klædemanufaktur paa Kristianshavn, men det gik ikke godt, og kun paa Kristian VI's egen Tilskyndelse fortsatte han, bl. a. med Fabrikation af fine spanske Klædesorter, som i den Grad tiltalte Kongen, at han ikke blot tilsagde ham sin Protektion, men ogsaa lod Kongehuset tegne Andele i Foretagendet. I Febr. 1734 fik Borgmester Holmsted kgl. Privilegium, hvori det udtrykkelig tillodes Manufakturert at oprette eget Farveri »enten uden eller inden Staden« paa et dertil egnet Sted, »hvor tilstrækkeligt Vand og anden Lejlighed findes for derpaa at lade farve saavel Manufakturerts egne Varer som og ellers for alle og enhver«. Til dette Øjemed valgte han Pladsen i Lyngby, der mod Syd grænsede til Mølleaaen og mod Vest gik helt ned til Søen, og fik den i Eftersommeren 1734 tilskødet af Mad. Witts Sønnekone (hvis Mand Hans Witt var død Aaret efter Moderen) for en Købesum af 261 Rdr. Snart udfoldede der sig her en Virksomhed, som vakte Datidens

Opmærksomhed. Historikeren Hans Gram, som ellers var en Mand med Erfaring paa mange Omraader, fortæller i et Brev fra Efteraaret 1736 om et Besøg i Lyngby, hvor der vederfores ham, »foruden mangfoldig Æden og Drikken, den Lykke at beskue Borgemester Holmstedes der anlagte Farveri og alle der-til saa vel som til Overskærieriet hørende Redskaber, som vare alle nye og ubekendte Ting for mig«.

Da Holmsted døde i 1758 var Farveriet nedlagt og Ejendommen indrettet til Lystgaard. Dødsboet satte den til Auktion og den københavnske Tømmerhandler Svend Vilh. Jegind, en Spekulant, der ogsaa opererede i Lyngby, fik Hammerslag for et Bud paa 2000 Rdr., men bortskødede den atter 1760 til Etatsraad Peter van Hurk, i sin Tid Holmstedes Kompagnon i Klæde-manufacturet; han var Ejer af den tilstødende Naboejendom (paa Sorgenfris Grund), som han samtidig afhændede.

I 1768 skilte Peter van Hurk sig atter ved Holmstedes gamle Lystgaard, der i det følgende kvart Aarhundrede var paa flere Hænder, men stadig forskønnedes, bl. a. med smaa og store »Porcellæns-Billeder« i Haven, og stadig steg i Pris. Peter van Hurk solgte Ejendommen til Kommerceraad Gilles Wilhelm Daemen. De følgende Ejere var Supercargo i Asiatisk Kompagni Matthieu Toyon (fra 1770), Supercargo Nicolai Clausen (fra 1781), Agent Abraham Moses Henriques et Sønner (fra 1783) og Kaptajn Ulrich Lodberg (fra 1786). I 1791 lod Moses Ahron Henriques gøre Udlæg i Gaarden og afhændede den for 3000 Rdr. ved Skøde af 28. Oktbr. 1794 til Sorgenfris Ejer Arveprins Frederik, som lod den bruge til Vaskeri. »Prinsens Vaskergaard«, som den kaldtes, var endnu en betydelig Ejendom, bestod af flere Bygninger, bl. a. en 16 Fag lang Hovedbygning og et Vaskerhus paa 21 Fag, med et Tilliggende af omtrent en Tdr. Land. Efter Arveprinsens Død bortsolgtes den atter fra Sorgenfri — den sattes til Auktion 1806 og tilsløges Andreas Naur og Tømmermester Gottfried Walther for 4100 Rdr. Den sidste blev 1808 Eneejer, delte Ejendommen og gav den ene Halvdel Navnet »Christianslund«. Senere er Ejendommen yderligere udstykket.

Gamle Anne Witts Sønnekone, Ellene Hans Witts, boede Syd

for Mølleaaen, hvor hun mellem Valkemøllen og Rustenborg havde Hus og Have paa fri Ejendomsgrund, lige over for Kirken, indtil hun 1744 afhændede det til Ejeren af Rustenborg Grev Gyldensten for 500 Rdr. og en aarlig Livrente paa 30 Rdr. Hendes Hus blev kun staaende nogle Aar, idet Grev Gyldensten 1748 gav sin Landsmand, den franske Minister i København Abbé Lemaire, Lov til at bryde det ned og bygge sig et nyt passende Landsted i de skønne Omgivelser, hvor han skulde bo afgiftsfrit om Sommeren saa længe han var akkrediteret det danske Hof. Men til Gengæld kunde han heller ikke forlange nogen Godtgørelse ved sin Fratræden. Det var en for den gamle drevne Bankier og Eventyrer karakteristisk Transaktion — allerede i Efteraaret 1753 blev Gesandten hjemkaldt, og den nyopførte Lystgaard faldt tilbage til Rustenborgs Ejer. Da var Grev Gyldensten ganske vist død, men hans Søn og Efterfølger, Gehejmraad Desmercières indkasserede Profitten, og solgte 1757 Lystgaarden til Storhandelsmanden Reinhard Iselin. Han sad der dog kun i faa Aar — Kobberstikkeren Joh. Martin Preisler fik 1761 Gaarden tilskødet for 1200 Rdr. og beholdt den i en Menneskealder.

Preislers Gaard i Lyngby havde i det attende Aarhundrede Ry som litterært og kunstnerisk Samlingssted. Her mødtes den store Preislerske Vennekreds, Kunstnere og Skønaander især fra den tyske Lejr, Klopstock, Cramer, Resewitz og Sturz — ikke blot fordi de stod den tyskfødte Preisler nær, men fordi flere af dem havde fast Sommerbolig i Lyngby. Ogsaa ved Vintertid havde Stedet sine Tilløkkelser. Klopstock elskede Skøjteløb og skrev flere Ode til Forherligelse af denne friske Vinteridræt. »Der Eislauf« skildrer Skøjteløbet paa Lyngby Sø 1764:

O Jüngling, der den Wasserkothurn
Zu beseelen weiss und flüchtiger tanzt,
Lass der Stadt ihren Kamin! Kom mit mir,
Wo des Krystals Ebne dir winkt!

So gehen wir den schlängelnden Gang
An dem langen Ufer schwebend hinab.
Künste nicht! Stellung, wie die, lieb' ich nicht,
Zeichnet dir auch Preisler nicht nach.

Klopstock glemte ikke de skønne Vinterdage i Lyngby, der nær havde bragt ham af Dage under en forvoven Skøjtefærd, hvor han gik gennem Mølleaaens tynde Is og var Døden nær — en Episode han besang i »Winterfreuden« 1797, mange Aar efter at han havde forladt Danmark.

Paa Preislers Gaard samledes alle Klopstocks Venner for at tage Afsked med ham 1770. Men ogsaa efter at Kredsen havde mistet sit Midtpunkt, bevarede den lille Lystgaard sin Glans. Her tilbragte Preislers ældste Søn, Aktøren Joachim David, sin Barndoms og Ungdoms lykkelige Somre, og den yngre Søn, Kobberstikkeren Johan Georg, knyttedes saa stærkt til Lyngby, at han senere blev en af Sognets store Grundejere. Ogsaa Rahbek kom i sine unge Aar i Huset hos »den ejegode vennehulde Preisler« og mindedes længe efter, da han skrev sine Erindringer, den dejlige Gaard i Lyngby, der var Kredsens foretrukne Samlingsplads.

Den ældre Preisler, der trods sin Anseelse og sit Professorat ved Kunstakademiet sad i smaa Kaar, maatte i 1791 — faa Aar før sin Død — skille sig ved Lyststedet i Lyngby. For 3150 Rdr. solgte han det til Justitsraad Iver Malling, Kabinetssekretær og Kasserer hos Arveprins Frederik. Lystgaarden bestod paa det Tidspunkt af et Vaaningshus med Sidehuse, et Lysthus mod Kongevejen og en Have med »Ornamenter«.

Mallings Enke bortskødede 1807 Ejendommen til Bernhardine Frølich, f. Spengler, og dennes efterladte Døtre solgte den 1819 til Silke- og Klædehandler Anders Fønnesbech. De senere Ejere var: Joh. Fred. Witnæben (fra 1845), Prof. Claus Manicus (fra 1864), T. P. Landsperg (fra 1872), C. H. Müffelmann (fra 1875), H. P. Høyberg (fra 1896 til 1927). Preislers gamle Lyststed bærer i vore Dage Navnet »Gramlille«.

III. KROERNE

Kirken, Vandmøllen og *Kroerne* var den gamle Landsbys — om man saa maa sige — offentlige Bygninger, hørte med til dens Struktur. Kirken og Vandmøllen var ældgamle — Kroerne

noget yngre, men dog fra det syttende Aarhundrede. At Byen havde to privilegerede Kroer var et Vidnesbyrd om, paa hvor stærkt befærdet et Rejsestrøg Kongens Lyngby laa ogsaa i gamle Dage. Naturligt nok fik Kroerne deres Plads ved de to »Kongeporte«, der endnu i det attende Aarhundrede stod paa Kongevejen gennem Lyngby, den ene lige Nord for Bygrænsen, den anden ved Byens Sydende. »Store Kro« laa ved den nordlige Kongeport, »Holland« ved den sydlige.

Den første og ældste af de to Kroer skyldte Casper Herbach sin Oprindelse. Han havde af Bonden Jon Hemmingsen købt en lille Gaard i Lyngby, og Kongen gav ham 1. April 1653 Livsbrev paa Jorderne, saaledes at han selv og Hustru i deres Levetid maatte beholde dem fri for Landgilde og anden Afgift. Der var her, som overalt i Københavns Amt, Superficiærfæste, saaledes at Kongen ejede Jorden, medens Bygningen var Fæsterens. Jorderne, der laa i Bymarken, maa være faldet tilbage til Kroen, men rimeligvis er det i en af Bygningerne til denne Gaard, Kroen oprindeligt har været installeret. Allerede før Svenskekrigen havde Casper Herbach søgt om Ret til at brygge og udskænke Øl i Lyngby, og efter Krigen, da hans Slibemølle laa i Ruiner og han selv var uden Næring, fik han 7. Decbr. 1661 kgl. Bevilling til i sit Hus i Lyngby »alene der i Byen for den Rejsende og alle, som det behøver, Ølsalg holde, dog skal han derimod forpligt være hvis Øl, som i saa Maader sælges, for billig Pris at afhænde, saa og ej heller saa overflødig Drikken eller Sværmeri tilstede, som Uskikkelighed foraarsage kunde.« Det Hus, hvori Kroholdet fandt Sted, laa i hvert Fald i 1678 »næst op ved Porten af Kongevejen ad Frederiksborg« og »tvert overfor« Valkemøllen, altsaa netop paa det samme Sted, hvor *Store Kro* nu ligger — med sit fine nye Navn »Hotel Lyngby«.

Navnet Store Kro kom iøvrigt først i Brug efter Aar 1700, da Casper Herbachs Kro havde faaet en Konkurrent ved Byens sydlige Ende. Før den Tid kaldtes den »Lyngby Kro«. Casper Herbachs Enke drev den ikke, men forpagtede den ud. Selv boede hun i et af Kirkens Huse, og havde foruden Møllen, Gaarden og Kroen et Holdshus i Benaadning af Kongen. Det havde

sine Vanskeligheder paa saa befærdet et Sted som Lyngby at faa Eneretten til Krohold respekteret — baade Smeden og de mere vindskibelige Bønder holdt gerne Smugkro, og Mad. Herbach maatte flere Gange paakalde Ridefogdens Hjælp for at faa dette ulovlige »Tapperi« forbudt. Hendes Kromand omkom ved Præstegaardens Brand 1681; hans Efterfølger var den samme Ole Olsen, der senere forpagtede Værtshuset paa Gylønlund.

Casper Herbachs Enke havde sidste Gang 1680 faaet kgl. Konfirmation paa sit Kroprivilegium. Hun ejede endnu Kroen en Tid, men ved Aar 1700 tilhørte den Ulrik Fred. Gyldenløve som et Appendiks til Sorgenfri. Hans Eftermand Grev Carl Ahlefeldt lod i Begyndelsen Store Kro bestyre af sin Urtegaardsmand Mester Hans Henrik Reusch, som boede der og udskænkede Vin, Øl og Brændevin. I 1715 lod han det gamle Privilegium konfirmere, da det ikke var let at forpagte Gæstegaarden ud, naar Næringen ikke var sikret. Men til Konfirmationen knyttedes den Forpligtelse, at Kromanden efter den udgaaede Konsumptionsforordning skulde købe alle sine Drikkevarer i København, da Store Kro laa inden for en Afstand af to Mil fra Hovedstaden. Fornylsen af Privilegiet hjalp derfor ikke stort — Øllet blev om Sommeren surt inden det kom den lange Vej ud til Lyngby, og om Vaar og Høst, naar Vejene var »onde«, udeblev Sendingerne aldeles, medens Ejerne af Byens Gadehuse, der selv bryggede Øl og brændte Brændevin, uantastet solgte væk til Kroens Ruin. Mester Reusch havde selv i sin Tid givet en af Kirkens Husmænd Lov til at udtappe Drikkevarer, men det havde blot ført til, at flere andre tog den indbringende Næring op. Og Ahlefeldt, der havde kostet saa meget paa Store Kro, at det nu var »en vel bebyggt« og til »Rejsendes og alles Commoditet med Værelser, Vognskur og Staldrum vel indrettet Gæstegaard og Kro«, kunde ikke finde sig i denne Trafik. Han opnaaede da ogsaa 9. Juni 1721 kgl. Bevilling for Store Kro til selv at brygge og brænde mod en aarlig Afgift til Rytterdistriktets Kasse — men Eneret fik han ikke, Holland tildeltes samtidig en ganske lignende Bevilling.

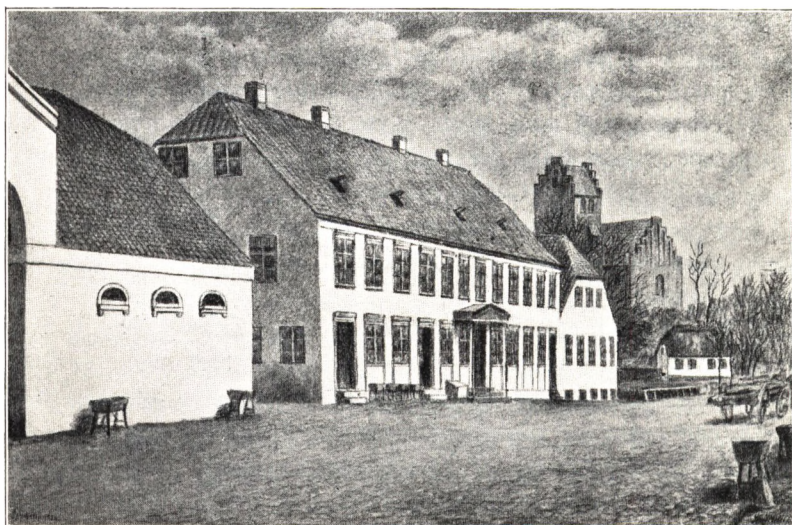
Som Tilliggende til Sorgenfri kom Store Kro i Statens Eje,

og ligesom andre Kroer og lignende Bedrifter, der hørte under Rentekammeret, blev den forpagtet ud ved Auktion for seks Aar ad Gangen. Af Sorgenfris Hovedgaardstakst var der henlagt 4 Tdr. 6 Skp. Hartkorn til Kroen og Kromanden var forpligtet til at holde en »Hyrde« ved Kongevejsporten. Han havde ogsaa et Stykke Skov, men 1753 blev denne Kroskov stærkt beskaaret ved en kgl. Gave til Naboen, den engelske Envoyé Walter Titley, og skønt Kromanden fik Nedsættelse i Forpagtningsafgiften, beklagede han sig højlig. Gæsterne kunde ikke »have den plaisir som tilforn at gaa af Gaarden i Skoven og der blive opvartet med hvad dennem lystede«, og Kromanden kunde ikke sætte Telte i Skoven ned mod Aaen, »hvor enhver om Sommeren med Fornøjelse kunde have fortæret deres Penge og derved bleven animeret til stændig at søge Huset«.

Kromanden mistede ved den Lejlighed to Tredjedele af sin Skov, men lod bestandig sine Køer og Svin gaa i hele den tidligere Kroskov, indtil Titley indhegnede sin Del. Ved Diget mod Kongevejen var der en 12 Alen bred Skovstrimmel, som førte langs med det Stykke Skov, der var afgivet til Gesandten, og forbandt Kroskoven med Sorgenfri Skov. Der gennede han saa Kreaturerne ind, men kom bare fra Asken i Ilden. Kongens Moster, Enkefyrstinden af Ostfriesland, som i de Aar havde Sommerbolig paa Sorgenfri, fandt sig ikke i denne egenmægtige Adfærd og lod sin Hofmester klage til Rentekammeret — Kvægets Brølen generede Hendes Durchlaughtighed og hun turde ikke mere spadsere i sin Skov af Frygt for Bestierne. Kammeret forbød saa Kromanden at holde Høveder og Svin i Kroskoven, der fremtidig kun skulde være »til Fornøjelse for hans Gæster«, men et yderligere Afslag i Forpagtningsafgiften opnaaede han alligevel.

Denne Kromand var en stædig og selvraadig Mand, der ikke kendte Hensyn. Han hed Andreas Jørgensen Kiær, var oprindelig Ejer af Holland og havde lagt alle Hindringer i Vejen for sin Konkurrent i Store Kro for at hindre dette Steds Opkomst. Store Kro var for Aarene 1746-52 forpagtet ud til Bendix Rosenfeldt, men 1748 blev der gjort Indførsel hos ham, og han maatte

overdrage Forpagtningen for den resterende Tid til Conrad Stelling. Næringen var paa det Tidspunkt »ganske forhutled«. Da Forpagtningen blev stillet til Auktion for Perioden 1752-58, var det en Mand paa Lolland, som blev højstbydende med en usædvanlig høj Forpagtningssum og som viste sig at være Broder til Andreas Kiær (men uden dennes Tilnavn) og blot optraadte som Straamand for ham. Dagen efter Auktionen havde Conrad Stel-

STORE KRO FØR DEN SIDSTE BRAND
(Tegning efter ældre Fotografi)

ling indsendt et skriftligt Overbud for at blive i sin Næring, men Rentekammeret kunde ikke tage Hensyn til det og Andreas Kiær havde saaledes opnaaet at trænge ham ud. Fra Mikkelsdag 1752 raadede derefter Andreas Kiær over begge Byens Kroer, baade Holland og Store Kro. Den sidste lod han bestyre af Ole Jacobsen, senere Ejer af Rungsted Kro og Ewalds Plejevært i 1770erne.

Vedligeholdelsespligten tilkom Staten. Vel havde Enkefyrstinden faaet Store Kro med Sorgenfri, og skulde egentlig sørge for den, men naar det gjaldt større Arbejder, var det alligevel den kgl. Kasse, der maatte spæde Pengene til -- saaledes da der i

1753-54 foretoges omfattende Reparationer paa de meget brøstfældige Bygninger, og i 1759, da der efter en Brand det foregaaende Aar maatte opføres ny Stald og Lade. Inden for Rentekammeret var der efter Midten af det attende Aarhundrede utvetydige Ønsker fremme om at frigøre Staten for de mange Landslotte og Domænebygninger ude i Landet, der idelig krævede Udgifter til Vedligeholdelse, ikke forrentede sig og blot tyn-

STORE KRO FØR DEN SIDSTE BRAND

(Til Dels efter ældre Fotografi; Længen i Forgrunden eksisterer endnu)

gede paa Statsbudgettet. Disse Overvejelser og en Henstilling fra Amtmanden om at sælge Store Kro med Privilegium og Tilliggende ved Forpagningstidens Udløb førte til, at den i Oktbr. 1759 stilledes til Auktion og solgtes til Andreas Kiær for 2190 Rdr., hvorefter han fik kgl. Skøde 21. Juli 1760.

Store Kro var paa dette Tidspunkt mindre anselig end Holland, men bestod dog af en hel Række Bygninger. Der var en Hovedbygning ud mod Kongevejen, 12 Fag lang, i een Etage med en gennemgaaende Kvist over de fire Fag og Kælder ligeledes under fire Fag, indrettet til Gæster med Stuer, Kamre og

en Sal. Paa samme Linje ud mod Vejen laa et Bindingsværkshus, hvoraf tre Fag var indrettet til Bod med to Diske. Mod Vejen laa endvidere Rejsestalden, nyopført, 12 Fag Bindingsværk med Tegltag og Porte i hver Ende. Den store Have med to Fiskedamme laa umiddelbart ved Kroen, men Hartkornet laa fjernt derfra, i Virum Mark.

Hvad man ellers kunde sige om Andreas Kiær — han sørgede godt for sine Ejendomme, navnlig udviklede Holland sig i hans Tid til en vidtløftig og velholdt Besiddelse. Men ved Købet af Store Kro havde han spændt Buen for højt — i 1763 gik han fallit og begge Kroer stilledes til Auktion. Amtsforvalter Malte Bruun købte dem, Store Kro for 2450 Rdr., delte Hartkornet i to lige store Dele mellem dem begge og satte atter Store Kro til Auktion 1764. For 3500 Rdr. blev den tilslaaet Jens Dalhoff, der var i Tjeneste paa Sorgenfri. I hans Tid blev den nye Kongevej anlagt, Rejsestalden maatte flyttes og han led Tab, som han ikke kunde bære. Syv Aar efter hans Tiltrædelse blev der atter gjort Udlæg i Kroen, der stilledes til Tvangsauktion 1771, medens Jens Dalhoff Aaret efter fik en Post som Strandrider. Den nye Ejer, Sr. Christen Nielsen, der købte den for 2911 Rdr. og fik Skøde 1772, sad til Gengæld som Gæstgiver i Store Kro i næsten 40 Aar, og skønt han havde afhændet et Stykke af dens Tiliggende, steg Værdien i hans Ejertid saa betydeligt, at da Enken 1808 afhændede den til Forpagter paa Brede Kobberværk Laurids Knudsen, opnaaede hun en Købesum paa 24500 Rdr. Blandt de følgende Ejere var Brændevinsbrænder A. A. Brøndum (1830-48) og Gæstgiver Ole Nielsen med efterlevende Enke (1848-82). I Ole Nielsens Ejertid drev man endnu Ølbrygning og Brændevinsbrænderen ved Store Kro, og der var store Fedestalde med Køer og Stude, men da Udbygningerne brændte 1874, opførtes de ikke mere og Bedriften moderniseredes. Efter at en følgende Brand i 1891 ogsaa havde lagt den gamle Hovedbygning i Aske, fik Store Kro i alt væsentligt sin nuværende Skikkelse.

Den sydlige Kongeport stod omtrent der, hvor den gamle Landevej til Bagsværd løb af mod Vest fra Kongevejen. Her

havde Kristian V ladet opføre et Hus for den Mand, der skulde have Opsigt med Vejen og Kongeporten, og den kgl. Jagtskræder Jacob Gamb havde faaet dette Bierherv. Huset laa i den Trekant af Landsbyens Omraade, der dannedes af de to Veje og Sydgrænsen mod Bymarken (se Kortudsnittet Side 79), saaledes at Vejfarende til Kongens Lyngby baade syd- og vestfra maatte passere det; det var derfor naturligt, at Jagtskræderen havde skabt sig endnu et Bierherv i Udskænkning af Øl og Brændevin til de Rejsende. Det var ogsaa blevet legaliseret, Betingelsen var blot, at han kunde komme til Rette med Gyldenløves privilegerede Kromand ved Byens nordre Ende. Kammerjunker Fred. Weiberg, hvis Gaard og Have laa tæt op til Stedet, havde været ude efter dette »lidet Tapperi«, og det lykkedes ham ogsaa at faa Jagtskræderens Hus med tre andre nærliggende Husmandsteder til Arv og Eje af Kongen mod at erlægge 200 Rdr. til Opførelse af andre. Med det kgl. Skøde af 2. Decbr. 1699 fulgte Bevilling til vedblivende at beværte Rejsende i Jagtskræderens Hus, men Jagtskræderen selv skulde have Ret til at blive der saa længe han levede. Han skiftede blot Herskab — tidligere var det Kongen, nu hans Kammerjunker Fred. Weiberg paa Rustenborg.

Fred. Weiberg, der havde sin Lystgaard ved Byens sydlige Ende, lod derefter holde Kro her, ligesom Gyldenløve, der havde sin Lystgaard Nord for Byen, lod holde Kro ved den nordlige. At der laa privilegeret Kro til hans Gaard ligesom til Gyldenløves, var maaske nok noget af en Ambition, men tillige en indbringende Forretning. Kroen kom til at hedde *Holland* — utvivlsomt paa Weibergs egen Foranledning. Han havde studeret i Utrecht og var meget hollandsk orienteret, og efter hans Død indkaldte Marten van Dockum hollandske Arbejdere til sin Valkemølle, saaledes at der stadig i det attende Aarhundrede var et hollandsk Element i Byen, hvori Navnet kunde finde en Tilknytning. Efter Jacob Gamb holdt hans Enke Kro i Holland, senere Antoni Ringskov, men Kroen hørte stadig til Lystgaarden. Den var ligestillet med Store Kro og havde de samme Rettigheder og Forpligtelser, der var hjemlet i den kgl. Bevilling af

9. Juni 1721 og stadig konfirmeredes ved Tronskifter og nye Ejeres Tiltræden.

Efter Weibergs Død gik Holland i Arv til Søsterens Familie, og kom først ud af Slægten, da Søstersønnens Enke Christine Margrethe Dysseldorff bortskødede den til Andreas Kiær 16. Decbr. 1748 for en Købesum af 4000 Rdr. Andreas Kiær udvidede næste Aar sin Ejendom ved Tilkøb af den saakaldte »Degnegrund«, som strakte sig fra »Dronninge-Vadet« op til Kongeporten, og hvorpaa der var to Smaahuse. Degnegrunden var indbefattet i Skødet til Weiberg af 1699, og Christine Margrethe Dysseldorff havde 1745 afhændet den til sin Søster Frk. Sophie Amalie Dysseldorff, der ogsaa havde Lyststed i Lyngby, og af hende købte Andreas Kiær den 1749. Samtidig erhvervede han et Stykke Jord i Hestebjerg Aas paa Rishøj Mark af Bonden Ole Jacobsen, hans senere Bestyrer af Store Kro. Disse tilkøbte Jorder laa, helt eller delvis, Øst for Kongevejen, saa at Holland derefter raadede over Grund paa begge Sider af Vejen.

I 1761 var Holland fuldt udbygget og udgjorde et Komplex paa syv større og mindre Bygninger. Mellem Kongevejens Vestside og Bagsværd-Vejen laa Kroens Hovedbygning, 25 Fag lang, Mur og Bindingsværk, med Stuer og Kamre, Vognremiser, Stalde og Hestemølle; i de andre Huse var ligeledes Opholds- og Bedriftsrum blandet sammen — der var Bryggers og Brænderi, Stalde, Lo og Lade. Øst for Kongevejen laa Ejendommens bedst udstyrede Vaaningshus, opført af den nye Ejer, og bestaaende af flere Længer, hvoraf Hovedbygningen mod Kongevejen paa 12 Fag og med en Kvist paa 5 Fag. Det var en hel Lystgaard med Have og Fiskepark.

Efter Andreas Kiærs Fallit afhændede Amtsforvalter Malte Bruun straks Store Kro, men beholdt Holland, som han havde faaet for den ringe Sum af 3900 Rdr. Alene Bygningerne var faa Aar i Forvejen vurderet til 6000. Først da Malte Bruun døde i 1766, solgte hans Enke den med Halvdelen af det Sorgenfri-Hartkorn, der tidligere havde ligget under Store Kro, til Regimentskriverens Fuldmægtig Hans Jacob Holm for 5100 Rdr. Han beholdt den ikke længe, i 1773 tilbagekøbte Andreas Kiærs Enke

Else Marie Ponick sin afdøde Mands Ejendom, og fik udlignet en Del af hans Tab ved Kroens Salg 1778 til Christopher Arnet; den indbragte hende 11250 Rdr. — en saa stor Sum i de Tider, at ingen af Byens Lystgaarde kom op paa noget lignende i Salgsværldi.

Holland forblev derefter i samme Families Eje indtil 1848. Christopher Arnet, Søn af Gartneren paa Sorgenfri, døde allerede 1782 og hans efterladte Hustru giftede sig med Claus Jørgensen, der overtog Holland og 1783 blev Postekspeditør i Lyngby, 1791 Postmester. Ved hans Død 1828 overgik baade Kroen og Postmesterembedet til Niels Lauritzen Hvidt, som havde ægtet Husets Svigerdatter, der tidlig var bleven Enke. Han udnævntes til Postmester 1829, tog Afsked 1843, afhændede Kroen 1848 og døde 1856.

I det nittende Aarhundredes første Halvdel, da Færdselen paa Kongevejen øgedes, blev Holland eller — som den nu lige saa hyppig kaldtes — »Postgaarden« en meget vigtig Befordringsstation, indtil Jernbanens Anlæg brat ændrede alle Fortidens Rejseforhold. Den var saa vel kendt, at Seidelins lille Blad »Politivennen«, der filistrøst paatalte alle offentlige »Uordener« og blev flittig læst af Frederik VI, ogsaa beskæftigede sig med den og opruller et levende lille Genrebillede af Rejselivet i Lyngby Anno 1809: Postkaretten fra København holder til sædvanlig Tid uden for Holland, de Rejsende iler ud for at faa en Forfriskning, og en københavnsk Kavaller, der ikke ynder Spiritus, ønsker Kaffe. Man er aabenbart ikke indrettet paa i en Hast at tilfredsstille Folk med saa fine Fornemmelser — han søger forgæves en Opvarter, gaar derfor over Gangen ind i Pigens Gemak, og finder hende der »ved en af disse flove af Tysk saa hyppig oversatte Romaner«. For to Mark faar han saa langt om længe en Portion grumset Kaffe, som han er meget misfornøjet med, og imidlertid blæser Postkarlen til Opbrud. Naturligvis klager han i »Politivennen« og henstiller til Generalpostdirektionen, at den lader Posterne holde ved en anden Kro, hvor man faar klar Kaffe og hvor der er Piger til Opvarthning og ikke »Romanlæsersker«.

Generalpostdirektionen tog sig dog næppe af den Sag, og

navnlig under Postmester Hvidts Styre var der heller ingen skellig Grund til Klage — Holland var en velordnet Bedrift og en velholdt Ejendom med sine to respektable grundmurede og teglhængte Toetages-Stuehuse, hvert paa sin Side af Kongevejen, og

HOLLAND
(Fotografi, 1925)

sin smukke, fire Tdr. Land store Have. Christopher Arnet havde 1778 faaet Bevilling til at handle med Urte- og Isenkram samt fede og tørre Vare — en Bevilling, de følgende Ejere fik fornyet — saaledes at Holland i 1830erne, da den stod i sin Velmagt, ikke blot var Poststed med Gæstgiveri og Kro, med Privilegium paa at brygge og brænde og med Ret til selv at male sit Malt og Korn paa egen Hestemølle — men ogsaa havde stor Køb-

mandshandel. Hvortil endelig kom et Landbrug paa 55 Tdr. Land.

I sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede, navnlig efter Jernbanens Aabning, mistede som sagt Holland sin Betydning. Det gamle Navn blev misforstaaet og forvanskedes til »Holdan« (i Lighed med sjællandske Kronavne som »Tappenøje« o. l.), og Stedet med de stolte Traditioner tabte sit Ry. Holland, der efter 1848 var paa flere forskellige Hænder, ejedes fra 1876 af Kap-tajn Carl Nørgaard, hvis to Døtre afhændede det gamle Krosted 1920. Jorderne er forlængst udstykket og bortsolgt.

IV. RUSTENBORG OG ULRIKKENBORG

Fred. Weiberg, der er nævnt flere Gang i det foregaaende, var begyndt som Kammertjener hos Kristian V og blev allerede som Hofjunker 1693 optaget i Adelsstanden sammen med sin Søster. Af en eller anden Grund stod han i høj Gunst ved Hoffet og blev i en forholdsvis ung Alder Gesandt i Wien. Tillige var han en velstuderet Mand, spillede en fremtrædende Rolle i Kredse, der stod Hoffet og den lærde Verden nær, og førte sel-skabeligt Hus i Hovedstaden. Efter Tidens Skik maatte han da ogsaa have et landligt Tilflugtssted uden for Byen og indrettede sig paa en Fæstegaard i Kongens Lyngby et beskedent Tusculum.

En Juliaften 1696, da Husets Folk havde moret sig med at affyre smaa Salutkanoner (der jævnlig anvendtes ved festlige Lejligheder paa Datidens Lyststeder), kom Weibergs Gaard i Brand og samtidig gik to Bøndergaarde op i Luer. Den ene var Fogedgaarden, Byens største, den anden var Mikkell Brydes, som Enken beboede. Weiberg benyttede denne Lejlighed til at skabe sig en virkelig Selvejer-Lystgaard — noget i Smag med Gylden-løves Nord for Lyngby. De brændte Gaarde laa tæt ved hinanden og med deres Haver og Gaardspladser indtog de næsten hele den sydlige Del af den gamle Landsby. Dette Areal opnaaede Fred. Weiberg at faa til Arv og Eje ved et kgl. Skødebrev af

15. Septbr. 1696 tillige med en Plads ud mod Kongevejen, der hørte til Mikkel Brydes Byggested — og dertil Fogedgaardens betydelige Hartkorn, 18 Tdr. 6 Skp. 2 Fdk., tre Gange saa meget som der normalt laa til Gaardene i Kongens Lyngby. Mikkel Brydes Gaard blev gjort til Halvgaard og flyttedes længer op i Byen, saaledes at hele Pladsen blev fri, og til Gengæld hjalp Weiberg Enken og hendes Søn med Opførelsen af de nye Bygninger. Pladsen i Byen fik han afgiftsfrit til Skænk og Gave, men af Hartkornet forbeholdt Kongen sig de sædvanlige Afgifter og Kontributioner.

Det er vanskeligt i vore Dage, da man i Reglen forestiller sig den gamle Landsby liggende Nordøst for Kirken, at blive klar over dens oprindelige Omraade. I den Henseende giver hoføjede Kortudsnit en meget instruktiv Vejledning. Det er tegnet af en anset Kartograf og derfor sikkert i det væsentlige korrekt, og udført 1763 — før Udskiftningen — da Kongens Lyngby endnu i Hovedtrækkene havde bevaret sin Skikkelse fra en fjern Fortid. Man vil lægge Mærke til, at Byen faar en naturlig Afrunding, naar den Fjerdedel, der ligger Vest for Kongevejen, og hvoraf det nordligste Stykke tilhørte Valkemøllen, tages med ind under dens Omraade. I 1763 var denne Del af den gamle Landsby opfyldt af Haver og Bevoksning, men i ældre Tid stod der Gaarde og Huse ligesom i den øvrige By. Det var nemlig dette Areal — og rimeligvis tillige et mindre paa den anden Side Kongevejen — Weiberg 1696 fik til Givende af Kongen.

Ved denne kongelige Gave, suppleret 1699 med de ovenfor omtalte fire Husmandspladser, skabte Weiberg Lystgaarden »Rustenborg« med Tofter og Have, anlagt paa Brandtomten i Byens sydvestre Ende — mellem Kongevejen, Valkemøllen, Engene ned mod Søen og Landevejen til Bagsværd. Den tilhørende Avlsgaard kom til at ligge hinsides Kongevejen, Øst for Kirken — det senere »Ulrikkenborg« — og med den fulgte det store Hartkorn, som foreløbig laa spredt i Bymarken.

Lystgaardens Navn *Rustenborg* mindede ligesom Kroens om Ejerens hollandske Indstilling og Interesser. Navnet er ikke ualmindeligt i Nederlandene, »Rust« betyder Hvile eller Fred og

knytted naturligt til en Bolig i landlige Omgivelser. Ejeren selv fik imidlertid kun sjælden Lejlighed til at søge Hvile paa sin danske Lystgaard — som Gesandt ved det tyske Kejsershof var

KONGENS LYNGBY 1763

(Udsnit af haandtegnet Kort, gengivet i dobbelt Størrelse)

Rammen omkring Kortets Titel gaar desværre ind over Byens Sydvestgrænse

han fraværende gennem Aarrækker og endte sine Dage i Kejsers-
staden Wien. Lystgaarden var da ogsaa jævnlig bortlejet i hans
Tid — tilfældig ved vi, at den nederlandske Minister i Køben-
havn havde Sommerbolig der i Aarene nærmest efter 1700.

Avlsgaarden vedblev at være Fogedgaard. Skønt det i Forvejen var Byens største, fik Sognefogden til yderligere Løn for sin Tjeneste Avlen af »Fogedfjeringen«, der var paa godt to Tdr. Hartkorn. Den Sognefoged, der sad paa Gaarden, da Weiberg lik den, havde tillige haft Fogedfjeringen skattefrit, og da den nye Ejers Bonde fra Nytaar 1702 overtog Fogderiet, beholdt Weiberg denne Skattelettelse, som han nok kunde have nødig i Aarene efter Branden. Men den opretholdtes ogsaa ned gennem Tiden, da den nu een Gang var indrømmet. Fogedgaarden brændte iøvrigt atter fem og tyve Aar efter i den store Ildebrand i Lyngby, og efter Genopførelsen var der et livligt Krophold i den nye Gaard — Søn- og Helligdage var der større Søgning her end i begge de privilegerede Kroer tilsammen. Først 1725 blev det forbudt og Brændevinstøjet forseglet.

Rustenborg forblev i Weibergs Slægt længe efter hans Død 1720. Søsteren Anna Margrethe, Enke efter Kongens Overkammertjener Hans Voscamp, var eneste Arving og overtog Ejendommen. Weibergs Søstersøn, Domherre Chr. Voscamp, fik den efter sin Moders Død 1731, og da han selv døde kort efter, bragte hans efterlevende Hustru, Christine Margrethe Dysseldorff, den til sin anden Ægtefælle, Viceadmiral Joh. Anton Paulsen († 1736). Ogsaa denne Mand overlevede hun i mange Aar, og det var hende, som endelig realiserede den gamle Lystgaard.

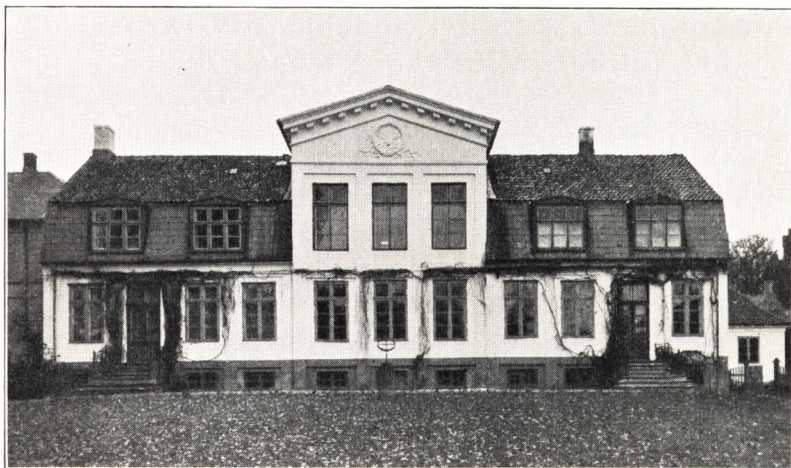
Hun solgte baade Rustenborg og Avlsgaarden til den indvandrede Finansmand Jean Henri Huguetau, der havde erhvervet sig Titel som Baron af Odyk og opnaaede saa høj en Stjerne i indflydelsesrige Kredse under Frederik den Fjerde, at han tillige blev dansk Greve af Gyldensten. Hun tilskødede ham først 1743 Lystgaarden med dens Bygninger, »item en derved liggende Lysthave med tvende Tofter saa og tvende paa Grunden liggende Huse« for 2750 Rdr., derefter 1745 Avlsgaarden, som opgives at ligge »Østen for Kirkegaarden imellem Præstegaardens Hauge paa den nordre og østre Side og Jacob Smeds Hus paa den søndre«, for 2600 Rdr. Grev Gyldensten fik kun Glæde af Ejendommen nogle faa Aar. Han skænkede begge Gaardene ved et Gavebrev af 17. Oktbr. 1748 til sin uægte Søn Johan Henrik Des-

mercières, og ved hans Død otte Maaneder efter fik Desmercières lovformeligt Skøde af Grev Gyldenstens Datterdatter og Universalarving Grevinde Reuss, f. Marquise af Monteleone. Desmercières frasolgte Avlsgaarden, men Lystgaarden beholdt han i en Snes Aar, indtil han blev Ejer af Sorgenfri. Da overdrog han 1768 Rustenborg til Peter van Hurk, som forlod sin mindre Lystgaard Nord for Valkemøllen og ligesom Desmercières avancerede til en socialt mere anselig. Atter forblev Rustenborg en Menneskealder i samme Familie. Ved sin Død 1775 efterlod van Hurk Lystgaarden til sin Stedsøn, Guvernør i Trankebar P. H. Abbestée († 1794), og dennes Svigersønner afhændede 1796 Rustenborg til den rige Handelsmand, Agent senere Baron C. A. Selby for 10,000 Rdr. Lyngby Vandmølle var Aaret i Forvejen solgt for en Købesum, der var mere end dobbelt saa høj, hvoraf ses, at de industrielle Ejendomme i Kongens Lyngby stod i langt højere Kurs end Lystgaardene. Tiderne var ændret og man foretrak nu Landstederne langs Øresundskysten.

I det nittende Aarhundrede var Rustenborgs Ejerforhold ikke saa udviklede, men nok saa brogede. Ejendommen var til Tider bestandig paa nye Hænder og ejedes over længere Perioder kun af Slotsforvalter paa Sorgenfri H. P. Schaumann (som købte Rustenborg 1814 og beholdt den til sin Død 1841) og Tømremester J. C. Aller (som var Ejer fra 1885). Det oprindeligt store Areal blev udstykket og Fæstningskanalen førtes i 1880erne tvers igennem det. Efter Allers Død købte Lyngby-Taarbæk Kommune 1929 Stamparcellen med de sidste Rester af den gamle Lystgaard.

Rustenborg, der i Grev Gyldenstens Tid omtales som »et Lyststed med en smuk Bygning og prægtig Hauge«, nævnes ellers ikke hyppig i Datiden. Det var ikke en Ejendom, der tiltrak sig det store Publikums Opmærksomhed, saaledes som f. Eks. Dronninggaard og Enrum. I 1781 var der en Strid mellem Abbestée og Naboen, Agent Dodt, som vilde forbyde Rustenborgs Ejer at sejle med sin Baad gennem Mølledammen ud paa Lyngby Sø, og derfor spærrede den Rende, som var gravet gennem en Engstrimmel ned til Aaen. Rustenborgs Grund gik nemlig ikke ud til Vandet, men begrænsedes baade mod Nord og Vest af

Engdrag, der tilhørte Lyngby Mølle. Dodt fik ved Højesteretsdom tilkendt Engstrimmelen, men Retten til Sejlads gennem Rendene havde vundet Hævd. Rustenborg var langt ned i det nittende Aarhundrede en sirlænget Gaard med Indkørsel fra Kongevejen. Den sydlige Fløj staaer endnu velbevaret, indrettet til Kommunebibliotek. Byggemaaden viser i sine Grundtræk hen til Tiden omkring 1800 og godtgør, at Rustenborg i sine Velmagtsdage har været en statelig Lystgaard. Bygningen er med brudt Tag, i en

RUSTENBORGS HOVEDBYGNING

(Gaardens sydlige Fløj, set fra Haven; Fotografii 1929)

Etage, de tre Midterfag i to, forsynet med en høj Fronton, der er prydet med Tandsnits-Gesims og Relief af Agerbrugs-Attributter. Ogsaa den nordlige Fløj (i Privateje) er bevaret; den ligger paa den modsatte Side af Rustenborgvejen, som er anlagt i Fortsættelse af den gamle Opkørsel, hvis Alletræer endnu er bevaret paa den nordre Side.

For den nulevende Slægt er Navnet væsentlig kendt gennem Traktorstedet »Ny Rustenborg«, anlagt 1868 paa en Parcel af Rustenborg Lystskov af Joh. Georg Preisler, en Ætling af Kobberstikkeren. Efter Jernbanens Aabning blev Tilstømningen til Lyngby stærkere, paa Søn- og Helligdage indtil 1500 Lystrej-

sende, og Stationen var ikke stor nok til, at der kunde indrettes Forfriskningslokaler — end ikke Ventesalen var tilstrækkelig for de Rejsende. Byens Kroer ansaas ikke mere for tidssvarende, Damer kunde ikke komme der, Byens egne Folk savnede et større Samlingslokale. Da Preisler derfor besluttede at anlægge et Konditori i Smag med saadanne Etablissementer i Hovedstaden, fik han baade Stiftamtets og Det sjællandske Jernbaneselskabs Tilslutning, og Indenrigsministeriet gav ham 28. Decbr. 1868 kgl. Bevilling. J. G. Preisler drev selv Traktørstedet indtil 1880.

Avlsgaarden til Rustenborg blev fraskilt kort efter Desmercières Overtagelse af Ejendommen. Den omtalte Ole Jacobsen, senere Kromand i Rungsted, nævnes 1750 som »Selvejer til den store Gaard i Lyngby Østen for Kirken«, men rimeligvis har han snart maattet gaa fra den. Midt i 1750erne er den i Handelen. I 1754 ejedes den af Sognepræsten i Aagerup Fred. Monrad sammen med en Borger i Bergen Hans Henrich Raun; de overdrog den til Malte Chr. Bruun, den senere Amtsforvalter og daværende Ejer af Svanelejegaard paa Amager, som lod Gaarden gaa videre til Tømmerhandler Jegind. I Efteraaret 1757 blev den sat til Auktion og købt af Kammerherre Albrecht Christopher Schaffalitsky de Muckadell for 2000 Rdr. I Købet medfulgte en Fæstegrund, hvoraf der betaltes Leje til Præsten. Denne Grund mageskiftede den nye Ejer 1759 med et Stykke af Præstegaardshaven, op til hans egen Gaard, og ligeledes med Bønderne fik han Mageskifter i Stand om mindre Jordstykker for at skaffe Plads til Nybygning og Haveanlæg i Gaardens umiddelbare Nærhed. Da han 1761 bortskødede Ejendommen til Justitsraad Knud Gregorius Klauman, bestod den nemlig baade af Avlsgaard og Lystgaard, liggende tæt ved hinanden. Til Lystgaarden hørte Have med Lysthuse og Fiskeparker, til Avlsgaarden laa de 18 Tdr. Hartkorn. Den gamle Fogedgaard var nu selv bleven Herskabsgaard, og naaede da ogsaa en Købesum paa 5000 Rdr. Klauman døde allerede 1762 og efterlod Gaarden til sin Hustru Ulrikke Sophie.

Enken blev saa siddende paa den nyindrettede Gaard en Tid,

men stillede den i Marts 1764 til Auktion. Den unge Kaptajn Carl Henrik Ellebracht var Liebhaber og fik den for 3010 Rdr. — og fik Ejerinden med. Den 16. Maj tog han Skøde, fjorten Dage efter holdt de Bryllup. Den galante Ægtemand kaldte Gaarden *Ulrikkenborg* efter sin næppe helt unge Brud, men satte til Gengæld den store Formue overstyr, hun havde arvet efter sin første Mand. For Ulrikkenborg sørgede han imidlertid godt. Ved Mageskifte med Kongens Fæstebønder, Præsten, Envoyé Titley og van Dockum paa Vandmøllen fik han Ulrikkenborgs store Hartkorn samlet i den sydlige Del af Bymarken, Vest for Kongevejen, og udløst af Fællesskabet. Det omfattende Mageskifte fik kgl. Konfirmation 17. Juni 1768 og blev den første egentlige Udskiftning i Lyngby.

Ulrikkenborg kom atter 1771 paa andre Hænder, men forblev derefter i samme Familie i de næste tresindstyve Aar. Ellebracht solgte Gaarden til Major Fred. Andreas Pflueg, der atter 1776 overlod den til sin Broder Major Chr. Carl Pflueg. Han fik Gaarden med Inventar, Besætning og et af Broderen opført Lejehus ved den nye Landevej for 3000 Rdr., men skulde desuden yde ham og hans Efterkommere en aarlig Pension, der skulde vedvare »saa længe som Verden staar.« Denne Afgift opretholdtes i hvert Fald endnu 1790, da C. C. Pfluegs Svigersøn, Hofkobberstikker Johan Georg Preisler, overtog Ulrikkenborg.

C. C. Pflueg havde købt Gaarden af Broderen i en bestemt Hensigt — til Anlæg af en Tøjfabrik, saaledes at ogsaa Ulrikkenborg, dog kun for en kortere Aarrække, kom med blandt Industrigaardene i Lyngby. En Fabrik til Fremstilling af Kalemank, et i Datiden meget efterspurgt atlaskvævet Stof, og andre fine mønstrede Tøjer, anlagt af Kræmmer Liebe i København og den eneste i sin Slags, var standset 1768 ved Ejerens Bankerot. Kommercekollegiet ønskede ikke, at denne Industri skulde opføre, men vilde heller ikke selv løbe Risikoen og søgte at faa Pflueg til at tage Ideen op. Som Direktør for Christians Plejehus havde han nemlig ledet en stor Lærredsfabrik og man stode paa hans Dygtighed. Han var ikke meget villig, men lod sig

endelig overtale, paatog sig Anlægget og fik ved kgl. Resolution af 13. Juni 1776 foruden Privilegium et rentefrit Forskud paa 6000 Rdr. Et Led i Bestræbelserne for at ophjælpe den indenlandske Industri var tillige at give Landalmuen en Haandsrækning — derfor skulde Fabrikken anlægges uden for Hovedstaden og det nødvendige Spind tilvejebringes paa Landet. Man valgte saa Lyngby i første Omgang, senere naar Driften øgedes, skulde Fabrikken flyttes til en fjernere Købstad, f. Eks. Nykøbing paa Falster. Hvoraf ses, at Kongens Lyngby virkelig den Gang stilledes paa Linje med Landets mindre Købstæder.

Saa vidt kom det imidlertid aldrig. Fabrikationen af de fine Tøjer, Kalemanker, mønstrede Plydser, Thamiser og hvad de nu alle hed, betalte sig ikke — det hjalp ikke heller, at Pflueg 1779 yderligere fik Privilegium paa at fremstille grove Klædesorter og Bajer af Udskuds- og Kæmningsulden. Fabrikken havde paa sit Højdepunkt kun tolv Væve, til Slut ikke mere end tre, og fra Aug 1776 til April 1783 var der i det hele kun fabrikeret ca. 55000 Al. forskellige Tøjer. Trods Flid og Paapasselighed led Pflueg kun Tab, og da han blev nødt til helt at nedlægge Fabrikken 1784, forlangte Kollegiet endda de 6000 Rdr. tilbage og truede med at gøre Arrest hos ham. Det var den sædvanlige Taktik — saa længe Fabrikanterne var leveringsdygtige og Magasinet kunde afsætte deres Varer med god Avance, stak man Penge i Foretagendet, men gik det galt, søgte man at vælte hele Tabet over paa de sølle Fabrikanter, selv om man til en Begyndelse havde animeret dem. Men mange af dem var ganske vist ogsaa fremmede Lykkeriddere, der ikke fortjente bedre, og de snedige, der fik noget ud af det, tog alligevel den største Profit.

At Tøjfabrikken paa Ulrikkenborg ikke kunde bære sig, hang maaske nok for en Del sammen med, at Major Pflueg mere var Tekniker end Forretningsmand. Han var oprindelig Ingeniør-officer, ansaas tillige for en duelig Arkitekt og syslede med mekaniske Opfindelser. Efter Fabrikkens Ophør konstruerede han en Valkemølle, der kunde drives ved Vægte i Stedet for Vandkraft — et Problem, der tidligt var blevet brændende i disse Egne, hvor Mølleaaens Værker bestandig hæmmedes af Vandmangel.

Han opstillede en stor Model paa Ulrikkenborg og skrev 1786 en Artikel om den i Rahbeks »Minerva«. Den Slags Sysler kunde nok skabe en vis Opmærksomhed netop i de Aar, men indbragte sjælden økonomisk Fordel, og Pflueg var øjensynlig ogsaa en stærkt forgældet Mand, da han 1790 afstod Ulrikkenborg til sin Svigersøn, der selv havde sat 3000 Rdr. i Gaarden og maatte indløse de andre Behæftelser. Pflueg blev meget gammel og levede sine sidste Aar i Svigersønnens Hus.

Da Hofkobberstikker Preisler overtog Ulrikkenborg, var hans Fader endnu Ejer af den lille Lystgaard ved Kongevejen, hvor den tyske Digterkreds i sin Tid færdedes. Efter nogle Aars Forløb tog han selv fast Ophold i Lyngby, hvor han døde 21. April 1831. Han bortsolgte i Tidens Løb en Del Huslodder og Parcelles, men holdt ellers i det store og hele sammen paa Gaarden. I Febr. 1831 brændte Hovedbygningen, og var endnu ikke opført, da Ulrikkenborg i Slutningen af Aaret stillede til Auktion og overtoges af Sønnen Georg Sophus Preisler, dog kun for umiddelbart efter at afhænde den til Student Thomas Møller. Rimeligvis er Gaardens Bygninger ved denne Lejlighed udflyttet. De følgende Ejere var cand. pharm. F. C. Møller (fra 1838), cand. pharm L. F. Wissing (fra 1848) og G. E. Jensen (fra 1852), hvis Slægt, der nu fører Familienavnet Lehwald, endnu besidder Ulrikkenborgs Bygninger. En Del af Gaardens oprindelige Tilliggende er udstykket, bl. a. er de danske Sukkerfabrikkers Sukker raffineri anlagt paa dens Jorder, Resten er overtaget af Lyngby-Taarbæk Kommune.

V. SILKEFABRIKKEN OG ANDRE MANUFAKTURER

Kun i et kort Aaremaal var der Tøjmakerfabrik paa Ulrikkenborg, men i Gaardens umiddelbare Nærhed laa to af Lyngbys mest betydende Manufakturer i det attende Aarhundrede — Klopstocks Silkefabrik tæt Nord for Kirken og Linnedfabrikken paa Tilleys Gaard noget mere vestlig, ned mod Mølleaaen.

Oprettelsen af *Silkefabrikken* hænger ejendommeligt nok sammen med Digteren F. G. Klopstocks Tilknnytning til Danmark. Den ældre Bernstorff havde foranlediget, at Frederik V 1751 lod Klopstock, hvis Digterry i Tyskland var i stærk Opgang, indkalde til Danmark ligesom Kongens Navnefætter i Prøjsen netop i de Aar gav Voltaire et Tilflugtssted paa Sanssouci. Det var en kongelig Gestus, som kun kunde være Danmark til Ære og virkelig fik blivende Betydning for tysk Digtekunst. Derimod var det mere bekesteligt end ærefuldt, at Klopstock fik Lov til at hidkalde Slægt og Venner, der blot gik ud paa at lukrere af Landets Velstand.

Hartmann Rahn fra Zürich, der hørte til Digterens nære Venner, var en af de første. Han kom hertil s. A. som Klopstock for at anlægge en Fabrik for kunstfærdig Tilberedning af Silketøjer — en Plan, der imponerede ved sin Egenart og sit kunstneriske Tilsnit. Den gik ud paa at trykke og male (»skildre« som det den Gang hed) glatte Silkestoffer med holdbare Farver — altsaa noget i Smag med moderne Batik — efter en Metode, han havde opfundet og ønskede saa strengt hemmeligholdt, at Arbejderne maatte tages i Ed, for at ikke Kunsten skulde sive ud i »fremmede Nationer«. Han fik straks et Privilegium paa tolv Aar (af 6. Decbr. 1751) med Ret til at lade de behandlede Silketøjer passere toldfrit, og Kongen lovede at straffe Arbejdere, der ikke kunde holde ren Mund, efter Lovens strenge Menederparagraf. Klopstock var henrykt over, at Bernstorff tog sig saa varmt af Vennens Sag — det aabnede hans Øjne for den store Statsmands geniale Forretningsblik. Planen blev snart udvidet til ogsaa at omfatte Fabrikation af selve Materialet, det glatte umønstrede Silketøj. Til at begynde med satte Kongen næsten ubegrænsede Midler i Foretagendet og den nye Industriridder slog sig ned i Lyngby.

I Foraaret 1752 købte han et efter Datidens Forhold meget anseligt Beboelseshus af Peter Suhr, der nylig havde ladet det opføre paa to af Kirkens Huspladser. Det var en ti Fag lang, rummelig Bygning i to Etager og med Tegltag, den nederste Etage opført af Grundmur, den øverste af muret Bindingsværk

— indvendig herskabelig udstyret med hollandske Døre og engelske Vinduer. Samme Sommer købte han et mindre Hus paa en tredje Kirkegrund, senere indgik endnu en fjerde af Kirkens Huspladser under Silkefabrikken. Rahn lod nu først efter den oprindelige Plan indrette en »Skildrer-Fabrik«, hvor Stofferne, der leveredes gennem Magasinet, blev behandlet — to Aar efter, da Planen udvidedes, lejede han for en tiaarig Periode (Privilegiet udløb 1764) af Sophie Amalie Dysseldorff en ret stor Bygning, som blev fuldstændig omkalfatret og indrettet til Silkevæveri. Den gamle Frøken var ikke meget for et saadant Arrangement, men Rahn lod hende forstaa, at hun ved sin Vægning vilde gøre Gehejmerraad Bernstorff imod — og saa faldt hun til Føje. Anlægsomkostningerne blev siden opgjort til godt 8000 Rdr., hvoraf de egentlige Fabrikindretninger slugte langt over Halvdelen. Da Fabrikken 1755 var i fuld Gang, beskæftigede den 30 Mennesker, deraf en Billedhugger, en Gravør og ti »Skildrere«. Hovedbygningen lod Hartmann Rahn — for Fabrikkens Regning — udstyre med Skabe, Kommoder og Spejle og her modtog han Digtervennen som Gæst; det nære Forhold mellem dem øgedes, da han i Maj 1754 ægtede Klopstocks Søster Johanne Viktoria.

Trods rigelige Subsidier og mægtig Protektion gik Fabrikken kun slet. Hartmann Rahn viste sig at være en fantasifuld Projektmager, af den Slags, der ingenlunde var ukendt herhjemme, og havde næppe haft nogen som helst Chance, om han ikke havde haft Bernstorff og A. G. Moltke i Ryggen. Hvor meget han kostede Landet i de fire-fem Aar, han var Leder af Fabrikken i Lyngby, er vanskeligt at opgøre. Indtil Marts 1755 havde han af Partikulærkassen faaet udbetalt 9000 Rdr. og andre 2000 fik han i de følgende to Maaneder. Det siges udtrykkelig, at Kongen »skænker« ham disse 11000 Rdr., og i hvert Fald gav han ikke Obligation for mere end 7000. Til løbende Driftskapital havde han yderligere en Diskonto i Magasinet paa 3000 Rdr., som han kunde trække paa. Skønt man skulde synes, at han saaledes var sikret økonomisk, var han dog bestandig i Pengeforlegenhed. Stadig klager han til Bernstorffs Faktotum,

Joachim Wasserschlebe over sin vanskelige Stilling — undertiden beder han ogsaa om mindre kontante Laan. Kabinetssekretæren H. C. Esmarch skaffer han mange bekymrede Stunder — hans Nonchalence er saa stor, at han lader haant om alle Forpligtelser. I Slutningen af 1754 tænker han paa at tage en »stor Beslutning« og rejse hjem til Zürich, snart efter er Humøret atter for opadgaaende, skønt han finder, at Lyngby er et skrækkeligt Sted — un terrible pays — til Anlæg af en ny Fabrik. Sine Arbejdere betaler han ikke — mod Slutningen af 1755 har han faaet hele Byen paa Nakken. Kort Tid efter forsvinder han, men lever mange Aar endnu — dør først i Jena 1795.

En Broder til Digteren, August Philip Klopstock, der ogsaa havde fundet Vej til det gæstfri Familieasyl i Danmark, havde været Hartmann Rahns Fuldmægtig i de sidste Aar og overtog efter hans Bortrejse Silkefabrikken i Sommeren 1757. Fabrikkens Bygninger og Inventar tilfaldt Kongen, som ved Resolution af 6. Juni 1758 skænkede dem til det nyoprettede Frederiks Hospital. Det var et tvivlsomt Aktiv, der var vanskeligt at anbringe, og Fabrikanten skulde tillige holdes paa Benene. Kommercekollegiet lod lejlighedsvis Hospitalsdirektionen vide, at man i særlig Grad var betænkt paa at opretholde denne Fabrikant, som ved sin Flid og Dygtighed havde sat Silkefabrikken i god Stand og leverede udsøgt smukke Varer. Derfor var der visse Betingelser knyttede til Dotationen. Klopstock skulde have Fabrikken rentefrit i de første fire Aar og senere Ret til at faa Skøde paa Bygningerne, naar han betalte deres Værdi. Da de fire Aar var omme, søgte han med Kommercekollegiet som Mellemed at faa Fabrikken overdraget til Ejendom paa en lempelig Maade, men Hospitalsdirektionen holdt stift paa Resolutionens Bestemmelser. Saa bekvemmede Klopstock sig til at betale et Aars Rente, og derved blev det foreløbig. I 1764 købte Kollegiet Inventaret til ham og betalte to Aars Restancer. Ti Aar efter, da han igen var bagud med sin Afgift, søgte han atter at slippe fri af Hospitalsdirektionen, der var ganske anderledes nøjeregnende end Kollegiet, og denne Gang lykkedes det —

Kommercefondet lagde 1500 Rdr. ud for Bygningerne, og Klopstock fik Skøde 15. Septbr. 1774. Der var ikke sket væsentlige Forandringer siden Rahns Tid — Silkefabrikken bestod stadig af den anselige Hovedbygning, en større Fabrikbygning mod Øst, en mindre mod Nord, Udhuse og Have.

Ogsaa A. P. Klopstock nød i udstrakt Grad Bernstorffs Velvilje. I Modsætning til sin Forgænger var han en stræbsom og forsigtig Mand, men Konjunkturerne ændredes — Tiden blev en anden. Efter Bernstorffs Fald kom en Række Nedgangsaar for den indenlandske Industri — den var ikke mere en Hjertesag for Magthaverne, og det rundhaandede Initiativ, der var udgaet fra Regeringen, afløstes af et køligere, mere forretningsmæssigt Syn paa Sagerne. Klopstock stod bestandig vel anskreven i Kommercekollegiet — den Diskonto i Magasinet paa indtil 2000 Rdr., han havde faaet ved sin Start, efterfulgtes senere af større Tilskud, og gennem en Række Aar nød Silkefabrikken tillige en aarlig don gratuit paa 400 Rdr. Alligevel gik det ham som de fleste andre Fabrikanter — stadig ned ad Bakke. I 1793, da han iøvrigt var op mod de halvfjerds, var han mest sindet paa at nedlægge Fabrikken. Hans Status viste en Underbalance paa 5000 Rdr. og han skyldte Staten over 13000 — han turde som retsindig Mand ikke give Løfter paa Fremtiden. I 1794 blev han da fritaget for Ledelsen, men Kollegiet vilde stadig ikke slippe den gamle Silkefabrik. Af Gælden slettedes godt 10000 Rdr. og til Gengæld overtog Kollegiet Bygninger, Inventar, Varer og udestaaende Fordringer, medens man lod de 3000 blive staaende i Ejendommen som en Prioritet, der forrentedes af Brugeren. Klopstocks gamle Fabrikmester Valentin fortsatte Fabriksvirksomheden, selv beholdt han Hovedbygningen til fri Disposition og fik en aarlig Pension paa 200 Rdr. »i Betragtning af hans lange og gode Tjeneste ved Fabrikvæsenet«. Silkefabrikkens følgende Aar blev imidlertid en fortsat Nedgangstid. Valentin dør, Enken lider store Tab, Virksomheden standser 1797 og Aaret efter sælges Fabriksbygningerne ved Auktion; de købes af Bleggaardens Ejere, Kattunfabrikørerne Schleisner og Knoop for godt 1000 Rdr., der gaar af paa Klopstocks Gæld. I Slutningen af 1798

dør han selv, og hans halvgamle Niece, en Datter af Hartmann Rahn, overtager som eneste Arving den gamle Hovedbygning, hvortil der knytter sig saa rige Minder og hvor en Gang hendes berømte Onkel og hans litterære Venner færdedes. Men det for-dums statelige Hus er nu saa forfaldent, at det i bogstaveligste Forstand er ved at styrte ned over Hovedet paa hende. Hun op-naar 1799 Afslag i Onkelens Restgæld — den staar stadig som Prioritet i Huset og trykker hende økonomisk — hun faar Lov til at afhænde det, og Kobberstikker Preisler paa Ulrikkenborg overtager det faldefærdige »Klopstocks Hus«. Men han benytter det ikke og betaler ikke Renter. Lyngby Sogns Fattigvæsen faar det endelig — som nærmere udredet i Indledningen — 1804 overladt til Arbejdsanstalt og køber 1805 af Schleisner og Knoop Fabriksbygningerne til Lemmestiftelse. Og dermed er den gamle Fabriks Saga uigenkaldeligt ude. Silkemanufacturet i Lyngby, som var startet under saa straalende Auspicier — som den store Bernstorff havde været saa stolt af og som i Aarenes Løb havde kostet Staten en Formue, var endt som — Fattigggaard. Tilfæl-det saa unægtelig ud som en Tanke.

Medens Sporene af den gamle Silkefabrik — som laa der, hvor nu Kommunekontorerne har deres Plads — er grundigt udsløttet, minder Gardinfabrikkens Kolossalbygninger endnu brutalt om den Virksomhed, der i en svunden Tid udfoldedes paa den nærliggende *Titleys Gaard* eller — som den senere kaldtes *Bleggaarden*.

Det var til at begynde med en Lystgaard, hvis Oprindelse skriver sig fra et Klokkested, som tilhørte Kirken og hvortil der laa en Grund i Byen og et Jordsmon i Bymarken. Denne »Lyng-by Kirkehusjord« var en Gaardsjord af normal Størrelse, 6 Tdr. 2 Skp. Hartkorn; om Huset dertil oplyses ved Matrikuleringen 1682, at det var »Klokkerhus for Klokkerne at ringe og Sejer-værket at stille« — d. v. s. at enten skulde Husets Fæster selv passe disse Funktioner eller holde en Klokke dertil. Allerede forinden var Ejendommen bortfæstet til daværende Amtsskriver Anders Jacobsen, som havde maattet tage Bygningerne i Betaling af den forrige Herredsfoged for resterende ggl. Skatter og Børne-

gods — d. v. s. umyndiges Midler, som Fogden forvaltede. Anders Jacobsen havde ladet Ejendommen indhegne og bebygge til eget Brug, og mod at betale Kirken en Sum af 100 Rdr., hvis Renter var fuldt tilstrækkelige til at holde Klokker for, fik han af Stiftsøvrigheden Selvejerskøde, som Kongen bekræftede (22. Maj 1688). Han havde senere her sin Lystgaard — lige over for sin anden Ejendom, Lyngby Vandmølle — og den forblev i hans Familie i mere end et halvt Aarhundrede.

Den havde en meget smuk og idyllisk Beliggenhed, tæt ved den ærværdige Kirke, med Smedebakken i Baggrunden og skraanende ned mod Mølleaaen. Og Ejeren udvidede og forskønnede den. Da Anders Jacobsen døde, var fire af Kirkens Fæstehuse lagt til Lystgaarden og de vedblev at høre til Ejendommen. Der var to Sæt Bygninger: ned mod Aaen laa en trelænget Gaard med tilhørende Frugthave, Lysthus og desuden en særlig afdelt »Parkhave« — paa Bakken laa en Gaard med to Længer, Frugthave og Lysthus. Sønnen, Feltbogholder Adam Levin Lindberg, overtog Lystgaarden efter sin Faders Død og fik Skøde paa den 1718 mod en Godtgørelse af 1400 Rdr. Kurant til Moder og Søsken.

Gaarden brændte i den store Ildsvaade 1721. Foruden Ejeren's Boskab brændte hele hans Feltekvipage, Rustvogn, Telt, Hestetøj etc., som han i Egenskab af Feltbogholder havde anskaffet og benyttet i den nylig afsluttede store nordiske Krig. Ligesom Byens andre brandlidte blev han i to Aar fritaget for Afgift til Rytterkassen og fik som en særlig Gunst udvist to gamle forfurnede og tophalede Ege til Lystgaardens Genopførelse. Saa-dan et Par aarhundredgamle Ege rakte langt og var et udmærket og meget efterspurgt Byggemateriale, som i Nordsjælland praktisk talt kun fandtes i de ggl. Skove. Adam Lindberg, der siden blev Renteskriver for Rytterdistrikterne, lod saa sin Gaard herskabeligt opbygge — med en Hovedbygning paa 23 Fag og 10 Værelser — og ejede den til sin Død 1747.

Umiddelbart efter stilledes den til Auktion og Hofagent Just Fabritius fik den tilslaaet for 2700 Rdr. Han fik Skøde og vedblev officielt at staa som Ejer, men havde kun laant sit Navn til

denne Handel — den virkelige Køber var Walter Titley, som uafbrudt i fyrretyve Aar var engelsk Afsending ved det danske Hof. Denne Englænder elskede Stedet og blev efterhaanden stærkt knyttet til den nordsjællandske Landsby, hvor han fandt sit andet Hjem. Ogsaa ud over den egentlige Sommertid boede han paa sin Lystgaard i Lyngby, havde fast Stol i Kirken for sig og sine Domestikker og stiftede et Legat for Byens fattige. Titley stod i nært personligt Forhold til Frederik V, som jævnlig een Gang om Aaret var hans Gæst i Lyngby. I Oktbr. 1751 var Dronning Louise med, og Titley lod gøre et pragtfuldt Taffel for Majestæterne og deres Følge med mange udsøgte Raffinementer. Desserten var à la Finlande: »Finlapperne saa ud,« skriver Postrytteren, »som de kunde været levende i alle deres Forretninger, deres Slædefart saa ganske naturlig ud, ligesom de med deres Slæder kørte i den bare Sne.« Siden opførte to unge Døtre af den fra Holbergtidens Teaterhistorie bekendte Stadsmusikant Berg under Ledelse af Holbergs Ven Koncertmester Iversen et lille italiensk Divertissement: La Serra Padrona. Skaalerne blev drukket under Fanfarer af Trompet og Valdhorn, ledsaget af Kanonskud. Da Kongen tog Afsked, var han meget tilfreds med Titleys Anstrengelser, men da var der ogsaa affyret over 900 Skud!

Det er nævnt under Omtalen af Store Kro, at Kongen (ved Gavebrev af 2. Juli 1753) skænkede Titley den Del af Kroskoven, der laa nærmest Sorgenfri, saaledes at der til Gaardens Tilliggende føjedes en lille Lystskov med en Bestand paa 380 Træer, Bøg, Eg og Ask. Adgangen dertil var dog lidt omstændelig. Titleys Have strakte sig ogsaa over de Arealer, hvor Vandværket nu ligger — der skulde man over Broen og ad en Dæmning over et Stykke Hængesæk, som strakte sig langs den vestre Bred af Mølleaaen. Dette Moseterræn fik han med, men maatte ikke fylde det op for ikke at stoppe det frie Løb i Aaen.

Walter Titley døde 27. Febr. 1768 paa sin Lystgaard, og hans Efterfølger, den engelske Resident Robert Gunning, som overtog Ministerposten ved det danske Hof, overtog ogsaa Gaarden i Lyngby. Allerede i Sommeren 1771 blev han forflyttet til Berlin,

men fik forinden et Mageskifte (af 1. Maj 1769) i Stand med By-mændene, saaledes at Lystgaardens Hartkorn blev udskilt af Fællesskabet og samlet. Til Gaarden hørte vedblivende de fire Kirkehuse, der laa tæt ved Gaardspladsen i Byen, medens Jorderne sammen med den tilhørende »Buddinge-Eng« laa i den sydlige Bymark.

Ved Robert Gunnings Bortrejse afhændede han Gaarden i Lyngby til Agent Fred. de Coninck. Muligvis har Dronninggaards senere Besidder tænkt at slaa sig ned paa denne skønt beliggende Lystgaard, hvortil der desuden knyttede sig Traditioner om Konge og Diplomati. Han tog i alt Fald 1772 Fæstebrev paa de fire Huse ligesom alle de øvrige Ejere, men pludselig aabnede der sig Chancer for en fordelagtig Afhændelse, og de Coninck opsatte saa foreløbig sine private Ønsker.

Struensee havde ophævet Selvstyret for Vajsenhuset, Opfostringshuset og det københavnske Fattigvæsen — havde centraliseret Ledelsen af den sociale Forsorg og samlet alle herhenhørende Stiftelser under »Den almindelige Plejeanstalt«. For at sysselsætte de mange erhvervsløse Personer og Lediggængere, der optoges under Plejeanstalten, indrettedes der et Lærredsmanufaktur i stor Stil paa Almindelig Hospital, og dertil skulde slutte sig en Hegle- og Væveskole i Forbindelse med det til Virksomheden uundværlige Blegeri. Til dette Anneks udsaa man Titleys fornemme Lystgaard i Lyngby, og Plejeanstaltens Direktører købte Gaarden af Fred. de Coninck. Skøde blev udstedt i Novbr. 1773, men Overtagelsen havde fundet Sted forinden. Gunning havde købt Gaarden efter Titley for 3000 Rdr., solgte den for 5000 og de Coninck fik 6000 af Plejeanstalten. I Løbet af faa Aar var Prisen bragt op til det dobbelte *).

At Reformer kostede Penge vidste man imidlertid i disse Aar, da der vendtes op og ned paa alting, og de blev villig betalt. Gaarden i Lyngby blev forsynet med to engelske Eksperter, Mestrene

*) Ved alle Værdiangivelser maa ikke blot regnes med Pengenes forandrede Møntenhed, men ogsaa med deres stærkt forringede Købeevne. Rigsdalerens Købeværdi var i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede mindst 10 à 12 Gange saa stor som Parikronens i vore Dage, og tidligere endnu større.

Howden og Nisbeth, den første stod for Spinderiet og Lærredstilvirkningen, den anden for Blegieret. Der indrettedes Boliger for dem og deres Familier, Rum for Lærlinge, Arbejds- og Tjenestefolk, desuden Værksteder, Arbejdsstuer og Magasiner — og Virksomheden kom i Gang. Anstalten i Lyngby var foruden Blegieri et Slags Seminarium — her skulde det næste Slægtleds Manufakturister oplæres og den industrielle Dygtighed sættes i Vejret. Derfor blev der eksperimenteret. Bl. a. konstruerede Flaadens ansete Fabrikmester Henrik Gerner specielt til Lærredsfabrikken i Lyngby en snildt indrettet Tvindemaskine, der kunde afhaspe 80 Tene samtidig.

Virksomheden havde altsaa ikke Karakter af egentlig forretningsmæssig Manufaktur og blev derfor ikke af lang Varighed. Hos Kommercekollegiet nød den heller ikke nogen særlig Velvilje — en nødvendig Betingelse for en Fabriksvirksomhed i Datiden. Kollegiet trak tvertimod de 500 Rdr. tilbage, det oprindeligt havde ydet i aarligt Tilskud, og gav Værkets første Mand, Heglemester Arthur Howden Udsigt til eget Privilegium og Understøttelse til selvstændig Virksomhed. Da Fabrikken manglede et Fond eller fast Driftskapital at ty til, kunde den ikke bære disse Tilskikkelser, og da Kommercekollegiet ikke følte nogen Lyst til at overtage Fabrikken, fik Plejeanstalten Lov til at sælge den.

I Begyndelsen af 1781 søgte man at afhænde Lyngby-Fabrikken ved Auktion, med Gaard, Haver, Hartkorn og det hele, men Forsøget faldt saare uheldigt ud. Ejendommen vurderedes til over 12000 Rdr., men det lykkedes kun at opnaa et samlet Bud paa 4200. Det er iøvrigt interessant at se, hvor ringe Værdi selve Agerjorden havde den Gang; Plejeanstalten forpagtede den ud for 70 Rdr. aarlig, og den naaede kun et Bud paa 450 Rdr. Fabrikmester Gerner gjorde store Anstrengelser for at opretholde Lyngby-Fabrikken til Fordel for Nisbeth, og da Kommercekollegiet yderligere fra Kabinettet havde faaet et Vink om at støtte denne udmærkede Skotte, maatte Kollegiet give Køb og overtage Plejeanstaltens Ejendom for det gjorte Bud (Marts 1781). Lærredsvæveriet blev nedlagt, Gaarden indrettedes til Blegieri og Traadfabrik under Navn af »Den kgl. Blege- og Traad-

tilvirkningsfabrik i Lyngby« og overdroges Nisbeth og Howden. De fik tilstaaet 5000 Rdr. som Driftskapital paa yderst lempelige Vilkaar og skulde afgive en Tiendedel af Fortjenesten til den kgl. Kasse.

Det blev imidlertid William Nisbeth, der fik Ledelsen, Howden gik med sit Privilegium (af 19. Juli 1781) ud i det private Erhverv, og Gaarden i Lyngby blev Blegeri — det pompøse Navn blev bare til »Bleggaarden«. Da der udkrævedes stor Markplads til Blegningen, lejede Nisbeth to Tofter Vest for Lyngby (1785), medens det ubrugelige Moseareal og Kroskoven atter bortskødedes til Sorgenfri, hvorfra det oprindeligt var kommet (1790). Nisbeth fik i den Anledning en Godtgørelse for den tabte Græsning. Han havde faaet Gaarden overdraget paa Livstid, og skønt man ikke var fornøjet med hans Drift af Blegeriet, kunde han daarligt sættes fra Bestillingen — først da han døde, fik Kommercekollegiet frie Hænder. Bleggaarden, der hørte under det kgl. Bomuldsmanufaktur's Direktion, blev i Nisbeths sidste Aar bestyret af Blegeren John Laurence, en af de Lærlinge, man havde oplært i Lyngby. Han fortsatte en lille Tid efter Nisbeths Død og skønt han gerne vilde overtage Virksomheden, turde man ikke overlade ham den. Bygninger og Indhegninger forfaldt mere og mere i dette Interregnum og Ejendommens Værdi forringedes. Da derfor to af Bomuldsmanufacturets Funktionærer, Trykkeren Chr. Andreas Knoop og Formskæreren Carl Schleisner, tilbød at købe Bleggaarden til et Bomulds- og Kattuntrykkeri, fik de den (Marts 1794) overladt paa gunstige Betingelser og for en Pris, der laa betydelig under den Kollegiet selv havde givet. Tendensen var nu at faa Statens Virksomheder over paa private Hænder — selv med Tab. Og med Gaarden fik de Privilegium paa Betingelse af, at de betjente »Publikum med ægte og gode Kulører«.

Dermed gik Bleggaarden over i Privateje, men vedblev at være Fabrikgaard. De to Kattuntrykkere drev en stor Virksomhed — en Tid med den gamle Silkefabrik som Anneks — anlagde i 1811 ogsaa et Klædemanufaktur og udvidede Gaardens, i Tidens Løb formindskede Tilliggende med et Vænge, en Tørvemose og

to Huse, hvoraf det ene var det saakaldte »Jomfru Lindbergs Hus« paa Smedebakken. Da Schleisner døde, giftede Enken sig 1813 med sin afdøde Mands Kompagnon, og Knoop blev saaledes Eneejer. Ved Skiftet efter denne udlagdes Bleggaarden 1819 til Panthaveren, Kammerraad L. E. Bramsen, og af hans Bo købte Kattunfabrikør Gottlieb Schleisner den 1828. Hans Efterfølgere i Besiddelsen var: Chr. Agerskov (fra 1835), Farver Hans Lauritzen (fra 1855) og Løjtnant Carl Chr. Nørgaard (fra 1873). Dennes Dødsbo tilskødede 1911 Aktieselskabet Dansk Gardin- og Tekstilfabrik Bleggaardens Hovedparcel. Af »Gaarden paa Bakken«, som Schleisner og Knoop havde udvidet, fik en af Længerne, der i sit dybe Forfald endnu ved Aar 1900 laa hen som et malerisk Minde om Gaardens Stortid i fjerne Dage, populært Navn af »Krystalpaladset«. »Paladset« respekteredes imidlertid ikke af Lyngby-Vedbækbanens Ingeniører, der udstak den nye Banelinje tværs igennem det, og nu er største Delen af Smedebakken ogsaa sløjft.

John Laurence, der havde set sit Haab glippe om at faa Bleggaarden overladt, blev holdt skadesløs paa anden Maade. De stærke patriarkalske Kræfter i den gamle Enevælde bevirkede, at man nødigt lod en paa »agl. Bekostning« uddannet Mand i Stikken. Laurence saa sig om efter et andet Sted i Lyngby, hvor han kunde fortsætte sin engelske Blegekunst, og bestemte sig for et Stykke af Byens gamle Toftejord, der fra nuværende Nørregade strakte sig ned mod Mølleaaen. Hans Forslag vandt Kollegiets Bifald, og for at hjælpe Manden i Vej, lod man de Afdrag, Schleisner og Knoop belalte paa den tidligere Bleggaard, gaa over i hans nye Anlæg. Selv havde han ingen Kapital. I Efteraaret 1794 lod han nye Bygninger opføre, indrettede de Koge- og Vaskehuse, som var nødvendige for den engelske Metode, og fik Kedler og andet Fabrikinventar fra det nedlagte Bleggeri paa Jonstrup. Da der nu var Kattuntrykkeri paa den gamle Bleggaard, fortsatte Laurence ikke blot den afbrudte Virksomhed, men tog ogsaa Navnet op.

Denne nye Bleggaard i Lyngby fik dog — kort at fortælle —

ikke nogen lang Levetid. Anlægget var blevet dyrere end beregnet og Laurence kunde ikke magte Bedriften. Seks-syv Aar efter opgav han det hele — lod Blegeriet staa stille, lod Bygningerne forfalde og betalte ikke Renter. Der var Bestræbelser i Gang for at faa indrettet Ejendommen til Hospital for Københavns Amt, men Amtet kunde alligevel ikke, da det kom til Stykket, udrede de dermed forbundne Omkostninger, skønt Kommercekollegiet som den faktiske Ejer var villig til at sælge til Vurderingspris, d. v. s. med Tab. Saa maatte Blegmester Laurences Gaard sættes til Auktion og Naboen, Koncertmester Claus Schall, købte den for ca. 2500 Rdr. (Marts 1802).

Halvandet Aar efter (Oktbr. 1803) solgte Claus Schall den for mere end det dobbelte. Han havde naturligvis maattet sætte den i Stand, men Laurence havde næppe heller ved Opførelsen været karrig med de laante Penge. Efter Beskrivelsen var det en statelig Ejendom — med Hovedbygning og to Sidebygninger, et Hus ved Aaen, to Haver og tilliggende Jordlod paa 6 Skp. Hartkorn— ikke at forglemme den »i Haugen befindlige Solskive paa Piedestal«. Og endda med to tilliggende Lejehuse paa Grunden. Saa Laurences Bleggaard har sikkert nok tillige afgivet en herskabelig Beboelse. Køberen var Frederik Tutein, Ejer af det velkendte gamle Kattuntrykkeri, der var grundlagt ved Hvidøre af Reinhard Iselin og senere flyttet til Rosenvænget paa Østerbro. Tutein købte den nye Bleggaard i Lyngby i Tilknytning til sin Fabrik, som han nylig havde arvet efter Faderen. Han foretog Rejser til Udlandet for at sætte sig ind i den moderne Kattunfabrikation og fik et stort Laan af Staten til Udvidelser, men Iveren kølnedes lige saa hurtig som den var blusset op — i Sommeren 1807 afhændede han ikke blot Gaarden i Lyngby, men ogsaa sin store Kattunfabrik til et Interessentskab paa tre Deltagere, hvoraf Gottlieb Schleisner var den ene — og beholdt kun sine Landejendomme ved Rosenvænget. For Gaarden i Lyngby fik han alene 12000 Rdr. Gottlieb Schleisner udkøbte de to andre 1809 og satte sig fast i Lyngby, hvor hans to bekendte Sønner, Maleren Chr. Andr. S. og Lægen Peter Anton S., begge er født.

Laurences Bleggaard deltes 1812, L. C. Drewsen fik den ene Part, Prins Christian Frederik den anden til Sorgenfri, og senere købte Schleisner den rigtige Bleggaard, Titleys gamle Lystejendom.

En anden af de gamle Fæstegaarde i Kongens Lyngby fik ogsaa en ualmindelig Anvendelse. Da Bonden Anders Pedersen 1767 havde faaet kgl. Skøde paa sin Gaard og saaledes var bleven Selvejer, maa Jorderne antagelig være udskiftet og samlet i den sydvestlige Bymark, og yderligere fik han afrundet sit Omraade med et Stykke Jord fra en anden Gaard. Men det blev kun en stakket Ophøjelse — 1770 blev der gjort Udlæg i Gaarden for kgl. Skatter. Den københavnske Garver Niels Kønsberg, der ligesom Tømmerhandler Jegind drev Ejendomsspekulationer i Lyngby, købte den for en Bagatel og solgte den 1775 med en glubende Avance til den som Botaniker bekendte Generalpostdirektør Theodorus Holm, senere adlet Holmskjold. Til Jorderne hørte naturligvis en Gaardsplads og Have i selve Byen, og Holmskjold indrettede sig en Lystgaard, som han kaldte *Engelsborg*. En Række Aar holdt han til i Lyngby, men da han i Begyndelsen af 1780'erne kastede sin Kærlighed paa Egnen ved Bagsværd Sø, hvor han skabte den skønne Ejendom Aldershvile, og Regeringen samtidig satte Skæferi-Forsøg i Gang, overlod han Engelsborg til Staten (1783). Gaardens Jorder laa mellem Lyngby Sø, Vandmøllens og Ulrikkenborgs Arealer, lige op ad Lynggaarden (nu Stengaarden kaldet) i Gladsakse Sogn, som foreløbig blev Hovedsædet for de kgl. Skæferier. Efter at Skæferikommissionen en god halv Snes Aar senere lod opkøbe nye Avlsdyr i Spanien og samtidig lod Driften omlægge og Anlægene udvide, blev Lynggaarden kasseret og Skæferiet flyttet til Esrom. Engelsborg delte Skæbne med Lynggaarden — den blev bortsolgt ved Auktion 1798, delt i fire store Parceller, som købtes af Husmænd og Haandværkere i Lyngby og Bagsværd.

VI. MINDRE LYSTSTEDER OG SMAAHUSE

Foruden de ovenfor omtalte Lystgaarde, der næsten alle reduceredes — eller ophøjedes om man vil — til Fabrikker og Manufakturer, var der i Kongens Lyngby allerede i det attende Aarhundrede adskillige mindre Lyststeder, og flere blev der i det nittende. Dertil kom, at talrige af Byens Huse ogsaa i ældre Tid var indrettet til Udleje om Sommeren. Af de gamle historiske Lyststeder laa de pragtfuldeste og mest bekendte Vest for Kongevejen. Om de to, der laa paa Vandmøllens Grund er allerede berettet, de andre, der laa nordligere, hørte oprindeligt til Sorgenfri, og vil blive omtalt i Forbindelse med Slottet. Her skal kun fortælles om enkelte andre Lokalteter, som af en eller anden Grund blev kendt i videre Kredse.

Til den Koloni af tyske Skønaander, som i det attende Aarhundredes sidste Halvdel holdt til i Lyngby, tiltrukken af Klopstock, der færdedes hos sin Svoger og Broder paa Silkefabrikken og i den ældre Preislers Gaard ved Kongevejen — hørte ogsaa den tyske Hofprædikant Joh. Andr. Cramer. Som nær Ven af Digteren var han blandt dem, Klopstock fik indkaldt til Danmark, og to Aar efter købte han et Hus i Kongens Lyngby paa en af Præstegaardens Fæstegrunde (Marts 1756). *Cramers Lyststed* laa ved Nordsiden af den nuværende Østergade og var ikke nogen særlig anseelig Ejendom — en 15 Fag lang Hovedbygning af Bindingsværk foruden Udbygninger, men med store Haver og et Stykke Mark, som Cramer havde tilkøbt. Efter at han var bleven Ejer af Gaarden Sandholm i Bloustrød Sogn, skilte han sig 1768 ved Lyststedet i Lyngby, hvis Tilliggende ved Aarhundredets Udløb blev parteret i Smaadele.

En helt anden Kreds var det, der et halvt Aarhundrede senere samledes paa Koncertmester *Schalls Lyststed*. Claus Schall havde efter Hjemkomsten fra sin Udenlandsrejse 1791 købt sig Hus i Lyngby, »omtrent tvert over for Skolen«, men der fandt han ikke blivende Sted. Stamparcellen til den Ejendom, han selv kaldte »Schallsborg« med »Musikhuset« nede ved Mølleaen, fik

han i Decbr. 1799 tilskødet af Jacob Asmussen i København og den bestod af et Hus ved den nuværende Nørregade og et vidtstrakt Stykke Toftejord bag ved. Paa Ejendommens Grund laa fra gammel Tid tre Huse, hvis Herskab han blev — d. v. s. Beboerne ejede selv Husene, men betalte Afgift af Jorden til Grundejeren. Den Slags Holdshuse var der efterhaanden blevet mange af i Lyngby med de mange Smaafolk. Senere tilkøbte Schall et Par andre Huse, bl. a. et af dem, der laa paa hans egen Grund, og udvidede ogsaa sin Ejendom paa anden Maade. Saaledes erhvervede han det Mosedrag, der strakte sig langs Mølleaaens Bred ud for hans egen og to andre Tofter, og som tilhørte Mølleren paa Fuglevad — et Areal paa 4-5000 Kv.-Al., pragtfuldt beliggende, med Sorgenfris gamle Skov paa den anden Bred. Schall lod det opfylde og dræne, og byggede her den Pavillon, der fik Navn af »Musikhuset«. Det var en lille straatækt Bygning, kun indeholdende eet Rum, hvor han med sine Venner og Elever dyrkede klassisk Musik, navnlig hans Yndlingskomponist Mozart, hvis Værker netop i de romantiske Omgivelser fik saa naturlig en Ramme. Ikke sjældent var Prins Christian og Caroline Amalie Gæster i denne Tonekunstens Tempellund, hvori Schall lod opstille Bautastene for Haydn, Mozart og Gluck; senere kom andre til, for Komponisten Romberg, Weber og Kuhlau. At Musikpavillonen laa saa langt fra Hovedbygningen, havde sin bestemte Aarsag: Husets Frue var nemlig ikke meget for den højere Musik, hun yndede Du Puy og sin Mands lettere Kompositioner, men kunde ikke udstaa »den forbandede Mozart«. I 1834, Aaret før sin Død, afhændede Claus Schall sit Lyststed til Sorgenfris Ejer, Prins Christian, der siden føjede en Sten over den oprindelige Besidder ind i Mindelunden. Hovedbygningen brændte i Sommeren 1905, men Pavillonen staar tilbage, indrettet til en af Skovbetjentene ved Slottet.

Syd for Laurences Bleggaard laa Fortungaardens gamle Bygrund. Da Gaarden blev udflyttet, lod Bonden Jorderne afhænde ved Auktion (1787), men beholdt Gaardspladsen i Byen. Siden solgte han ogsaa denne sidste Rest af sin Ejendom til Løjtnant Hans Prebensen von Buchwald (1791), som her midt i den

gamle Landsby indrettede en Lystgaard med Have og Toftejord. Smedens Hus laa paa Ejendommens Grund og svarede Jordafgift til Lystgaarden. Den følgende Ejer, Supercargo og og Brygger Andr. Clausen (fra 1795), erhvervede en tilgrænsende Gaardsplads, da den senere »Carlshøj« udflyttedes Aar 1800; Bygningerne blev nedbrudt og Arealet udlagt til det anselige grundmurede Lyststed, der nu var opført paa Fortungaardens gamle Bygrund. Efter Supercargo Clausen fulgte (fra 1804) Grosserer Albrecht Ludv. Schmidt. Smedens Hus og Overjæger E. A. Bruhns nærliggende Gaard brændte 1809, Schmidt købte Grundene til Udvidelse af sin Ejendom, som han beholdt til sin Død. Svigersønnen, den bekendte musikinteresserede Vinhandler Chr. Waagepetersen, fik den til Købs af sine Medarvinger (1824), og blev saaledes nær Nabo til sin Ven og Kunstfælle Claus Schall. Den havde beholdt Navnet »Fortungaarden«, men den nye Ejer udvirkede en kgl. Bevilling (af 21. Febr. 1826), hvorved den efter hans Hustru opkaldtes *Albertinelyst* »for derved at forebygge Kollision med den ved Dyrehaugen beliggende Fortungaard«. Waagepetersens Enke skilte sig 1853 ved Lyststedet, som senere i en længere Aarrække ejedes af Johannes Schebel.

Nord for Ulrikkenborgs Bygrund havde Kancelliraad Mathias Bie ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede en Lystgaard med saa stor en Toftejord, at der kunde drives et lille Landbrug, og paa Grunden stod fra gammel Tid to afgiftspligtige Holdshuse. I 1806 afhændede Bie denne Lystejeendom, som 1813-18 tilhørte den senere velkendte Handelsmand og Skibsreder P. C. Knudtzon, der gav den Navn af »Marienlyst«; Eftermanden Kammerraad Simon P. Hoff omdøbte imidlertid Ejendommen til *Vilhelminelyst*, og dette Navn beholdt den. Hoffurer Iver Dahl og Hustru ejede den siden i et kvart Aarhundrede (1820-46).

Ogsaa Naboejendommen var et Lyststed, med det smægtende Navn *Endearly Rose*, eller populært: »Inderlig Rose«. Det tilhørte i det 19. Aarhundrede bl. a. den fremragende Jurist Janus Kolde-rup-Rosenvinge og senere Kammerherre Grev A. S. F. Tramp.

Efter at den nye Kongevej var aabnet for almindelig Færdsel, blev der med passende Mellemrum anbragt Bomme, hvor der kunde opkræves Afgift til Vejens Vedligeholdelse, og Opkrævningen forpagtedes ud til de højstbydende. Tømmerhandler F. C. Holm overtog Bommen ved Indkørslen til Lyngby syd-

MOYELS GAARD (PALÆET)
(Fotografi)

fra, lejede 1774 et Stykke af Ulrikkenborgs Jord Vest for Kongevejen og opførte derpaa et Bomhus for Passagebetjentene. Hans Efterfølger i Forpagtningen overtog Huset 1778, men bortskødede det 1780 til Kongen, som atter i 1786 solgte det til Kammerherre Andr. Henr. Stibolt. Ved Tilkøb af Jord paa den anden Side Kongevejen opstod paa den Maade en lille Lystgaard, der kaldtes *Bomhuset*. Den tilhørte et Par Aar i 1790erne Kammerherre Fred. Brockenhuus. I 1803 fik Legatstifterinden, Højesteretsassessor Jørgen Christopher Drewsens Enke, Lystgaarden tilskødet, men Aaret efter døde hun — den blev sat til Auktion

i Maj 1804 og købt af David Moyel, en Møbelhandler i København, der tillige var Tolk ved det udenlandske Departement — Datidens Udenrigsministerium.

David Moyel lod et Par Aar efter opføre en ny Lystgaard paa Ejendommens Grund Øst for Kongevejen — saa storstilet i sit Anlæg, at den blev omtalt i Hovedstadens Presse, hvad der den Gang hørte til de store Sjældenheder. »Foran i Lyngby«, skrev Nyeste Skilderi af København i Septbr. 1806, »lader Translatør Moyel nu opføre en Gaard, der uden Tvivl vil blive den skønneste og smagfuldeste denne By nogensinde har ejet«. Hovedbygningen var i tre Etager, Facaden mod Kongevejen udstyret med Licener og Balustre, Vindusfordakninger, Saalbænke og Gesimser i bornholmsk Sandsten. Indvendig tyve Værelser og herskabeligt Trapperum. Der var Have umiddelbart ved Huset, men for at skaffe et passende Jordtilliggende — som den Gang hørte med til en stor Lystgaard — købte Moyel 1807 en Parcel paa 3 Tdr. Land af Ulrikkenborgs Jorder paa den anden Side Kongevejen. I Hovedbygningen var to Køkkener, saa *Moyels Gaard* var næppe bestemt til Bolig for Bygherren, men til Udleje for Standspersoner.

Bygherren døde imidlertid i Juni 1813 og umiddelbart forinden lod han Lystgaarden med Tilliggende stille til Auktion, medens Enken beholdt »Bomhuset« til 1830. Den nye Ejer, Løjtnant og Brygger Mathias Casse, gjorde Opbud, og Moyels Gaard kom atter under Hammeren i 1815. Da købtes den af Høsekræmmer Peter Hansen Feyerskov, og i hans Slægt nedarvedes den gennem et helt Aarhundrede. Fra 1888 var Ida og Vilhelmine Feyerskov Eneejere, men deres Arvinger solgte den 1917; en tilkøbt Parcel af den gamle Skolelod overtoges af Lyngby-Taarbæk Kommune. Tilliggendet er nu udstykket, men endnu ligger »Palæet« uforandret som det ubestridt smukkeste Hus paa hele Lyngby Hovedgade.

Ikke sjældent nævnes i ældre Tid »den engelske Hesteskærer« i Lyngby. Det var en Embedsmand ved Parforcejagten og de kgl. Stalde, hvis Hverv det var at kastrere Heste, Hunde og Hanner, og som senere fik den mere velklingende Titel: kgl. Kapun-

mester. Embedet gik i Arv i tre Generationer. Den første engelske Heste- og Hundesnider Carl Dixen kom i Kristian V's Tjeneste ca. 1689, og af Hofregnskaberne ser man, at han hvert andet Aar fik 24 Rdr. til Hofklædning, d. v. s. Uniform. Han døde 1727, Sønnen Jochum succederede og efter ham Sønnesønnen Jesper.

Carl Dixen boede allerede 1705 i Lyngby og i 1725 lod Kongen Bygmester Ernst opføre et Hus til Embedsbolig for ham. *Hesteskærerens Hus* laa ved Kongevejs-Porten, lige Sønden for »Holland«, med tilhørende Have og Vænge. Sønnen overtog det og efter ham Sønnesønnen, der nu havde Titel af Kapunmester. Mod Erlæggelse af 100 Rdr. fik han Huset til fri Ejendom ved kgl. Skøde af 18. Marts 1771, saaledes at Kapunmesteren fremtidig selv skulde sørge for Bolig. Da det var forfaldent, slap Rentekammeret for at sætte det i Stand, og Jesper Dixen fik Dispositionsret over det. Den benyttede han sig af — faa Maaneder efter solgte han Huset med en god Avance til en Tømmermand i Lyngby. I 1781 blev der gjort Udlæg i det og Naheen Baker Henrik Jacobsen Gude købte det.

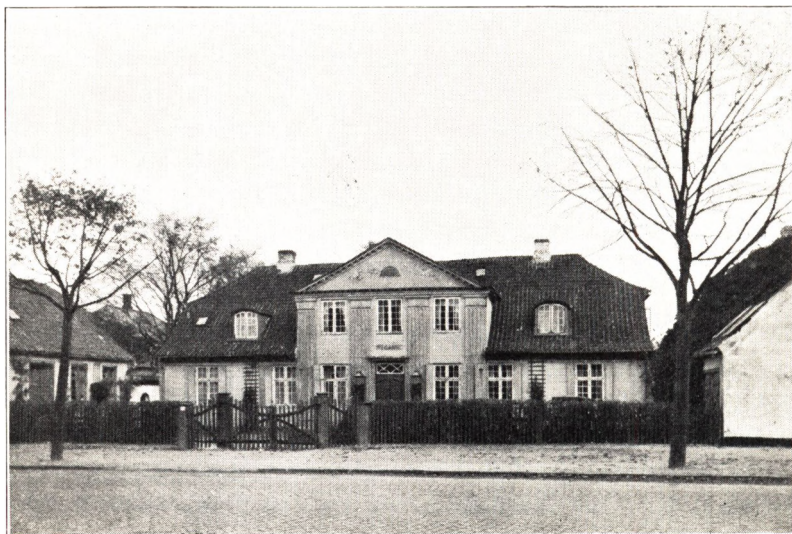
Henrik Gude var stor Grundejer i Lyngby. *Bagergaarden* var oprindelig grundlagt af Joh. Conrad Mentz, som 1750 af Fogedgaardens Ejer Ole Jacobsen havde købt et Stykke Jord Øst for Rustenborg Park og Syd for Hesteskærerens Have og derpaa bygget sin Gaard. Senere havde han udvidet Ejendommen, bl. a. med en Td. Hartkorn i Søndermarken ved Lyngby Sø. Conrad Mentz havde saa nedsat sig i København og 1772 tilskødet sin Svoger Henrik Gude Bagergaarden i Lyngby. Der var tre Længer og han tilbyggede en fjerde. Da Enken efter hans Død 1803 afstod den, havde den et Tilliggende af omtr. 43 Tdr. Land.

Den nye Ejer beholdt kun Bagergaarden et Par Aar, 1805 blev der gjort Udlæg i den, og ved Tvangsauktionen købtes den af Baker Jacob Olsen, som allerede havde fast Fod i Lyngby, idet han 1795 havde erhvervet en Lod af Præstegaardsjorderne Øst for Kongevejen. Efter Aarhundredskiftet blev der længer Nord paa ad Kongevejen, ved »Thealyst« anlagt endnu en Bagergaard, og den oprindelige i selve Kongens Lyngby blev omsider

nedlagt, men Navnet blev hængende ved den, og for at blive det kvit, udvirkede en af de senere Ejere en kgl. Bevilling (af 8. Novbr. 1876), hvorefter den omdøbtes til »Lille Lyngbygaard«.

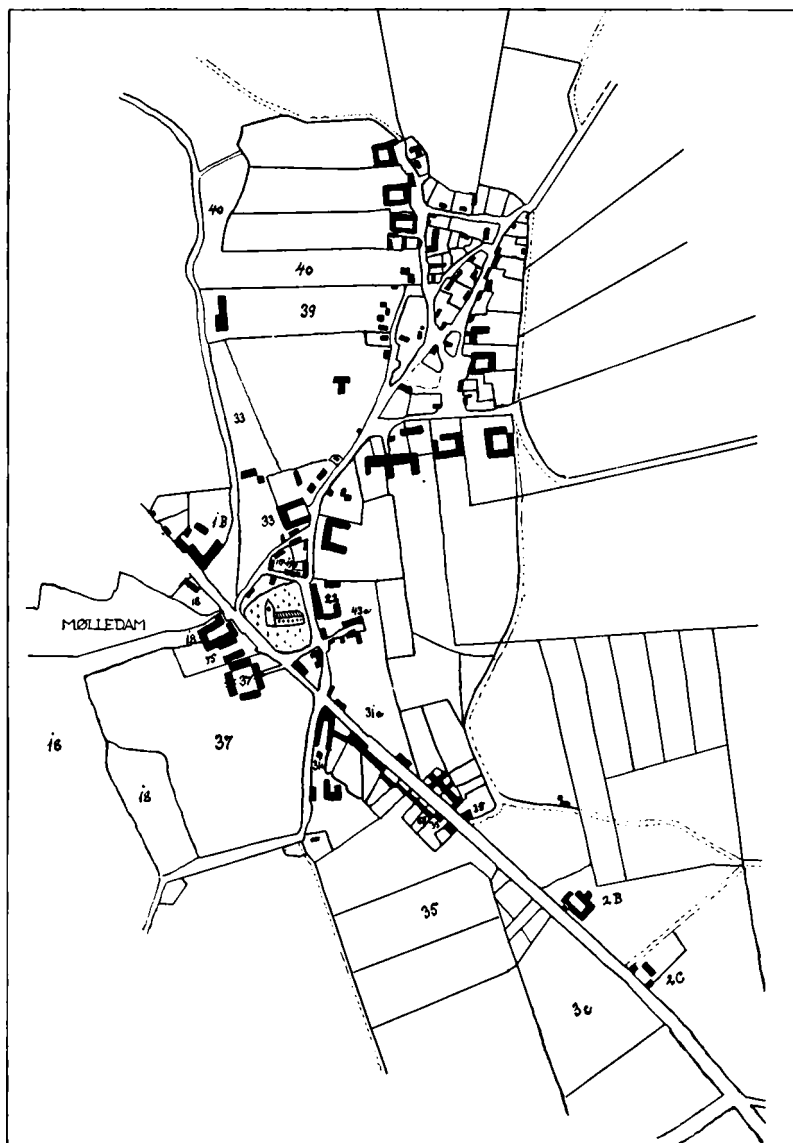
Det var fra Mentz'es og Gudes Bagergaard, de berømte »Lyngby-Tvebakker« oprindelig udgik.

Bebyggelsen ved Kongevejen sluttede i ældre Tid med *Ny-*

NYGAARD
(Fotograf)

gaard, anlagt paa Spekulation af Sekretær Peter Rose, umiddelbart efter at han havde afhændet Lyngby Vandmølle. Da der i Aaret 1800 bortsolgte en Del Jorder fra Præstegaarden, købte han en Lod paa ca. 6 Tdr. Land, der strakte sig helt ned til Jægersborgvejen, og lod bygge en Gaard, som han straks satte til Auktion i Foraaret 1802. Da den Aaret efter købtes af Boghandler Søren Gyldendals Enke Frederikke, Datter af Professor Kraft i Sorø, havde den allerede to Gange været i Handelen. En lille Tid var den derefter et Slags Enkesæde for velstillede Damer. Agentinde Gyldendal beholdt Lystgaarden til 1812, efter hende fulgte Kammerraadinde M. C. Giersing og Baronesse

OVERSIGTSKORT OVER KONGENS LYNGBY I ÆLDRE TID

(Efter Matrikelskortet 1811; ved de nærmere omtalte Lokaliteter er Matrikelnumrene vedføjet)

Vandmøllen (18); Preislers Lystgaard (75), Holmsteds Farveri ses paa Sorgenfri-Planen; Store Kro (1 B); Holland (31 a); Rustenborg (37); Ulrikkenborg Gaard (22), Jorderne ligger Vest for Nr. 35; Silkefabrikken (117-19); Titleys Gaard, senere Bleggaarden (33); Laurences Bleggaard (39); Cramers Lyststed (43 a); Schalls Lyststed (40); Bomhuset og Palæet (35); Apoteket (68); Bager Olsens Gaard (ikke Bagergaarden) (2 B); Nygaard (2 C); Skolejord (3 c)

Louise Knuth. Den sidstes Ejertid blev dog kun kort — Nygaard nedbrændte den 7. Maj 1818, og ud paa Sommeren solgte hun Grunden med Rudera af Lyststedet til Brygger Mathias Casse, der var kommet over sin Fallit og genopførte Gaarden, vistnok i den Skikkelse, hvori den endnu staar. Han skilte sig snart ved den, og den skiftede hyppig Besiddere i de næste Par Menneskealdre, bl. a. ejedes den i 1830erne af Apoteker Seehausen. I 1881 kom Nygaard i en stabil Ejers Hænder, Kancelliraad C. P. Petersen — han beholdt den til sin Død, og Arvingerne afhændede den 1919. Den oprindelig store Ejendom er nu udstykket.

OPKØRSLIEN TIL SORGENFRI SLOT
(Fotografi)

SORGENFRI

I. TORPEN OG SLOTTET

ALLEREDE i Middelalderen laa der mellem Kongens Lyngby og Fuglevad en liden Torp, der kun bestod af een Gaard og kaldtes *Mølletorp*. Den havde Navn efter sine Naboer, Møllerne ved Fureaen. Omkring Aar 1370 tilhørte den Roskildebispen og laa under Godset til Hjortholm, men maa siden være kommet til Københavns Kapitel, som 1417 atter mageskiftede den til Bispen i Roskilde Jens Andersen Lodehat. For to Gaarde i Brøndbyøster fik Bispestolen bl. a. »unam curiam vulgariter dictam Møllethorp juxta ecclesiam Lyungby, dantem sex recia Scaniensia annuatim« — altsaa: en Gaard, som almindelig kaldes Mølletorp, liggende tæt ved Lyngby Kirke og som aarlig giver seks skaanske Fiskergarn i Skat. I første Tredjedel af det 16. Aarhundrede boede der paa Gaarden en Henning Martensen, som i Grevefejdens urolige Tid fik Værnebrev af Kongen, og efter Reformationen blev den lagt ind under Krongodset.

Gaarden blev bortfæstet som Kongens øvrige Gods i Lenet,

og ca. 1601 kom der en ny Fæster paa Mølletorp — eller Møllestrup, som den senere kaldtes. Han hed Jacob Meus (eller Muus), var Stenhugger og rimeligvis indkaldt til Hovedstaden i Anledning af Tøjhusets Opførelse, der paabegyndtes i Slutningen af 1598 og stod paa i de følgende Aar. Han slog sig ned her tæt uden for Lyngby og vedblev at arbejde for Kongen — huggede Kampesten til Københavns og Frederiksborg Slotte i Tiden efter Aar 1600, var med 1609, da Grunden lagdes til Ibstrup Slot, og leverede 1610 Sten til en Bygning i Lysthaven ved Rosenborg. Indtil Begyndelsen af 1630erne blev han siddende paa Møllestrup. Gaarden tog nyt Navn efter den mangeaarige Besidder — Folk paa Egnen kaldte den »Stenhuggergaarden«, og efter hans Fratræden blev Navnet hængende ved den.

Efterfølgeren Knud Hansen, som tillige havde Fuglevad Mølle i Fæste, var kun Besidder en kort Tid. Naboerne klagede over ham og han vanrøgtede Ejendommene, hvorfor Kongen tog dem fra ham og 1635 lod sin Lensmand overgive dem til Henrik Rosenmeyer i København. I den følgende Menneskealder havde denne Familie Gaarden i Fæste, først Margrete Rosenmeyer, siden Carl Rosenmeyer — den sidste i Aarene omkring 1660, da Gaarden laa øde, hærget under Krigen. Endelig 1668 gik den ud af Kronens Eje, idet Henrik Ehm — som flere Aar forinden havde udkøbt Henrik Rosenmeyers Arvinger og erhvervet deres Rettigheder — fik kgl. Skøde paa Halvgaarden *Mollestrup eller Stenhuggergaarden* (13. Febr. 1668).

Møllestrups Enemærker strakte sig fra Kongens Lyngby til Fuglevad. Nærmest Fuglevad laa den saakaldte »Stenhuggersjord«, sydligere »Møllestrups Agre« (mellem Lyngby Sø og Virums Geelsvang) og lige Nord for Lyngby »Stenhuggervangen«. Hartkornet til Møllestrup opgives ved Matrikuleringen 1664 kun til 8 Tdr. 1 Skp. — hvoraf maa sluttes, at Agerjorden ikke har været dominerende, men at Skoven allerede i gammel Tid har udgjort en væsentlig Del af Tilliggendet. Ved den næste Matrikulering 1682 eksisterede den gamle Gaard (der »haver ligget straks ved Lyngby,« som det udtrykkelig oplyses) ikke mere — Manden, der havde Møllestrups Jorder i Forpagtning, boede

i »Stenhuggerhuset«, som laa længer mod Nord; tre andre Huse, der ogsaa hørte til den gamle Gaard, laa tæt inde ved Kirkebyen, paa Kongevejens vestre Side.

Henrik Ehm, der var stor Ejendomsbesidder paa Egnen og som saadan vil blive omtalt flere Gange i de følgende Afsnit, havde kun erhvervet Møllestrup som et bekvemt liggende Anneks til Fuglevad, og lod Jorderne forpagte ud. Ved Skøde af 1. Aug. 1685 afstod han til Vicepræsidenten i Kancellikollegiet Michael Vibe den saakaldte *Møllestrup Lund*, »som er liggende i Møllestrup eller Stenhuggervangen ... Vesten for Lyngby og strækker sig 657 Alen sjællandsk Maal fra Lyngby ud ad, hart op imellem Kongevejen og Fuglevads-Møllen«; endvidere fik Vibe overdraget Mølleaaen med Fiskeret saa langt Pladsen strakte sig og de tre Gadehuse i Stenhuggervangen, »som med sine tilhørende Pladser og Kaalhaver ere opbygte og indhegnede straks uden for Lyngby Kongeport, paa den anden Side ved Kongevejen ud imod Lyngby Sø«. Det kan næppe være hele Møllestrup, her er Tale om, men kun den sydlige skovbevoksede Del af Tilliggendet, og vistnok det Sted, hvor den gamle Gaard oprindelig havde staaet. Det blev imidlertid Stamparcellen til *Sorgenfri*, hvis nærmest følgende Ejere maa have erhvervet Resten af Tilliggendet, da denne mindere Ejendoms Omraade allerede tidligt i det attende Aarhundrede falder sammen med Møllestrups. Alle de derunder liggende Lokaliteter genfindes under Sorgenfri, som altsaa i Virkeligheden er identisk med denne Torp, hvis Historie gaar tilbage til Middelalderen.

Michael Vibe byggede sig en Lystgaard paa sin nyerhvervede Ejendom og her stod hans Datter Anne Margretes Bryllup med Jægermester Fred. Svane den 3. April 1690. Knap en Maaned efter døde Michael Vibe og Ejendommen gik ud af Familien, idet en anden af hans Svigersønner, Hofmanden Vincens Lerche, for 2000 Rdr. afhændede den til Ulrik Fred. Gyldenløve, der havde maattet afgive Gyldenlund til Kongen og savnede en Lystgaard i Hovedstadens Nærhed. I hvert Fald fra Sommeren 1692 var han Ejer. Kristian V besøgte i de følgende Aar af og til Gyldenløves Gaard ved Lyngby, og indtog sit Aftensmaaltid paa

»Sorgenløs«. Saaledes benævner Kongen Ejendommen i sin Dagbog 1692, og det er første Gang dette senere hævdvundne Navn forekommer — ganske vist i en lidt afvigende Form. At Navnet Sorgenfri stammer fra Gyldenløve, tør man vistnok anse for sikkert. Den samme Mand, der var Mester for det romantisk klingende Navn Gyldenlund, havde utvivlsomt nemt ved at finde paa det beslægtede, lidt sentimentale Sorgenfri. Iøvrigt var den tyske Iklædning »Sorgenfrey« nok saa hyppig i det attende Aarhundrede, i hvilken Anledning en tysk Rejsende, som besøgte disse Egne, lod en Bemærkning falde om, at man maatte »nach Dänemark reisen, um Sans Souci übersetzen zu lernen«. Først i det nittende Aarhundrede, da Offentligheden begyndte at reagere mod den tyske Form, forsvandt den.

Det er sandsynligt, at allerede Gyldenløve har udvidet og afrundet den Ejendom, han overtog efter Michael Vibe — i hvert Fald er det sikkert, at han erhvervede Store Kro og lagde den under Gaarden. Men hvad han ikke selv fik udrettet i den Henseende, besørgede hans Svigersøn Grev Carl Ahlefeldt til Langeland, som han overlod Sorgenfri ved Skødebrev af 15. Septbr. 1702. Som den Grandseigneur, Grev Ahlefeldt var — stor Godejer, Elefantridder og med en foretrukken Stilling ved Frederik IV's Hof, var Sorgenfri ham ikke stort og prægtigt nok, og han ofrede betydelige Summer paa Ejendommens Forbedring og Udsmykning. Vibes Lystgaard lod han ombygge 1705-6 under Ledelse af Bygmesteren François Dieussart, anlagde Haver og Orangerier, byggede Fasan- og Lysthuse i Skoven og sørgede for at Kroens Bygninger blev sat i god Stand. Carl Ahlefeldt lagde med andre Ord Grunden til det Sorgenfri, som vi kender fra det attende Aarhundredes Midte, og som i sine Grundtræk er bevaret til vore Dage.

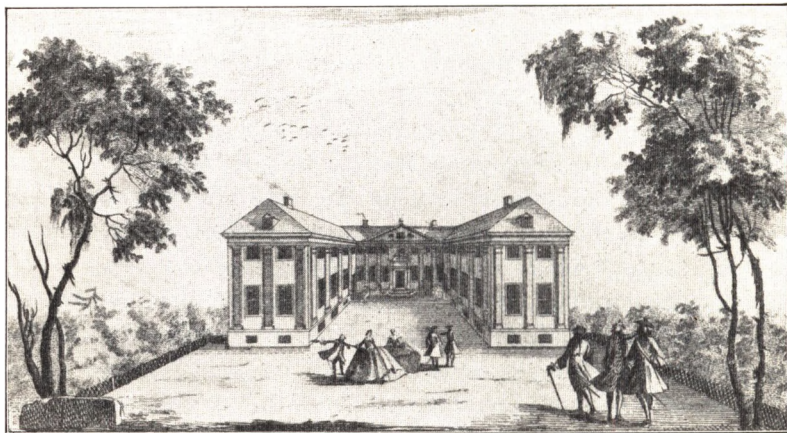
Selve Ombygningen af Lystgaarden kostede ham ca. 5000 Rdr., men det var en ringe Del af de Kapitaler, han satte i Ejendommen, og endnu mere tyngede hans sjællandske og sønderjydske Godser paa hans Budget. I Sorgenfri maatte han 1712 optage en første Prioritet paa 14000 Rdr. Kroner og i 1717 en anden paa 2000 --- begge hos den rige københavnske Raadmand

og Kræmmer Chr. Schup. Ogsaa hans øvrige Gods var pantsat, bl. a. havde den yngre Abraham Lehn givet ham Laan i hans Gods i Kallundborg og Hølbæk Amter, og efter hans Død 1722 var Boet konkurs. Abraham Lehn, som var Svoger til Chr. Schup, overtog Fordringerne i Sorgenfri, hvoraf Førsteprioriteten var nedbragt med 6000 Rdr., lod Arvingerne stævne og fik ved Højesteretsdom 1723 Ret til at gøre Udlæg i Pantegodset. Da Sorgenfri derefter blev sat til Tvangsauktion (30. Marts 1724), fik Abraham Lehn Ejendommen udlagt for Prioriteternes Restsum med paaløbne Renter, ialt 8305 Rdr. Kroner. Men det blev alligevel kun en daarlig Forretning. Da han Aaret efter atter lod den stille til Auktion (15. Marts 1725), blev Storkansler Grev Ulrik Adolph Holstein Ejer af Sorgenfri for 4000 Rdr. Kroner, og mod denne ringe Købesum maatte Abraham Lehn lade ham faa Skøde 6. Juni 1725. I Købet medfulgte endda hele Lystgaardens Indbo. Abraham Lehn havde iøvrigt benyttet sin kortvarige Besiddertid til at faa et Mageskifte i Stand med Ejeren af Brede om nogle Jordstykker i Virum Bymark.

Sorgenfri, som i Ahlefeldts sidste Aar og efter hans Død beboedes af den engelske Envoyé Lord John Glenorchy — der til Vinterbolig ogsaa havde lejet Ahlefeldts Palæ paa Kongens Nytorv (det nuværende Hotel d'Angleterre) — tilhørte derefter en lille Tid Storkansleren. Endnu 1730, da Sorgenfri omtales som »ein so prächtiges als lustiges Sommer-Haus«, var det i Grev Holsteins Besiddelse, men 5. Jan. 1731 skænkede Kristian VI sin Faster Prinsesse Sophie Hedevig Lystgaarden i Nytaarsgave. Kongen havde umiddelbart forinden (26. Decbr. 1730) købt den af Prinsessens nære Ven, Overkammerherre Carl von Plessen, som dog maaske blot har været Mellemmand og selv faaet Købet bragt i Stand for at gøre Prinsessen en Glæde. Til Sorgenfri laa der da et Hartkorn paa godt 12 Tdr. Land Ager og Eng og lidt over 2 Fdk. Skovskyld. Den tilhørende Agerjord laa i Virum Bymark og blev drevet i Fællig med Bønderne. Til Gaarden hørte »Stenhuggerhusene« — fire Husmandssteder paa Sorgenfris Enemærker — og endvidere tre andre Huse: »Vangehuset« ved Virums Led, det saakaldte »lidet Fiskerhus«

og »Jægerhuset«, hvortil kom »Store Kro« — d. v. s. alle de Lokaliteter, der i ældre Tid havde hørt til Møllestrup, og flere til.

Prinsessen, som i Forvejen havde Raadighed over Vemmetofte, Dronninggaard og Frederiksdal, tilbragte dog de følgende Somre paa sit nye Lystslot. Fra 1734 var hun syg, i Marts 1735 døde hun, og i hendes Testamente indsatte hun Kongen til Ar-

SORGENFRI I 18. AARHUNDREDE
(set fra Opkørselsalleen; Kobberstik 1747)

ving af Sorgenfri som Tak for den Godhed, han havde vist hende.

Sorgenfri, der i sin Tid var afhændet fra Kronen som Bøndergods, kom saaledes tilbage som Lystslot. Kongehuset havde Sommerslotte nok i Forvejen i Københavns nærmeste Omegn — og Sorgenfri synes heller ikke at være benyttet i de nærmeste Aar efter Prinsessens Død. Det bare tyngede paa Rentekammerets Budget. Bygningerne maatte nødtørftig vedligeholdes og Haven maatte passes, men det skulde helst koste mindst mulig. Gartneren fra Sophie Hedevigs Tid var bleven siddende i sin Stilling, men havde Besvær med at holde Driften gaende — selv med at faa tilstrækkelig Udvisning af Brændsel til Drivhusene, hvis Produkter gik til Hofholdningen. Der var to i Haven ved Sorgenfri; det gamle Orangeri fra Ahlefeldts Tid var bleven ind-

rettet til »Gevæksthus« efter at der 1739 var bygget et nyt Orangerihus.

Da Kronprins Frederik (V) blev voksen, fik man Anvendelse for det lille Lystslot i de skønne Omgivelser. Endnu før sit fyldte tyvende Aar fik han Sorgenfri skænket af sin Fader ved kgl. Resol. af 6. Novbr. 1742 og kort efter tillige en Sum paa 1000

SORGENFRI I 18. AARHUNDREDE
(set fra Haven; Kobberstik 1749)

Rdr. aarlig til Betjentenes Underhold og Ejendommens Vedligeholdelse, som i de syv Aar efter Prinsessens Død havde beløbet sig henimod 700 Rdr. aarlig.

Forinden Kronprinsen kunde tiltræde sin Ejendom maatte den imidlertid sættes i en efter Datidens Begreber passende Stand for Landets Tronfølger, og den byggelystne Konge sparede ikke noget ved den Lejlighed. Til Hoffolk og Døestikker udkrævedes Husrum — efter Hofmarskal Moltkes Udregning mindst tyve Værelser ud over dem, der stod til Raadighed — og desuden skulde der skaffes Stalde til et betydeligt Antal Heste. Flere Sæt Udbygninger maatte opføres til disse Formaal. Byggeriet begyndte straks i 1743, og da Kronprinsen midt under det hele

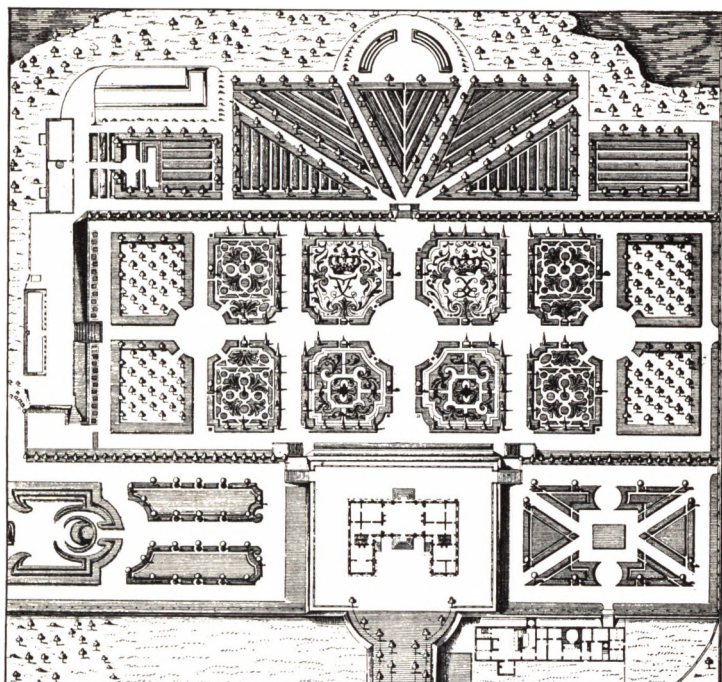
holdt Bryllup i December s. A., udvidedes Byggeplanerne. I Sommeren 1744 var Arbejderne paa selve Slottet bragt til Ende, men først den følgende Sommer stod det hele Nyanlæg færdigt. I Aug. 1746 døde imidlertid Kristian VI, og Sorgenfris Rolle som Kronprins-Residens, der kun havde været saa kort, var dermed udspillet. Til Kongebolig ansaa man den Gang Sorgenfri for alt for ubetydelig.

Det ledige Lystslot fik dog snart en ny Beboer i Kongens Moster Sophie Caroline, Fyrstinde til Ostfriesland. Som Søster til Sophie Magdalene havde Kristian VI efter hendes Mands Død 1734 indbudt hende til Danmark, hvor hun fra 1740 tog Ophold for bestandig. Fra 1747 fik hun Sommerbolig paa Sorgenfri. Hvor tiltalende en Personlighed hun end ellers kan have været, var hun en fordringsfuld Dame, der bestandig havde nye Ønsker — snart trak det i hendes Gemakker og hun maatte have nye dobbelte Vinduer, snart var der andet i Vejen. Og den kgl. Kasse maatte betale. Opholdet paa saadanne fritliggende Landslotte var iøvrigt alt andet end behageligt i Vaar og Høst, selv om der jævnlig ofredes Brænde fra Skovene i Hundredvis af Læs blot for at faa den raa Luft drevet ud, og Slottenes fyrstelige Beboere maatte helst ikke være altfor sensible. Da Frederik V i Vinteren 1760 laa med et brækket Ben paa Jægersborg og Dronningen passede ham, haade blæste og regnede det ind til dem *).

De stadige Bekostninger ikke blot paa Bygningerne, men ogsaa paa Haven bevirkede, at Herrerne i Rentekammeret, der stod inde for Statens Økonomi, omgikkes med Planer om at afhænde Sorgenfri. I 1754 lod man det store brøstfældige Orangerihus sælge til Nedbrydning medens Moltke fik de husvilde Orange- og Laurbærtræer skænket af Kongen, og i Foraaret 1756 bestemtes det, at hele Ejendommen skulde sælges ved Auktion. Det var Meningen først at opbyde Slottet og Kroen samlet, siden Kroen for sig, for at se hvad der kastede mest af sig. Auktionen var allerede berammet til 5. Maj og skulde holdes paa

*) Sml. Gentofte Sogn i Fortid og Nutid, S. 110.

Rentekammeret — da Enkefyrstinden meldte sig, ikke som Køber, men med Tilbud om at overtage Slottet for Livstid paa visse Betingelser. Hidtil havde hun boet der som Kongens Gæst — den kgl. Kasse havde sørget for Vedligeholdelsen og lønnet

HAVEN VED SORGENFRI I 18. AARHUNDREDE
(Thurahs Danske Vitruvius)

Betjentene. Nu foreslog hun, at Gartner, Portner og Ladefoged skulde sættes paa Pension af Kongen, endvidere at hun skulde have Lov til at optage et Laan paa 5 à 6000 Rdr. til Opførelse af en ny Pavillon, at denne Kapital maatte blive staaende som Hypotek i Sorgenfri og overtages af den kgl. Kasse, naar Slottet efter hendes Død atter tilfaldt Kongen, og endelig at Kroen maatte følge med for at hun ved Hjælp af Forpagtningsafgiften kunde udrede Renter af Hypoteklaanet. Hvilket viser, at Fyrstinden ikke var uden Forretningssans. Hun fik paa den Maade

sit eget Lystslot, Kapital til at bygge for, Midler til at betale Renter med og blev endda fritaget for at indløse Hovedstolen. Kongen viste sit godmodige Sindelag ved at gaa ind paa Ideen, men Herrerne i Rentekammeret var næppe begejstrede. Fyrstinden fik imidlertid sin Vilje, og i Overensstemmelse dermed en kgl. Koncession paa Sorgenfri for Livstid (17. Maj 1756).

Slottets Betjente blev saa sat paa Pension, bl. a. Gartneren Johan Arnet, med hvem Enkefyrstinden derefter sluttede Akkord om vedblivende at tjene paa Sorgenfri, hvorved hun fik ham saare billigt; og Lønnen til Arbejdsfolkene i Haven fik hun ogsaa snildt skubbet over paa den kgl. Kasse. En 83aarig Staldkarl, der skulde passe Kongens syge Heste, som fra gammel Tid gik paa Græs ved Sorgenfri, skulde efter Koncessionens Bestemmelser vedblivende have Fribolig paa Slottet, men han blev sat ud samme Efteraar med den Motivering, at han som en gammel drikkfædig Person ikke kunde betros Omgang med Ild og Lys, og afspist med en Huslejegodtgørelse — af den kgl. Kasse. Det pommerske Tømmer til sin Pavillon fik hun naturligvis toldfrit ind og desuden gratis Udvisning af smaat Tømmer i de kgl. Skove. Den nyopførte Bygning blev dyrere end beregnet, og i Efteraaret 1757 fik hun Lov til yderligere at laane 2000 Rdr. paa samme Betingelser. Kun een Sorg havde hun: i 1759 blev Store Kro taget fra hende og bortsolgt, efter at Rentekammeret havde maattet bekoste ny Udbygninger efter den ovenfor (Side 71) nævnte Brand Aaret forud.

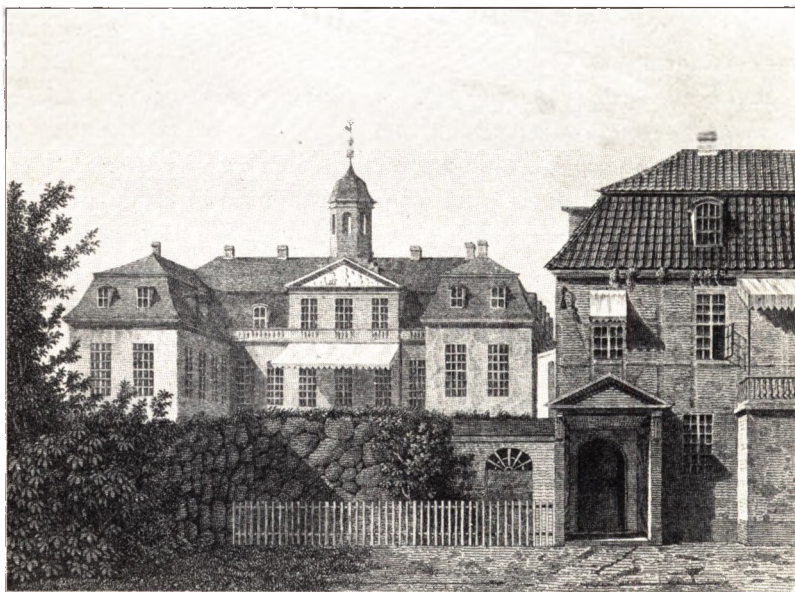
Enkefyrstinden af Ostfriesland døde i Sommeren 1764 og Sorgenfri faldt atter tilbage til Kronen. Det gjaldt nu om at trække de 8000 Rdr., hun havde laant paa Ejendommen, hjem uden Tab. I første Omgang lykkedes det ikke. Kort efter Tronskiftet fik man Kristian VII til at overlade sin Selskabsbroder Grev Holck Slottet som Skænk og Gave (ved kgl. Resol. 6. Maj 1766), men da Rentekammeret sendte ham Udkast til Gavebrevet med de deri indeholdte Betingelser, bad han sig undskyldt — han maatte renoncere paa denne kgl. Naade. Han skulde nemlig ikke blot betale de 8000 Rdr., men ogsaa overtage Slottets Betjente og lønne dem paa samme Maade som hid-

til og uden at nogen af dem i Fremtiden faldt den kgl. Kasse til Besvær. De Herrer vidste bedst selv — skrev han til Kammeret — hvad dette Lystslot aarlig kostede at holde og hvor ringe Revenuer det indbragte. Da Grev Holck ikke vilde have Sorgenfri, skænkede Kongen Slottet (13. Maj 1766) til sin Halvbroder, den senere Arveprins Frederik. Prinsen, som kun var tolv Aar gammel, skulde naturligvis ikke betale noget, men fik Ejendommen paa samme Vilkaar som den hidtil havde været Kongen forbeholdt — d. v. s. med statslønnede Betjente og fri for alle Skatter. Formodentlig var det blot et Skaktræk, for at det unge Hof stadig kunde beholde Lystslottet som et Led i dets Fornøjelser uden Kammerets nærgaaende Indblanding. Man benyttede sig ogsaa deraf. I Jan. 1767 meddelte De Berlingske Tidender højøfficielt, at de regerende Majestæter med flere Personer af den kongelige Familie atter agtede »at gøre en Vending i Kane til Slottet Sorgenfri, dør at indtage Middags-Maaltid og at være her i Staden tilbage samme Aften.«

Nogle Aar efter blev det endelig til Alvor med Afhændelsen af Slottet. Ved kgl. Resol. af 15. Marts 1768 afstodes det til Rustenborgs hidtidige Ejer, Grev Desmercières, med Bygninger, Møbler og Inventar, Skov, Jorder og Grunde, til fri Ejendom mod at han betalte de 8000 Rdr., som den kgl. Kasse havde maattet udrede. Staten fik med andre Ord ikke noget for selve Ejendommen, men var paa det Tidspunkt glad ved blot at blive af med den. Ganske vist var den i Tidens Løb beskaaret: Kroen var solgt fra og med den Agerjorden i Virum, Titley havde faaet en Del af Skoven og forskellige Arealer Vest for Kongevejen var indrettet til Lyststeder — men den nye Besidder fik alligevel den gamle kongelige Lystgaard for godt Køb.

Desmercières beholdt Sorgenfri til sin Død. Først flere Aar efter skilte hans Enke Elisabeth Sophie, f. Komtesse Friis, sig ved Lystgaarden, idet hun 6. Aug. 1782 sluttede Kontrakt med Joh. Fr. Classen om Salget af den for en Købesum af 14,500 Rdr. Den store Industrimagnat tænkte ikke paa selv at slaa sig ned paa Sorgenfri — det var en Spekulation, han havde for. Saa snart Kontrakten var i Orden, rettede han en Memorial til Kon-

gen, hvori han foreslog et Mageskifte mellem Jægersborg og Sorgenfri, saaledes at den kgl. Bomuldsmanufaktur — hvori han selv baade var Aktionær og beskikket Førstedirektør — kunde rykke ind i de gamle Jagtbygninger paa Jægersborg og Hoffet til Gengæld faa Sorgenfri tilbage *). Classen jonglerede med Ar-

SORGENFRI I 19. AARHUNDREDE

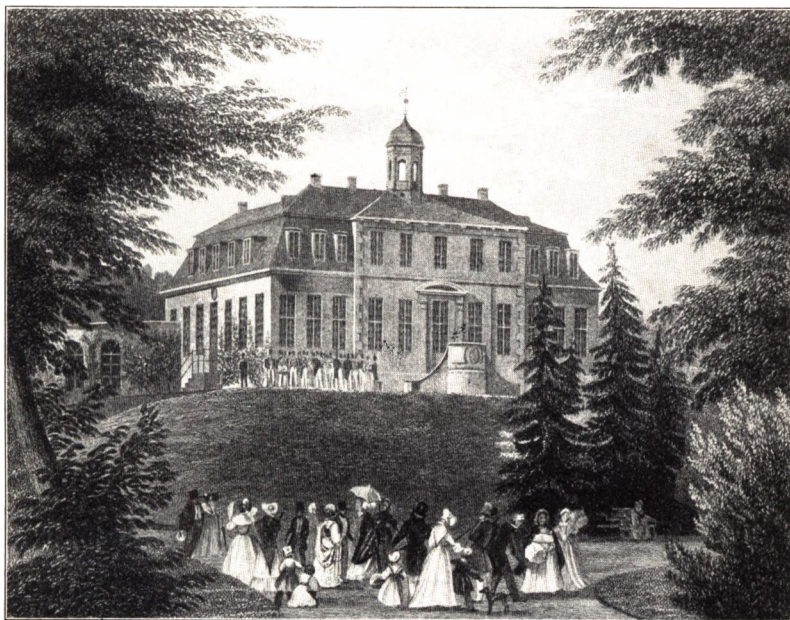
(set fra Opkørselsalleen, til Højre Damefløjen; Litografi)

gumenter, der baade kunde falde i Hoffets Smag og tækkes Rentekammeret. Han hævdede, at Haven »regnes blandt de smukkeste i Landet«, men lod tillige forstaa, at Sorgenfris Tiliggende kunde indbringe 18-20,000 Rdr. eller mere, »om det blev delt i Parceller«. Han veg altsaa ikke tilbage for en sønderlemmende Udstykning af den gamle Lystgaard. Kabinettet syntes meget velvilligt stemt, men Rentekammeret forpurrede grundigt hans Planer. For en Gangs Skyld tog man Bladet fra Munden og lod Kabinettet vide, at dette »meget ensidige og til

*) Sml. Gentofte Sogn i Fortid og Nutid, S. 112.

lige saa stor Fordel for Bomuldsmanfakturet som Tab for Deres Majestæts Interesse [d. v. s. Statskassen] sigtende Forslag« synes »fremsat med saa megen Egennytte, at dets Forfatters Dristighed billigen opvækker vores Forundring«.

Classen havde derefter intet andet at gøre end at skaffe en

SORGENFRI I 19. AARHUNDREDE

(set fra Haven; Litografi)

Køber og selv blive af med den Ejendom, han havde paa Haanden. Han fandt ham i Henrik Bolten, en indvandret Tysker, der var begyndt som Vinkyper, men ved heldige Forretninger paa Vest- og Ostindien havde erhvervet fantastiske Rigdomme og endte med at blive Baron. Trods sine fremragende Købmands-evner nød han kun en betinget Anseelse — hans altfor overdaadige Optræden stak det gode Selskab i Øjnene. Han overtog Sorgenfri for den samme Købesum, Classen havde aftalt med Desmercières Enke, og fik Skøde af hende 7. Januar 1783.

Baron Bolten havde netop indrettet sig paa Sorgenfri, da han i Sommeren 1785 gik bankerot og for en Tid gjorde sig usynlig. Hans Bo blev taget under Behandling af en nedsat Kommission, og det viste, at Forholdene ikke stod saa slet for ham som han selv havde ment. Boet afhændede hans Godser ude i Landet med Gevinst, men han vedblev at staa under Administration. Om Salget af Sorgenfri, der bragte Tab, sluttede Kommissarierne ved en Mellemand Kontrakt med Arveprins Frederik, som købte Lystgaarden for 13,000 Rdr. og fik Skøde 1. April 1789. Salget skete med Baron Boltens Samtykke og han medunderskrev selv Overdragelsedokumentet.

Arveprinsen fik da atter den Ejendom tilbage, han som Dreng havde faaet i Gave af sin kongelige Broder. Men det var nu hans private Eje, ikke Statens. Han forbedrede og udvidede den, tilbagekøbte bl. a. Kroskoven, som Kongen havde skænket Titley, og flere Parceller, der tidligere var frasolgt til Lyststeder, og hans ældste Søn, Christian Frederik, der fik udlagt Sorgenfri i Arv efter sin Fader fra 1. April 1806, fulgte i hans Fodspor. Som Kronprins og Konge havde Kristian VIII Sommerbolig paa Sorgenfri, og navnlig hans Dronning Caroline Amalie elskede dette Sted. Kort efter sit Bryllup 1815 tog hun første Gang Ophold paa Sorgenfri og boede der endnu i Sommeren 1880, den sidste hun oplevede. Gennem de mange Aar, og navnlig efter Kongens Død, traadte hun i nært Forhold til Egnens Beboere, samlede i en Aarrække Venner fra alle Befolkningslag til ugentlige Aftenselskaber med Foredrag og Samtaler paa Slottet, og foranstaltede ved Midsommertid Skovture til Sorgenfri for sine fattige københavnske Asylbørn.

Sorgenfri blev for tredje Gang Statsejendom, da Frederik VII, som havde arvet Slottet efter sin Fader, atter overdrog det til Statskassen ved Skøde af 31. Jan. 1856. Siden har det hørt under Civillisten. Ved Lov af 4. Febr. 1898 blev Sorgenfri afgivet til Brug for Prins Christian, Danmarks nuværende Konge, og Kongeparret har gennem tredive Aar foretrukket dette Sted som sjællandsk Sommerresidens fremfor de større Statsslotte, der staa til Raadighed i Hovedstadens Omegn. Baade Kronprinsen

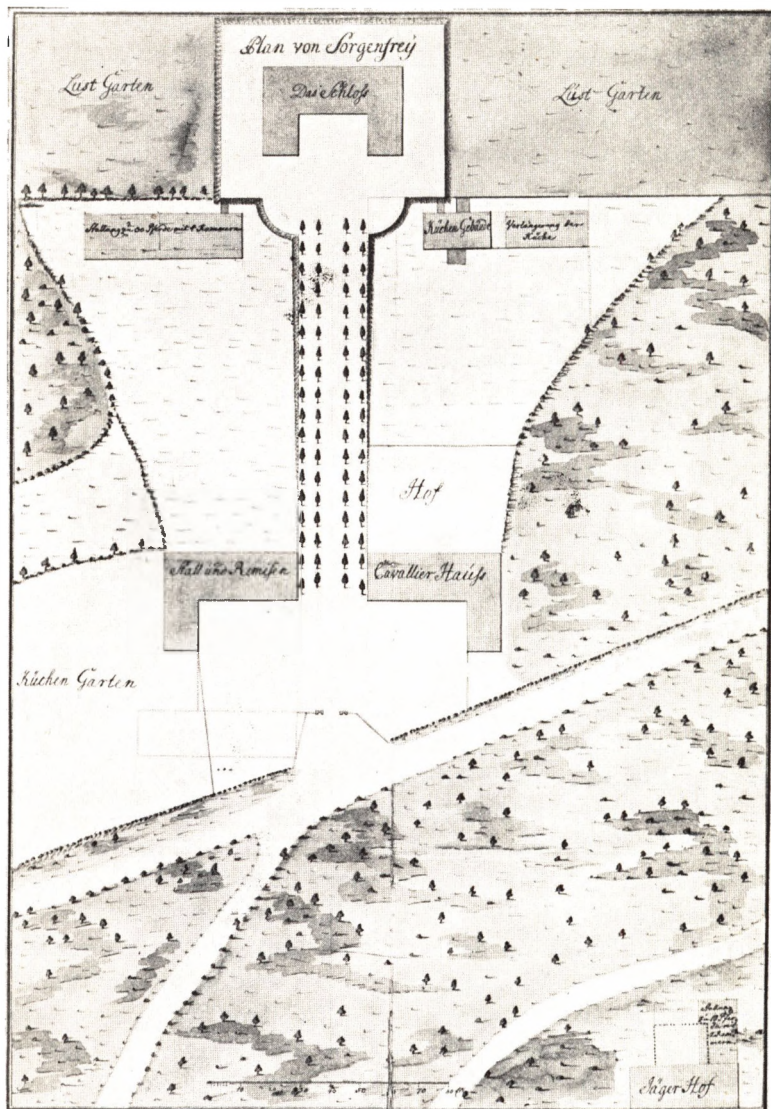
og Prins Knud er fødte paa Sorgenfri og i Aarenes Løb har mange for Landet betydningsfulde Afgørelser faaet deres endelige Besegling paa det lille Lystslot nær Mølleaaens Bred.

II. SLOTTETS BYGNINGSHISTORIE

Dette er Sorgenfris mere almindelige Historie — dets Oprindelse og Udvikling gennem halvtredje Hundrede Aar. Slottets Bygningshistorie har vi ogsaa nogenlunde god Rede paa.

Om Vibes Gaard, der overtoges af Gyldenløve, ved vi ganske vist intet positivt, men antagelig har det været en Lystgaard i Datidens gængse Format. Ahlefeldts var derimod noget ud over det almindelige, og i Hovedtrækkene saa den saaledes ud som Thurah viste den i sin Vitruvius 1749 (sml. Billedet Side 115).

Om Bygmesteren ved vi, at en ældre Slægtning eller Navne af ham virkede som Arkitekt i Nordtyskland og udgav et Værk om den antikke Bygningskunst. François Dieussart var nemlig Tysker trods sit franske Navn, og muligvis netop indkaldt til Danmark for at ombygge Sorgenfri for Carl Ahlefeldt, der ikke blot var dansk Godsbesidder, men ogsaa tysk. Gennem sin Bygherre er Dieussart rimeligvis kommet i Forbindelse med Hofmarskal og Generalbygmester W. F. von Platen, og da det nye Sorgenfri stod færdigt i Sommeren 1706, fulgte han saa mange andre Udlændinges Eksempel og søgte at faa fast Fod i Landet i en Embedsstilling. Ud paa Efteraaret ansøgte han med von Platens anbefaling om en ledig Post som kgl. Materialskriver, men fik den ikke. Han opnaede dog foreløbig, at Generalbygmesteren fik Lov til at sende ham til Jylland og Holsten for at »aftegne en Del Slotte« — i hvilken Anledning vides ikke. Og i 1710 naaede han sit Maal — han fik 29. April Bestalling som Materialskriver og stilledes til von Platens Raadighed. Dieussart hørte aabenbart til den i Datiden værdsatte Type, der stod paa Grænsen mellem Haandværk og Kunst og kunde lidt af hvert — var »drevet i Architectura Civili, Pousseren, Bly- og Voks-

PLAN TIL THURAHS ANLÆG VED SORGENFRI
 (nederst til Højre ses Jægergaarden; Tegning fra 1740erne)

Støbning, ja og i Theatris, saa vel at ordonnere som at male« — hvilket paa moderne Dansk vil sige: Boligarkitekt, Billedhugger, Blystøber, Scenemester og Teatermaler. Men Materialskriver-Tjenesten ansaa han for sin »rette fait« — maaske dog blot fordi det var den eneste, han i Øjeblikket havde Udsigt til at opnaa. Man faar af disse spredte Oplysninger ikke netop Indtryk af Mandens fremragende Egenskaber som Arkitekt, og han forsvinder da ogsaa uden at efterlade sig paaviselige Spor.

Ved Ombygningen i 1740erne rørte man ikke ved Slottets palladianske Ydre, men hele Anlægget forandredes ved de nye Udbygninger. Den oprindelige Plan af Eigtved, som gik ud paa at opføre to runde Staldbygninger og fire grundmurede Pavilloner, blev for dyr, og det blev den anden Hofbygmester Lavrids Thurah, der kom til at lede Opførelsen, som overtoges af de to ansete Haandværksmestre Martin Zumpe og Joseph Zuber. I Hovedtrækkene forblev Byggeplanen dog den samme som Eigtveds. Ud mod Kongevejen opførtes paa begge Sider af Opkørselsalleen — der nu er noget af en Seværdighed, men den Gang var mindre imponerende — to Sæt Udbygninger, dels til Beboelse for Hoffolk, dels til Stalde, og hver bestaaende af en Længe i Nord og Syd med en Sidefløj ud mod Vejen. De blev oprindelig bygget i eet Stokværk, men inden de toges i Brug, blev der i Foraaret 1744 sat en Etage paa.

Kronprinsens Bryllup i Decbr. 1743 var den direkte Anledning til denne Udvidelse og medførte tillige Opførelsen af en ny Bindingsværks-Køkkenbygning Syd for Alleen, noget nærmere oppe mod Slottet. Den blev lagt i en Sænkning af Terrænet, skjult for Hovedbygningen, men dog saa nær, at Transporten i fri Luft ikke kunde forringe Køkkenets Produkter. Ogsaa denne Bygning blev for lille og udvidedes i Længden til over det dobbelte.

Men endnu var Anlægget ikke fuldt udbygget. Sorgenfri maatte ligesom Jægersborg forsynes med en Jægergaard — i mindre Format, svarende til Forholdet mellem Konge og Kronprins. Den opførtes i Sommeren 1744 i Skoven paa den anden Side Konge-

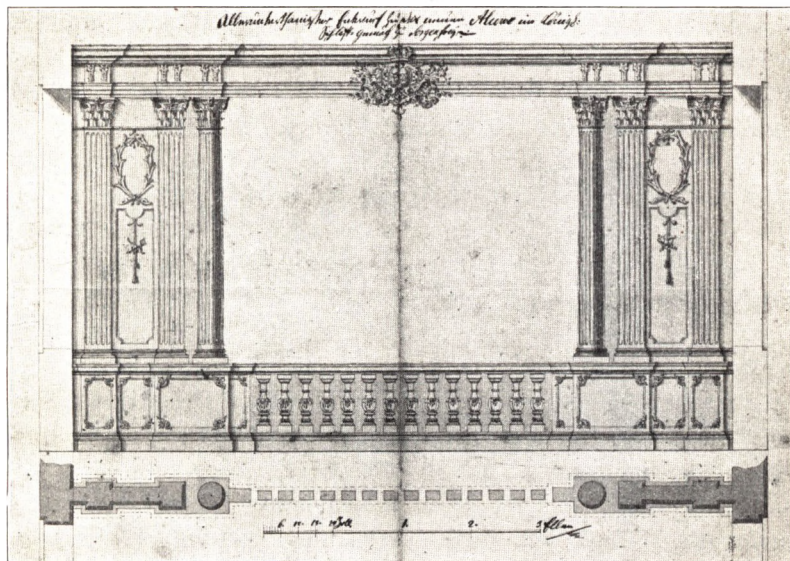
vejen ved den nuværende Skovvej ned mod Lyngby Sø (Prinssesstien). Ligesom ved Jægersborg var der stor flisebelagt Hundegaard med Hundestald og Hundekøkken, Kamre for Jægerne og Stald til otte Heste. Men der savnedes stadig Staldrum ved Sorgenfri, og for at afhjælpe denne Mangel og tillige for at opnaa Symmetri i Anlægget opførtes Nord for Opkørselsalleen i Sommeren 1745 en Stald til 30 Heste vis à vis Køkkenfløjen. Stenene til Byggeriet paa Sorgenfri i disse Aar leveredes fra Kristiansborg, som endnu var under Opførelse, og Materialtransporterne var saa betydelige, at Frederiksdals Bønder ikke kunde overkomme dem som Pligtkørsler, men hele Rytterdistriktet maatte træde hjælpende til.

Thurah skabte paa den Maade ud af den tidligere isoleret beliggende Lystgaard et sammenhængende Anlæg, der i al sin Simpelhed maatte virke imponerende. Omkring Anlæggets Midtakse, den pragtfulde Opkørselsalle, anbragte han symmetrisk de vidtløftige Udbygninger, og ad et stigende Terræn naaede man op til Hovedbygningen, der trods sin Lidenhed ved Beliggenheden paa den høje Banke dominerede det hele, og bag ved fortsattes Anlægget i faldende Klimaks med de terrasseformigt dannede franske Haveanlæg.

Thurahs Anordning af Bygningerne ved Sorgenfri er til Dels bevaret til vore Dage. Kavallerbygningerne ved Opkørslen ud mod Vejen ligger endnu paa samme Plads — den oprindelige Grundplan er kun ændret deri, at det nordre Sæt Bygninger er forlænget og nu danner et — . Paa Køkkenbygningens gamle Plads staar nu den saakaldte »Damefløj«, der er forbundet med Slottet ved en halvrund Pergola. Den tilsvarende Staldbygning fjernedes derimod faa Aar efter Opførelsen, saaledes at den end ikke findes paa Planen i Thurahs Vitruvius; den flyttedes til Jægersborg allerede 1747. Samtidig blev Jægergaarden nedlagt og afhændet til Lyststed.

Ved Kronprinsens Overtagelse af Sorgenfri var selve Hovedbygningen saa brøstfældig, at den maatte underkastes en gennemgribende Restaurering, inden den kunde tages i Brug. Etagerne over Kælderen var opført af Bindingsværk, kun Yder-

murene var blændet med en Halvstensmur. Bag Skalmuringen var Bjælkeværket raadent, og Gemakkernes vævede Tapeter maatte nedtages for at komme Raaddenskabens til Livs. Bygnings Rumfordeling blev dog ikke ændret — den forblev uforandret som den havde været fra Ahlefeldts Tid, men som et nyt Led i Udsmykningen indendørs lod Kongen opsætte en pragt-

ALKOVE PAA SORGENFRI
(Tegning af Thurah)

fuld Alkove i Sovekammeret — øjensynlig en Bryllupsgave til det nyformælede Kronprinspar. Thurahs Tegning til dette Kunstværk (se Billedet ovenfor) er først approberet af Kongen fjorten Dage efter Brylluppet, da Hovedbygningens Istandsættelse var saa godt som tilendebragt. Iøvrigt prydedes Slottets Indre med Stukkaturer af Schweizeren Giulio Guioni og i Havesalen opstilledes »mange rare Statuer«.

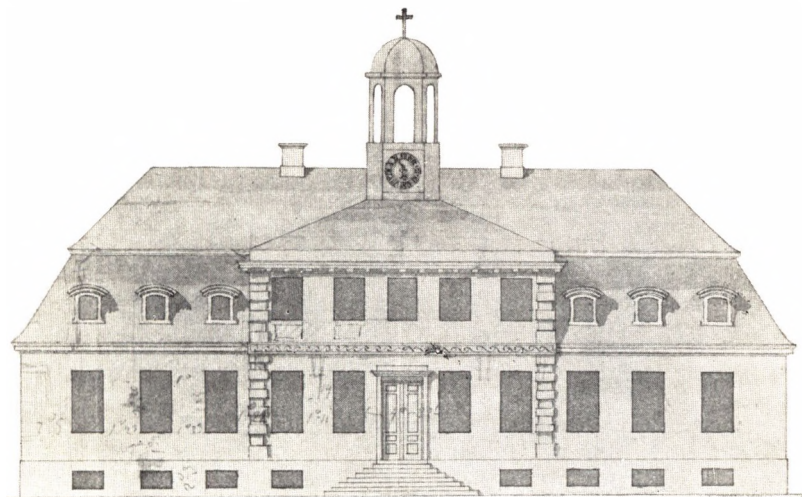
Vanskeligere er det at blive klar over de Byggearbejder, Enkefyrstinden af Ostfriesland i 1756 lod udføre paa Sorgenfri. Fyrstindens Nybygning omtales som »en Pavillon ... imel-

lem de tvende nederste Fløjbygninger«. At det ikke har været saa helt ringe en Bygning, ser man deraf, at hun til Brug ved Opførelsen blot af udenlandske Byggematerialer lod indføre 75 pommerske Bjælker, 96 pommerske Spær, 54 Bullholter (3: svære Tømmerstokke) og 8000 Tagsten, og man maa antage, at Pavillonen har ligget paa selve Hovedbygningens Grund eller i dens umiddelbare Nærhed, da den skulde tjene til hendes eget Ophold. Fyrstinden satte ogsaa Spir paa Slottet, men om hun iøvrigt ved sine Byggeforetagender har »ladet det meget forbedre«, som Pontoppidan paastaar i sin Danske Atlas — det er maaske tvivlsomt set fra et arkitektonisk Synspunkt.

At hun fandt det nødvendigt at opføre et nyt Hus, tyder imidlertid paa, at Ahlefeldts gamle Sorgenfri, takket være sin lette Bygningsmaade, allerede da var stærkt affældigt, og Slottet blev ikke bedre med Aarene. Desmercières og hans Enke ofrede næppe meget paa at holde Hævd over den gamle Lystgaard og Bolten fik simpelthen ikke Tid til det, inden han gik bankerot. Heller ikke Haven, der 1745 omtales som »meget divertissant i Henseende til de mangfoldige inventieuse Forandringer tillige med det kønne og kostbare Orangeri, som derudi findes«, var nu mere det, den havde været, saa at B. W. Luxdorph, der selv var Ejer af en mønsterværdig holdt Lystgaard i Nærum, i 1775, da han besaa Hus og Have paa Sorgenfri, kunde sammenfatte sit Indtryk i det ene Ord: Maadeligt! Det eneste, der virkelig imponerede ham, var et Kirsebærtræ i Skoven, der maalte 20 Al. i Højden.

Det var Arveprins Frederik, som atter genrejste Sorgenfri i sin gamle Glans. Kort efter Overtagelsen lod han Stadsarkitekten i København P. Meyn foretage en gennemgribende Ombygning, som stod paa i Aarene 1791-94 og kostede ham ca. 20,000 Rdr. Ahlefeldts gamle Slot blev brudt ned og muret op fra Grunden, men af Meyns endnu bevarede Bygningstegninger kan man se, at selve Planen bibeholdtes, hvorved Rumfordelingen i Huset ogsaa i Realiteten blev den samme. Bygningen vedblev at være trefløjet, men Kælderetagen løftedes, saaledes at der blev Plads til Økonomirum i selve Hovedbygningen, og over den høj-

loftede Stueetage anbragtes en Mansard. Mod Gaard og Have opførtes brede murede Kviste, mod Gaarden med billedsmykket Fronton og Ballusterværk, mod Haven videreført ned ad Facaden som Midtrisalit afgrænset af Rustikkvadre, og som Tagrytter anbragtes et lavt ottekantet Kuppelspir. Dieussarts Barokbygning genopstod saaledes som et Palæ i Nyklassicismens Stil.

OPSTALT AF HAVEFACADEN PAA MEYNS SORGENFRI
(Tegning)

Ved det indre Udstyr medvirkede Maleren Nic. Abildgaard, der stod i nært venskabeligt Forhold baade til Arveprinsen og Sorgenfris følgende Ejer, Prins Kristian Frederik, uden at man dog nu er i Stand til at paavise Arbejder af ham. Ligeledes Udbygningerne undergik Forandringer, men blev liggende paa deres gamle Plads. Sorgenfri fik saaledes i Arveprins Frederiks Ejertid den Skikkelse, som det endnu i det væsentlige har i vore Dage, bortset fra enkelte Ændringer i det nittende Aarhundrede, bl. a. et Verandaanlæg ved Hovedbygningen af F. Meldahl.

Ogsaa Haven nyordnede han. Tiden var inde, da de gamle franske Anlæg forsvandt, og Arveprinsen fulgte Tidens Mode. Haven blev omlagt i engelsk Stil, Skoven blev Park til Slottet.

Aabredde mellem Lyngby og Fuglevad ind mod Sorgenfris Grund, et tilgroet Moseterræn, som fra gammel Tid laa til Fuglevad Mølle, tilkøbte hans Efterfølger 1809 og inddrog det i Parkanlægget; samtidig fik Sorgenfris Ejer Brugsret over Aaen og Mølle dammen, men kun »til Forlystelse« — d. v. s. til Baadfart, ikke til Fiskeri. Arveprinsen byggede ogsaa Te-Lysthus i Lund, som den engelsk-kinesiske Havestil fordrede det, anbragte Borde og Bænke og lukkede op for Offentligheden. Det endnu eksisterende lille Bondehus, »Schweizerhuset« kaldet, opført paa Bakken nærmest Store Kro efter Tegning af Abildgaard, er fra Arveprinsens Tid. I Efteraarsmaanederne 1807 var de engelske Tropper selvbudne Gæster i Sorgenfri Lund — der kogtes og bagedes Dagen lang i Feltkøkkenerne under de gamle Trækroner.

Ved Reguleringen 1858, efter at Sorgenfri Lund var bleven Statsskov, opmaalt den til 68 Tdr. Land 11,500 Kv. Al. (ca. 38 Hektarer). I Haven tæt ved Slottet staar en Buste af Frederik V, udført af Saly 1764, og en af Abildgaard tegnet Marmorstøtte med Portrætsilhuet af Prinsesse Sophie Frederikke, rejst af hendes Gemal Arveprinsen efter hendes tidlige Død 1794. I Skoven staar en af Kvinder i Lyngby og Omegn opstillet Granitstøtte for Dronning Caroline Amalie med Portrætmedaillon af Evens, afsløret 28. Juni 1882, og en Bautasten til Minde om Genforeningen 1920.

III. LYSTGAARDE OG HUSE PAA SORGENFRIS GRUND

De Arealer Vest for Kongevejen, som i gammel Tid laa til Møllestrup og siden til Sorgenfri, strakte sig fra Lyngby Møllens Grænseskel Nord paa til det senere Landsted »Thealyst«. Den *sydlige Del* bestod, ligesom Sorgenfris Tilliggende Øst for Kongevejen, af Skovholme med bare Pletter ind imellem, af Smaakrat og Engdrag. Den brugtes til Høslet og Græsning, medens den *nordlige Del* — Arealerne Nord for Frederiksdalsvejen — var

det egentlige Agerland; her laa de til Sorgenfri hørende Vange af Virum Mark, som senere blev Tilliggende til Kroerne.

Den sydlige Del hørte til »Stenhuggervangen« (som rakte tværs over hele Møllestrups Tilliggende mellem Lyngby Sø og Fureaaen). Navnet var vistnok forsvundet ved Aar 1700, men benyttes her for Tydeligheds Skyld. Endnu efter Midten af det

DANSEBAKKEN I NORSKE SKOV
(Maleri af Jens Juel)

attende Aarhundrede løb den gamle Landevej paa langs ned gennem Arcalet Vest for Kongevejen, og paa tværs deltes det af en smal, kun 6 Al. bred Skovvej fra Kongevejen ned mod Søen, som endnu er bevaret og fortsættes af Prinsessestien. Strækningen Nord for Skovvejen, der nu bærer Navnet »Norske Skov«, er i det store og hele uforandret, blot ved Mellemlantning gjort til en sammenhængende Lund — Strækningen Syd for blev derimod tidligt bortfæstet fra Sorgenfri og udstykket. I det syttende Aarhundrede laa der, som allerede nævnt, tre Gadehuse med Pladser og Kaalhaver, i det attende rejste der sig en Række

Lystgaard, som ved deres skønne Beliggenhed og pragtfulde Haver vandt stort og berettiget Ry i Datiden.

Peter van Hurks Lystgaard.

Op mod gamle Annike Witts Blegehøve (senere Holmstedes Farveri), som laa paa Lyngby Mølles Grund ved Stenhuggervangens Sydgrænse, var der en Plads, som kaldtes »Sneglebakken«. Den bortsolgte af Abraham Lehn, i den korte Tid han var Ejer af Sorgenfri, til Thale Eisenberg, Enke efter en Sukker raffinadør i København Peter Friborg (Skøde 2. Marts 1725). Det var det første Grundstykke, der udskiltes fra Sorgenfri, og det eneste, der blev solgt som jordfri Ejendom — alle de andre afstodes i Arvefæste. Pladsen laa ved den gamle Landevej og maatte derfor sættes i Forbindelse med Kongevejen ved en Passage over den mellemliggende Ager. Thale Eisenberg byggede sig her et nødtørftigt Landsted i Tidens vante Smag, ni Fag i een Etage med Salskvist over de tre, men afstod det to Aar efter til Præsten Mag. Jørgen Ursin, hvis Børn og Arvinger solgte det 1734 for 750 Rdr. kurant til Kommerceraad Peter van Hurk samtidig med at hans Kompagnon Fred. Holmsted erhvervede Naboejendommen til Farveri.

Thale Eisenbergs Landsted blev snart for indskrænket for den rige Kommerceraad, og i 1737 overtog han et af de tre Gadehuse i Stenhuggervangen. Det laa helt ude mod Kongevejen, ved den nordre Kongeport, og spærrede aabenbart for det fri Udsyn fra hans Have. Bygningen fik han til Købs af Brugeren, Kongen gav ham Fæste paa Huspladsen og desuden paa et Stykke Jord mellem Landevejen og Lyngby Sø, som i Nord strakte sig op til nogle Sandgrave i Terrænet. Det var allerede et væsentligt Stykke af Stenhuggervangens nederste Del han derved blev Herre over, og i 1745 udvidede han det yderligere. Ved et nyt Fæstebrev fik han overdraget en skovbevokset Bakke med Eg, Bøg og Hassel, der laa mellem hans paa Terrænet fra 1737 anlagte Have og den af Thurah nyopførte Jægergaard, og tillige en Del af Mosen ned mod Søen. De store Træer maatte han ikke røre ved — de tilhørte her som overalt i de

nordsjællandske Amter Kongen — men Underskoven fik han Lov til at behandle saaledes som han »til Nytte og Plaisir« fandt fornødent. Han byggede, opfyldte og kultiverede, og da *van Hurks Lystgaard* stod færdig i 1745, var den en hel Seværdighed. En Samtidig fortæller, hvorledes den er »med tvende smukke Bygninger og en meget vel indrettet Hauge forsynet; samme Hauge kan man, naar man passerer Kongevejen, aldeles overse, som da giver de passerende en skøn Prospekt, og den haver det for andre slige Hauger forud, at derudi ere adskillige kunstige Vandspring, Fontæner og Afdelinger indrettet.« Det stærkt kuperede Terræn begunstigede saadanne kunstfærdige Anlæg.

I 1760 skiftede denne anselige Lystgaard for første Gang Ejer. Gehejmerraad Villh. Aug. v. d. Osten købte den og fik Aaret efter Skovbakkens Ege- og Bøgetræer til Gave af Kongen, men det lykkedes ham ikke at faa Lystgaardens Fæstegrund overladt til fri Ejendom saaledes som han ønskede. I 1764 døde han imidlertid, Gaarden kom paa Auktion og tilsløges Garver Niels Kønserg i København for 4460 Rdr. Den nye Ejer købte kort efter en anden af de Lystgaarde, der var bleven anlagt i den gamle Stenhuggervang, og beholdt dem begge saa længe han levede. Han lejede dem ud — bl. a. havde 1767 Envoyé'en fra det tyske Kejserhof Sommerbolig her — men holdt dem næppe i god Stand, thi da van Hurks fordums saa statelige Gaard efter Kønsergs Død kom paa Auktion 1782, indbragte den kun 1610 Rdr. Et Par entreprenante Folk købte den, bragte den i Orden og fik Aaret efter 5400 Rdr. for den. Køberen var Grosserer Peter Tutein og i hans Familie forblev den i en lang Aarrække. Den blev udlagt i Arv til Diderich Tutein, som straks afhændede den til sin Broder Peter Tutein, og efter dennes Død blev den i 1829 solgt til Kammerjunker Georg Alexander Berner. I 1841 købte Kristian VIII Ejendommen tilbage til Sorgenfri. Det gamle Lyststed anvendtes til Kaserne for Gardister, der gjorde Vagt-tjeneste paa Slottet, og en Del af den store Grund blev derfor frasolgt 1845. Men efter Frederik VII's Overtagelse af Sorgenfri

blev Lyststedet atter bortskødet 1848 til den brasilianske Chargé d'affaires J. S. Alfonso de Carvalho, som gav det Navnet »Hollandia«.

Efter at van Hurk midt i 1740erne havde fuldført Anlægget af sin Park og sine Haver var der endnu en Del af Stenhuggervangen tilbage. Ved den søndre Side af Skovvejen laa længst mod Vest ude ved Lyngby Sø det saakaldte »lidet Fiskerhus«, dernæst »Jægerhuset« og endelig, i nogen Afstand fra den nuværende Kongevej, Thurahs nyopførte Jægergaard. Mellem denne Bebyggelse og van Hurks Parkanlæg laa der ubenyttede Pladser og tilgroede Strækninger, men et Tiaar efter var det altsammen forvandlet til Haver og Lyststeder.

Fiskerhuset (Bluhmes Lyststed).

Fiskerhuset, der var ringe og uanseligt, undergik først Forvandlingen. Kommunitetsforvalter, senere Raadmand i København Hans Nic. Nissen købte Bygningen af Husmanden, som boede deri, og tog Fæstebrev paa Grunden 17. April 1744. Han byggede nyt Vaaningshus med Stald, anlagde Haver og fik et Lyststed med »skøn Situation og Udsigt til Skov og Sø« ud af det gamle Fiskerhus. Næste Efteraar solgte han det til Fred. Monrad, Sognepræst i Aagerup, hvis Enke 1761 bortskødede det til den tyske Hofprædikant Mag. Christopher Bluhme. Det var som *Bluhmes Lyststed* det blev kendt i Datiden. Han havde Sommerbolig derude sit hele Liv, byggede og forbedrede, og udvirkede et kgl. Koncessionsbrev (af 13. Aug. 1764) paa en lille Bøgeskov, der laa Vest for Fiskerhusets gamle Grund paa en smal Tange mellem Søen og Skovvejen, og lagde den til sin Ejendom. Efter Bluhmes Død solgte Enken 1791 Lyststedet til Rentekammerdeputeret Lorentz Angel Meincke og efter ham ejedes det af Faktor, senere Generalkonsul Joh. Chr. Pingel (fra 1804) og Grosserer Herman Chr. Müffelmann (fra 1809). Til Müffelmanns Ejertid er knyttet Erindringen om Christian Winther, Familiens Huslærer, der forelskede sig i Husets unge Datter Alvilda, hans inspirerende Muse til en Række lyriske Digte fra 1820erne; Furesø-Sangen »Flyv Fugl, flyv« er undfanget en Sommeraften paa Hjortholm i hendes Selskab. Ogsaa Müffelmanns Lyststed

købte Kristian VIII 1845 tilbage til Sorgenfri, men Frederik VII lod det atter 1848 afhænde til Krigsassessor L. A. Hilffing.

Jægerhuset (Réverie), Jægergaarden, Vildnis (Frieboeshvile).

Ogsaa Jægerhuset sikrede Raadmand Nissen sig. Han fik Fæstebrev paa det 12. April 1745, men solgte det samme Aar til Vajsenhusets Apoteker August Günther. Ved det nye Fæstebrev, Apoteker Günther i 1746 maatte tage paa sin ny erhvervede Ejendom, fik han desuden Raadighed over en Plads mellem Jægergaarden og Kommerceraad van Hurks Stakitværk, som senere fik Navn af det »Vildnis« det var; endelig erhvervede han 1747 selve Jægergaarden.

Thurahs Jægergaard var kort efter Opførelsen bleven overflødig, da Kronprinsen kun saa kort kom til at benytte Sorgenfri. Bygmesteren foreslog derfor selv at bryde den ned og anvende Materialerne til Staldbygninger ved Jægersborg, men i Stedet flyttede man den store, ligeledes nyopførte Bindingsværkstald ved Hovedopkørslen til Sorgenfri, og Jægergaarden blev staaende. Kongen bestemte, at den skulde sælges ved Auktion, Apoteker Günther blev højstbydende med 800 Rdr., og Købet blev approberet ved kgl. Resol. af 20. Maj 1747.

Apoteker Günther havde dermed faaet Raadighed over Arealerne langs hele Skovvejen Øst for Fiskerhuset og skabte Lyststedbebyggelsen paa denne idylliske Plet. Det gamle Jægerhus blev afløst af en Nybygning og Thurahs Jægergaard indrettedes efter sin nye Bestemmelse. De to Lyststeder fik hver sin Have, en tredje blev anlagt paa det endnu ubebyggede »Vildnis«. Rime­ligvis har Meningen været at tilvejebringe Sommerboliger til Udleje for den fornemme Verden. I 1755 bortskødede han begge Lyststederne til en og samme Mand, Hofkobberstikker Francis­cus Michael Regenfuss, og beholdt kun Vildniset. Den nye Ejer var kort forinden kommet til Danmark for at udføre Tavlerne til et Pragtværk over Konkylier, som udgaves paa Kongens Bekostning, og han blev lønnet fyrsteligt — Tiderne var endnu gode og Pengene sad løse. Men hans Grandseigneur-Tid varede ikke længe — 1763 lod August Günthers Brødersøn og Arving, Apoteker Christopher Günther, i Egenskab af Panthaver begge de to

Lyststeder sætte til Tvangauktion og de kom derved paa forskellige Hænder.

Det gamle Jægerhus, hvis Have var udstyret med Fontæne og Marmorbassin og de i Datidens Herskabshaver saa yndede Træskulpturer, blev købt af Divisionskirurg Just Henrik Volte-len for en ringe Sum og solgt s. A. med en god Avance til Grev Ulrik Adolph Holstein, den senere Overpræsident i København i Struenseetiden. Trods hyppig Fraværelse fra Hovedstaden, bl. a. som Amtmand i Tønder, beholdt han i en halv Snes Aar Lyststedet ved Lyngby, som han kaldte *Réverie*. For at øge Stedets Romantik og glæde sin Kone udvirkede han hos Enkefyrstinden af Ostfriesland Løfte paa et »med Skov bevokset Bjerg«, der laa »for« (d. v. s. lige over for) hans Hus, saa han kunde indrette Terrasser og Promenader i lidt større Stil end Lyststedets Have tillod det. Paa dette »Bjerg«, umiddelbart ved den saakaldte »Dansebakke« i Norske Skov, fik han kgl. Donationsbrev 22. Jan. 1765, og det fulgte siden med Lyststedet. Grosserer Jac. Bildsted købte det 1774, men gik konkurs, hvorefter det overtoges 1785 af Mad. Elisabeth Christine Berling, f. Godiche, af den bekendte Bogtrykkerslægt, og hendes Arvinger afhændede det 1802 til Kammerherre Grev Chr. Rantzau, som paa det Tidspunkt var Deputeret i Tyske Kancelli. Da han søgte til Kiel, hvor han blev Overpræsident og Universitetskurator, købte Prins Kristian Frederik 1808 Lyststedet, hvormed ogsaa Bakken kom tilbage til Sorgenfri.

Det var maaske netop den, der tiltrak Prinsen, thi straks efter Overtagelsen lod han paa Bakkens Top under Abildgaards Medvirkning opføre det endnu staaende saakaldte norske Hus. Ganske vist minder den lille Pavillon med sit spidst opløbende og stærkt fremspringende Tag, der bæres af tjærede Stolper, saaledes at der dannes en bred Veranda uden om Bygningen, mere om en eksotisk Bungalow end om et norsk Hus. Men saadanne smaa Træbygninger, der førte Navn af norske Huse og ofte virkelig var tro Kopier af norsk Almuebygningskunst, undertiden ført hertil direkte fra Norge i tilhugget Stand, var paa Mode i Datidens Herskabshaver, og det er utvivlsomt Pavillonen paa

Bakken, der har givet hele den lille Skovpart Navn. Navnet træffes først i det nittende Aarhundrede.

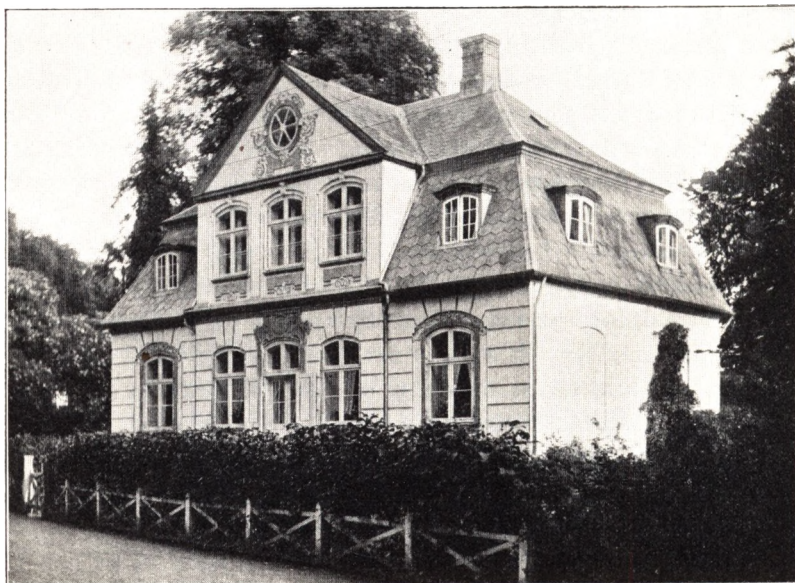
Jægergaarden beholdt sit Navn Aarhundredet ud. Christopher Günther maatte ved Tvangsauktionen 1763 selv overtage den, men fik den 1769 afhændet til Sognepræsten ved Petri tyske Kirke i København Friedr. Gabriel Resewitz. Nylig indkaldt til Danmark sluttede Resewitz sig naturligt til den Klopstock-Cramer-Preisler'ske tyske Kreds, og fandt gennem den ud til Lyngby, hvor Kredsen havde sit Standkvarter. I et Brev, han skrev til den tyske Digter Gleim umiddelbart efter Købet af Jægergaarden, berømmer han Stedet og Egnen indtil Ukendelighed. Naar han træder ud af sit »kleines Landhaus«, skriver han, er han straks i en lille Skov, som gaar over i Krat og Eng, til Venstre bekranset af en stor Sø, som ved sine grønnende Øer (Brevet er fra det tidlige Foraar) og sin kratvoksede Bred giver den yndigste Udsigt, man kan tænke sig. Flokke af Svaner (formodentlig poetisk for: Ænder) svømmer omkring eller flyver hid og did over Vandfladen. Preisler har sit Bo i hans umiddelbare Nærhed, Klopstock bor et Kvarter borte, i et fortryllet Slot, omgivet af Alleer, Haver og Vinbjerg(!) etc.

Begejstringen var nok højtgaende, men holdt sig til Gengæld ikke længe. I 1773, efter at Klopstock havde rystet Kongevejens Støv af sine Fødder og nogle Aar før Resewitz selv drog af Landet, tog han Afsked med Jægergaarden. Han afhændede den til Lægen Just Henr. Voltelen († 1795), i hvem den skønne Natur ogsaa fandt en varm, lidt mere stilfærdig, men til Gengæld mere trofast Beundrer. Han beholdt Jægergaarden Resten af sit Liv og hans gode Ven Luxdorph var hyppig hans Gæst ved Sommer-tid. Sønnen Raadmand Just Henr. Voltelen († 1836) arvede den, men solgte den 1804 til den københavnske Urtekræmmer Lauritz Biørn Olivarius, som kaldte den gamle Jægergaard for »Nøjsomlund« — et Navn, der stod lige saa daarligt til Egnens lidet karrige Natur som omvendt Vinbjergene til Klopstocks Hus. Det sørgmuntre Navn forsvandt 1833, da Lyststedet blev lagt ind under Naboejendommen »Vildnisset«.

Iøvrigt kan nævnes, at Jægergaardens Port mod Skovvejen

paa Resewitz' Foranstaltning og for at vinde Plads blev skudt saa langt frem, at Vejen paa det Sted kun blev 3 Al. bred. Saa lidt kunde Vejfarende nøjes med i hin Tid. Jægergaardens mærkelige buede Facadelinje ses tydeligt paa ældre Kort.

Umiddelbart efter at August Günther 1755 havde afhændet sine to Lystgaarde maa han have bebygget den Havelod, der

FRIEBOESHVILE
(Fotografi)

kaldtes *Vildnisset*, og Gaarden han rejste her, staar endnu som et ærefuldt Mindesmærke over hans Byggevirksomhed i disse Egne. Han døde 1758 — Ejendommen blev 1765 af hans to Brodersønner sat til Auktion og købtes for 1218 Rdr. af den samme Garver Kønsberg, som var Ejer af van Hurks Lystgaard. Han maa have omlagt Parktilliggendet til de to Ejendomme, thi da *Vildnisset*, som var den mindste af dem, sammen med van Hurks kom paa Auktion 1782 efter Kønsbergs Død, hørte dertil den Eng og Skovbakke, som van Hurk havde taget Fæstebrev

paa 1745. Agent Andreas Bodenhoff fik tilslaaet Vildnisset, som derefter indtil vore Dage har været i samme Families Eje.

Hans Svigersøn, den senere General Frederik Caspar Conrad Frieboe — som fik Skøde af Svogeren 1795 — lod nemlig Lystgaarden belægge med fideikommissariske Baand og bestemte, at den efter hans Død skulde bære Navnet *Frieboeshvile*. Det blev ganske vist det mindste Fideikommis i Danmark, men derfor ikke mindre urørligt. Det oprettedes ved Testamente af 22. Novbr. 1841 (konfirmeret 31. Marts 1846), som gav detaillerede Regler om Successionen, Lystgaardens Vedligeholdelse og Indboets Fornylse. Den skulde forblive udelt og urørt, maatte ikke sælges, og — da General Frieboe selv var barnløs og sidste Mand af sin Slægt — nedarves i Familierne Funck, Bodenhoff og Baggesen. Gaardens nye Navn var der god Mening i — Stifteren skulde nemlig ligesom sin tidligere afdøde Hustru gravlægges i Haven. En Fideikommiskapital paa 20,000 Rdr. knyttedes til Ejendommen og hele Besiddelsen skulde overgaa til Lyngby Fattigvæsen, naar Descendensen efter Testamentets Bestemmelser en Gang i Fremtiden slap op. Gaarden maatte saa bortlejes »til Ejeren af Sorgenfri, saafremt nogen af de kongelige Herskaber maatte eje dette, men i modsat Fald til saadanne Familier eller Personer, som Stedets Beskaffenhed maatte passe til«. Han vilde ikke have sit Hus gjort til Fattiggaard — men til Gengæld skulde saa Fattigvæsenet sørge for at skaffe Fribolig til to Officersenker i Lyngby.

Alle disse Bestemmelser blev imidlertid overflødige. Ved General Frieboes Død i Marts 1846 overtog hans Universalarving, Premierløjtnant Fred. Casp. Conr. Funck, Frieboeshvile og i hans Slægt forblev den. Ved Lensafløsningen blev Fideikommiset ophævet (ved kgl. Resol. af 15. Maj 1921) og overgivet til Ingeniør Chr. Frieboe-Funck som fri Ejendom.

Hovedbygningen er saa vel bevaret, at General Frieboe ikke med Billighed kunde have ønsket sine Bestemmelser nøjere overholdt, kun er Taget i nyere Tid omlagt med Skifer. Byggeperioden kan straks fastslaaes — den hører hjemme i Rokokkoen, og Bygherrens Monogram, det sammenslyngede A. G. i Kartou-

chen over Hovedindgangen, præciserer den yderligere. Huset er i Datidens strengt overholdte Lyststed-Stil: een Etage med bruddt Tag, forholdsvis høj Kælder og monumental Fritrappel ved Hoveddøren. I Mansarden den gængse Salskvist paa tre Fag med dekoreret Fronton, Murene i Rustik, Vindusfatningerne rigt rokokkoornamenterede. Husets Indre er derimod tillempet Nyklassicisme, rimeligvis fra Bodenholffs Ejertid, dog bærer Lof-

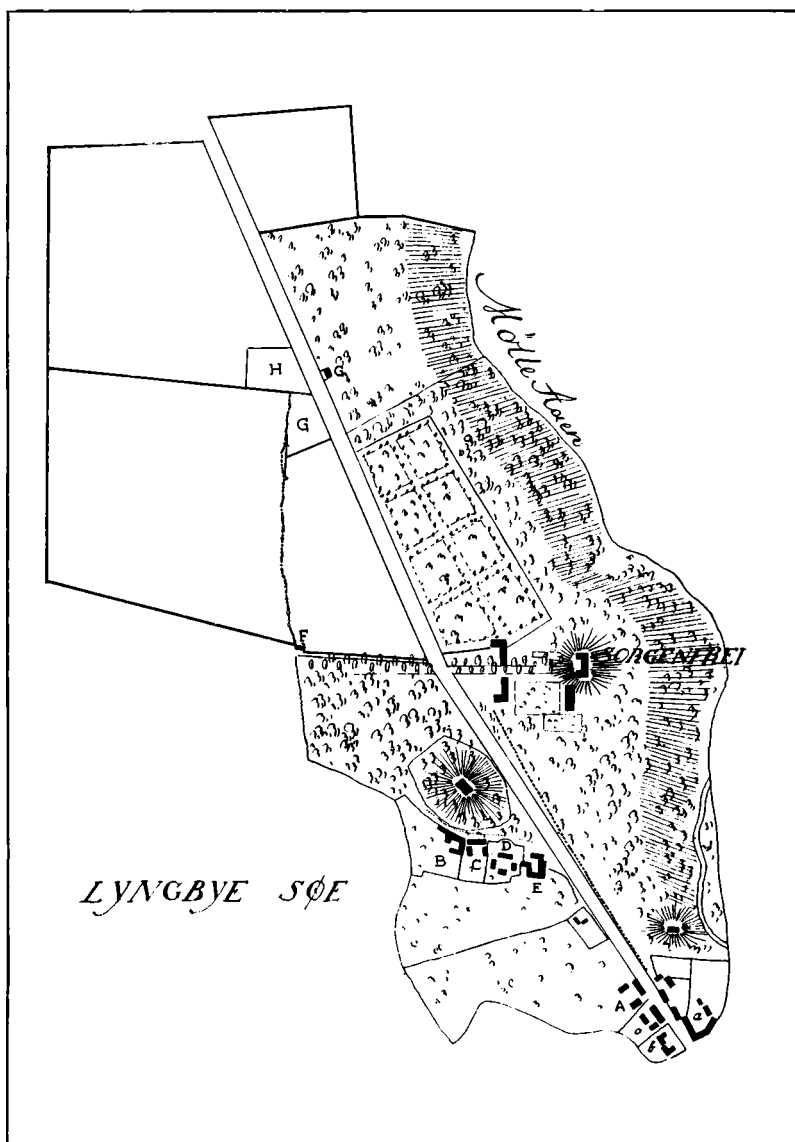
LOTTEBORG
(Fotografi)

terne endnu karakteristisk Rokokko-Stukværk. Frieboeshvile hører, takket være Fideikommiset, til Lyngby Sogns smukkeste og bedst bevarede Privathyggninger fra det attende Aarhundrede.

Af alle disse Ejendomme i den gamle Stenhuggervang staar kun Frieboeshvile urørt tilbage. De øvrige er mere eller mindre udstykket. Ned mod Søen, hvor tidligere van Hurks Haveanlæg strakte sig, er anlagt en Uldtæppefabrik.

Ogsaa Nord for Frederiksdalsvejen kan eftervises Lokaliteter, der stammer ned fra Møllestrup og Sorgenfris ældste Tid.

Ved Virum Led laa en Hytte for Vangemanden, som skulde

SORGENSFRI OMKRING AAR 1800

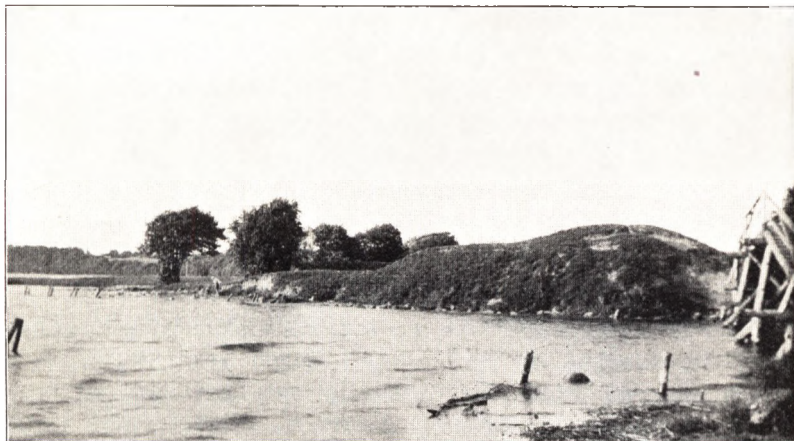
(Efter Kort i Matrikulsarkivet)

A. van Hurks Lystgaard, B. Fiskerhuset (Bluhmes Lyststed), C. Jægerhuset (Réverie), D. Jægergaarden, E. Vildnis (Frieboeshvile), F. Lottenborg, G. Stenbuggergaarden (Thealyst), H. Bryde Skovhus (Jongs Bagergaard); a. Store Kro, b. c. Holmsteds Farveri. a. b. og c. hørte oprindelig ikke til Sorngensfris Omraade

passe paa, at der ikke kom fremmede Kreaturer ind paa Marker og Græsgange. Paa et Kort fra 1765 finder man her Navnet »Hop-ind« — en i Datiden karakteristisk Betegnelse for saadanne smaa Mark- eller Skovhuse. Siden blev Vangehuset kaldt *Lottenborg*. Ligesom i Slukefter ved Strandvejen sad den samme Smaamandsfamilie gennem flere Menneskealdre i Lottenborghuset, fra 1781 til 1842. Ejerne tjente i Reglen paa Sorgenfri — til Huset laa kun lidt Havejord, hvoraf endda en Del 1792 blev bortsolgt. Pligten til Vagttjeneste blev hængende ved det gamle Vangehus, endnu 1842 hed det i den nye Besidders Fæstebrev, at han skulde »have Opsigt med det forhen derved liggende Led, hvis dette en Gang i Tiden igen skulde blive opsat.« Lottenborg blev navnlig efter Midten af det nittende Aarhundrede et af Skovgæster stærkt søgt Traktørsted.

Længer mod Nord laa ud mod Kongevejen *Stenhuggerhuset* — det største af Møllestrups gamle Husmandshuse. En Tid lang betragtedes det som Ladegaard til Sorgenfri og blev derfor jævnlig kaldt *Stenhuggergaarden* ligesom selve Møllestrup Gaard forhen. Siden reduceredes Stedet atter til Husmandslod, var en Overgang Bolig for Opsynsmændene ved Kongevejen, H. D. Wolters (fra 1744) og hans Eftermand som »Vej-Patrouille« C. J. Ebert (fra 1755), senere Distriktets Holzførstere G. C. Hilcker (fra 1770) og Thomas Johansen (fra 1774). Det var ikke Embedsbolig, men personlig Fæsteejendom. Efter den sidstes Død blev det solgt 1798, og ejedes nogle Aar af Arkivar M. G. Scharffenberg. Stenhuggerhuset var nu blevet Lystgaard med Have og et Jordtilliggende paa mere end en Tønde Hartkorn. Scharffenberg afstod 1805 Ejendommen til den samme Urtekræmmer Olivarius, som kort før havde købt Jægergaarden; han skilte atter Jorden fra Lyststedet, som han omdøbte til »Thealyst« — et Navn, der for Datidens Borgerskab klang bedre og mere tillokkende end Stenhuggerhuset.

Nord for Stenhuggerhuset, lige ved Nordgrænsen af Sorgenfris Omraade, laa Skovfogedboligen *Bryde Skovhus*. Det var dette Hus, som 1802 blev solgt til den københavnske Bagermester C. L. Jong, og hvori den ovenfor nævnte nye Bagergaard indrettedes.

HJORTHOLM NÆS
(Fotografi; til Højre Broen over Mølleaaen)

HJORTHOLM OG FREDERIKSDAL

I. BISPEBORGEN

DEN gamle Skovvej, der fra Kongevejen fører forbi Frieboeshvile, fortsætter i »Prinsessestien« — en af de skønneste og mest stemningsfulde Spadsereveje i Lyngby Sogn, lige idyllisk en varm Sommerdag, naar Solen staar højt paa Himlen, og en vinterlig Frostdag, naar Mosebunden knirker under Fødgængerens Trin. Stien løber langs Randen af Lyngby Mose. Gennem det høje Sivbælte skimtes Lyngby Sø til Venstre, mod Højre har man »Prinsessehøj« (38 M. o. H.) og videre fremme Hummeltoftes skraanende Agre. Den følger Mølleaaens Løb ind under de høje Trækroner i Spurveskjul Skov, forbi Louisekilden, og ad en Bro over Aaen kommer man ud paa Nybrovejen ved Frederiksdals gamle Vandmølle. Efter hvilken Prinsesse, Stien er opkaldt, er ikke klart, men den paagældende høje Dame kan ikke have manglet Sans for Naturromantik, enten det nu er Prinsesse Sophie Hedevig — eller Stien er af saa sildig en Op-

rindelse, at den har taget Navn efter Kronprinsesse Caroline Amalie. Navnet findes saa vidt vides ikke i ældre litterære Kilder og paa Kort næppe før det nittende Aarhundrede.

Fra Frederiksdals Mølle, der nu kun er et Sluseværk til Regulering af Furesøens Vandstand, følger vi det sidste Stykke af Mølleaaen, hvor Baadene ved Sommertid piler frem og tilbage mellem Lyngby Sø, Furesø og Farum Sø — og naar lige ved Aaens Munding et lille Næs, hvis Bredder Søens Bølgeslag gennem Aarhundreder har udvasket og afrundet. Her laa for-dum Bispeborgen *Hjortholm*, nu kun en Række uregelmæssige Grushobe, hvorimellem en Stump forvitret Mur titter frem i Jordsmonnet og minder om det stolte Bygværk, som en Gang havde sin Plads her.

Hjortholm maa være Stedets oprindelige Navn, thi Borgen kan ikke — som man kunde fristes til at tro — være opkaldt efter Roskildebispen Ingvar Hiort, da den nævnes ved dette Navn før han blev Biskop. Næsset har vel en Gang været en virkelig Holm i Furesøen og først i Tidens Løb blevet en landfast Halvø — dels ved Ændringer i Søens Vandstand, dels som Følge af Sluseanlæg og Dæmninger ved Mølleaaens Udløb. Næssets Landside er endnu en sid Eng, og af ældre Kort ses (sml. Side 177), at den yderste Del af Mølleaaen tidligere i vid Udstrækning var Sump og Mose og at man endnu før et godt Aarhundrede siden skar Tørv i Borgtomtens umiddelbare Nærhed.

Hjortholms Inddragning i Sagnkredsen om Tovelille savner enhver Hjemmel. Det er en uhistorisk Kombination, opstaaet ved den ellers meget ansete Topograf Vedel Simonsens Forsøg paa at rime nogle Optegnelser i en Slægtbog fra det syttende Aarhundrede sammen med Udsagn i Huitfeldts Danmarkshistorie. Huitfeldt har misforstaaet Folkeviserne om Tovelille og henført dem til Valdemar Atterdag, medens det nu forlængst er godtgjort, at Tove var Valdemar den Førstes Frille. Dermed falder hele den Udvikling, Vedel Simonsen har opstillet, til Jorden. Hjortholm vides aldrig at have tilhørt nogen dansk Konge, men har altid været Roskildebispens Ejendom.

Hjortholms Tilværelse som Bispeborg ligger for saa vidt fast

gennem hele Middelalderen som man fra Slutningen af det trettede Aarhundrede indtil Borgens Undergang i Grevens Fejde kan paavise den i en lang Række samtidige Breve, udstedt af de skiftende Roskildebisper, men ganske vist kun som disse Breves Dateringssted. Om selve Borgen findes yderst faa Oplysninger i det historiske Aktmateriale.

Den nævnes første Gang i et Brev, udstedt paa »Hiortholm« 29. Januar 1275, hvorved Biskop Peder Bang giver det københavnske Borgerskab visse Friheder. Borgen har paa det Tidspunkt næppe været ret gammel — ikke blot viser de almindelige historiske Forhold hen til Midten af det trettende Aarhundrede som Borgens Tilblivelsestid, men Bygningsresterne, der endnu ligger under Jordens Overflade, synes at godtgøre, at dens ældste Dele skriver sig fra Tiden omkr. 1250 eller snart derefter. Allerede i Indledningen er antydnet, at Roskildebispen netop da, i den store Kirkestrids urolige Aar, kan have fundet det formaalstjenligt at flytte sit Sæde fra Borgen Havn til en ny Borg ved Furesøen, midt i Stiftets vidtløftige nordsjællandske Gods som et Værn mod Overgreb fra Jacob Erlandsens Modstandere. Borgen i København var under Striden mellem Konge og Kirke ikke noget sikkert Tilholdssted, og kunde let blive et Tvistens Æble mellem Parterne. I 1259 blev den da ogsaa ødelagt under Bisp Peders og Fyrst Jarimars Indtagelse af Byen, og maaske er det netop denne Begivenhed, der har givet Stødet til Anlægget af Hjortholm.

Borgen ved Furesøen nævnes derefter 1276, 1278, 1293 og 1303, da Biskoppen herfra udsteder Brev til Øvrighed og Indbyggere i Bispestaden Køpmannæhavn om at alle retslige Dokumenter for at have Gyldighed skal indføres i Stadens Bog. Borgen ved Øresund var endnu ikke opgivet — her holdt Bispen en Foged eller Lensmand, men allerede fra Valdemar Atterdags Tid begyndte den at glide ud af Bispens Besiddelse, og Hjortholm blev hans faktiske Hovedsæde i Nordsjælland. I det fjortende og femtende Aarhundrede nævnes Hjortholm atter og atter, og man kan se, at Roskildebisperne jævnlig residerede der, ikke blot om Sommeren, men ogsaa ved Vintertid, at der

holdtes Tingforhandlinger og afgjordes Retstrætter. Her var Centret for Stiftets Godsadministration, her laa Bispestolens Adkomstbreve. I 1407 var der en Trætte mellem Biskop Peder Jensen (Lodehat) og Ridderen Bjørn Olufsen (Bjørn) »om Hjortholm og om det Hjortholm er anrørende«, og Dronning Margrete forligte Parterne. Det drejede sig om Gæld — mere ved vi ikke.

Efter Aar 1500 flyder Kilderne noget rigeligere, men mere indgaaende Oplysninger om Borgen søger man stadig forgæves. I 1512, paa St. Tiburtii Martyrs Dag (14. April) døde Biskop Johan Jepsen af Slægten Ravensberg paa Hjortholm — som Roskildekronniken fortæller, i stor Armod og Fattigdom, »thi han var meget ødsel i sin Livstid og holdt stor Pral med Sangere, Legere [Ϸ: Skuespillere] og anden Forfængelighed, mere end Konning Hans; dog var han arme og fattige Mennesker god, og rundelig hjalp dem«. I Johan Jepsens Biskopstid (1500-1512) tør man derfor antage, at Livet paa Borgen ved Furesøen har formet sig som ved Hove eller paa en større Herregaard, og ikke netop var præget af den klosterlige Stemning, som man kunde fristes til at tro hørte til paa et Bispesæde. At en Søster til Biskop Lage Urne, Alhed Urnesdatter, i 1519 holdt Jul paa Hjortholm, falder i Traad hermed.

Biskoppen havde ogsaa en Hovedsmand eller Lensmand paa Hjortholm ligesom forud paa Borgen ved København. Fra Tiden omkr. Aar 1500 vides bl. a. Klavs Neb, Mads Eriksen Bølle og Erik Jepsen Ravensberg — alle mere eller mindre nære Frænder af Biskopper i Roskilde — at have siddet i denne inden for Adelen næppe særlig ansete eller særlig indbringende Post. Den sidste Hovedsmand var Peder Godske, og i hans Tid blev Hjortholm lagt øde.

Under Grevefejden drog Grev Kristoffer med sine tyske Krigsfolk og et Opbud af Borgere og Bønder rundt i Sjælland og hærgede Adelen og Gejstlighedens Borge. I Sommeren 1534 plyndredes Bispegaarden i Roskilde, næste Aar belejredes Bispestolens stærkt befæstede Slot Dragsholm og Borgen ved Furesøen. Hjortholm skulde have været stormet i Februar, men Knægtene nægtede at gaa til Angreb før de fik deres tilgodehavende Sold,

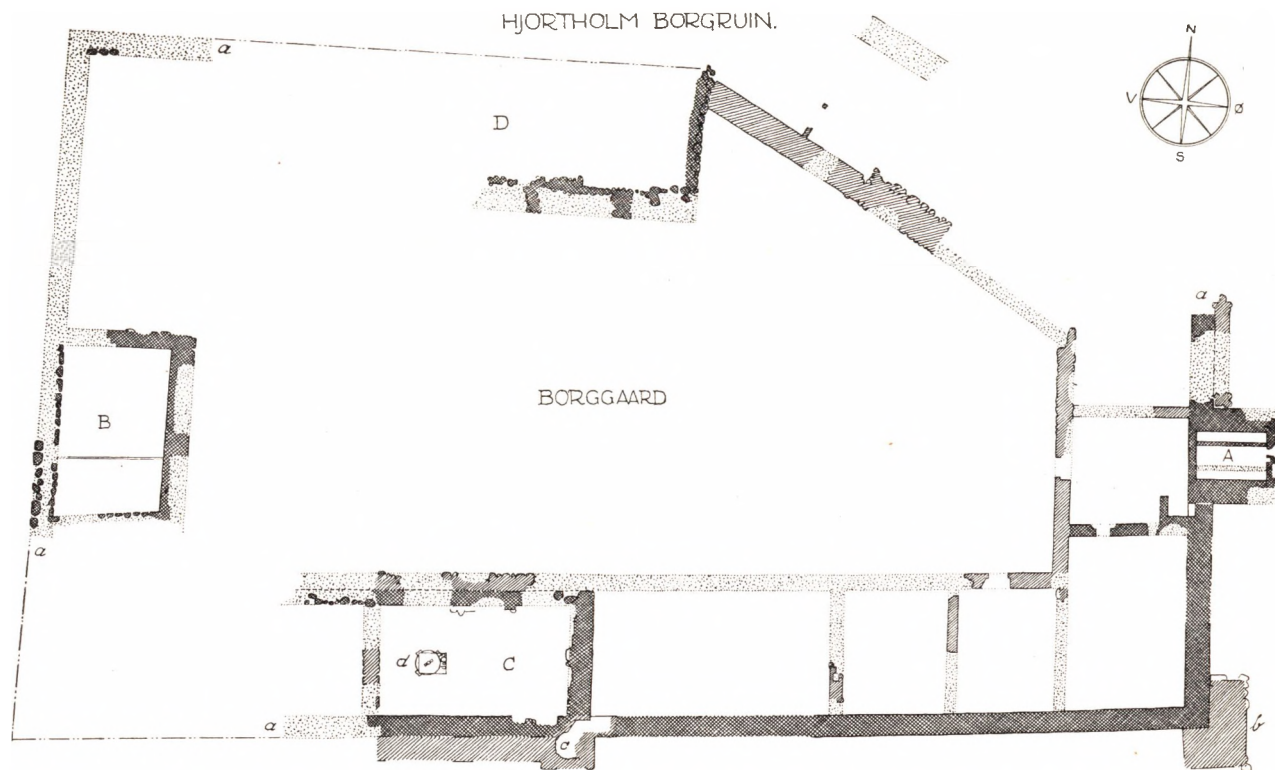
og Belejringen trak ud. Peder Godske holdt længe tappert Stand og opgav først Borgen — som Huitfeldt fortæller — efter at Værnet, Vægtergangen og hele Slotsmuren var skudt ned. Philippi et Jacobi Dag (1. Maj) 1535 maatte han overgive sig med alt, hvad Borgen rummede af Inventar og Klenodier — saa meget, at der maatte tresindstyve Vogne til at bortføre Byttet, som faldt i Grev Kristoffers Hænder. Selv fik Peder Godske frit Aftog. Fra Roskildebispens Joakim Rønnøvs og Kapitlets Side høstede den kække Hovedsmand Ros for sin Færd under Slot-tets Belejring trods den tragiske Udgang. De »takkede hannom som en ærlig Mand, at han holdt det saa længe« og gav ham »kravesløs« Afkald paa alt, hvad han som Hovedsmand skulde svare til.

Hjortholm rejste sig ikke mere. Bispevælden var forbi — den gamle Bispeborg blev liggende i Ruiner og inddroges Aaret efter under Kronen sammen med alt det andet gejstlige Gods. I Aarhundreder laa Tomten øde, flittig søgt af Omegnens Beboere, naar de havde Brug for Byggemateriale, og den Dag i Dag finder man i Virums gamle Huse Skorstene af Munkesten, hentet fra Ruinerne af Hjortholm Slot. Da Pontoppidan 1764 udgav sin Danske Atlas, kunde han fortælle, at »Rudera endnu findes og vise, at dets Bygninger have været stærke og vidtløftige«, og saa sent som i 1841 skriver den historiske Samler J. G. Burman Becker i et Brev til Vedel Simonsen — kort efter at denne havde fremsat sin Teori om Tove og Hjortholm —, at der endnu er tydelige Spor af Borgens Befæstning, men at de forsvinder mere og mere, »da man fører alt Gruset paa Landevejen og opbryder selv Blokke af sammenhængende Mursten«. Af Beretningen om hans Undersøgelser og en dertil knyttet Plan, som ganske vist er alt andet end vejledende, faar man dog den værdifulde Oplysning, at der nordlig paa Tomten fandtes Levninger af en Mur paa omtrent tre Fods Tykkelse, opmuret i saa stærk en Kalk, at den næsten ikke var til at splitte ad, men dog alligevel blev optaget saa grundigt, at der nu kun er svage Spor tilbage. Hvor lidet tilfredsstillende Burman Beckers Maal og Angivelser end er, faar de dog Betydning til Udfyldning af

Borgens Grundplan efter de nu foretagne Udgravninger. Han ansaa iøvrigt disse Murlevninger for de sidste Rester af Hjortholm, som han fejlagtigt mente havde bestaaet af en enkelt i Søen staaende Længe i Lighed med Hesselagergaard paa Fyn.

Baade før og efter Burman Beckers Undersøgelser er der i Terrænet optaget forskellige Genstande. Til de tidligste Fund hører en Sølvske med kort Skaft, der af Grev Schulin paa Frederiksdal brugtes til at strø Sand paa Breve med. En romansk Søjlekapitel af Granit, nu opstillet i Frederiksdals Have, er fremdraget ved Opbrydning af Sten i Grundens nordøstlige Del, og 1868 optog Arkæologen Henry Petersen »i Vandet ved Foden af Hjortholms Ruiner« en Søjlebasis af Granit, som nu findes i Nationalmuseet. Langs Søbredden er ogsaa opfisket Klumper af Bly, Søm, Nagler og Jernhager, der efter Henry Petersens Udsagn for en Del synes at være kommet i Vandet i glødende Tilstand. De opbevares ligeledes i Nationalmuseet tilligemed en Række andre Smaa Ting, der Tid efter anden er kommet for Dagen paa den gamle Borgplads, saaledes Mønter fra Erik af Pommerns og Kong Hans' Tid, Ravperler, Sporer, Nøgler, en Granitkugle, Rester af en Armbrøst etc.

Hjortholms gamle Borgplads er ofte kaldt et »Voldsted«. Nærværende Forfatter havde under sine aarelange Studier i Marken ofte bestræbt sig for at forstaa dette Voldsteds Karakter og komme til Klarhed over Borgens Beliggenhed, men det var aldrig lykkedes at faa nogen fornuftig Mening i det. I Septbr. 1929 var Vandstanden i Furesøen ualmindelig lav, og da Lederen af den biologiske Station, Mag. C. V. Otterstrøm, henledte min Opmærksomhed paa de næsten helt tørlagte Rester af et Murstensgulv udfor den vestlige Strandkant og det yderligere ved Gravning viste sig, at der fandtes et gammelt Brandlag, mente jeg det forsvareligt at faa iværksat en Udgravning af hele Tomten. Arealets Ejer Grev *Sigismund Schulin* gav beredvilligt sin Tilladelse, *Carlsbergfondet* stillede med vanlig Velvilje og Forstaaelse en Sum til Raadighed og i Løbet af de følgende tre Maaneder foretoges under Tilsyn af Arkitekt *Arne Nystrom* en omfattende Udgravning, som bragte Resultater, der overtraf alle Forventninger.

OPMAALT 1929

DM 19 0 5 10 15 20 25 30 35 METER

A. Porttaarn, B. vestre Hus, C. søndre Hus, D. nordre Hus; a. Ringmur, b. Hjørnetaarn, c. Vindeltrappe, d. Møllesten.

Oluf Nisholm

At »Voldstedet« ikke var til at finde ud af, havde sin naturlige Aarsag. Det var nemlig slet ikke noget Voldsted, kun en tilfældig Mængde Grus- og Jordbunker, planløst opkastet ved Optagning af Byggematerialer; i Tidens Løb var de aflattet af Vind og Vejr og overgroet med Græs. Den store Høj lige ved Aaens Udløb, som sagkyndige antog maatte indeholde Resterne af Borgens Donjon, viste sig ved Gennemgravning kun at bestaa af lerblandet Sand med Pilekviste i Bunden, og er muligvis først blevet til paa et forholdsvis sent Tidspunkt ved Oprensning eller Regulering af Mølleaaen.

Borgens Fundamenter naaede langt ud over dette saakaldte Voldsteds Omraade. Det viste sig at være et rektangulært Anlæg, som paa den lange Led maalte ca. 65 Meter og paa den korte ca. 40 Meter. Borgen har altsaa været af en ganske antagelig Størrelse. Den har været omgivet af en bred Ringmur, op mod hvilken Bygningerne har haft deres Plads; ved sædvanlig Vandstand ligger nu den vestlige Del af Ringmuren ude i Furesøen, nogle Meter fra Bredden, medens den østlige rækker langt ind paa Pløjemarken. De tilbageværende Murrester udviser to Byggeperioder, som paa den vedføjede Plan er vist med forskellig Skravering — den ene fra romansk, den anden fra gotisk Tid. Ringmuren, Porttaarnet mod Øst og de to Bygninger mod Syd og Vest, rimeligvis ogsaa det nordre Hus, synes at have hørt til det oprindelige Anlæg, og maa efter Byggemaade, Stenstørrelser og tidligere fundne Søjlefragmenter henføres til romansk Tid, antagelig sidste Halvdel af det trettende Aarhundrede, medens Hjørnetaarnet mod Sydøst, Skraamuren i Nordfløjen samt Murforstærkninger og Fundamentrester af Borgens øvrige Huse er fra gotisk Tid. Af de Brandlag, der fandtes forskellige Steder i Tomten, kan ses, at Hjortholm Borg eller Dele af den er brændt mindst to Gange.

En nærmere Betragtning af de bevarede Levn giver enkelte, om end kun fragmentariske Oplysninger om det Bygningsværk, som en Gang havde sin Plads paa dette Sted.

Under det ca. 0,20 M. tykke Muldlag, som i Tidens Løb har afsat sig, findes Borgens *Gaardsplads*, som i alt væsentligt er

plan og vandret og ligger ca. 0,70 M. over den nuværende almindelige Vandstand i Furesøen. Den bestaar af lerblandet Sand med Singels og der er ikke fundet Spor af nogen Belægning, end ikke op mod Bygningernes Mure; har der været nogen, er den meget grundigt fjernet. Alle de endnu bevarede Murrester omkring Gaardspladsen bestaar af røde Munkesten, muret i Kalk og funderet paa Kamp, kun et enkelt Skillerum er muret direkte paa Jorden. Borgens Huse har været dækket med røde Munke-tegl, hvoraf der ligger mange Rester i Grunden. Spor af egentlige Kældre er der ikke fundet — de underste Rum i Bygningerne synes saa nogenlunde at have været i Niveau med Gaardspladsen, kun i Huset mod Vest ligger det underste Gulv under Terrænhøjden.

Af *Ringmuren* staar betydelige Rester tilbage mod Øst (ca. 23 M.) og mod Syd (ca. 46 M.), medens den mod Vest med Sikkerhed kun kan paavises i en Længde af ca. 10 M. Ringmuren har en Bredde af 1,10—1,40 M. og er funderet paa store Kampesten, der omhyggelig er lagt i Vage paa Lerbunden; i de underste Murskifter er der baade gjort Brug af Rulleskifte og af Sten lagt paa Fladen. Mod Øst er Ringmuren bedst bevaret, idet den paa Strækningen fra Sydøsthjørnet indtil Porttaarnet staar i en Højde af 5 Murskifter og ved Taarnet ses det underste Rulleskifte at springe frem som Sokkel; mod Syd er der kun 2 til 4 Skifter tilbage, og paa en længere Strækning Fundamentstenene alene, medens alle Spor forsvinder ved Sydvesthjørnet, hvor alle Bygningsemner er optaget til Bunds. Mod Vest er det kun de større Grundsten, der er blevet liggende, og da de delvis staar under Vand, er alt Murværk og Kalk udvasket. Mod Nord er næsten alle Spor af Ringmuren forsvundet.

Hvor Øst- og Sydmuren støder sammen, ligger et rektangulært Fundament til et *Hjørnetaarn* (eller muligvis kun en Stræbe-pille), bestaaende af en udfyldt Murkærne paa utilhuggen Kamp. Den er ikke muret i Forbandt med Ringmuren, saaledes at Taarnet (eller Pillen) maa antages at være opført senere. Murkærnen, hvis Facader er i Munkeforbandt og fladfuget, staar paa sine Steder ca. 0,50 M. over Kampestensfundamentet.

Noget af det mærkeligste, Udgravningerne bragte for Dagen, var Resterne af det *Port-* eller *Vagttaarn*, som fandtes i den østlige Murfløj. Det springer flere Meter frem fra Ringmuren med kraftige ca. 1,40 M. tykke Mure, kun Bagmuren mod Gaardsiden er udsparet til ca. 0,60 M. Den bedst bevarede sydlige Taarnmur staar endnu i 10 Skifters Højde. Gulvet i Taarnet har ligget lavere end i Bygningen bagved og har været belagt med Mursten paa Fladen. Der synes at have været tre Rum, to smalle til Siderne, muligvis til Vindebroens Kontravægte, og et bredere i Midten, som dog er temmelig smalt til Passage. I det hele er det vanskeligt at komme til Klarhed over Indretningen paa Grundlag af de forholdsvis lave Murrester, der er bevaret — om Passagen er sket gennem en overliggende Etage ad en højt over Vandgraven hævet Bro eller om Taarnet overhovedet har haft nogen Gennemgang — altsaa virkelig har været et Porttaarn, som man dog efter dets Beliggenhed i Grundplanen maa formode. Men i alle Tilfælde har der ikke været *Gennemkørsel* paa dette Sted. Taarnet er samtidigt med Ringmuren, som Nord for dette senere er forstærket med en ca. 0,80 M. bred Mur, hvoraf dog kun Kampestensfundamentet er tilbage. Oven paa dette Fundament fandtes en Bronzemønt, præget i Roskilde under Kristoffer II — altsaa fra en Tid, hvori Borgens Udbedring og yderligere Befæstning kunde synes meget forklarlig.

Uden for Porttaarnet fandtes tydelige Rester af en Belægning, bestaaende af store flade, løst henlagte Kampesten, der skraanedes udefter og strakte sig langs Ringmurens Østside helt ned til Hjørnetaarnet. Uden for dette smalle *Glacis* har Voldgraven ligget.

Skønt *Huset mod Vest* ligger paa et Terræn, der delvis staar under Vand, er der dog bevaret ret væsentlige Levninger under Jorden, fordi den underste Etage har ligget saa dybt. Af Murene staar de indvendige nordøstre og sydøstre Hjørner skarpt tilbage, og paa det uregelmæssig lagte Kampestensfundament, der er betydeligt højere i Øst- end i Nordmuren, er bevaret fra 2 til 4 Skifter røde Munkesten henmuret i Munkeforbandt. Det op-

rindelige Gulv i den kældergravede Underetage ligger ca. 0,90 M. under Gaardpladsens Terrænhøjde og har været belagt med Munkesten paa Fladen. Omtr. 3 M. fra Sydmuren findes en Egeplanke, der formodentlig har dannet Underkant af et Træskillerum. Den oprindelige Bygning er brændt, idet der over dette Gulv ligger et tyndt Brandlag med Træstykker og glasserede Potteskaar, men er atter opført, muligvis i en lettere Skikkelse. Over dette Brandlag findes nemlig i den sydlige Del af Huset to smækre Gulvstrøer, der ligger paa Plads, og flere andre Steder Rester af et tyndt Fyrretræs-Gulv. Bygningen er saa brændt for anden Gang. Det øverste Brandlag, der ligger lige under Terrænet, som her er stærkt udvasket af Søen, er 0,10—0,15 M. tykt og indeholder en Mængde store, halvt forkullede og delvis forarbejdede Træstykker, Tøndebunde, Planker etc., og i den nordlige Del af Hustomten tillige en Mængde Dyreknogler — hvilket leder Tanken hen paa et Forraadshus ell. lign.

Hvor langt *det søndre Hus* har strakt sig mod Vest, lader sig ikke afgøre. Dets kraftige Østmur er i Forbandt med Ringmuren, funderet lige saa dybt som denne og synes opført samtidig. Det er en Kassemur af Munkesten med rig Anvendelse af Kamp, men stærkt forvitret. Det er dennes Top, der nu titter frem i Jordsmonnet. Stærk som den er synes den oprindelig at have været Gavl i Huset, men siden er Bebyggelsen langs Ringmuren fortsat, og ved den Lejlighed (maaske efter en Brand) er Husets Nordmur fornyet eller forstærket og bragt i Flugt med den nyere Bebyggelse. Ligeledes Ringmuren, der danner Husets Sydmur, er forstærket, thi ogsaa her findes Fundament til en nyere Mur klods op ad den oprindelige. Ved Husets sydøstre Hjørne har ligget en Vindeltrappe, indbygget i Ringmuren; skønt kun Fundamentet er tilbage, ser man endnu tydelig Afsats til Spindel. Midt i Husets Længderetning ligger en Møllesten, anvendt som Fundament for en rektangulær muret Pille, men da Møllestenens Omfang ikke har strakt til, er der lagt Munkesten i Flugt med den. Møllestenen og de henlagte Munkesten bærer tydelige Kalkaftryk af Pillens Rande. At Bispens Bygmestre har fundet Anvendelse for en af Hjortholm Møllens udrangerede

Møllesten, er kun naturligt. Ogsaa dette Hus er gentagne Gange brændt. Paa det oprindelige Gulv, der ikke bærer paaviselige Spor af Belægning, findes et Brandlag med ild- og røgsværtede Sten, derefter et Nedbrydningslag af Murbrokker og oven paa dette et Gulv af mellemstore Kampesten, som atter er dækket af et nyt Brandlag.

Resterne af Borgens *Nordfløj* kan der ikke gives nogen sikker Forklaring paa — her staar mange Muligheder aabne. Søn har paa denne Kant bortvasket den øverste Del af Terrænet og undermineret Ruinerne, og de sidste Rester af brugelige Bygningsmaterialer er bortført for snart et Aarhundrede siden. Det har været let at naa Bunden i det lavtliggende Terræn. At de parallelt med Borgens Sydfløj liggende Fundamentrester hører til et nordre Hus ind mod Borggaarden, maa dog anses for givet. Paa Burman Beckers Tid har Sporene været tydeligere. Han har i sin Opmaaling paa dette Sted afsat Grundplanen til et Hus ind mod Borggaarden (hvis Maal dog kun svarer daarligt til de fundne Rester) og i Midten af dette Hus fandt han Fundamentet til en Pille (eller Skorsten som han mente) — altsaa i det hele en Pendant til det søndre Hus. Nordfløjens Skraamur er det langt vanskeligere at gøre Rede for. Nord for denne Skraamur, i en Afstand af ca. 6 M — omtrent svarende til de andre Huses indvendige Bredde — fandtes Byggegruber efter en optaget Mur. Hvis et saadant skraatliggende Hus (eller befæstet Indkørsel?) paa et vist Tidspunkt har dannet Borgens nordøstre Hjørne, saa har det i hvert Fald ikke hørt til det oprindelige Anlæg, thi denne Skraamur er ikke bygget i Forbandt med det nordre Hus og er opført af Materiale, som har været benyttet en Gang før; bl. a. blev her fundet en tilhugget Granitsten med Fals.

Samler man de Iagttagelser, som de fundne Levn giver Anledning til, ledes Tanken naturligt hen paa følgende bygningsmæssige Udvikling. Oprindelig har Hjortholm Bispeborg bestaaet af to Bygninger i Nord og Syd, begge beliggende i Borganlæggets vestlige Del, og et tredje i Vest ved Mølleaaens Munding. Disse Bygninger har været omgivet af en Ringmur med et Port- eller Vagttaarn midt paa Østsiden. Senere er den aabne Plads i Borg-

gaarden langs Ringmuren taget i Brug til Bebyggelse, og endelig er dette symmetriske Anlæg af en eller anden Grund amputeret ved Afskæring af det nordøstlige Hjørne. En stedlig Tradition om Rester af en Mur i middelalderlig Opmuring, ude i selve Søen et halvt Hundrede Meter fra Borgtomtens nordlige Strandbred, som for et Par Menneskealder siden skal have været saa høj, at Børnene under Badning i Furesøen svømmede ud og satte sig paa den, er næppe til at stole paa. Der ligger i Søen paa dette Sted nogle store Kampesten, som rimeligvis er Udgangspunktet for Traditionen.

Noget videregaaende Kendskab til Borgens *indre Udstyr* bragte Udgravningerne ikke, men enkelte Fund giver dog ogsaa Fingerpeg i den Retning. Det kan f. Eks. bemærkes, at der i en Døraabning i den ældre Murrest bag Porttaarnet fandtes tydelige Spor af en Affasning, hugget med Hammer og senere fint afsløbet. Det er et Minde om Udstyret i Borgens ældste Periode. Fra senere Tid fandtes i Sydfløjen to kvadratiske brændte Gulvfliser af Ler og ved Sydøsthjørnet to kløverbldformede Ribbesten, hidrørende fra Hvælvinger. I Borgtomtens nordøstlige Del er tidligere fundet den foran omtalte romanske Søjlekapitæl, og under Udgravningerne yderligere fremdraget to Spindler af Kalksten fra en Vindeltrappe, to glasserede og ornamenterede Kakler samt forskellige gotiske Frisesten og enkelte Formsten, der har været benyttet til murede Vinduspøster. Endelig er rundt om i Terrænet fundet en Mængde Rester af grøn- og brunglasserede Gulvfliser.

II. HJORTHOLM MØLLE

Ligesom Hjortholm med alt sit Tilliggende ved Bispegodsets Inddragelse overgik til Kongen saaledes traadte ogsaa Peder Godske i kgl. Tjeneste som Lensmand paa Københavns Slot og fik Hjortholm lagt ind under sit Len. Den gamle Bispeborg laa øde, men helt skudt i Grus var den ikke — det havde netop været Belejrerne om at gøre at faa et rigeligt og nogenlunde intakt

Krigsbytte ud af deres farefulde Foretagende. Og Byttet kunde let gaa til Grunde sammen med Borgen. At der faa Aar efter Grevefejdens Ophør brændtes Mursten ved Hjortholm, kunde tyde paa, at man har tænkt paa at bygge den op igen. I et Brev fra Nytaar 1540 henvender den skaanske Lensmand Stig Pors sig til Kristian III om hurtigst mulig at faa Sten fra sjællandske Teglovne til Byggearbejde paa Malmøhus, som det haster med at faa i Gang. De Sten, der brændes i Helsingør, bruges til Krogen Slot — saa dem faar han ikke — og paa Esrom og i Køge, hvor Kongen har bestilt Sten til ham, bliver det ikke til noget med Brændingen, og han beder derfor Kongen om atter at paa-minde Abbeden i Esrom og Borgerskabet i Køge. »Sammeledes hvis Sten Peder Godske kunde lade brænde paa Hjortholm,« skriver han videre, »maatte og komme hid, sammeledes dem, som nu [staar] brændt fore Hjortholm, straks [paa] Foraaret og maatte skikkes, ellers ved jeg ikke Raad, at den Eders Naades Bygning [paa Malmøhus] kan fange nogen børlig Fremgang.«

Har man tænkt paa at bygge Borgen op paany, er det imidlertid blevet ved Tanken. Hjortholm forsvinder med Ophævelsen af den »Pens« (en Pengeafgift) paa 18 Mk. dansk, som Sognepræsteembedet i Søllerød tidligere havde svaret til Hjortholm og som Skriveren paa Københavns Slot 1579 forgæves søgte at faa overført til Lenet, men Navnet bevares i *Hjortholm Mølle*, som efterhaanden bliver Borgens Arvtager og stedfortrædende Hoved-lokalitet i den skovklædte og landskabelig skønne Egn omkring Mølleaaens Udspring fra Furesøen.

Medens de fleste af Fureaaens Møller allerede i Middelalderen nævnes som Roskildebispens Ejendom, saa høres der først efter Borgens Ødelæggelse noget om Hjortholm Mølle, skønt den dog laa Bispesædet nærmest. Det er ganske urimeligt, at der ikke netop paa dette velegnede Sted tidligt har været et Mølleværk, og Grunden til den ejendommelige Tavshed om Hjortholm Mølle maa søges i andre Aarsager. Antagelig i Navnet, som formentlig ikke er det oprindelige.

Der nævnes i Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370 en »Molendinum Lanxebyrghs«, som Sagkundskaben har staaet

tvivlende overfor. At den gamle Skrivemaade dækker over Navnet »Langsøbjerg«, er der ingen Tvivl om, men desto mere om Beliggenheden. Langebek slutter af dens Plads blandt de fem Møller, der opregnes i Jordebogen (og hvoriblandt Hjortholm Mølle mangler), at der »maaske« menes Fuglevad; Camillus Nyrop lader Problemet staa hen som foreløbig uløst, medens H. F. Rørdam udbygger Langebeks Formodning ved en Teori om et Langsøbjerg mellem Fuglevad og Brede. Han tænker paa Bakkedraget, hvor Fuglevad Vindmølle nu har sin Plads, og som nok kan gøre det ud for et »Bjerg« (som enhver Bakke kaldes i ældre Tid), men »Søen« mangler netop paa dette Sted. Ganske vist kan Brede Mose have været en Sø i Middelalderen, men den Slags Søer har der ligget adskillige af langs Mølleaaen, saa der synes ikke at være noget rigtigt Hold i denne Rørdamske Teori.

Ser man nærmere paa Jordebogens latinske Tekst, giver den imidlertid Oplysninger om Langsøbjerg Mølle af en vis Interesse. Som alle ældre Jordebøger er det en Skatte-Matrikel, og det opregnes omhyggeligt, hvad enhver af Bispens Møller er sat i Skat for i Form af Penge og Naturalier. Saaledes er Mølleren i Langsøbjerg pligtig til aarlig at svare 12 Skilling Grot og desuden en Tønde Tyskøl ligesom to af de andre Møllere; de skal ogsaa levere Fedesvin til Hjortholm, men han skal opfede to af Bispens egne, og hvad der i denne Forbindelse har endnu større Betydning: han skal ene af dem alle arbejde personlig ved Borgen med sin Økse (ved Skovhugst eller Tømmermandsarbejde), naar det er nødvendigt — eller som det hedder paa Latin: *inpinguat 2 sues domini episcopi & laboret cum securi sua ad castrum quando necesse fuerit*. Man faar uvilkaarligt Indtryk af, at Talen er om det Mølleværk, der har nærest Forbindelse med Bispesædet og ligger Borgen nærmest — altsaa den senere Hjortholm Mølle. Et nu tabt Stednavn »Langsøbjerg« har ogsaa en ganske anderledes naturlig Tilknytning til Omgivelserne her end ved Fuglevad. Her er baade »Bjerg« og Sø i Overflod, og navnlig turde det lange Bakkedrag i Storskoven, der falder brat af mod Furesø og Hulsø og

strækker sig næsten helt ned til Mølleaaen, være egnet til at bære dette Navn, især paa et Tidspunkt, da Bevoksningen har været mere tilfældig og mere spredt end i vore Dage, da Skoven snart gennem et Par Aarhundreder har været under førstelig Røgt.

Ved Langsøbjergs Henføring til Egnen ved Hjortholm fjernes desuden enhver topografisk Uklarhed i den gamle, og historisk fuldstændig sikre, Efterretning om, at Laurens Sunesøn — en Broder til Erkebiskop Andreas Sunesøn — før 1208 (altsaa før Hjortholm Bispeborg blev bygget) til Københavns Kapitel skænkede »Langsyobierg et Kaldecote cum suis attinentiis et Niumulne« — eller paa Dansk: Langsøbjerg og Kollekolle med deres Tilliggender samt Nymølle. Naboskabet mellem Langsøbjerg og Kollekolle bliver da saa nært, at det falder ganske naturligt, at de nævnes sammen, og den optrædende »Nymølle« modsiger ikke Antagelsens Rigtighed. Thi der kan ikke menes den nuværende Nymølle, som først er anlagt omkr. 1650 og virkelig er det yngste af Fureaaens Værker. Overhovedet er det rimeligt, at flere af Aaens Møller oprindeligt har baaret dette Navn, som saa siden er aflagt — hvorpaa flere Eksempler skal anføres i de følgende Afsnit. Maaske er Laurens Sunesøns Nymølle netop det første Navn for Langsøbjerg Mølle, der atter er afløst af Hjortholm Mølle. Man maa erindre, at der er Tale om en Række af Aarhundreder, og at Navnene i disse stærkt frekventerede Egne er underkastet idelige Forandringer. At Møllen ved Salg eller Mageskifte er kommet fra Kapitlet til Bispestolen, er der intet mærkeligt i. Det er ogsaa Tilfældet med andre af Egnens gamle Lokalteter.

Møllen indgik efter Reformationen under Krøngodset og bortfæstedes i Begyndelsen paa sædvanlig Maade. Det var en Vandmølle til Kornmaling, ikke til industrielt Brug. Da Mølleren døde 1576, antog Enken en ung Karl til at fortsætte Bedriften for hende, men da man frygtede for, at Møllen skulde forfalde, fik Lensmanden kgl. Ordre om at sætte en duelig Mand i Stedet. Kronen holdt nemlig streng Hævd over sine Møller, hvis Evne til at yde skyldig Afgift og tjene de omliggende Krønbønder i saa

høj Grad var betinget af, at de var i forsvarlig Stand. Hjortholm Mølle kom imidlertid først i gode Hænder, da Frederik II's betroede Livkusk og Livtjener Antonius Gasmar efter Kongens Død fik den i Forlening sammen med den tilliggende »Hestehave« (18. Juli 1588). Han fik Møllen afgiftsfrit som en Slags Pension og maatte udnytte den nærliggende Aalegaard i et Tidsrum af fire Aar mod at anvende Indtægterne til Møllens Udbedring. Som dens Tilliggende nævnes i Jordebøgerne yderligere »Hjorthøj« — en enkelt Gang kaldet »Hjortholmen«. Antonius Gasmar beholdt Hjortholm Mølle i tyve Aar, og efter hans Død var det Slotsfogden paa Københavns Slot, Hans Merchel von Schmalkalden, som fik Livsbrev paa Møllen med Aalegaard og Hestehave fri for alle Afgifter (18. Maj 1608). Hjortholm Mølle var nu blevet et fast Belønningslen for Folk i Kongens Tjeneste.

Hans Merchel sad endnu længer paa Møllen end sin Formand. Han holdt Folk til Driften, men boede der ogsaa selv, naar Aarstiden egnede sig. Bygningerne var hans egne, og dem satte han mange Penge i — de var saa anselige, at selv Kristian IV, naar han var paa Rejse ad den Kant, laa over om Natten paa Hjortholm Mølle. I Hestehaven havde Møllen et skovbevokset Jordtilliggende, hvor Kreaturerne kunde græsse, og Agerland skaffede Hans Merchel sig i en Halvgaard i Virum, som blev lagt til Hjortholm Mølle 1625; han fik Gaarden kvit og frit, kun skulde han stille en stærk Karl til Hjælp for Kongens Fisker, naar denne var paa Egnen i Embeds Medfør. Ikke blot Hans Merchel selv, ogsaa hans nærmeste Familie tilsikredes Besiddelsesretten til Møllen og dens Tilliggender. I 1624 fik hans Hustru kgl. Brev paa at beholde den efter ham, i 1632 udvidedes denne Ret til en af hans Sønner — den der bedst egnede sig — men i Modsætning til Forældrene skulde Sønnen betale en aarlig Landgilde. Af Hans Merchel von Schmalkalds fem Sønner var Præsten i Lyngby den ældste og Datteren var gift med den udvalgte Prins Kristians tidligere Kammerskriver Peder Helt. Efter Faderens Død ordnede den næstældste Søn Chr. Schmalkald sig med sine Søsken og fik i Overensstemmelse med de trufne Bestemmelser Brev paa Hjortholm Mølle 26. Jan. 1641.

Det var paa dette Tidspunkt en vidtstrakt og betydelig Ejendom, men da den kom under Rentemester Henrik Müllers Hænder voksede den til en industriel Stor-Besiddelse. Den senere saa mægtige Finansmand var endnu kun Tolder i København, men havde ved sin eminentte Administrations- og Forretningsdygtighed allerede vakt Opmærksomhed og vundet Kongens Yndest. Han købte 1648 Møllens Bygninger af Hans Merchels Børn og fik 1. Febr. 1649 et kgl. Livsbrev paa Hjortholm Mølle af langt mere vidtrækkende Karakter end de tidligere. Han selv, Hustru og Datteren Anna Cathrine fik Brugsret saa længe de levede, de fritoges for alle Skatter, og Arvingerne maatte sidde paa Hjortholm Mølle for en saare ringe Afgift — altsaa Begunstigelser, der gjaldt langt ud i Fremtiden og i Virkeligheden betød Ejendomsret. Dertil kom, at Henrik Müller maatte lade fiske til eget Behov i Kronens nærmeste Søer, en ret sjælden Naadesbevisning, og skulde have udvist hundrede Læs Brændevad aarlig foruden Bygningstømmer til Møllens Vedligeholdelse. Medens Hans Merchel fik overladt en enkelt Halvgaard i Virum, fik Henrik Müller seksten Bøndergaarde (eller hele Virum By) i Forpagtning mod at udrede Bøndernes Landgilde i Penge.

Dette Fribrev hjemlede ham endvidere Ret til at anlægge industrielle Værker ved den gamle Kornmølle »saa vidt Strømmen kan taale« — en Ret, der rimeligvis skal opfattes som Pligt og Forudsætning for de givne Begunstigelser. Aaret efter fik han ogsaa Privilegium (af 16. April 1650) paa et Mølleværk, hvor der i Begyndelsen skulde tilvirkes Messingtraad og senere andre Metalarbejder, navnlig Kobbervarer, og han maatte udstede en Forpligt til Kancelliet om hurtigst mulig at faa det i Gang. Privilegiet tilsikrede ham en foreløbig Toldfrihed paa 200 Skippund (eller godt 30 Tons) Kobber aarlig og fri Udførsel af de forarbejdede Varer; endvidere maatte hans Mestre og Svende paa Værket nyde visse Friheder og han fik Eneret i Sjælland paa sit Værk i ti Aar. Lige saa betydningsfuld var Privilegiets Bestemmelser om, at han fremtidig skulde have Gaardene i Virum afgiftsfrit og maatte lægge to af Byens ledige Gaardsjorder ind under Hjortholm Mølle. Samtidig købte han de omliggende Skove

til fri Ejendom for at kunne brænde Kul til Brug ved Værket. Kongen vilde nødig af med dem af Hensyn til Hofholdningen, men Henrik Müller fik dem alligevel (kgl. Skøde af 15. April 1650). Det drejede sig om tre store Skovparter, der beregnedes til 320 Svins Olden og betaltes af Henrik Müller med 800 Rdr. Mindre Skovparter Nord for Aaen, som han havde tilmageskiftet sig af Virum Bymænd, fik han 1652 Lov til at hugge og omdanne til Agerland.

Ved disse Transaktioner var Hjortholm Mølle i Virkeligheden blevet et Herresæde — en moderne Erstatning for den gamle Bispeborg.

Hjortholm Mølle synes at have hørt til de faa af Henrik Müllers Foretagender, der gav en rimelig Afkastning, men det er ikke let at fastslaa med Bestemthed, da Manden havde saa mange Jern i Ilden, at den ene Bedrift kunde holdes oppe ved Subventioner fra den anden. Thi ogsaa hine Dages Finansmænd holdt den Slags Svikmøller i Gang. Hjortholm Værk var i hvert Fald et mønstergyldigt Anlæg og indtil da det største af de mange Værker langs Mølleaaen — en Kombination af Industri, Møllebrug, Skovdrift og Landbrug. I Kobbermøllens Huse, hvor Strømmen drev Hamre og Sakse, smededes Kobber og droges Messingtraad — i Grynmøllen med dens 9 Alen høje Vandhjul formale-des Kornet paa to Kværne. I Manufakturværkets Hytter forarbejdedes Kedler og Pander, Lystestager og Varmebækkener, i Ladegaardens Bygninger virkedes der i Lo og Lade, Svinene gik paa Olden i Skovene og Kvæget græssede i Vange og Oredrev. Der var baade Borgegaard og Boliger for Værkets Arbejdere, Haver og Fiskerianlæg, Bryggeri og Krohuse. Et Filialværk havde Henrik Müller ladet anlægge neden for Krudtmøllen (∩: Ørholm) og her blev den store Kobberhammer installeret — et Værk, der senere blev kendt under Navn af »Nymølle«. Kongen støttede Henrik Müllers stort anlagte Industriværk paa flere Maader, baade ved at udstede Forbud mod Udførsel af gammelt Kobber (1654) og ved at give det Bestillinger. Kobbretaget til Frederik III's Biblioteksbygning blev saaledes fremstillet paa Hjortholm Værk (1668). Henrik Müller drev det selv i en Aarrække, utvivlsomt

med Held, eftersom han 1664 kunde forpagte det ud til David von Cölln paa meget stramme Vilkaar. Rentemesteren havde sat 10000 Rdr. i Værket, hvoraf Forpagteren skulde betale den smukke Rente af 9 pCt. og endda give 600 Rdr. i Afgift af Møllerne foruden særlige Ydelser for Bryggeri og Kro.

III. FREDERIKSDAL

Forholdene medførte imidlertid, at den gode Forretning slap Henrik Müller af Hænderne længe inden Skæbnen indhentede denne højtbegavede og initiativrige Mand, der blot ikke altid kunde skelne Grænsen mellem Svindel og hæderligt Købmandskab eller holde sine egne Anliggender ude fra Statens — en Mangel, der hang sammen med den Maade, Datidens Finansstyre var indrettet paa. Efter Svenskekrigens Afslutning havde nemlig Dronning Sophie Amalie anlagt en Lystgaard ved Furesøens Bred langs Storekalv, og Frederik III besluttede derfor i sine sidste Leveaar at skabe et Sidestykke til denne sin Gemalindes »Dronninggaard«. Dertil udsaa han sig Hjortholm Mølle, som laa i de skønneste Omgivelser, ved Sø og Skov, og mindre end en Times Ridt fra Dronningens Ejendom. For 800 Tdr. Hartkorn ude i Landet, bl. a den jyske Hovedgaard Tyrrestrup med tilhørende Bøndergods, tilmageskiftede Kongen sig Hjortholm Mølle med alle dens Værker — derunder den nye Kobberrmølle neden for Krudtmøllen — alle Bygninger, Marker og Skove, Virum Bønder, Lyngby og Værløse Tiender samt Kapellet ved Lyngby Kirke, som Henrik Müller var Ejer af. Den 16. Marts 1668 udstedte Rentemesteren Skøde til Kongen, der lod læse paa Tinge, at Stedet fremtidig skulde hedde *Frederiksdal*, og Indretningen af en Kongsgaard, som fortrinsvis skulde være helliget Jagten, blev paabegyndt. Fra et Midtpunkt i Besiddelsen gik Hjortholm Mølle atter over til at være et Appendiks — et Tiliggende til Frederiksdals Kongsgaard som den tidligere havde været det til Hjortholm Bispeborg.

Endnu før Kongen fik Skøde lod han sin betroede Hofmand Christoffer Parsberg overtage »Vores Hus Frederiksdal« og undersøge, hvilke omboende Bønder man kunde lægge derunder, og tillige gøre Overslag over »hvorledes Huset til bekvemmere Logering kan akkommoderes«. Umiddelbart efter tog man fat paa Værket og i de følgende Foraarsmaaneder arbejdedes der med feberagtig Hast paa at sætte den nye Kongsgaard i en til sit Formaal sømmelig Stand.

Kronens Bønder i Kollekolle og Lille Værløse beordredes straks til Arbejde og Ægtkørsler ved Frederiksdal og fra Holmen stilledes 300 norske Skibssoldater med deres Underofficerer, hvortil senere føjedes en fynsk Eskadron. Som Skik og Brug var anvendte man ved saadanne Lejligheder Militæret, der ogsaa i Fredstid skulde bestille noget for Lønnen og Føden. Fra de omliggende Amter forskrev man et Utal af Skubkarrer, Hakker, Spader og Skovle, fra Holmen hundrede Favne Kabeltov til at slæbe Sten med. Med dette betydelige Mandskab og Materiel begyndte Ingeniøren Selgen Pedersen i Marts Maaned 1668 de vidtløftige Ingeniørarbejder ved Frederiksdal.

Der blev først lagt en ny Kongevej fra København til Frederiksdal »over Bakke og Dale, over Søer og Moser«, som Præsten Anders Hjørring skriver, »saa at hvor de vare høje, bleve de jævne, og hvor Dale vare, bleve de opfyldte, og hvor Søer vare, bleve de dæmmede med Jord og Fasciner, og hvor Moser vare, bleve Ris og Træer afryddede, at Vejen ubehinderlig skulde gaa lige frem.« Det er den nuværende Nybrovej, der dog ikke som Færdselsaare i en senere Tid fik den Betydning som de andre gamle Kongeveje, og hvis Løb gennem Næsskoven iøvrigt er omlagt flere Gange siden. Samtidig byggedes Nybro over det smalle Løb mellem Lyngby og Bagsværd Søer. Dernæst anlagdes, som Hjørring siger, »en meget herlig og ypperlig Dyrehave«, der strakte sig fra Nybro til Kulhus mellem Bagsværd Sø og Furesøen. Den var hegned med Grøfter og et Pallisade-Hegn forsynet med »Torne meget nette og tætte, saa at ikke Dyrene derover ved nogen Lempe skulde komme, ikke heller skulde Harer og smaa Dyr kunne komme der igennem«. Heller ikke Dyre-

haven fik dog det Ry som sin Pendant ude ved Øresund, der omtrent samtidig var under Anlæg. Til disse Ingeniørarbejder sluttede sig omfattende Forandringer og Istandsættelse af Bygningerne, bl. a. blev Ladegaarden flyttet — alle Husene taget ned og opførte paa ny — et Arbejde, der udførtes i Løbet af en Maa-ned. Det var naturligvis en Bindingsværksbygning. Mursten hentes først fra Frederiksborg, kort efter blev anlagt to Tegl-ovne paa selve Ejendommens Grund.

Midt under Arbejdet kom Kongens Datter og Svigersøn, den gottorpske Hertug Christian Albrecht paa Besøg, og en Udflugt til det nyerhvervede Frederiksdal indflettedes i Festprogrammet. Store Forberedelser blev gjort, bl. a. opførtes en »Løvsal«, hvori det prægtige Taffel for Hertugen fandt Sted den 28. Juli, og hvori anbragtes udstoppede Fugle og Hundreder af kunstige Frugter, Citroner og Pommeranser. Tegninger til denne Løvsal, som synes at være gjort efter Udkast af Christoffer Parsberg, der havde Opsyn med alle Byggearbejderne ved Frederiksdal, ligger endnu i Arkivet paa Ravnholt. Skønt alt andet end yndefuld kan Bygningen paa Papiret se meget anselig ud, men det var ingenlunde et permanent Sommerslot — et »Lysthus« som man den Gang sagde — det var blot en interimistisk Bygning, opstillet for Anledningen. Rimeligvis var det den samme der anvendtes, da Hertugen den 3. Aug. var Gæst hos sin Svigermoder paa Dronninggaard, hvor han ogsaa beværtedes i en »dertil oprettet Løvsal«; thi efter Regnskabet fik Tømmermanden 12 Rdr. i Arbejdsløn »for Løvsalen tvende Gange at forfærdige«. Til Brug ved Festlighederne indrettedes ligeledes et »Judiceerhus«, hvilket vil sige en Dommertribune ved Turneringer og anden datidig Idræt. Her har de kongelige Herskaber haft Plads under Ringridningen ved Festen.

Frederik III gæstede iøvrigt flere Gange Frederiksdal i 1668 og 69. Kongen havde tapetdragne Gemakker i Borgegaarden, der i Henrik Müllers Tid var Hjortholm Mølles Hovedbygning. Den laa ned mod Aaen, udfør en Bro, og Haven havde Bolværk mod Aaen. Den indbyrdes Beliggenhed af Ejendommens Bygninger i denne Periode er vanskelig at udrede — muligvis laa Borgegaar-

den Nord for Mølleaaen, men Ladegaarden og Krohuset havde i al Fald deres Plads paa den sydlige Side. Her laa ogsaa »Bakken«, hvor Løvsalen blev rejst og hvor den nye Hovedbygning kom til at ligge.

I Foraaret og Sommeren 1669 fortsattes Anlægsarbejderne. To Hundrede af de norske Skibssoldater var atter i Virksomhed og fik som Anerkendelse hver en Skjorte, et Par Strømper og et Par Sko, medens Bønderne, der skulde bistaa ved Dyrehavens Indhegning og ikke viste sømmelig Energi, kun opnaaede en skrap Paamindelse gennem Stiftamtmanden. Bøndergodset, der skulde gøre Frederiksdal til Hovedgaard, skulde foruden Virum bestaa af Kongens Lyngby og Lundtofte By, dertil Emdrup og Bagsværd, og af Tiender Lyngby, Værløse og Gladsakse. Lundtofte skulde indløses fra Herman Isenbergs Arvinger, Gaardene ved Emdrup Sø fra den tyske Hofprædikant Johan Bremer og det Gods, Biskop Hans Svane havde Livsbrev paa, skulde efter hans Død 1668 lægges til Frederiksdal. Dette Program blev dog ikke fulgt. Ladegaardene ved Frederiksdal og Bagsværd blev snart efter bortforpagtet til Kongens Forvalter Claus Lavridsen Lihm, som i Foraaret 1669 tillige for egen Regning overtog Teglbrænderiet. Han skulde maanedlig levere 35 à 40000 Sten, »tre Gange større end Frederiksborg-Form«, og det er næppe rimeligt, at denne store Produktion har været bestemt til Anvendelse ved Frederiksdal alene.

Imidlertid døde Frederik III i Februar 1670 og Frederiksdal, der laa midt i sin Tilblivelse, tilfaldt Efterfølgeren. Han overlod den til sin Dronning Charlotte Amalie, en energisk og forretningskyndig Dame, der snart fik de vidtløftige Lystanlæg bragt til Ende og i Stedet søgte at udbygge Ejendommens indtægtgivende Aktiver. Den kgl. Forvalter Claus Lihm overgik i hendes Tjeneste og fik Frederiksdals og Bagsværd Ladegaarde i Forpagtning fra 1. Maj 1670, Mølleværkerne blev sat i Stand (hvorom mere nedenfor), Hulsø i Storskoven inddæmmedes som Fiskedam, andre kunstige Damme blev anlagt, Fiskeriet i Søerne reguleredes — og alt blev forpagtet ud og gjort i Penge. Skønt Jagten næppe gav nævneværdigt Udbytte, blev Dyrehaven opret-

holdt, thi Kristian V kom endnu i 1690erne af og til paa Parforcejagt ved Frederiksdal.

Det var naturligt, at Dronningen søgte at gøre sin Ejendom indbringende — den var for stor som Lystgaard, naar der ikke stod en Statskasse til Raadighed. Hun stillede næppe heller større Fordringer til Frederiksdal, som kun skulde være et landligt Tilflugtssted i Ny og Næ. Hovedbygningen i de følgende Par Menneskealdre, »Huset paa Bakken« som det kaldtes, er rimeligvis opført eller fuldført efter hendes Overtagelse af Frederiksdal, og var saare beskeden. Som Enkedronning fik hun ligesom sin Forgænger Sophie Amalie Nykøbing Slot i Livgeding, og her tilbragte hun i Reglen Somrene efter Aar 1700, saaledes at hun kun sjældent fik Stunder til at opholde sig ved sit nordsjællandske Gods. Frederiksdal stod derfor ledig og benyttedes med Dronningens Tilladelse en Tid lang af Grev François Bouton de Chamilly, Frankrigs Ambassadør i København ca. 1698-1702. En fransk Rejsende fortæller en kuriøs Historie om, hvorledes Gesandten og hans Frue lod fiske i Søerne — i lykkelig Uvidenhed om, hvilken grov Forbrydelse mod de kgl. Regaler, de derved gjorde sig skyldige i. Efter Charlotte Amalies Død 1714 faldt Frederiksdal og Bagsværd tilbage til Kronen og blev lagt ind under Rentekammeret.

Ved at sammenholde ældre og yngre Efterretninger kan man ved dette Tidspunkt danne sig et omtrentligt Billede af det første Frederiksdal, som i Hovedtrækkene maa have ligget nogenlunde uforandret i Tiden ca. 1670-1745.

Bygningerne var af et landligt Tilsnit — alle opført af Bindingsværk. Hovedbygningen laa Syd for Mølleaen paa den lave Bakke, som hæver sig der hvor Vejen fra Kulhus gennem Storskoven munder ud i Nybrovejen — altsaa skraas over for Mølleværket. Endnu i 1830erne levede der paa Egnen en Tradition om, at det første Frederiksdals Slot havde ligget paa dette Sted*).

* I det 19. Aarhundrede kaldte man ved en Misforstaaelse den nuværende »Jægerbakke« i Næsskoven for »Slotsbakken« og med dette Navn er den anført paa Matrikulkortet 1812. Men der har her aldrig ligget Bygninger, hvad Bakkens Form iøvrigt gør umuligt.

Det »Slot«, der havde staaet her i en svunden Tid, var »Huset paa Bakken«. Det var saare beskedent af et Slot at være og næppe synderlig velbygget. Da det 1694 skred i Grunden, fordi Møllerens Svin havde rodet i Bakken, maatte det rettes op med en svær Drager. Muligvis blev det udvidet i Tidens Løb — kaldes i hvert Fald i det 18. Aarhundrede »det lange Vaanhus«. Og langt var det: en eenetages teglhængt Længe, inddelt i 42 Fag, 91 Al. lang og 14 Al. bred, solret beliggende med Gavlene i Øst og Vest. Det var lerklinet undtagen i den østre Ende, hvor Tavlene var opsat med Mursten. Her laa nemlig de kgl. Herskabers Værelser. I den vestre Del af Huset havde Charlotte Amalies skiftende Forpagtere deres Bolig, og ved denne Ende af Huset var en kortere Staldlænge.

Kroen, som fra gammel Tid hørte til Frederiksdal, laa lige neden for Bakken, og mellem denne og Møllen var i Charlotte Amalies senere Aar opført et nyt Hus i 13 Fag og paa to Etager, hvori der 1714 siges at være »indrettet Logementer og Kammere for det høje Herskab og Betjente«, men ikke desto mindre var der installeret et Papir- eller Stivelse-Værk paa det øverste Loft. Bygningen var opført af to gamle Huse, der havde hørt til den da nedlagte Papirmølle ved Frederiksdal, og man har altsaa for alle Tilfælde Skyld villet bevare noget af den kostbare Fabrik-indretning.

Ladegaarden, der var i to Længer, en nordre og en søndre, henholdsvis paa 39 og 21 Fag, laa ogsaa Syd for Mølleaen — ved Østsiden af det skovløse Markareal, som strækker sig ud mod Furesø mellem Aen og Storskoven, og som allerede i Matriklen af 1688 kaldes »Ladegaardsvängen«. Møllværket derimod, som nødvendigvis maatte ligge tværs over Strømmen, rakte over paa den nordre Bred, og her laa Møllegaarden og Gartnerhuset. Flere Bygninger var der ikke paa Frederiksdal indtil 1744 — bortset fra et Par Skovløberhuse og et enkelt Lyststed ved Nybro. Borgegaarden fra Henrik Müllers Tid omtales ikke mere, og hvis den ikke er identisk med Møllegaarden, er den nedbrudt. Over Aen førte to Broer, en Kørebros for Møllægæster og Rejsende, og noget østligere en Gangbro.

Haverne var her som ved de andre nordsjællandske Lystgaarde et meget væsentligt Appendiks — der kostedes jævnlgt mere paa Haveanlæg end paa Bygninger. Allerede tidligt i Charlotte Amalies Tid var der paa Frederiksdal baade en stor og en lille Have. Da der kun var ringe Plads ved Huset paa Bakken, laa den store Lysthave Nord for Mølleaaen, paa den ypperligt egnede Sydskraaning med Spurveskjul Skov mod Nord og Øst. Den var indrettet som Terrassehave, en yndet Anlægsform, som her faldt sammen med de naturlige Terrænforhold. I 1680 stod der paa den øverste Afsats Frugttræer og udenlandske Vækster, den midterste var væsentlig Prydhave, den nederste gik over i Græsmarken, som senere blev udlagt til »Køkkenland«. Paa den mellemste Terrasse, der støttedes af en Stenmur, havde 1680 Dronningen et Hus — formodentlig en Havepavillon — ved den øverste laa i det 18. Aarhundrede Gartnerens Hus. Til den større Have hørte et Pommerans- eller Orangerihus. Den mindre, som ogsaa var en Terrassehave i tre Afsatser, laa Syd for Mølleaaen, i umiddelbar Tilknytning til Huset paa Bakken. Som den franske Havestil fordrede det var begge Haver inddelt i Kvarterer, hegnet med klippede Hække; i den store havde de særlige Navne: Kongens Kvarter, Norske Løves Kvarter, det Hessiske Kvarter (mindende om Charlotte Amalies Hjemstavn) etc., og efter Datidens Skik var der paa Frederiksdal som i de andre kongelige Haver Bede med Kongekrone og Rigsvaaben i Kunstgartneri. I den lille Have var Planteskolen. Her var 1680 ogsaa »Pallmail-Pladsen«, hvor man dyrkede et i Datiden meget yndet krocketlignende Boldspil (hvorefter som bekendt en Gade i London er opkaldt) og »Klodsbanen«, hvor man kastede med Klodser og Kugler gennem en Jernring. Siden gik Sporten af Mode og Sportspladserne forsvandt. Charlotte Amalies Urtegaardsmænd var Udlændinge, bl. a. George Kempffe (ca. 1671-78), der indrettede de oprindelige Anlæg paa Frederiksdal, hvortil Dronningen lod indkøbe Frugttræer i Rhinegnene. Til Medhjælp i Haven brugtes Soldater.

Frederiksdals Hovedgaardstilliggende var samlet af Henrik Müller og endnu ubeskaaret ved Midten af det 18. Aarhundrede,

men Jorderne var slette og brugtes for en stor Del kun til Høavl og Græsning. Af de tre Høvmarker laa to Norden for Mølleaaen, østligst »Virumvang« mellem Virum Bymarker og Spurveskjul, vestligst »Teglvang« mellem Virum By og Hjortholms gamle Borgplads; her har aabenbart de Teglovne staaet, hvor man til forskellige Tider brændte Mursten. Syd for Mølleaaen laa »Ladegaardsvangen«, som i ældre Tid kaldtes »Møllevang« og var Hjortholm Møllens oprindelige Tilliggende.

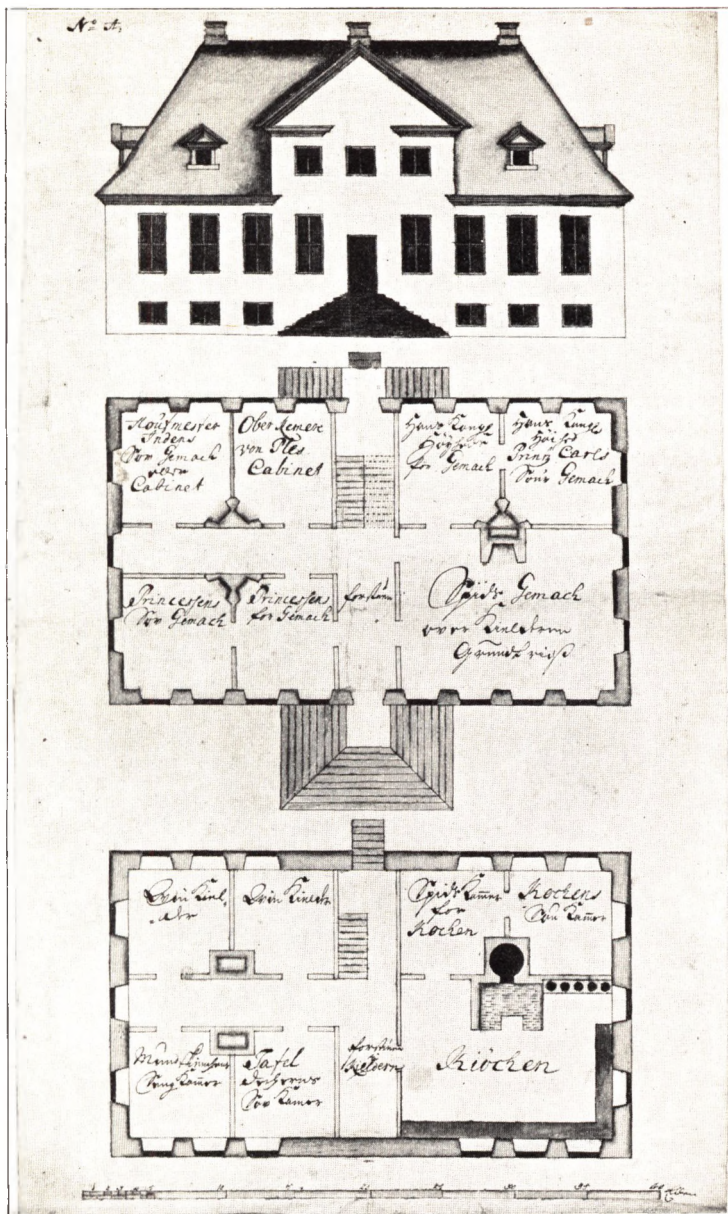
Ogsaa Skovdomænerne til Frederiksdal skyldtes Henrik Müllers stort anlagte Foretagsomhed. »Hestehaven«, der fra Frederik II's og Kristian IV's Tid jævnlig nævnes i Forbindelse med Hjortholm Mølle, er rimeligvis identisk med »Mølleskoven ud paa Næsset«, som Henrik Müller fik Skøde paa i 1650. Senere hed den »Næsskoven« og udgør den smalle Skovstrækning mellem Aaen og Bagsværd Sø fra Nybro til Frederiksdals Mølle, den saakaldte Nybro Skov. Omtrent ved Vestenden af Bagsværd Sø grænsede den til »Aasen«, den anden af de Skovparter, Henrik Müller købte af Kongen; den gik fra »Kollekølle Brøde og frem for Hulsø til Møllevangen« og regnedes tidligere for en Del af Hareskov, men kaldes nu Frederiksdals Storskov. Den tredje Skovpart, han erhvervede, var »Spurreskjul«, som man den Gang sagde; den strakte sig Nord for Mølleaaen mellem Strømmen og den gamle Skelgrøft mod Virum Bymark. Det var disse Skovstrækninger, i et livligt kuperet Terræn ved blaanende Søer, der i det 18. Aarhundrede som i vor Tid gav Frederiksdal sin særegne Tiltrækning.

Fiskedammene paa Frederiksdal var til Dels anlagt af den mere nøgternt end romantisk indstillede Charlotte Amalie. De skulde ikke tjene til Pryd eller Luksus, som det i Reglen var Tilfældet, men til at bringe Ejendommens Indtægter i Vejret. Ved Siden af Fiskeriet i Bagsværd Sø og i Lyngby Sø (hvor ogsaa Amtmanden stadig havde Fiskeriet) indrettedes Hulsø i Storskoven til Fiskedam. Den inddeltes ved Dæmninger i tre Afdelinger, der endnu eksisterede ved Midten af 19. Aarhundrede og kaldtes: Store Hulsø, Lille Hulsø og Nydam. Sydvest for disse anlagdes Kobberdam og Tuedam, som i Forbindelse med de tre andre

udgjorde et sammenhængende System. De er nu udtørrede og Hulsøens Omraade væsentlig indskrænket. Mindre Damme indrettedes i Ladegaardsmarken og i Næsskoven Syd for Møllen.

Saaledes omtrent saa Frederiksdal ud med sine Bygninger, Haver, Skove og øvrige Herligheder, da den gamle Kongsgaard overtoges af Rentekammeret efter Charlotte Amalies Død. Kammeret lod slutte ny Kontrakt med Dronningens Forpagter fra Majdag 1715, men inden et Aar fik Frederiksdal atter en fyrstelig Besidder. Fra Nytaarsdag 1716 overdrog Kongen sin Søster Sophie Hedevig Frederiksdal og Bagsværd Godser for Livstid med tilhørende Gladsakse og Værløse Tiender samt Frederiksdals Kornmølle og Nymølle Kobberværk. Derimod forbeholdt Kongen sig Tienderne af Lyngby og den afdøde Enkedronnings Gaard i Gentofte.

Sophie Hedevigs Broder Prins Carl havde efter Enkedronningens bl. a. arvet Charlottenborg Slot i København og Vemmetofte Gaard i Sydsjælland, og her holdt dette nært forbundne ugifte Søskenepar i Reglen til sammen med deres fortrolige Ven Carl Adolf Plessen. Forholdet til Dronning Anna Sophie var saa spændt, at man helst holdt sig Hoffet paa Afstand. Det forhindrede dog ikke, at de tre uadskillelige Venner indrettede sig et Tilflugtssted paa Frederiksdal til Afveksling i det stille Liv paa Vemmetofte. Prinsessen synes at have haft til Hensigt at opføre et nogenlunde anseligt muret Hus, hvortil der foreligger to lidt forskellige Projekter. I Efteraaret 1717 begyndte man at brænde Mursten, lædske Kalk og hugge Kamp til Fundamenter; Bagsværdgaard blev nedbrudt og erstattet af fem Bøndergaarde, og en Del af det solide Tømmer ført til Frederiksdal. Men det blev ikke til mere end en gennemgribende og højst tiltrængt Ubedring af Frederiksdals gamle Bygninger og en Regulering og Stensætning af Bakken. Prinsessen og hendes Kreds indrettede sig i det lange Vaanhus, i hvis nyistandsatte Gemakker der 1719 blev ophængt Malerier fra Charlottenborg, medens Prinsessens Hofbetjente fik Bolig i det toetages Hus ned mod Møllen sammen med hendes betroede Forvalter Laurs Nielsen. Denne Mand, der som ung t Menneske var kommet i Prinsessens Tjeneste ved Over-

PROJEKT TIL HOVEDBYGNING PAA FREDERIKSDAL
 (Tegning fra Sophie Hedevids Tid)

tagelsen af Frederiksdal og nogle Aar efter ægtede Enken i Kollerkolle Kro, hvor han først boede, kom senere i en lang Aarrække til at virke paa denne Egn. Han var øjensynlig en dygtig Administrator og nød ikke ringe Anseelse i Rentekammeret.

Prins Carl døde 1729, Plessen blev umiddelbart efter Tronskiftet 1730 Overkammerherre og Minister i Kristian VI's Konseil, og Sophie Hedevig fik 1731 Sorgenfri i Nytaarsgave af Kongen. Prinsessen overlod derfor det ledige Frederiksdal til Carl Plessen, som følte sig saa stærkt knyttet til dette Sted, at han efter hendes Død 1735, da Frederiksdals Avl og Tiender atter blev udbudt i Forpagtning, ikke blot lod give højeste Bud, men ogsaa efter eget Ønske mod en betydelig Særafgift overtog Lysthaverne og de Bygninger, som havde været forbeholdt Prinsessen og hendes Domestikker — kun lod Kongen sig reservere nogle af Herskabets Gemakker til Brug, naar han en sjælden Gang spiste paa Frederiksdal. Denne Ordning blev truffet for et Aar, men fornyedes for de tre følgende indtil Majdag 1739. Plessens Pietet for sin afdøde fyrstelige Veninde viste sig dog at være saa dyrt betalt, at selv en rig Mand som han ikke vedvarende kunde tillade sig den Luksus at have Frederiksdal staaende som et sjældent besøgt Tilflugtssted, og da den afdøde Prinsesses Forvalter, der kun nødigt saa en ny Mand paa Gaarden, ved Forpagtningstidens Udløb indstændigt opfordrede Plessen til at fortsætte, bad han ham betænke, hvor stort et aarligt Forlis han havde haft deraf. Han vilde altsaa ikke mere, og da den nye Forpagtnings-Auktion fik et uheldigt Udfald — den højstbydende kunde ikke præstere antagelig Kaution — fik Laurs Nielsen sat igennem, at Bønderne selv beholdt Tienderne for den samme Afgift, Plessen havde givet, medens Haverne og Huset paa Bakken skulde staa til »Kgl. Majestæts egen høje Plaisir« — en Ordning, der foreløbig kom til at gælde fra 1. Maj 1739.

Carl Plessen kunde ikke vente nogen Velvilje eller Gunstbevisning fra Kristian VI — har var i Unaade og havde hurtigt mistet sin Ministerstilling. I Johan Sigismund Schulin havde Kongen derimod en Yndling — iøvrigt ogsaa en Statsmand af

FREDERIKSDAL MED OMGIVELSER OMKR. AAR 1765

(Kobberstik)

A. Slottet, B. den store Lysthave, C. Mølleaaen, E. Næsskoven, F. Frue Skov (Bøndernes Hegn), G. Spurveskjul Skov, H. Teglvangen, I. Ladegaardsvangen, K. Dejligheden (Markvang), L. Virum Vang, O. Brankebakken, P. Bremerholm (en Skovholm), Q. Virum By; a. den lille Lysthave (paa „Bjergel“, hvor den oprindelige Hovedbygning laa), b. Møllen, c. Lyststederne ved Nybro, d. Kroen, e.—h. Moser og Kær, n. Fiskedamme, o. Gartnerhus, p. Orangehuse. Til venstre ses Halvdelen af Hulsa

betydelig højere Rang end Plessen — som han langt snarere undte Brugen af den idyllisk beliggende gamle Kongsgaard, og Schulin havde allerede i Plessens Tid over for Kongen ytret Ønsker i den Retning. I Efterskriften til et egenhændigt Brev af 21. Marts 1739 tilbød Kristian VI ham da ogsaa — i de hjerteligste Udtryk — Frederiksdal til Sommerbolig: det vilde meget bidrage til hans Sundhed, som Kongen mest mulig ønskede bevaret. Sagen gik let i Orden — den 28. Marts resolverede Kongen officielt, at Frederiksdals Gaard og Have skulde overlades Gehejmerraad Schulin til Beboelse »paa den samme Maade som Oberkammerherre Pless det haft haver, dog uden at betale noget derfor«. Hvad Plessen havde maattet tilkøbe sig i dyre Domme, fik Schulin saaledes ganske gratis.

Foreløbig fik Schulin kun Hovedbygningen og Haverne til Benyttelse, selv Malerier og Møbler fra Sophie Hedevigs Tid blev staaende i Stuerne. Bønderne beholdt deres Tiender og ydede Afgift til Kongen, medens Rentekammeret iøvrigt lod Ejendommen holde vedlige. De ved Frederiksdal ansatte Betjente, som Kongen havde overtaget efter Prinsesse Sophie Hedevig, forblev i deres Tjeneste — Forvalteren indkrævede de kgl. Tiender og sørgede for Hovedgaardens Drift, Urtegaardsmanden passede sit Hverv, og da han døde, blev der i 1740 ansat en ny. I 1741 lod Kongen bygge et nyt Gartnerhus, i 1742 anvendtes en betydelig Sum paa Opsætning af Stengærder omkring Hovmarkerne (hvor til Begyndelsen var gjort i Sophie Hedevigs Tid), da Spurveeskjul Skov ikke mere kunde afgive det fornødne Stavre og Gærdsel. Denne Tingenes Orden opretholdtes, indtil Gehejmerraad Schulin fik Livsbrev paa Frederiksdal.

Det skete ved kgl. Koncessioner af 30. Decbr. 1743 og 5. Febr. 1744. Ved den første fik Schulin og hans Ægtefælle Catharina Maria Møsting for begges Livstid overladt Frederiksdal Hovedgaard med Bygninger, Haver, Mølle og Kro fra Nytaarsdag 1744 uden nogen Afgift eller Rekognition. Ejendommen, der omfattede ca. 600 Tdr. Land, stod til fri Hovedgaardstakst for Hartkorn: ca. 21 Tdr. Ager og Eng, ca. 4 Tdr. Skov og den ved Fureaen sædvanlige Mølleskyld af ca. 19 Tdr. Ved den anden Kon-

cession føjedes hertil Fiskeretten i Bagsværd og Lyngby Søer samt de paa Frederiksdals Omraade liggende Fiskedamme.

Det var en smuk, men ingenlunde nogen velholdt Ejendom, Kongen overlod sin betroede Minister og Yndling. Reglen ved slige Overdragelser for Livstid var den, at Ejendommens Bruger var pligtig til at vedligeholde Bygningerne og sørge for, at de afleveredes i samme gode Stand, hvori de var modtaget, kun hvis de ved Modtagelsen var slette, havde Arvingerne Ret til at kræve Erstatning. Paa Frederiksdal faldt Møllen og Kroen (hvor der var en Forpagter at holde sig til) samt Gartnerboligen (der var ny) ind under den første Kategori, men alle de øvrige Bygninger under den anden. Eftersom disse »nu værende Bygninger«, hed det i den første Koncession, »nemlig det lange Vaanhus oven ved den liden Hauge saa og det Hus, hvor Forvalteren bor, tilligemed Ladegaards-Bygningen findes saa brøstfældige, at de næppe tjener til at repareres, saa er det Gehejmerraad Schulin og Frue allernaadigst tilladt samme Bygninger enten at lade afbryde eller saa længe ske kan med Reparation at vedligeholde; ligesom det og staar dennem frit for paa hvilket Sted af Frederiksdals Grund, de dertil maatte finde bekvemt, at lade en ny Bygning efter eget Godtfindende opføre«.

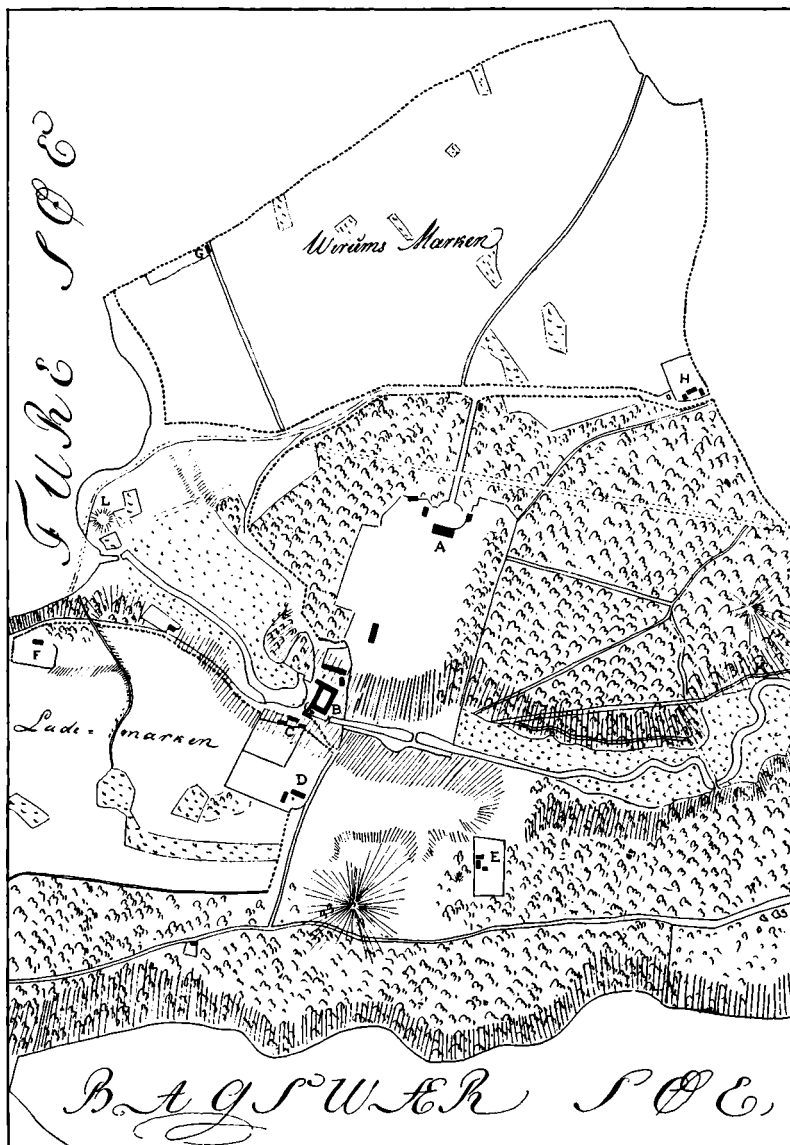
Schulin valgte det sidste Alternativ og det gav Anledningen til, at han paa en Banke i Spurveskjul Skov, ovenfor Charlotte Amalies store Lysthave, lod opføre den endnu staaende Frederiksdals Hovedbygning, som altsaa nu kom til at ligge Nord for Mølleaaen. Arbejdet kom straks i Gang — Slottet blev opført, Haven udvidet og »med adskillige Afdelninger meget kostbar« nyanlagt, og hele Ejendommen forbedret. I Foraaret 1747, da Schulin havde kostet 16000 Rdr. paa Frederiksdal, henstillede han, om Kongen ikke »maatte eragte det mere convenable for sin høje Interesse hannem Stedet til Ejendom at overlade«. Rentekammeret maatte indrømme, at det var en meget betydelig Erstatning, der til sin Tid kunde blive Tale om at udrede, men da det var gammel kongelig Ejendom, nær ved Hovedstaden, gik man alligevel kun nødigt ind paa Schulins Forslag og kun paa Betingelse af, at Kronen sikrede sig Indløsningsret. Saa-

ledes blev det — Kongen forbeholdt sig Jagtretten og Reluition efter Ægteparrets Død mod Betaling af indtil 12000 Rdr. for Bygninger og Haver samt en efter 6 pCt. afpasset Kapitalisering af Ejendommens Indtægter. Frederik V gav derefter Gehejmeraad Schulin Skøde paa Frederiksdal den 18. April 1747, og Indløsningsretten blev aldrig benyttet.

Schulins Sønesøn, der døde 1836, hævder, at Kongen ogsaa tilbød Farfaderen Bøndergodset til Frederiksdal, men at han af ukendte Grunde kun vilde modtage Hovedgaarden. Rimeligvis ligger Forklaringen i den her fremstillede historiske Udvikling; før Schulin overhovedet fik noget at gøre med Frederiksdal, var der paa anden Maade disponeret over Bøndergodset. Efter at Schulin havde faaet Livsbrev paa Ejendommen, blev det 1744 udtrykkelig bestemt, at Forvalter Laurs Nielsen paa Kongens Vegne skulde administrere det Gods, der i sin Tid havde hørt til Frederiksdal, og da han i Anledning af Overdragelsen til Schulin maatte fraflytte sit Hus, som forøvrigt var faldefærdigt, gav Kongen ham en Huslejegodtgørelse. Ogsaa Gartneren maatte aflevere Hus og Haver og blev sat paa Ventepenge.

Frederiksdals Hovedgaard gik saaledes definitivt ud af Kronens Besiddelse og har nu snart i 200 Aar været bevaret i Slægten Schulin — fra Fader til Søn lige til 1929, da den nuværende Ejer overtog Frederiksdal efter sin barnløse Onkel. At en saa stor Ejendom nær ved Hovedstaden har kunnet holdes samlet gennem saa langt et Tidsrum og ikke har lidt samme Skæbne som sin oprindelige Søstergaard ved Furesøen Dronninggaard, skyldes den Pietet, hvormed Slægten Schulin har værnet om sin Besiddelse. Thi fra først af var Frederiksdal ikke noget Fideikommiss, men frit Allodialgods.

Johan Sigismund Schulin lod sig 1750 optage i Lensgrevestanden, men Meningens hermed var ikke at gøre Frederiksdal til Grevskab — han vilde købe Godser i Holsten til et Stamhus for sin Familie. Denne Plan blev dog ikke til noget, da han døde inden Lensgrevepatentet blev udstedt. Det maatte derfor antedateres, men samtidig fik hans efterlevende Ægtefælle Løfte om at maatte oprette et Grevskab med alle Privilegier, naar hun

FREDERIKSDAL OMKR. AAR 1800

(Efter Kort i Matrikulsarkivet)

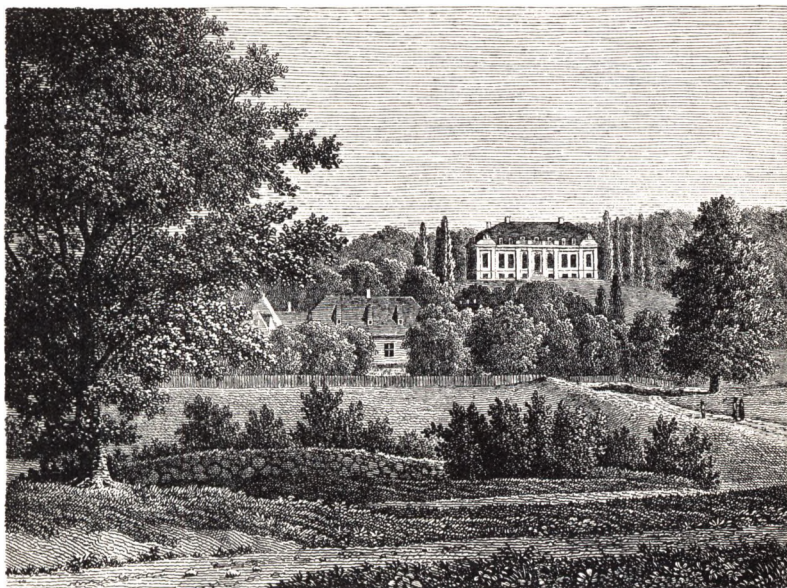
A. Slottet, B. Møllen og Møllegaarden, C. Kroen, D. Weverslyst (paa Bakken, hvor den oprindelige Hovedbygning laa), E. Jægerhus, F. Kik-ud, G. Blæsenborg, H. Spurveskjulhuset, K. Louisekilden. L. Hjortholm Borgplads. Mellem Slottet og Møllen ligger Gartnerhuset.

mente Lejligheden var gunstig dertil. Hun overtog saa Frederiksdal efter sin Mand og styrede Gaarden i tyve Aar. Sønnen var mindreaarig, hans Huslærer og Hofmester var den fremragende Naturforsker O. F. Müller, som i en Aarrække opholdt sig her ved Furesøen, hvis Omgivelsers rige Dyre- og Planteliv vakte hans Interesse for Naturvidenskaberne og bl. a. satte Frugt i to Værker om Frederiksdals Fauna og Flora; han var tillige Modereens Tillidsmand i Pengesager, men fremmede ikke Familiens Økonomi ved sine Dispositioner — i Schulinske Familiebreve finder man mange haarde og bebrejdende Ord om ham. Muligvis var det en af Grundene til, at hun ikke fik sin Mands Planer sat i Værk, men i Stedet for oprettede hun kort før sin Død ved Testamente af 15. Jan. 1770 et Pengefideikommis, der skulde anvendes, naar »en god Anledning viser sig derfor at købe Jordegods til et Stamhus for min Søn og hans Arvinger«. Sønnen maatte kun nyde Renterne, og hvis han døde uden Børn, tilfaldt Fideikommisset hendes Broders ældste Søn.

Ogsaa Frederiksdals anden Besidder Grev Frederik Ludvig Schulin (1747-81) døde i en ung Alder og atter var det Enken Sophie Hedevig Warnstedt († 1807), som maatte bestyre Ejendommen for en umyndig Søn. En ældre Søster, Louise Warnstedt († 1813), som hun tog i Huset, stod hende bi efter Mandens Død og levede senere paa Frederiksdal. Først den tredje Besidder Grev Sigismund Ludvig Schulin (1777-1836) fik et nogenlunde langt Liv at virke i.

I hans Tid faldt imidlertid Krigens og Pengekrisens onde Aar, og han maatte 1819 og 1830 optage Fideikommissets faste Kapitaler mod Prioriteter i Frederiksdal, hvortil han allerede 1812 havde sikret sig en kgl. Bevilling. Da Laanene oversteg Ejendommens Indtægtsværdi, laa der en Fare i disse Transaktioner, idet Fideikommisset ved en eventuel Realisering af Pantet ikke vilde faa sine Penge ind igen. Det indsaa Sønnen Grev Johan Sigismund Schulin (1808-80), og da han som Frederiksdals fjerde Besidder overtog Gaarden efter Faderens Død, begærede han derfor det Schulinske Fideikommis forandret til et Godsfideikommis. Kancelliet gik ind paa Tanken, fordi Pengene

oprindelig var bestemt til at købe Stamhus for, og ved kgl. Resol. af 3. Maj 1837 blev Frederiksdals Hovedgaard derefter et Fideikommis i den Schulinske Familie, medens iøvrigt Bestemmelserne i Testamentet af 1770 blev opretholdt. Omtrent i et Aarhundrede sad denne og den følgende femte Besidder, Grev Sigismund Ludvig Schulin (1846-1929), paa Frederiksdal, og i dette

FREDERIKSDALS OMGIVELSER I 19. AARIUNDREDE
(Kobberstik)

Tidsrum var Ejendommen baandlagt, men da den nuværende Besidder, Grev Sigismund Schulin, kom til i 1929, blev Fideikommisset afløst efter Bestemmelserne i Lensloven, og Frederiksdal er nu atter fri Ejendom fra 14. April 1930.

Frederiksdals Hovedbygning udmærker sig navnlig ved sin pragtfulde Beliggenhed, der stærkt understreger Skønheden i dens simple linjerne Arkitektur. Den er ikke stort større end en moderne Rigmandsvilla, men set fra Næsskoven Syd for Mølleaaen tager den sig imponerende ud. Valget af Byggeplads har

været af afgørende Betydning. Bygningens Opførelse kan tidligst være paabegyndt i Foraaret 1744, og det følgende Aar omtales den paa en saadan Maade, at man maa tro, at denne »magnifique Bygning paa den for Furesø liggende høje Banke« i hvert Fald i det Ydre er færdig. Senest i Foraaret 1747 maa den være taget i Brug, og naar Statsminister Schulins Sønneson firsindstyve Aar efter fortæller, at Farfaderen paadrog sig sin dødelige Sygdom i Foraaret 1750 ved at inspicere Arbejdet ved Frederiksdals Hovedbygning, kan det næppe gælde selve Opførelsen, højst Opsætningen af det grevelige Vaaben over Hovedindgangen. Bygningen gjaldt i ældre Tid for et Værk af Jardin, hvilket er umuligt allerede af den Grund, at denne berømte franske Arkitekt først kom til Danmark et Tiaar efter. Senere har man gættet paa Tyskeren Joh. Gottfried Rosenberg, men rimeligst er det at tænke paa den danske Hofbygmester Nic. Eigtved, som Schulin benyttede 1741-42 ved Byggearbejder paa sin Gaard paa Østergade i København, Efterslægtsselskabets nu nedrevne Ejendom — hvis man da overhovedet vil søge Arkitekten inden for de kendte Navne. Ved Opførelsen af mange nordsjællandske Lystgaarde holdt man sig til Bygmestre uden for Arkitekternes Kreds, Haandværkere, der forblev navnløse i Datiden, men ofte var i Besiddelse af udmærket kunstnerisk Skole i Forbindelse med et praktisk Syn paa Tingene. Derfor leder man saa tit forgæves efter Arkitektens Navn.

Det er en grundmuret Bygning beliggende i Retningen Nordvest til Sydøst, i eet Stokværk med Kælder og Mansard, dækket med Tegl. Mod Opkørslen fra Frederiksdalsvejen er Facaden udstyret med en smal rustikprydet Midtrisalit, hvori Hoveddør med monumental Fritrappeløb, og over Gesimsen det Schulinske Grevevaaben; ved Enderne to fremspringende Pavilloner med Hjørnepilastre i Rustik. Havefacaden er inddelt paa en lignende Maade, men Midtrisalitten er bredere og Pavillonerne erstattede af ganske svagt fremspringende Hjørnepartier, der løber op i afsluttende Rokoko-Kartoucher; Midtrisalitten, der spænder over Havedør med Fritrappeløb og de to tilstødende Vinduer, afsluttes foroven af en Attika med fire Sandstensfigurer forestillende Aars-

tiderne og over Havedøren sidder et kronet Skjold med Indskriften *Optimi Regis Beneficium*: en storsindet Konges naadige Gave. Døre og Vinduer er indrammet af Sandstensfatninger, som over Dørene og de to Vinduer i Havefacadens Midtrisalit er lukket med ornamenterede Buer, alle de øvrige Vinduer er med lige Afslutning foroven. I Tagetagen er hele Vejen rundt 22 Kviste. Indvendig er Vestibulen og navnlig Havesalen rigt prydet med

FREDERIKSDALS HOVEDBYGNING
(mod Opkørslen; Fotograf)

Stukornamenter i Rokoko, medens Spisestuen nærmest er Empire med inddelte Vægfelter.

Bygningen har vel nok i Hovedtrækkene, men ikke helt, bevaret sin oprindelige Skikkelse. I den ældste Synsforretning fra 1776 omtales kun een Stentrappe med Jerngelænder, nemlig den mod Slotsgaarden, den mod Haven maa være opsat senere. I Tagetagen siges at være otte »store Tagvinduer«, saa Mansarden maa antagelig være ombygget, og om Altanen fortælles, at den er »siret med Stenhugger-Postamenter og tillige det adelige Vaaben«; muligvis har de fire Stenvaser, der nu staa ved Opkørslen, oprindeligt haft deres Plads her. Indvendig er der næppe rørt ved de mod Haven i begge Etager liggende Værelser. Men

kun Havesalen med sine fire store Spejle og fire vægfaste Malerier omtales som stukornamenteret; i Stueetagen nævnes iøvrigt ni Værelser og otte Marmorkaminer, i Pavillonerne tre Kabinetter og en grøn Marmorkamin. Mansarden indeholdt Altansal og otte Værelser. I Kælderen var Køkken, Fadebur og 12 Kamre.

Udbygningerne til Schulins Frederiksdal var lidet vidtloftige. De bestod kun af to 12 Fag lange Bindingsværkshuse med Tegl-

FREDERIKSDALS HOVEDBYGNING
(mod Haven; Lilografi ca. 1860)

tag, beliggende ud mod Opkørslen, noget fjernet fra Hovedbygningens to Sidepavilloner, saaledes at der dannedes en ottekanter Slotsgaard, som mellem Bygningerne var hegnet af Stakit med murede Piller. I den østlige Udbygning var der Bryggers og Vaskehus, i den vestlige Stald og Vognport. Endnu lidt fjernere mod Vest, uden for Slotsgaarden, laa yderligere et lille Vognskur. Mere var der ikke i 1776 og Matrikulskortene fra ca. 1810 viser ingen Forandringer i Slottets nærmeste Omgivelser. Gartnerhuset var blevet liggende paa sin gamle Plads — og lig-

ger der forøvrigt endnu. Avlsbygninger var der ingen af — den Avl og Græsning der var, har rimeligvis for største Delen været forpagtet ud ligesom Mølle og Værtshus. Den gamle faldefærdige

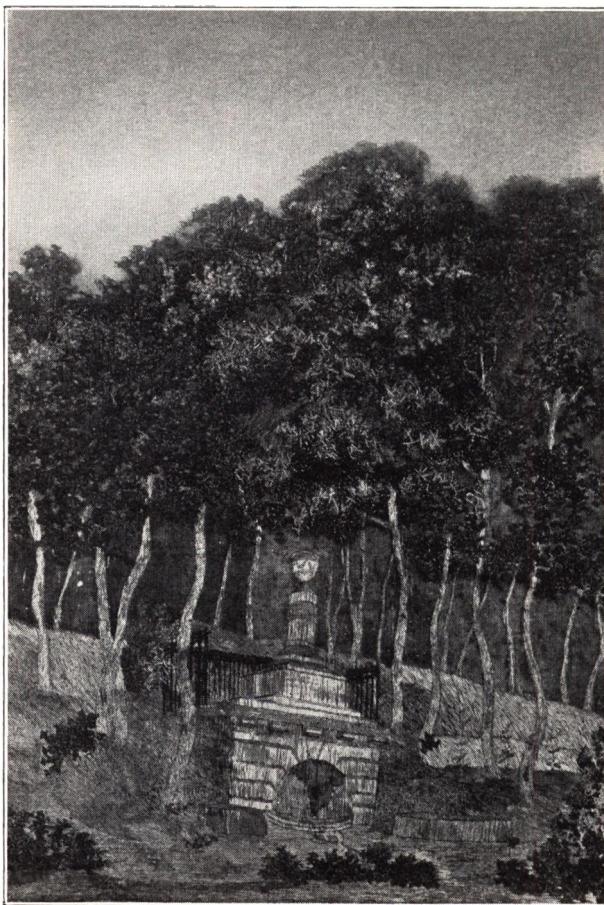

FRA FREDERIKSDALS STORSKOV
(Fotografi)

Ladegaard, som Schulin overtog, er bleven nedbrudt, og der er næppe opført nogen ny. I 1810 ligger der en Længe lidt Nord for Møllegaarden og her havde Frederiksdals Avlsbygninger deres Plads i 1830erne, men ved Midten af 1850erne var de flyttet op ved Slottet.

Schulins Haveanlæg nød stort Ry i Datiden, men mere ved

deres Udstrækning og storslaede Beliggenhed end ved deres Udstyr. Fontæner, Postamenter og Billedhuggerarbejder, som de

LOUISEKILDEN
(Silkebroderi fra ca. 1800)

fleste nordsjællandske Haver kunde opvise, omtales ikke ved Frederiksdal. Det var oprindelig en Terrassehave, der strakte sig fra Slottet ned mod Mølleaaen og fortsatte paa søndre Bred — eller som Pontoppidan lidt ubehjælpsomt fortæller, at den

»daler midt i og rejser sig til begge Sider temmelig højt« og »forestiller tvende Amphitheatra mod hverandre« med Mølleaaen imellem. Charlotte Amalies store Lysthave indgik i Anlægget paa den nordre Bred, og før at faa Stigning i Terrassehaven paa den søndre, og tillige skaffe en passende Afslutning for Udsigten fra Slottets Havedør, anlagdes (ved Jægerbakken) en kunstig Forhøjning, der senere blev beplantet. Den er endnu let kendelig i Terrænet. Tidligt i det nittende Aarhundrede blev Haven omlagt i engelsk Stil og en Del af Skoven indtaget til Park, ligesom ved Sorgenfri.

Skovtilliggendet til Frederiksdal er i Schulinernes Tid udfoldet med den lille Skovpart »Friheden«, der ligger Nordvest for Slottet og danner en Fortsættelse af Spurveskjul, plantet ca. 1790 paa et Stykke Agerland, der tidligere bar Navn af »Dejligheden«. I 1822 opgjordes det samlede Skovareal til ca. 280 Tdr. Land, deraf Spurveskjul 41, Friheden 6, Næsset 46 og Hareskov (=: Storskoven) 187. Alle Skovene var fredet, Friheden i frodig Opvækst.

Søstrene Hedevig og Louise Warnstedt elskede disse tyste Skove og lod sig begrave under Spurveskjuls brede Trækroner:

De hvile sammen
Saa ømhedsfuld
Bag Bøgestammen
I sorten Muld,

som Digteren siger. Fra deres Tid stammer ogsaa Monumentet over »Louisekilden« ved Skovstien langs Mølleaaen, en Sandstens-Opbygning, kronet af en kanneleret Søjle med Topvase, rejst af Hedevig Warnstedt for Søsteren Louise, som har givet Kilden Navn. Den er nu nylig restaureret og Omgivelserne derved bragt ud af den oprindelige Stil. Bakkeskraaning, hvoraf Kilden rinder og ved hvis Fod Monumentet er rejst, er bleven stensat helt op mod Kildebygningen, og Stien er omlagt, saa at den nu løber neden for Kilden. Denne Omlægning har bragt Forstyrrelse i Indskrifterne. Tidligere gik Stien oven for, ligesom ved Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven, og dér finder man den og-

saa afsat paa ældre Kort. Her, mod Alfærvej, læste den forbi-
ilende Vandrør Hovedindskriften, som nu er gemt paa Monu-
mentets Bagside i en opvoksende Bepantning, der snart vil
dække den:

I Aaret 1775 flyttede
CHRISTIANA LOVISE WARNSTEDT
hid at bœ med mig paa Fridricsdal.
I taknemmelig Erindring her af, og
for at pryde denne Kilde, som i samme
Aar blev opdaget, er dette Mindes-Mærke
i Aaret 1791 opretted
af hendes Syster
H. Schulin.

Paa den modsatte Side, ud mod Aaen hvor man steg ned for
i Ensomhed at »dvæle« ved Kilden (men altsaa nu mod Stien),
findes en Strofe af Joh. Nordahl Brun, tidligere delvis ulæse-
lig, men ved Restaureringen ophugget efter et trykt Program i
Anledning af Monumentets Indvielse 17. Aug. 1791. Den er i
Tidens følsomme Stil og i de rigtige Kilde-Aleksandrinere:

O Du! min Glædes og min Sorgs Deeltagerinde!
Som loed mig i Dit Skiød en anden Moder finde,
Ei blot ved Fødsels Baand, men meer ved Venskab min,
Dit Raad, Dit Mod, Din Trøst veiledde mine Trin.
Min Søster! Himlen mig Dit Selskab vilde skienke,
LOVISE blev min Deel, og jeg blev mindre Enke;
Til Vidne derfor staaer et skønsomt Hiertes Gield
Tillig-med Dit Navn paa dette Kildevæld.

IV. MØLLE, VÆRTSHUS OG LYSTSTEDER

Lige til vore Dage har der ligget Mølle og Værtshus til Frede-
riksdal.

Da Frederik III indrettede Kongsgaard paa det gamle Hjort-
holms Enemærker, opretholdtes Møllen som et Tilliggende til
Gaarden og fik Navn af *Frederiksdals Mølle*. David von Cølln

blev siddende i sin Forpagtning og fik 1669 et nyt Privilegium paa det af Henrik Müller anlagte Kobberværk, hvis Vandkraft forbedredes ved at udtappe fire Fod Vand af Lyngby Sø. Men han fik ikke Brug for det og indløste det ikke. Ved Charlotte Amalies Tiltræden i 1670 lod Dronningen Sluserne og Værkets Huse sætte i Stand, men Møllen var i Uorden, og da David von Cölln ikke kunde svare for sig, blev han sat fra Bestillingen, skønt det ikke blot var fra hans Side, Kontrakten var misligholdt. Dronningen traadte derefter i Forhandling med Kobbersmed Henrik von Ehm, der nylig havde købt Brede af Kongen. Han vilde imidlertid ikke have noget at gøre med Frederiksdals-Møllen, og Resultatet blev, at alle Materialer overflyttedes til Filialværket paa Nymølle, som Henrik von Ehm foreløbig overtog.

Man vidste nu ikke bedre end at spørge Kommercekollegiet til Raads om, hvad der skulde gøres ved Frederiksdals Kobbermølle, og dette nyoprettede Erhvervsraad lagde ikke Skjul paa, at et Messingværk kun var rentabelt med Statsstøtte — derved at Kongen overlod det Tiendekobberet fra Norge for en bestemt fastsat Pris og lod sin Hofstat aftage de færdige Varer. Desuden kunde man ikke konkurrere med Svenskerne, der havde Materialet nærmere og Kullene billigere. Paa Frederiksdal burde der først og fremmest drives Kornmølle og dernæst anlægges en Papirmølle og et Valkeværk.

Dronningen, der var ivrig efter at udbygge sin Ejendom økonomisk, fulgte Sagkundskabens Anvisninger. I 1671 besluttedes det at anlægge en Tøjfabrik paa Frederiksdal, hvortil Dronningen paa Kollegiets Anbefaling gav Fabrikanten, Hans Baltzer Quell, et Forskud. Men mere kom der ikke ud af det. Derimod kom et Skarlagensfarveri i Gang som et Led i den projekterede Industridrift ved Frederiksdal; det oprettedes af to Tyskere, som Dronningen 1675 gav Skøde paa en Plads ved Lyngby Sø, der kaldtes Vasager (paa Bagsværdgaards Grund), men heller ikke det bestod ret længe. Den af Kollegiet foreslaaede Papirmølle blev ganske vist til Virkelighed og bestod omtrent en Menneskealder, men noget lønnende Aktiv blev den aldrig. I Slutningen

af 1673 havde Holsteneren Hans Heuser faaet den gamle Købermølle indrettet til sit nye Formaal, og Kongen gav ham Bevilling til rundt omkring i Landet at lade indsamle „Lumper og Plyndringer“ (Ϸ: Klude og Tøjaffald) til Brug ved Papirfabrikationen. Han havde ogsaa overtaget Kornmøllen og begge Værker var i Drift ved Matrikuleringen 1682. Kornmøllen var stor, med to Kværne og to Vandhjul paa 9 og 6 Alen, Papirmøllen vel nok i noget mindre Format; til Møllerne hørte den gamle Aalekiste og ude ved Furesøen var til Strømmens Regulering bygget en mægtig Sluse af 54 plankeklædte Pæle. Heuser havde imidlertid Vanskelighed ved at klare sin Forpagtningsafgift, var en Overgang helt borte, men knyttedes derefter til Strandmøllen, og da Dronningen ogsaa købte dette mere indbringende Værk 1690, kom Frederiksdal atter under hans Styre. Heusers Efterfølger Johan Drewsen, der tiltraadte 1693, drev ligeledes begge Papirmøller i Forening, men Frederiksdal-Værket laa ofte stille, var i Reglen i daarlig Stand og for svært efter den ringe Strøm der var — jævnlig sandede Slusen endda til og holdt Vandet ude. Tillige var der fra Købermøllens Tid alt for mange Bygninger at holde vedlige. En Tid synes man at have forsøgt med Fabrikation af Spillekort (1694), men Enden blev, at Papirmøllen ved Frederiksdal blev nedlagt omkr. Aar 1700.

Kornmøllen, der gav et mere beskedent, men til Gengæld sikrere Udbytte, opretholdtes ned gennem Tiden. Drewsen havde den vedblivende i Forpagtning efter Papirværkets Nedlæggelse og beholdt den ind i Sophie Hedevids Tid. Fra 1727 afløstes han af Hans Hoff, i 1736 overtoges Møllen af Joh. Conr. Beedtz. Han bragte den i god Stand og fik 1741 til Gengæld Fæstebrev paa Livstid, saa at han ikke kunde sættes fra Forpagtningen. Det var dog ikke (som ellers paa Københavns Amt) Superficiærfæste — han var ikke Ejer af Bygningerne, der fulgte med Frederiksdal ved Overdragelsen til Schulin. I 1776 hørte et helt Komplex af større og mindre Huse til Frederiksdals Mølle; Hovedbygningen var ikke særlig anselig, men Møllehuset ved Aaen var en statelig Bindingsværksbygning med murede Vægge,

MØLLEAEN VED FREDERIKSDAL I BEGYNDELSEN AF 19. AARHUNDREDE
(Maleri; til Venstre Slottet, i Midten Møllen og Møllegaarden, i Forgrunden Beværtningshaven)

tre Stokværk høj. I det nittende Aarhundrede forsøgte man atter med Industridrift i Forbindelse med Kornmøllen, først med et Stampeværk, der kunde valke 200 Alen Klæde daglig, og efter at Møllen var brændt i Efteraaret 1837, tillige med en Papirfabrik, hvortil Grev Schulin fik Privilegium 1838. Disse Gengangere fra en fjern Fortid vilde dog heller ikke lykkes nu —

FREDERIKSDALS MØLLE MED OMGIVELSER CA. 1810
(Kobberstik)

i 1845 var man atter vendt tilbage til Kornmøllen i Enedrft. Nu er Frederiksdals Mølle nedlagt, og Sluseværket ved Kørebøen, der fra midt i 1880erne var et Led i det til Københavns Befæstning hørende Overrislingsanlæg, tilhører nu Fureaaens Strøminteressenter og har efter Fæstningens Nedlæggelse mistet sin militære Betydning. Tilbage staar en Del af Møllebygningen, med Charlotte Amalies kronede Monogram i Gavlmuren mod Aaen, som et Minde om den travle og til Tider storslaaede Virksomhed, der en Gang udfoldede sig paa dette Sted.

Ogsaa *Frederiksdals Værtshus* var i Fortiden som i vore Dage

et Sted, hvor der rørte sig et rigt og broget Folkeliv. Henrik Müller havde som omsorgsfuld Arbejdsgiver bygget et Krosted for sine Arbejdere ved Kobberværket, der ogsaa søgtes af Mølle-gæster og Vejfarende. David von Cölln havde de to Kroer i Frederiksdal og Bagsværd i Forpagtning, og de fulgte ogsaa i Charlotte Amalies Tid med Godserne, naar de forpagtedes bort, men ved Frederiksdal var det senere ofte Mølleren, der tillige drev Værtshuset. Kro var det egentlig ikke — Værten havde ganske vist Ret til at brygge og brænde, men Lokalteterne var indskrænkede og der var daarlig Plads til at huse liggende Gæster. Frederiksdals Værtshus fik derfor tidlig Karakter af Traktørsted for Folk fra Hovedstaden, der var paa Udflugt og som ikke kunde nøjes med Naturromantik og Kildevand alene. At Frederiksdal allerede paa Holbergs Tid rivaliserede med Gyldenlund*), er der mange Vidnesbyrd om. Vel kendt er Henriks Replik i Maskeraden om »at rejse til Gyldenlund og Frederiksdal om Sommeren«, hvilket »holdes for en meget noble Tidsfordriv«, men, tilføjer han, »hvad der bestilles iblandt, ved min Bror perfekt, som er Lejekusk«. Mindre kendt, men lige saa oplysende er et Sted i den lokaliserede Oversættelse af Molières Fruentimmerskolen, opført i 1720erne paa den første danske Skueplads, hvor den sidste »Ægteskabsregel« er formuleret saaledes:

En Kvinde saasom Bondens Hund
Er tryggest hjemme i sin Lænke,
Paa Fredriksdal og Gyldenlund
Bør ingen ærlig Kone tænke.
Af hvem end Pengene dertil udgives,
Det største dog paa Mandens Regning skrives.

Værtshuset laa oprindeligt lige under Bakken, hvor det »lange Vaanhus« havde sin Plads — altsaa paa den sydlige Bred af Mølleaaen. Det var et yderst beskedent Bindingsværkshus med Kvist og bag ved en lille Kampstenskælder, muret »ind i Bjerget«, hvor man om Sommeren kunde holde Øllet koldt. Da Sophie Hedevig overtog Frederiksdal, var dette gamle Krosted

*) Sml. Gentoftes Sogn i Fortid og Nutid, S. 237 ff.

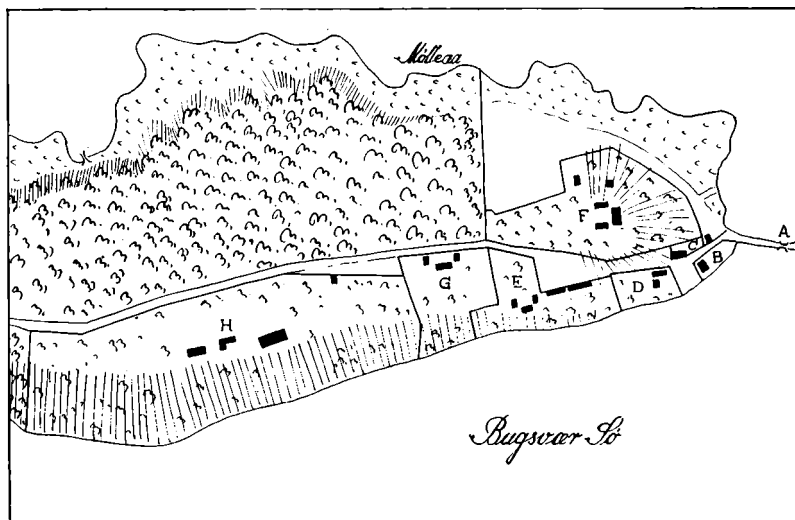
faldefærdigt af Ælde, og da det laa paa et for Herskabet ubejligt Sted, lige under Hovedbygningen, lod Prinsessen det 1718 flytte ned i Skoven ved Bagsværd Sø, omtrent dér hvor nu Sophienholm ligger (sml. Kortet Side 173). Det nye Værtshus blev bygget af Materialer fra den nedbrudte Bagsværdgaard og var lidt rummeligere end det tidligere. Det blev nu bortforpagtet særskilt, og Prinsessens Kromand var fra 1726 den samme Fred. Beedtz, der siden tillige overtog Møllen og som endnu sad ved Stedet, da Schulin fik Frederiksdal af Kongen. I 1777 blev Værtshuset flyttet tilbage til sin gamle Plads neden for Bakken, med en Serveringshave, der strakte sig langs Mølleaaen fra Ladegaardsmarken i Vest til Skovledet i Øst. Mølleren Rasmus Galberg fik Fæstebrev paa Værtshuset og lod de nye Bygninger opføre. Det blev et hyggeligt lille Traktørsted med blaamalede Stolper og Løsholter, Gæstestue og Skænkekammer med indbyggede Alkover, med Krambod og en Sal i Tagetagen. Haven laa i Terrasser op ad Bakken ligesom fordem Charlotte Amalies lille Lysthave. Alt var pynteligt, Havestakitterne med udsvejfede Hoveder og drejede Kugler — en Sommerbeværtning, der først og fremmest var indrettet paa Traktement i det frie, af den samme hyggelig-spidsborgerlige Art, der længer ned i Tiden pristes af Guldalderens Digttere. Først ved Midten af det nittende Aarhundrede flyttedes Kroen — for tredje Gang — over paa sin nuværende Plads Nord for Mølleaaen. Endnu i vore Dage er den et Tilliggende til Frederiksdals Hovedgaard.

Foruden Mølle og Værtshus laa der paa Frederiksdals Grund fra ældre Tid nogle Skovfogedhuse, der senere blev til Lyststeder, og i Schulinernes Tid bortfæstedes yderligere en Række Pladser i Skoven og ved Bagsværd Sø, hvor der rejste sig skønne Landgaarde med pragtfulde Haver.

I den østlige Del af Næsskoven voksede tidligt i det attende Aarhundrede en hel lille Landsted-Bygd op langs Bredden af Bagsværd Sø. Den kaldtes ofte »Ny Frederiksdal« og ligger endnu i vore Dage i uberørt Idyl som en af Nordsjællands skønneste Bebyggelser. Oprindeligt spaltede Nybrovejen sig kort efter Broen i to Grene, hvoraf den sydligste løb tæt ved Søbredden (sml.

Kortet Side 173), og skønt dette gamle Vejløb allerede blev nedlagt omkr. Aar 1800, markeres det endnu af Bygningernes Facadelinje paa det nuværende »Søro«.

Tusculum. De ældste Landsteder ligger nærmest Nybro. Her opførtes Frederiksdals første Skovfogedhus den Gang Skoven til Hjortholm Mølle blev indhegnet og gjort til Dyrehave. Frederik III havde 1669 ladet Christoffer Parsberg udvise Plads til

Ny FREDERIKSDAL OMKR. AAR 1800

(Efter Kort i Matrikulsarkivet)

A. Nybro, B. C. Tusculum, D. Raffs Lyststed, E. Beckers Lyststed (Søro), F. Fischers Lystgaard (Marienborg), G. Christianelyst, H. Sophienholm

et Hus ved »den nye Bro« for Hans Eskildsen Koch, en tidligere Løjtnant, som Kongen havde antaget til Kapun- og Kaninmester ved Frederiksdal, og som ikke blot skulde have Hus at bo i, men ogsaa en indhegnet Plads til at opdrætte Kapuner paa, og tillige være Brovagt og Dyrevogter. Charlotte Amalies Overtagelse af Frederiksdal overflødiggjorde imidlertid denne alsidige Embedsmand, der næppe nogensinde kom til at fungere, men et Hus blev der rejst og en Bromand og Skovfoged fik Stade i »Nybrohuset«. I første Halvdel af det 18. Aarhundrede var det

Johan Meinert, tillige Forpagter af Fiskeriet i Bagsværd og Lyngby Søer, senere Frederik Jørgensen Skov, der 1745 afgav Byggeplads til de to velkendte Storhandelsmænd, Brødrene Joost og Gysbert van Hemert, som her lod opføre et »Landhus«, der forblev i Familiens Eje omtrent Aarhundredet ud. De fik Fæstebrev af Schulin 1746, og muligvis er Pladsen udvidet 1752, da der ud-

TUSCULUM
(Fotografi)

stedtes nyt Fæstebrev af Statsministerens Enke. Gysbert gik ud, Joost blev Enejer og ved Etatsraadinde Hemerts Død 1778 overgik »Landhuset«, som det stadig kaldes, til Svigersønnen Admiral A. N. de Fontenay, og først hans Enke solgte det 1791 til Konferensraadinde Else Marie de Bang, der atter 1798 afstod det til senere Kommerceintendant Jens Friedenreich Hage. Landstedets Bygninger laa paa begge Sider af Vejen og der var Haver baade til Sø- og Landsiden. Hages Dødsbo solgte det 1832 til den fransk-reformerte Præst i København J. A. Raffard, som

var Ejer indtil 1850. I 1854 erhvervede Kammerherre og Dr. phil. Gregers Christian Lensgreve Raben dette skønt beliggende Lyststed, som han lod kalde »Tusculum«, og skænkede det til sin Adoptivdatter Amalie Raben. Hun ægtede 1865 den norske Digter Andreas Munch og afhændede n. A. Lyststedet. Senere har det flere Gange været i Handelen.

Raffs Lyststed. Vest for Skovfogedhuset, der siden blev til Tusculum, fik Kirsten Jensdatter i Fortunen 1716 Fæstebrev paa en Byggeplads »med derhos et lidet Stykke Jord til en Kaalhave næst op til Johan Meinert Fiskers iboende Hus ved Nybro«. Hun byggede sig et lille Hus, men maatte ikke holde Kro, som hun var vant til fra Fortunen, og levede her i mange Aar. Efter hendes Død købte Justitsraad Anthoni Raff 1741 Huset og fik Fæste paa hendes Grund og paa en tilstødende, hvor han allerede havde Lyststed. Raff ejede det en Menneskealder, først Enken solgte det 1772. I de næste tredive Aar havde det nete lille Lyststed med Baad i Søen og Salutkanoner omkring Flagstangen mange forskellige Ejere, mest Kinafarere, der havde tjent Formuer som Betjente i Asiatisk Kompagni. Supercargo Henrik Thulstrup, Besidder af den herskabelige Gaard Kongsvilje ved Buddinge, havde 1807 faaet det ved Giftermaal med Overstyrmand Ryes Enke, f. Barfred, men gik fallit og Lyststedet kom paa andre Hænder 1832. Det ejedes derefter 1832-54 af den hovedrige jødiske Legatstifter Simon Aron Eibeschütz, fra 1862 af Jens Gyldendal, hvis Enke ægtede Kaptajn Halvor Nysted, som 1904 overdrog Lyststedet til den nuværende Ejer.

Beckers Lyststed, nu *Søro*, er sammenstykket af flere forskellige Pladser i Skoven — hvoraf den ejendommelige geometriske Figur, Ejendommen har paa det vedføjede Kortudsnit (Side 193). Pladsen ved Søen længst mod Øst fik Forvalter Laurs Nielsen til Ejendom ved en kgl. Koncession af 22. Aug. 1740, paa et Tidspunkt, da Frederiksdal laa under Kronen. Den var kun lille (60 × 44 Alen) og laa mellem Kirsten Jensdatters Hus (senere Raffs Lyststed) og et Vænge, der tilhørte Værtshusmanden, som den Gang havde sin Kro nede ved Bagsværd Sø. Laurs Nielsen lod her opføre et Hus for den unge

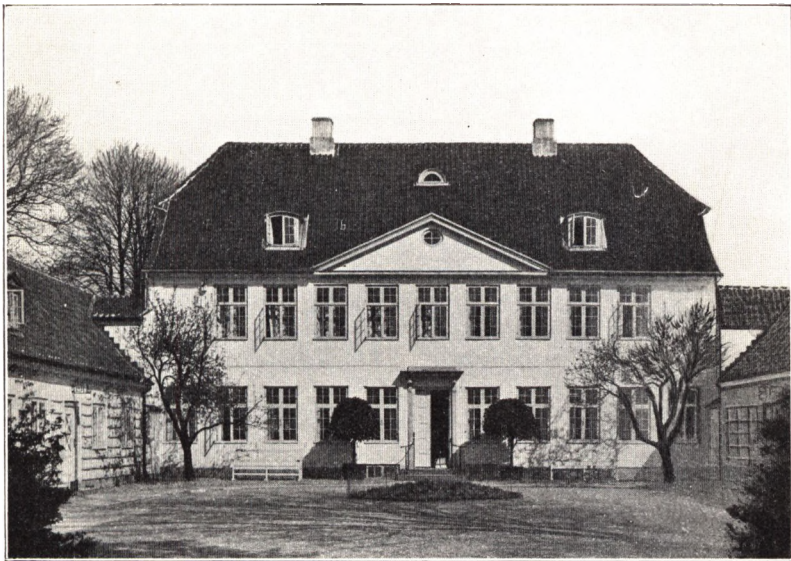
Enke efter en af Frederiksdals Gartnere, som han havde taget til sig i Datters Sted, og siden skulde Huset tjene til Enkesæde for hans Hustru, naar han faldt fra og maatte aflevere sin Embedsbølg. I 1760 holdtes Auktion over Madame sal. Laurs Niensens Hus og Brandmajor Johan Boye Junge købte det. Den oprindelige Plads, som Laurs Nielsen havde faaet afgiftsfrit for sin egen og Hustrus Livstid, var blevet udvidet med en Fæstgrund, formodentlig af Værtshusmandens Vænge. Det var et anseligt Lyststed: en Hovedbygning paa 11 Fag med smukt udstyrede Værelser, en Bygning med Lade og Borgestue og mellem de to Bygninger en mindre med Gennemkørsel, foruden Stalde til Heste og Kør. Haverne var vel holdte, tæt ved Søen en Alle med Lysthus og ud mod Nybrovejen, hvis sydlige Gren løb forbi Bygningerne, et Fortov med Linde- og Kastanjetræer. Efter Boye Junge købtes Landstedet 1783 af Ritmester Herman Junge og ved dennes Død 1810 af Professor og Hofapoteker Gottfried Becker, som i Forvejen ejede Naboejendommen.

Til Gartnerenken — Giertrud Margrethe Rüdinger hed hun — var der sørget for Hus, inden Plejeforældrene døde. Hun havde sin Bolig nær ved deres, paa det Grundstykke, der skyder sig ind i Christianelyst. Det blev ogsaa et Lyststed, som efter hendes Død ejedes af Skovrider G. C. Hilcker (fra 1782), Komponisten Johan Schultz (fra 1792) og Zahlmester Emanuel Basler (fra 1795), der 1796 solgte det videre til Hofapoteker Becker. Efter at Nybrovejens sydlige Løb var nedlagt, fæstede Becker yderligere 1805 Pladsen mellem de to Vejgrene ud for hans Ejendom, saaledes at han fik Facade til Alfarvej — og hertil føjede han altsaa 1810 Boye Junges gamle Lyststed.

Hofapoteker Becker døde 1845 og hans Søn, Historikeren Dr. phil. J. G. Burman Becker afhændede 1856 den samlede Ejendom, det nuværende Søro, til Kammerherre Rogert Fønss, som efter at være bleven Ejer af Sophienholm atter 1864 solgte Lyststedet til Mekanikus C. C. Burmeister, Grundlæggeren af Burmeister & Wain, hvis Slægt endnu ejer det.

Fischers Lystgaard, senere *Marienburg*, hører ogsaa til Ny Frederiksdals ældste Lyststeder. Kommandørkaptajn Olfert

Fischer, Fader til Søhelten af samme Navn, havde kort efter Schulins Overtagelse af Frederiksdal faaet Fæstebrev (af 11. Marts 1745) paa et Grundstykke ved Landsiden af Nybrovejen, og her »udi Enden af Frederiksdals Skov, paa en Banke ikke vidt fra den saakaldede nye Bro« havde han ladet opføre en »meget smuk Bygning«. 1750 overdrog han dette Lyststed til Peter de Windt, hvis Enke ægtede Oberstløjtnant Fred. Jac.

MARIENBORG
(Fotografi)

Schaffalitsky de Muckadell, der atter 1764 skødede det til den rige københavnske Handelsmand Gysbert Behagen. Lyststedets oprindelige Tilliggende var bleven udvidet ved yderligere Tilfæstning og blev i Behagens Ejertid en herskabelig Lystgaard. Det var et trefløjet Anlæg, Hovedbygningen af den ældre Type med en stor trefags Sal gennem hele Huset, Hovedfacade mod Havesiden, to Sidefløje ud mod Gaardspladsen. Haven var anlagt i Terrasser med Lysthuse i Form af tyrkiske »Telte«, solidt opførte med Plankevægge og Fliser i Gulvet, den var rigt forsynet

med Skulpturer i Bly og Sten (bl. a. otte store Munkehoveder), og til Gaarden hørte et Vænge, der gik helt ned til Mølleaaen. Behagen ejede Gaarden saa længe han levede og Enken, Gertrud Elisabeth f. Wasserfall, beholdt den efter ham. Hun solgte den 1793 til Kammerherre Werner Rosenkrantz v. Giedde, der kun var Ejer til 1795, men naaede at forøge dens Tilliggende med Mark og Eng, saaledes at det omkr. Aar 1800 var en Ejendom paa 11 Tdr. Land, Næssets næststørste. Den kaldtes i Behagens

CHRISTIANELYST
(Fotografi)

Tid »Lystgaarden Frederiksdal«, men Giedde omdøbte den til »Marienborg«. I de følgende Aar var den paa mange forskellige Hænder, men fik 1809 atter en stabil Ejer i Højesteretsadvokat Peter Boll Wivet. Han døde 1824, Datteren gift Sandholt overtog Marienborg og beholdt den til 1850. Senere ejedes Lystgaarden over et længere Tidsrum af Enkegrevinde Rosalie Moltke til Espe og hendes Døtre (1864-99).

Af noget yngre Oprindelse er de to vestligste Lyststeder i Ny Frederiksdal, Christianelyst og Sophienholm, begge paa Søsiden.

Christianelyst var i det attende Aarhundrede ligesom Raff's Lyststed en Tid lang Tilflugtssted for velhavende Kinafarere,

der havde lagt op. Det er oprindeligt bygget af en Gartner Joh. Fred. Bock, som 1774 fik Fæstebrev paa to Pladser i Næsskoven mellem Sophienholm og Beckers senere Lyststed, den ene (150 Al. bred) Nord for Nybrovejens sydlige Løb, hvor han lod Bygningerne opføre, den anden (100 Al. bred) Syd for, hvor han anlagde Have ned mod Søen; senere kom de to Pladser ved Vejens Nedlægning til at udgøre et sammenhængende Hele. Han døde kort efter og Enken solgte 1775 Stedet til Kaptajn, senere Overekvipagemester i Asiatisk Kompagni Joh. Henr. Haste, der efterfulgtes af Niels Ottesen (fra 1784) og Niels Lembach Fehmann (fra 1786), begge tidligere Faktorer i Trankebar. Efter den sidste Død sad der en Række hyppigt skiftende Ejermænd paa Lyststedet, bl. a. Regimentskvartermester Carl Ludv. Drewsen, der havde faaet det ved Giftermaal og udvidede Haverne ved flere tilfæstede Grundstykker, og tillige var Ejer af en Gaard i Bagsværd. I 1807 købte Løjtnant Andreas Bodenhoff som Panthaver Drewsens Ejendomme og skødede 1810 Lyststedet i Ny Frederiksdal til svensk Generalkonsul Edward Gram, fra hvis Ejertid Navnet »Christianelyst« stammer. Det tilhørte derefter en Aarrække Universitetsbogtrykker Jens Hostrup-Schultz (1826-41), senere Etatsraad C. A. Broberg, og af ham købte Højesteretsadvokat C. Liebe det 1881. Lyststedet er endnu i Familien Liebes Eje.

Sophienholm, langt det berømteste af alle Ny Frederiksdals Landsteder, stammer omtrent fra det samme Tidspunkt som Christianelyst. Det er grundlagt af Etatsraad og Direktør i Generalpostamtet Theodorus Holm, senere adlet Holmskjold, hvis Hustru Sophie Magdalene Schrödersee har givet det Navn. Han fik 1. Maj 1767 Fæstebrev af Gehejmraadinde Schulin paa en Byggegrund og Haveplads ved Bagsværd Sø oven for (d. v. s. Vest for) Frederiksdals Kro, ikke særlig stor til at begynde med — 135 Alen langs Søen og 152 Alen mellem Søen og Nybrovejens sydlige Gren, som den Gang ogsaa kaldtes Kollekollevejen. Etatsraad Holm byggede sig her et Landhus, der stod færdigt, da hans Ven og Embedsbroder Luxdorff i Eftersommeren 1769 aflagde ham Besøg. I 1773 udvidede han Lyststedets Grund til

begge Sider, mod Øst til Kroen og mod Vest ind i Skoven, saaledes at hans Park og Haver strakte sig over godt 600 Alen langs Bagsværd Sø, og Sophienholm var allerede da den største Ejendom i Ny Frederiksdal.

Det var dog først efter 1790, da Agent Constantin Brun købte Holmskjolds Lyststed med Haver og Kobbøl for 6000 Rdr., at det blev en for sine skønne Bygninger og pragtfulde Anlæg viden

SOPHIENHOLM 1826
(Kobberstik)

om kendt Ejendom. Agent Brun hørte til Landets rigeste Mænd og sparede intet for at tilfredsstille sin Hustrus, Digterinden Frederikke Bruns eksotiske og ekscentriske Luner. Grunden udvidede han ved nye tilfæstede Skovstykker (1795 og 1804), saaledes at Sophienholms samlede Areal ved hans Død var paa ca. 13 Tdr. Land. Holms forholdsvis beskedne Lyststed lod han ca. 1800 den franske Arkitekt Joseph Ramée ombygge i italiensk Villastil, en Hovedbygning med Kælder og to fulde Etager, flankeret af to lavere Fløje paa samme Byggelinje, alle med

lave spidst opløbende Tage — i Smag med Hellerupgaard, som Ramée nogenlunde samtidig opførte for Agent Erich Erichsen. Brun lod senere en tredje Etage anbringe oven paa Hovedbygningens Tag — hvad der ikke netop flatterede Ramées Bygningsværk. Den franske Arkitekt moderniserede tillige Haveanlægene, omhuggede Træer og skabte Udsigter — til Fortrydelse for Husfruen, der kaldte Ramée »en nyfransk Gartner og Byggerevolutionær«, som fældede hendes kære Træer og »eleganterede alt«. Efter Tidens Skik lod Bygherren i Sophienholms Park opstille et norsk Hus — den gængse Erstatning for Eremithytterne, der var ved at gaa af Møde — og tillige var der kinesisk Pavillon, Schweizerhus (d. v. s. Bondehytte) og skønne Alleer, bl. a. den saakaldte »Pyrmonter Allé«, en Række Lindetræer, klippede som italiensk Buegang, der førte op til det norske Hus. Den italienske Stil var altsaa langt fra gennemført, tværtimod stærkt tillempet.

Efter hvad August Hennings fortæller 1802 ofrede Brun 60000 Rdr. paa Sophienholm, og kun — som han siger — for at skabe et skønt Genrebillede, man hurtig saa sig mæt paa og blev ked af, altsammen blot til Lyst, uden en Ko, der kunde give Mælk, eller en Mark, der kunde bære Korn. Ganske vist hørte et Miniaturlandbrug ofte med til en datidig Lystgaard, men det var hyppigst blot en Attrap, som Constantin Brun, Manden med den nøgterne Forretningssans, formodentlig mente kunde undværes. Dyr var der i alt Fald paa Sophienholm — Frederikke Bruns Æsler græssede paa Plænerne, der saaledes fjernt kom til at minde hende om Roms Campagne. Var hun træt af at styre Pegasen, sadlede hun sit Æsel og foretog Ride-ture i Frederiksdals Skove, altid ledsaget af en kvindelig Gæst. Hun arrangerede store italienske Aftenfester med Illumination i Haverne, hvor det bedste Selskab gav Møde med Prins Kristian Frederik og Gemalinde i Spidsen. Som Nic. Abrahams fortæller blev med Aarene Sophienholm Frederikke Bruns faste Sommerstandplads, hvor hun omgav sig med et Hof af Venner og Veninder, medens hendes Mand Gehejmekonferensraaden helst holdt sig inde i Byen, i sin Klub.

Sophienholm er ved de følgende Ejeres Forstaaelse af de Kulturminde fra en ejendommelig Tid og Kreds, som dette Sted rummer, bevaret ubeskaaret indtil vore Dage. Først efter Ægteparret Bruns Død blev Sophienholm afhændet — og for en meget ringe Sum. Sammen med en Bondegaard, der tidligere havde hørt under Kongsvilje, indbragte Ejendommen ved Dødsboauktionen 1836 kun 6600 Rdr. — en Tiendedel af hvad Constantin Brun havde ofret paa den. Ejer blev Landsoverretsprokurator Ph. Jul. Knudsen (til 1842), derefter Ritmester og Greve Siegfried Raben (til 1853), Grosserer Claus Moltzen (til 1863). Kammerherre Rogert Fønss ejede Sophienholm 1863-83, da Lyststedet købtes af Carl Aller, hvis Firma nu er Besidder.

Fra Lyststed-Bygden paa Næsset er det nødvendigt at gøre en sidste Runde paa Hjortholm Møllens og Frederiksdals gamle Enemærker for i al Korthed endnu at berette om et Par bemærkelsesværdige Lokaliteter.

Først om *Kulhus*. I Storskovens sydvestre Hjørne, ved den yderste Sognegrænse mod Værløse, laa i gammel Tid nogle Smaahuse, hvis Navn mindede om den udstrakte Kulbrænding, der fandt Sted i disse nordsjællandske Egne. Henrik Müller havde netop købt den nuværende Storskov af Kongen for at brænde Kul til sine Købberværker. »Kulhusene« bestod af to, senere tre smaa Kulsvierhytter, hvis Beboere betalte Husafgift til Frederiksdals Herskab. Deres smukke Beliggenhed, nær ved Furesøen og de vidtstrakte Skove, lokkede Godtfolk til, og det ene af dem blev en Lystgaard, der bevarede Navnet til vore Dage.

To Brødre af en indvandret tysk Købmandsslægt, Joh. Wilh. og Johannes Colsmann, købte nemlig 1769 for en ringe Sum den vestligste af de gamle Kulsvierhytter, nærmest Kollékølle, et rørtækket Hus ud mod Landevejen, med Udhus, lidt Have og et Vænge. Brødrene lod opføre en ny og efter Datidens Forhold baade stor og smuk Bygning, to Etager høj med fransk Kvist og grundmuret til alle Sider — hvad Lystgaardene kun sjældent var og derfor heller ikke havde nogen lang Levetid. De udvidede tillige Grunden med et Stykke Skov af Aasevängen og skaffede

SOPHIENHOLM MED OMGIVELSER
(Maleri fra 19. Aarhundrede; Bagsværd Sø i Forgrunden)

sig Laage til Furesøen. Efter Joh. Wilh. Colsmanns Død 1792 blev »Kulhuset« solgt til Sukkerraffinadør Fred. Chr. Rømer, der af Kongen fik Ejendomsskøde paa Skovstykket (28. Novbr. 1792) mod som sædvanlig at betale Træernes Værdi som Favnebrænde, og yderligere udvidede Haven ved Tilfæstning fra Frederiksdal, saa at Kulhus i hans Tid blev en end mere anseelig Lystgaard.

Sukkerraffinadør Rømer sad i stor Bedrift, men stod ogsaa

KULHUS
(Fotografi)

i betydelig Gæld til Finanskassen, og da Gælden skulde betales, maatte han for at likvidere den bl. a. overdrage Kongen sin Lystgaard (1805). Finanskollegiet søgte at realisere den ved offentligt Bortsalg, men blev skambudt og maatte sælge underhaanden — som sædvanlig med betydeligt Tab. Køberen var Viceadmiral W. W. Stockfleth, netop vendt tilbage fra Norge, hvor han havde været Eskadrechef. Han var Ejer 1805-9. I de følgende Aar var Kulhus flere Gange i Handelen, solgtes 1813 til den som nationaløkonomisk Forfatter velkendte M. L. Nathanson, men købtes 1819 af Forstkassen til Overførsterbolig.

I 1828 erhvervede Forstvæsenet for 17 Rdr.(!) det nærmest liggende af de gamle Kulsvierhuse med tilhørende Vænge, saa at Overførstergaarden nu omfattede det meste af Kulhusenes Omraade fra gammel Tid, hvortil kom den tilfæstede Havegrund, Aasevangen og Overførsterens Embedsjord, der laa Øst for Gaarden mellem Storskoven og Landevejen. Baron Eggert Løvenskjold boede her i mange Aar som Overførster. Efter hans Afgang 1860 benyttedes Kulhus som Skovridergaard, indtil den sammen med Aasevang 1869 blev sat til Bortsalg ved Auktion og købt af Brygger Hans Jørgen Tvede. Den statelige Hovedbygning, hvis ydre Skikkelse i alt væsentligt stammer fra Colsmanns Tid, er endnu bevaret, og det sidste af de gamle Kulhuse ligger der endnu som Skovløbersted.

Dernæst om *Weverslyst*. Ved Statsminister Schulins Overtagelse af Frederiksdal blev den gamle faldefærdige Hovedbygning, »Huset paa Bakken«, brudt ned, kun Charlotte Amalies lille Lysthave blev bevaret. Kroen flyttedes tilbage til sin gamle Plads ved Bakkens Fod, men selve Bakken stod tom, indtil Agent og Etatsraad Casp. Vilh. Wever byggede et Lyststed paa den minderige Plet. Hedevisg Warnstedt gav ham 1797 Fæstebrev paa de to Tdr. Land, men betingede sig Schulinernes Forkøbsret til Lyststedet, som den Gang vistnok allerede havde staaet der en Tid. Wever var gammel Ven af Familien, havde i dens vanskelige Aar sat en stor Prioritet i Frederiksdal og Louise Warnstedt synes en Tid at have haft Bolig i det nye Hus paa Bakken. »Weverslyst«, som det kaldtes, havde næsten en smukkere Beliggenhed end selve Slottet, og Stedets Idyl pristest af den i sin Tid velkendte Patriot og Borgerkaptajn Joh. Garbrecht, som var Plejesøn af Wever:

Hist smiler du med røde Tage
 O Weverslyst!
 Der svandt min Barndoms glade Dage,
 Frit var mit Bryst!

hedder det i hans Mindepoem i den lille Digtecyklus »Frederiksdal« (Kbhvn. 1825), hvori ogsaa andre af Stedets Omgivel-

ser besynges, bl. a. »Klosterruinen ved Fursøen« (o: Hjortholm), der inspirerer Garbrecht til Strofer, som er helt i Oehlenschläger-Stilen:

Dog mig synes end at skue
 I den svundne Tid,
 Altarkjertens klare Lue
 Op mod Himlen blid,
 Jeg ser blege Munke vanke
 I den Klostergang,
 Og fra Strandens høje Banke
 Toner hellig Sang!

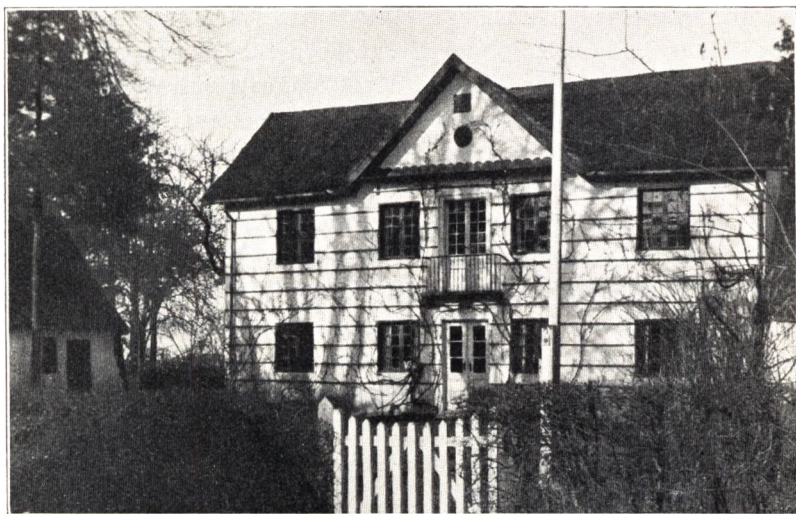
Wevers Nevø Agent Casper Gerhard afhændede Lystgaarden paa Bakken til Overkrigskommissær Carl Ferd. Brodersen, som var Ejer 1816-36. Den kaldtes fra hans Tid »Enighedslyst«. Grosserer Victor Høffding købte den 1874 og beholdt den til sin Død 1910. Paa Bakken Nord for Gaarden laa i ældre Tid Krohaven, der nu er bebygget som særskilt Ejendom.

Et Par Smaahuse paa Frederiksdals Grund, der iøvrigt ikke giver Anledning til historiske Betragtninger af nogen Art, skal blot nævnes som Eksempler paa ældre Tidens Navneskik. »Kik-ud« kaldtes et lille Hus i Ladegaardsvangen yderst ude ved Furesøen og »Blæsenborg« hed et andet, der laa ved Teglvangens Nordgrænse mod Virum.

Af Frederiksdals Skovhuse er *Spurveskjulhuset* det mest kendte. Det har Navn efter Skoven og ligger endnu ved dens nordvestre Hjørne. Tidligt i det attende Aarhundrede var det et ganske lille straatækt Hus paa fire Bjælkefag og tjente til Bolig for en Skovvogter og Vangemand. En af Hovedstadens rige Tømmerhandlere, C. H. Gustmeier, opdagede Stedet — han sikrede sig 1739 en Byggeplads af Skovfogden Hans Jørgen Seem og lod her opføre et højst beskedent Lyststed, som Efterfølgeren Konsistorialraad og Præst ved Petri Kirke A. C. Rohn udvidede med Stald og Vognremise. Præsten var Ejer 1747, da han holdt Bryllup med sin anden Kone paa Spurveskjul, men afhændede 1755 Lyststedet til Isenkræmmer Lauritz Schwindt, hvis Bo solgte det to Aar efter. I de næste fyrretyve

Aar tilhørte det en københavnsk Urtekræmmer og hans Søn, Brygger Jan Arnt Møller, hvis Bo Aar 1800 solgte det til Tobaksspinder Paulus Roslin, og paa Auktionen efter dennes Død fik Maleren Nic. Abildgaard Spurveskjul tilslaaet for 1450 Rdr. (13. Maj 1805).

Det var den Gang et Lyststed som hundrede andre i Nord-sjælland: en Hovedbygning paa 9 Fag, een Etage høj, Bindings-

SPURVESKJULHUSET
(Fotografi)

værk med Mur, indvendig beklædt med Brædder, brudt Tag, dækket dels med Tegl, dels med Rør, og med en gennemgaaende Kvist. En smal Udlænge paa 13 Fag laa Vest for Gaardspladsen. Abildgaard, der trods sine tres Aar var nogenlunde nygift, var meget interesseret i at faa indrettet sin nyerhvervede Ejendom til et idyllisk Sommerbo efter egen Smag. Hovedbygningen brød han ned og benyttede Materialerne til et nyt toetages Hus med spids Fronton over Langsiden og med straalagt Udhængstag — det samme jævne Landhus, der staar endnu, nydeligt i al sin Enkeltighed og mærket af en Kunstners Haand. Den gængse Ud-

sigtssal i Tagetagen er dækket af en Tøndehvælving for at opnaa større Loftshøjde og undgaa Skraavægge — ligesom den gamle af Thorvaldsen dekorerede Spisesal paa Skovgaard i Ordrup. Ogsaa Haven nyindrettede Abildgaard og lod Venner og Bekendte i Udlandet indkøbe fine Vækster til Udplantning.

Selv fik han dog ikke tilbragt mange Somre paa sit kære Landsted. Han døde 1809, og da hans Enke 1811 skilte sig ved Spurveskjul, fik hun 10.000 Rdr. for det — hvad der dog ikke var særlig meget, da Pengenes Værdi var stærkt faldende. Kgl. Skuespiller L. P. Eenholm erhvervede det 1831 for 1200 Rdr., og skønt han udvidede Tilliggendet, fik hans Enke ved Afstaaelsen i 1842 kun 500 igen — saa Abildgaards smagfulde Lyststed blev ikke særlig højt værdsat. Det hørte ikke til dem, Rigmændene havde Bud efter. Siden var den begavede og omstridte Præst Carl Holger Visby og hans efterlevende Hustru Ejere af Spurveskjul i et halvt Aarhundrede (1842—92). Nogle Aar i Halvtredserne havde Chr. Winther til Huse i Spurveskjul.

Vi ender da denne sidste Runde paa Frederiksdals Enemærker med *Hummeltofte*, til at begynde med ogsaa en Lystgaard. Paa Henrik Müllers Tid nævnes et »Hummelhauffs-Dige« nær ved Skoven mod Virum, og rimeligvis har der her ved Spurveskjuls østlige Hegn ligget en Humlehave eller Toftejord, besaaet med Humle, hvoraf Gaarden har taget Navn. »Hummeltoft«, som den oprindelig kaldtes, laa lige op ad Skovbrynet til langt ned i det nittende Aarhundrede. En københavnsk Fribrygger (d. v. s. en Borger uden for Lavet) Peder Gøe havde 1745 af Gehejmeraad Schulin faaet Fæstebrev paa et Stykke Jord paa dette Sted og lod opføre en Lystgaard, der aabenbart var bestemt til Udleje, da den havde to Hovedbygninger. I den ene boede Kammerherreinde v. d. Lühe, da Hummeltoft 1758 af Gøes Dødsbo blev solgt til Amtsforvalter Malte Bruun, som paa de Tider gjorde Forretninger med Lystgaarde i Nordsjælland. Selv boede han i den gamle Svanelejegaard paa Amager og solgte i Sommeren 1763 Hummeltoft til Kaptajn Thomas de Malleville. Da Malleville blev Generalguvernør over de vestindiske Øer, rejste han bort alene og overlod Gaarden til sin smukke

og muntre, i Datidens København stærkt omtalte unge Kone Jenny, som blev skilt fra sin Ægtemand 1780 og hurtigt fandt sig en ny. Manden havde givet hende Lov til at disponere over Gaarden ved Spurveskjul-Skoven som hun selv vilde, og da den var stærkt prioriteret, foretrak hun at lade en af Panthaverne sælge den (April 1781). Den købtes af Supercargo Niels Clausen, der straks lod den gaa videre til Deputeret i Finanskollegiet Carl Wendt.

Malte Bruun havde forbedret Lystgaardens Bygninger og Malleville udvidet dens Tilliggende ved Køb af de Jorder, der tidligere havde hørt til Virum Skovhus (vgl. Skøde 17. Septbr. 1772) — men Carl Wendt gjorde Hummeltofte til en Avlsgaard med udstrakt Agerland. Han købte forskellige Kobler af Virum Mark og ved Mageskifte med Bønderne erhvervede han 1782 et Stykke af »Aamosen«. Af Schulin fæstede han »Brankebakken«, Højderyggen der løber parallelt med Prinsessestien, og Træerne her og i Mosen købte han af Kongen, da de var ham »hinderlig i en og anden nyttig Indretning« til denne »Bakkes og Moses Forbedring«. Wendt var stærkt landøkonomisk interesseret og vilde skabe frugtbart Agerland af de Moser og Kratskove, der i en bred Bræmme strakte sig langs Mølleaaen og som nu ogsaa udgør en væsentlig Del af Hummeltoftes Markjorder. Yderligere lod han 1791 Arkitekten J. B. Guione opføre en ny Hovedbygning, saa at Hummeltofte, da Wendt 1797 solgte den til Major Adam Søbøtke, var en stor og velbygget Gaard med et efter disse Egenes Forhold betydeligt Hartkorn.

Efterfølgeren Laurentius Collstrup (Skøde 1809) bortsolgte ganske vist 53 Tdr. Land, men endnu var der af Frederiksdals Grund 41 Tdr. Land tilbage, og i det nittende Aarhundrede blev der atter under Hummeltofte Gaard henlagt saa betydelige Arealer af Virum og Lyngby Bymarker, at dens Tilliggende ved Aarhundredets Midte var paa ca. 150 Tdr. Land Ager og Mosegrund. Hummeltoftes berømteste Ejer, Politikeren D. G. Monrad, fik Gaarden i Maj 1854. Han forpagtede Jorderne ud, men boede der selv om Sommeren, og Lyrikeren i ham elskede den uberrørte Natur langs Aaens Bredder, i de tyste Skove og ved de

store Søer, som med Datidens Befordringsmidler laa langt mere afsondret og fjernt end i vore Dage. Hummeltofte blev for Monrad en Indvielse til New Zeeland — først da han udvandrede 1865, opgav han Gaarden. Prof. N. C. Frederiksen, der havde været hans Forpagter, overtog den, men afhændede den atter 1868 — for ham var det blot en Forretning blandt mange andre. I 1883 købtes Hummeltofte af Lyngby Sogneraads mangeaarige Formand, senere Landstingsmand E. Piper, hvis Arvinger overtog den efter hans Død. Piper lod 1884 Gaardens Bygninger flytte længer ind mod Lyngby, og paa Hummeltoftes gamle Plads ved Spurveskjul Skovhegn ligger nu Generalmajor Torben Gruts Lystgaard. Mellem denne og de nuværende Gaardsbygninger er opført Magdalenehjemmet »Skovtofte«.

LUNDTOFTE BY
(Fotografi)

MANUFAKTURMØLLERNE MELLEM VIRUM OG LUNDTOFTE

I. LANDSBYERNE

LYNGBY Sogns nordlige Del, mellem Furesøen i Vest og Jægersborg Dyrehave i Øst, har længst ned i Tiden bevaret sit landlige Præg. Først i de senere Aartier er Bebyggelsen begyndt at tage Fart og Villakvarterer skyder op paa de vide Agermarker, der ligger skærmet mod Nord af de store Skove i Søllerød Sogn. Egnens landskabelig skønne Partier følger Bredderne af Mølleaaen, som fra Kongens Lyngby fortsætter sit Løb ret i Nord, over Fuglevad og Brede til Ørholm og Nymølle, og deler Landskabet i to naturlige Halvdele, en vestlig, der omfatter Virums gamle Bymarker, og en østlig, der hører Lundtoftes oprindelige Omraade til. Det er Sognets ældste og yngste Landsby, som her ligger Side om Side, skilt ved Mølleaaen.

Virum er ikke blot en af Egnens tidligste Bebyggelser, hvis Opstaaen gaar tilbage til en fjern Oldtid, men det var i gammel Tid ogsaa en af de betydeligste. Det er allerede nævnt, at det endnu ved Midten af det syttende Aarhundrede var den eneste

Landsby i Sognet, der kunde opvise en Helgaard; desuden indeholdt dens oprindelige fire Bol: 1 Halvgaard, 8 Fjerdingsgaarde og 5 Ottingsgaarde (1651). Ved Matrikuleringen 1682 blev Virum opgjort til 17 større og mindre Gaarde, 1 Landgildehus og 16 Holdshuse, i 1714 til 15 Gaarde og 12 Fæstehuse. De tre Markvange kaldtes »Geelsvang«, »Mellemvang« og »Høfdevang«, Overdrevet, der laa nærmest ud til Furesøen og strakte sig op til Dronninggaards Marker, hed »Bredvig«. Til Byen laa betydelige Tørvemoser. Henrik Ehm havde 1673 faaet kgl. Tilladelse til at skære Tørv i den største af dem, »Geelslyng«, men Bønderne gjorde saa mange Ophævelser over dette Indgreb i deres Ret, at Tilladelsen maatte tages tilbage. De Virum Bymænd var stovte Bønder, der end ikke respekterede Kongens Skov — ingen vidste, hvor Bygrænsen mod Geelskov gik, i hvert Fald hævdede Bymændene, at en betydelig Del af den hørte Byen til. I 1746, da de egenmægtigt gjorde Skovhugst paa Omraader, der nu var overladt Grev Schulin, gik det dog galt — de idømtes betydelige Bøder, men Kongen lod Naade gaa for Ret og mildnede Dommen.

Som allerede fortalt var Virum i ældre Tid stadig knyttet til Hjortholm og Frederiksdal. I Middelalderen laa den helt og udelt til Bispeborgen, i Henrik Müllers Tid til Hjortholm Mølle og i Charlotte Amalies og Sophie Hedevigs Dage til Frederiksdal — kun et Landgildehus i Bredvig tilhørte Kongen. Dele af Bymarken kom i det 18. Aarhundrede under Brede Værk og under Kroerne i Lyngby. Ved Schulins Overtagelse af Frederiksdal blev Bymændene atter Kronbønder, og allerede 1771 blev Bymarken opmaalt til Udskiftning. Den var da efter holstensk Mønster inddelt i »Kobler«, der nogenlunde faldt sammen med de gamle Aase. Udskiftningen af Overdrev og Moser fandt først Sted senere. I 1782 fik Ejeren af Kaningaarden*), Justitsraad Markus Westermann, udlagt $4\frac{1}{2}$ Gaardsparter i Virum Overdrev, og Aaret efter delte otte af Bymændene Resten mellem sig. I 1794 søgte man at faa de tre Moser, Geelslyng, Kolléløv Mose og Aa-

*) Om Kaningaarden se Søllerød Sogn, S. 220.

mosen udskiftet; største Delen af den sidste var da allerede ved Mageskifte kommet til Hummeltofte. I 1802 opmaalttes 45 Huspladser i Virum By, gennemgaaende større end i Sognets andre Landsbyer.

Virum har lige til vore Dage overvejende haft Præg af Bondeby, med Gadekær og Hjulmand, men hist og her med moderne Lyststeder kilet ind mellem de gamle Landsbyhuse. Kro har der aldrig været, skønt Smeden her som andet Steds gerne havde en Drik Øl og Brændevin til fals for den Vejfarende, derimod et Par Handlende, saaledes Oluf Svendsen Tillingboe fra København, som 1765 fik Bevilling til Høker- og Kramhandel i Virum. Navnlig i Bredvig Overdrev og i Egnen omkring Kongevejen nærmest Søllerød Sogn er der i vore Dage en frodig Villabebyggelse.

Ved Kongevejen ligger tre af Byens Gaarde, *Virumgaard*, *Rømmerødgaard* (i ældre Tid kaldt »Rømmeregaard«) og *Holmegaard*. Virumgaard er ikke nogen egentlig Udflyttergaard, den er dannet af to Udlodder paa Virum Mark, som Baandfabrikør i København Johs. Balthazar Pullich først lejede og derefter købte (1787 og 1793). I 1804 tilskødede han Louise Brown den saaledes dannede Ejendom, som hun gav Navnet Virumgaard. Hun delte Gaarden, største Delen af Jorderne købtes 1810 af Prins Christian Frederik, der senere ogsaa fik Bygningerne. Det er nu Statsejendom. Holmegaard tilhørte ogsaa-Pullich, som her havde sin Baandfabrik. Den synes endnu 1802 at have været i Gang, men gik daarligt som den meste Fabrikindustri paa det Tidspunkt og blev nedbrudt 1804, da Pullich, tvunget af Finanskollegiet, maatte sælge Gaardens Jorder med tilhørende Landbrugsbygninger og Haver. Holmegaard købtes af Kommandørkaptajn H. C. Brøer og tilhørte senere bl. a. Major J. F. von Silberschildt, Kaptajn Jac. Krefting, Løjtnant E. T. Neergaard og fra 1868 Bagermester G. L. V. Piper, Fader til Emil P., der overtog Gaarden 1876 og hvis Arvinger endnu ejer den.

Lundtofte er den yngre og mindre af de to Landsbyer. Den nævnes ikke i Absalons Gavebrev, men største Delen af Byen tilhørte alligevel ca. 1370 Roskilde Bispestol. Kun enkelte Gaarde var paa andre Hænder. Kanniken Absalon († 1340) havde skænket

Gods i Lugnetofte til Frue Kirke i København, i 1348 gav Laurentius Nicholai dictus Toddæ to af dens Gaarde til Vilhelmi Alter i Roskilde Domkirke, i 1469 skænkede Væbneren Truels Jensen Tredjeparten af en Gaard i Lowentoffthe til Vor Frue Kloster i Helsingør. Byens Bønder var velstaaende — af en Skatteansættelse fra Kristian II's Tid ses, at de ejede vægtigt Sølvtoj, en af dem Bælte og Bindeker (Hovedsmykker) paa 23 Lod, saa Lundtofte Bøndergods gav sikkert ogsaa Herskabet rigelige Indtægter. I det 16. Aarhundrede ejede Slægterne Bølle, Rud og Urne Gaarde i Byen, som efterhaanden mageskiftedes til Kongen, der ligeledes 1622 overtog en Gaard i Byen af det tidligere Frue Kirkes Gods, som Universitetet nu var Ejer af. I 1651 var hele Lundtofte Kronens Ejendom. Byens to Bol udgjorde 7 Fjerdinggaarde, 2 Ottinggaarde og 1 Halvotting, der laa som Mensalgaard til Sognepræsteembedet. Ørholm Krudtmøllens Besidder, Herman Isenbergs Enke, fik 1660 Lundtofte By i Pant for 855 Rdr., som hun under Hovedstadens Belejring havde forstrakt Kongen med til Garnisonens Underholdning; Byen synes ikke at have lidt særlig under Krigen, men den havde »megen Besværing med Krudtmøllens Gerninger« — som der staar i den gamle Synsforretning. Ved Frederiksdals Anlæg var det Meningen, at den skulde udløses og lægges under den nye Kongsgaard, men det skete ikke — Dyrehavens Indhegning 1670 krævede en Del af dens Jorder, og Tilliggendet formindskedes med godt 20 Tdr. Hartkorn. Byens tilbageværende Markjord fordeltes derefter paa otte lige store Gaarde, og Kongen overdrog den hele By tilligemed Ørholm til Albret Heins, en Slægting af Herman Isenberg, som havde faaet Pantebrevet transporteret. Han gav Kongen to Gaarde i Strø Herred i Mageskifte, Forskellen mellem Pantesum og Værdi udlignedes, og Kronen gav ham Ejendoms-skøde 23. Decbr. 1670. Senere blev Poul Badstuber Ejer af Lundtofte By, men da han afhændede Ørholm, lagde han Byen til Brede i Stedet for, og ved hans Fallit 1746 solgtes den for 1631 Rdr. til en Spekulant, som straks efter afhændede den til Interessenterne i Brede Værk. Endnu i det 19. Aarhundrede laa Lundtofte By som Bøndergods til Værket, men Afhængighedsforhol-

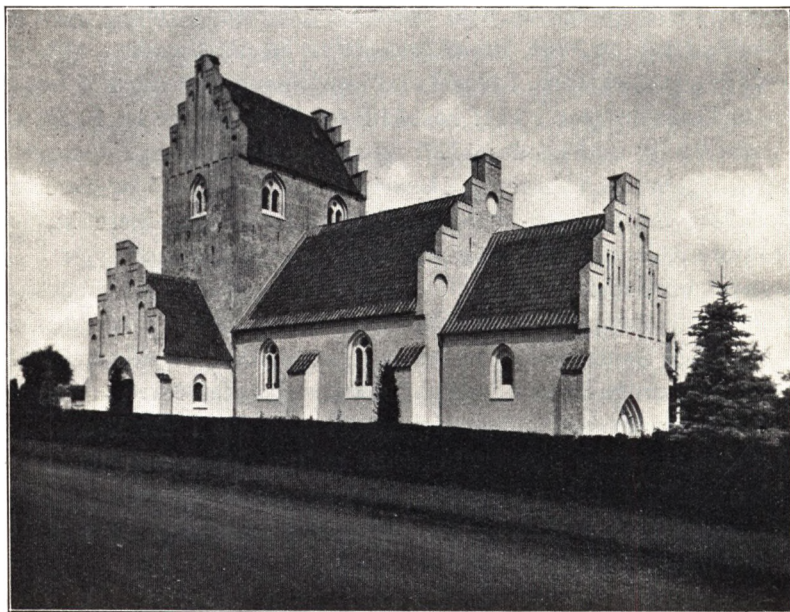
det var ikke særlig trykkende — Bønderne var Arvefæstere og skulde ikke yde anden Afgift til Brede end en Rekognition ved Ejerskifte.

Byens Omraade blev som sagt stærkt indskrænket ved Dyrehavens Anlæg. Dens tre Markvange, »Baarevang«, »Dybendals Vang« og »Bjælkeagers Vang« opretholdtes i beskaaret Stand, men baade Eng og Overdrev gik i Løbet. Byen beholdt sit Tørveskær i »Keldsmose«, men af Skov blev der intet tilbage, saa at Poul Badstuber i 1734, for at opelske en Smule Ungskov, maatte ty til Byens Agermark. I Hartkornfordelingen skete iøvrigt ingen større Forandringer, i 1747 bestod Byen af 9 Gaarde og 10 Huse. Lundtofte By udskiftedes 1777, og senere udflyttedes *Eggaarden* (eller Eigaarden, tilhørende Hartvig Duncan 1828-45 og derefter Familien Tryde 1845-1921) og *Lille Ørholm* (tidligere kaldet »Nøjsomhed«, nu tilhørende Københavns Kommune).

Lystgaarden *Lystofte* er oprindelig dannet af en Udloed paa to Tdr. Hartkorn, der 1802 fraskiltes en af Byens Gaarde. Det var først et Bondested, blev senere Lystgaard og ejedes fra 1816 af Etatsraadinde Scharffenberg. Hun gav Gaarden Navn af »Lysttofte«, men det vanskelige Navn blev allerede i Trediverne til »Lys-tofte«, skønt det oprindelige endnu findes paa Generalstabskortet 1855. Den lille Ejendoms mest navnkundige Ejer er Politikeren Viggo Hørup, som købte Lystofte 1897 og dør tilbragte sine sidste Aar.

I Lundtofte havde en anden frisindet Politiker, Joh. Chr. Drewsen, i et kvart Aarhundrede en Mønstergaard, hvor han drev sine betydningsfulde landøkonomiske Forsøg. Drewsen var paa dette som paa andre Omraader en Foregangsmand, Modstander af Fordomme og gammel Slendrian — en »landøkonomisk Republikaner«, som han selv kaldte sig. Han indførte engelske og amerikanske Svingplove, brugte Vekseldrift og Sommerstaldfodring. Da han første Gang afhuggede sin frodige Rugmark for at give Kreaturerne Kornet, var Bønderne ikke langt fra at rotte sig sammen for at straffe denne Ugerningsmand. *Drewsens Gaard* i Lundtofte var sammenlagt af en af Byens gamle Bøndergaarde og Halvdelen af en anden, der som samlet

Ejendom havde tilhørt hans Fader Chr. Drewsen. Sønnen købte den ene (Halvgaarden) af ham 1809, den anden 1812 efter hans Død og beholdt dem indtil 1834, da han overdrog dem til Eggaardens Ejer Hartvig Duncan. Det var den Gang Byens største Ejendom (godt 16 Tdr. Hartkorn), og dens Omraade strakte sig mellem den gamle Landsby og Dyrehavehegnet. En Del af Drew-

LUNDTOFTE KIRKE
(Fotografi)

sens Ejendom er den nuværende »Lundtoftegaard« (tilhørende Københavns Kommune), paa en anden Del af hans tidligere Ene-mærker har i vore Dage rejst sig en Villabebyggelse, der bærer Navnet »Hjortekær«.

Ogsaa paa Lille Ørholms Jorder har der rejst sig et bylignende Villakvarter, og her ligger den statelige *Lundtofte Kirke*, opført af Arkitekt Harald Lønborg Jensen, indviet 30. Oktbr. 1921. Kirkebygningen, med sine hvidkalkede Mure, Spidsbuer, kam-

takkede Gavle og Blindinger, falder nøje i Stil med sjællandske Landsbykirker og er fint afstemt efter Landskabets Karakter. Den betjentes oprindelig af Kapellanen i Lyngby, men har fra 1932 sin egen Sognepræst.

Endelig maa nævnes, at Hærens første Flyveplads er anlagt paa Lundtofte Bymark.

II. FUGLEVAD

Egnens Kultur minder knytter sig overvejende til Værkerne ved Mølleaaen, der omtrentlig skiller de to Landsbyers Jorder. Møllerne synes for en Del at være lagt ved Aaens gamle Vadesteder — derpaa tyder Navnene Fuglevad og Ørevad (som Ørholm oprindelig hed) — men om de ned gennem Aarhundrederne stadig har ligget paa de samme Steder, eller baaret samme Navne, er ingenlunde givet. Af samme Grund er det umuligt at identificere flere af de Mølleværker, hvorom der haves Efterretninger fra Middelalderen. I Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370 nævnes — i den her anførte Orden — fem Møller: Molendinum Lughna, Molendinum Lanxebyergths, Molendinum Brydæ, Molendinum Ørewaz og Brændemøllæ. Da Langebek udgav Jordebogen, jævnførte han dem, nærmest paa Grund af Rækkefølgen, med: Lyngby Mølle, Fuglevad, Brede, Ørholm og Raavad — dog med et forbeholdent »maaske« ved de tre af dem. Under søger man Tingene nærmere for hver enkelt Vedkommende, vokser Tvivlen — kun Molendinum Brydæ og Molendinum Ørewaz kan med Vished identificeres med Brede og Ørholm. Med nogen Sandsynlighed kan man henføre Molendinum Lanxebyergths til Hjortholm Mølle — hvilket er forsøgt ovenfor (Side 156 ff.) — men tilbage staar saa Forklaringen af Molendinum Lughna og Brændemøllæ.

At fastslaa Molendinum Lughna som den nuværende Lyngby Mølle, støder paa visse Vanskeligheder. Lyngby Mølle var Kron-gods allerede før Reformationen, idet der 1492 sad en »Bo Møl-

ler« i Kongens Lyngby, der ydede Mel i Skat til Kronen og alt-saa drev Møllebrug; det betyder ganske vist mindre, da Lyngby Mølle ligger umiddelbart op til Bispens gamle Ejendom Mølle-torp (nu Sorgenfri), og Kongen meget vel kan have faaet den i Mageskifte af Bispestolen. Men afgørende er det, at Navnet Lughna er i langt nærmere Overensstemmelse med Lughna (som Lundtofte kaldes i Jordebogen) end med Lyngby, og at Bispens vitterlig havde Gods i Lundtofte. Nærmest Byen ligger i vore Dage Nymølle, men hvis Molendinum Lughna i en fjern Fortid har ligget paa denne Plads, saa var den i hvert Fald borte i det 17. Aarhundrede og Erindringen om den var længst gaet tabt.

Brændemølle er lige saa vanskelig at stedfæste. I Navnet lig-ger blot, at det er et Mølleværk, anlagt paa et ved Brand ryddet Sted i Skoven, og et Par Møller af samme Navn findes endnu i Skaane. Hvorledes Skoven har været fordelt i hint fjerne Tids-rum, ved vi ikke, saa den Omstændighed, at Raavad nu ligger i Dyrehaven, betyder intet. Raavad kan der overhovedet ikke være Tale om, thi paa dette Sted af Furestrømmen blev der først anlagt Mølleværk i det 17. Aarhundrede, og Raavads Mølle laa paa Stokkerup Bys Grund — en Landsby, der fra Arilds Tid havde været i Kronens Eje. I Jordebogen ca. 1370 siges om Brændemølle, at den er »de novo edificatum«, hvilket kan be-tyde, at Møllen paa dette Tidspunkt er nylig anlagt, men ganske vist ogsaa, at Møllebygningen er nyopført. Imidlertid finder man nævnt en »Nymølle« i det Mageskiftet brev af 1417, der allerede er omtalt under Sorgenfri (Side 109). Foruden Mølle-torp fik Bispens ved denne Lejlighed: quendam locum molendini dictum Nymøllæ cum piscatura ibidem et captura anguillarum dicta vul-gariter Aalefang — eller paa Dansk: et vist Møllested, kaldet Nymølle, med Fiskeri sammesteds og saakaldet Aalefang. Her er atter en Nymølle, der kommer os paatvers og som ikke kan identificeres med den langt senere anlagte Nymølle neden for Ørholm. Det vil være naturligt at søge den umiddelbart ved Mølle-torp, og længer ned i Tiden laa Syd for Torpen Lyngby Mølle og Nord for Fuglevad. Begge tilhørte Kronen før Reforma-

tionen, saa det er alligevel dristigt at stedfæste dette Nymølle (alias Brændemølle) ved nogen af dem.

Disse Forsøg paa at identificere de to middelalderlige Møllesteder, Molendinum Lughna og Brændemølle, med blot nogenlunde Sikkerhed, fører altsaa i Virkeligheden ikke til noget, ikke blot fordi Navnene har skiftet, men ogsaa fordi vi ingen Kundskab har om, hvad der kan være sporløst forsvundet i Aarhundredernes Løb. Kun er det sikkert, at de laa ved Mølleaaen.

Om *Fuglevads Mølle* har vi sikre Efterretninger fra Tiden omkr. Aar 1500. Pontoppidan kalder den »Følevad«, men det er urigtigt — den gængse Skrivemaade i ældre Tid er bestandig: Fulewadt. Langt ned i Tiden var det en Kornmølle, og naar det undertiden fortælles, at der var Krudtmølle paa Fuglevad i Kristian III's Tid, skyldes det Forveksling med Ørholm. Tidligt tilhørte den Kronen — i 1492 sad Torkil, en af Kongens Fæstebønder, som Møller paa Fuglevad. Endnu i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var det Krønbønder, den sidste Jens Adsersen, der var Brugere af Møllen, indtil den københavnske Storkøbmand, Raadmand Joh. Bøcker v. Delden fik den i Arvefæste 6. Novbr. 1629. Han havde kort før overtaget Brede og fik Fuglevad som et Tillæg, men skulde til Gengæld udkøbe Mølleren og anbringe ham paa Stubbemøllen (senere Stampen), som »nu moxen stander øde« og som han i samme Anledning maatte paa tage sig at bygge op. Imidlertid gik han fallit og Kongen overtog atter Fuglevad 1633, men Fæsteren, der fulgte efter, den tidligere Tilsynsmand i Haven ved Rosenborg Knud Hansen, maatte ogsaa sættes ud, og en anden af Hovedstadens fremtrædende Købmænd Henrik Rosenmeyer fik Arvefæstebrev paa Fuglevad (15. Oktbr. 1635). Da der kun var ringe Jord til Møllen, fulgte Møllestrup (eller Stenhuggergaarden som den nu kaldtes) med. Ogsaa Henrik Rosenmeyer fik Fuglevad som et Tillæg til Brede og drev den naturligvis ikke selv, men havde en Møller paa Værket. Han døde ca. 1640, Enken overtog begge Ejendomme og efter hende Børnene, som Kobbersmed Henrik Ehm i København udkøbte, hvorefter Kongen gav ham Ejendomsskøde (paa Fuglevad 13. Febr. 1668).

Fuglevad Mølle gik dermed ud af Kronens Eje. Henrik Ehm, der vedblivende beholdt Brede, synes ret snart at have skilt sig ved Fuglevad, som allerede ved Matrikuleringen 1682 tilhørte Mølleren Laurs Hansen, der selv boede paa Stedet. Der var en Rugkværn og en Maltkværn, altsaa to Vandhjul, og Møllen var i Gang baade Sommer og Vinter. Til Fuglevad laa endnu en Del af Jorderne til Møllestrup, bl. a. Møllestrup Agre og Stenhugger-

FUGLEVAD MØLLE

(Maleri af Vilh. Pedersen, ca. 1850; Vandmøllen til Højre i Billedet)

vangen, medens Henrik Ehm aabenbart har beholdt Møllestrup Lund, som han først 1685 afhændede til Michael Vibe (jvfr. Side 111). Omtrent samtidig maa Fuglevad Mølle være overtaget af Martinus Nürnberg, som endnu var Besidder 1728, da Udstrækningen af Møllens Damsbund og den dertil hørende Græsningsret paa Aabredden ned langs Sorgenfri blev fastsat ved Højesteretsdom. I 1734 skødede hans Enke Giertrud den til Sønnen Laurids Nürnberg, der samtidig optog et større Laan hos den daværende Ejer af Brede Poul Badstuber, aabenbart til Indretning

af et Le- og Slibeværk. Hidtil havde Fuglevad kun været Kornmølle, men den ny Besidder har næppe kunnet magte Industrien, thi 1737 blev Møllen sat til Auktion og købt af Svogeren Frid. Weinschenk. Der var paa dette Tidspunkt en Melmølle paa 3 Kværne foruden Lefabrikken og som Tilliggende et Vænge paa 4 Skp. Hartkorn samt et Par Frugthaver; Ret til Ferskvandsfiskeri i Aaen og Aalefangst fulgte med. I 1753 solgte Wein-

VINDMØLLEN VED FUGLEVAD

(Fotografi ca. 1880)

schenk Værket med en god Avance til det samme Interessentskab, der havde overtaget Brede og Nymølle efter Poul Badstubers Fallit. Man synes at have omdannet Leværket til to Messinghamre for at bruge Fuglevad i Forbindelse med Brede, men Hammerværket er rimeligvis snart opgivet til Fordel for Kornmøllen.

Fuglevad var saaledes endnu en Overgang tilknyttet Brede, indtil Interessentskabets Forpagter Eilert Møller 1794 fik Møllen overdraget til Ejendom af Peter van Hemert. Allerede 1788 havde han for egen Regning fra den udflyttede Rømmerødgaard

erhvervet et Stykke Jord paa Virum Mark, kaldet »Fuglevads Krogen«. I 1802 solgte han Fuglevad Mølle med det tilhørende Jordstykke til Jørgen Chr. Lund, hvis Enke 1827 afhændede Ejendommen til Sønnen Joh. Lund. Fuglevad var i dennes Ejer-tid ligesom fordum et betydeligt Kornmølleværk, Vandmølle med to Underfaldshjul og to Kværne, og desuden lod Joh. Lund ca. 1832 paa Højdedraget Vest for Mølleaaen opføre en hollandsk Vindmølle, der endnu staar som et Vartegn i det omgivende Landskab og ses viden om. Ejendomsjorden til Fuglevad Mølle udgjorde den Gang 12 Tdr. Land, hvoraf Mølledammen de to. Joh. Lund ejede Møllen i mere end en Menneskealder, først i 1862 skilte han sig ved den, og i det næste halve Aarhundrede var den paa mange forskellige Hænder, indtil den endelig 1928 overtoges af Lyngby-Taarbæk Kommune. Vindmøllen er forlængst fraskilt og er nu kun en Museumsgenstand. Af Vandmøllens to Værker er det ene nedbrudt, men i det andet (ombygget sidste Gang 1874) er stadig Turbinen i Brug, ikke til Kornmaling, men til lettere Fabrikdrift.

Fuglevad laa oprindelig i Virum Bys Mellemvang, men regnedes senere til Lundtofte, og Grænsen mellem de to Byer løber nu midtvejs mellem Kongevejen og Mølleaaen. Vest for Grænsen (paa Virum Bymark) ligger la Cours Landboskole, Øst for (paa Lundtofte Bymark) Grundtvigs Højskole og lige Syd for, paa begge Byers Markjorder, Frilandsmuseet (Folkemuseets Bygningsafdeling) — alle i umiddelbar Nærhed af Fuglevad Mølle.

Landboskolen ved Lyngby blev grundlagt 1867 af Landøkonomen J. C. la Cour i Luxdorps gamle Gaard i Nærum (senere Hartmanns Hus)*), men flyttedes Aaret efter til Lyngby Sogn, hvor der paa Banken Nord for Fuglevad opførtes en ny Bygning (indviet 24. Septbr. 1868). Skolen blev udvidet i de følgende Aar-tier, i 1889 tilkøbtes Brede Ladegaard og opførtes et Landbrugsmuseum, der 1915 flyttedes til en større Bygning Vest for Kongevejen og 1916 blev underlagt Landbrugsministeriet. Det bærer nu Navn af *Dansk Landbrugsmuseum* og har Filialer rundt om

*) Sml. Søllerød Sogn i Fortid og Nutid, S. 83 (med Billede).

i Landet. Ved Landboskolen er rejst en 1902 udført Bronzestatue af dens Stifter.

Landboskolen ved Lyngby var en Kombination af Folkehøjskole og Fagskole for Landbrugere — den første i sin Art herhjemme — og det nære Forhold blev endnu stærkere understreget, da *Grundtvigs Højskole*, som 3. Novbr. 1856 af Mesteren selv under smaa Forhold var aabnet paa »Marielyst« ved Store Vibenshus under Devisen:

Hvad Solskin er for det sorte Muld,
Er sand Oplysning for Muldets Frænde,

i 1890 flyttede til Fuglevad og overtog Landboskolen. Begge Skoler blev drevet i Forening, først under samme Tag, fra 1897 med egne Bygninger for Højskolen, indtil de atter skiltes 1930.

Den første Begyndelse til *Frilandsmuseet ved Lyngby*, der ligesom Folkemuseets Hovedsamling skyldes den initiativrige og virksomme Folkemindesamler Bernhard Olsen, bestod af to Gaarde, som han i 1897 fik Tilladelse til at anbringe i Kongens Have ved Rosenborg. Ved Støtte af Staten og Pengemidler fra privat Hold lykkedes det imidlertid 1899 at erhverve et Areal mellem Landboskolen og Sorgenfri Park, og her opstilledes de første, i bygnings- og kulturhistorisk Henseende overordentlig interessante gamle Bøndergaarde: Næsgaardene, Hallandsstuen og Ostenfeldsgaarden, hvorefter Frilandsmuseet aabnedes for Publikum 24. Juni 1901. Senere er talrige Almuesbygninger fra svundne Aarhundreder kommet til og Museet er blevet Statseje, underlagt Nationalmuseet. Fuglevad Vindmølle tilhører Landbrugsmuseet, men ligger paa et Areal, indkilet i Frilandsmuseets Grund. Den gamle Mølle var i 1913 sin Undergang nær — den var bleven solgt ved Tvangsauktion og alt var gjort rede til dens Bortsprængning ved Militærets Hjælp, da den i sidste Øjeblik reddedes.

III. BREDE

Brede tilhørte i Middelalderen Roskilde Bispestol. I Jordebogen 1370 kaldes den som nævnt »molendinum Brydæ« og er højst sandsynlig et Bryde-Ornum, saaledes at der under det senere Navn Brede skjuler sig en Betegnelse af dets oprindelige Tilhørsforhold.

Brede Mølle var en stor Ejendom — endnu i 1651 havde den et Tilliggende af et halvt Bøl Jord. I det fjortende Aarhundrede maatte den aarlig yde Bispen 4 Mark Sølv i aarlig Skat foruden Fedesvin, Tyskøl og »et Par Sko til Føgden« (1 par caligarum aduocato). Maaske er det for dristigt deraf at slutte, at der allerede i Middelalderen var en Barkmølle eller Feldberedermølle ved Brede, men Muligheden er ingenlunde udelukket. Omkr. Aar 1600 var der kun Kornmølle, den laa endda øde, afbrudt af »stort Vandløb«, skønt den kraftige Strøm ellers ikke var Fureaaens stærke Side. Mølleren Søren Olufsen maatte sætte Møllen i Stand paa egen Bekostning, og fik af den Grund gentagne Gange Afkortning i sin Landgilde. Møllерiet paa Brede var paa dette Tidspunkt næppe særlig indbringende, thi en af hans Efterfølgere maatte flytte bort paa Grund af Armod, en anden rømte fra Møllen og lod sine Ejendele i Stikken, og undertiden stod den helt ledig. Ved 1620 hed Mølleren Kort von Busch, han sad der ikke længe, de følgende ikke heller, indtil Brede omsider ophøjedes til Krudtmølle, hvorefter den sidste kgl. Melmølle blev sat fra Bestillingen mod at der tilsikredes ham Fæsteret til den første ledige Mølle i et af de nordsjællandske Amter.

To københavnske Borgere, den senere Raadmand Johan Bøcker von Delden og Lorents von Meulengracht fik nemlig (16. Septbr. 1628) Brede Mølle til »evindeligt Ejendom« for dem selv og deres Arvinger mod at indrette den til Krudtværk, men maatte ogsaa male Mel og Malt, naar Krudttilvirkningen ikke kom i Vejen, og for yderligere at være uafhængig af Strømmen maatte de indrette en Hestemølle, men kun til Fremstilling af Krudt. Ren Ejendom var det dog ikke, thi holdt de ikke Møllen i Stand

eller undlod at svare Afgifter, faldt den tilbage til Kronen. Meulengracht døde snart efter og Joh. von Delden fik nyt Kongebrev paa Brede for sig selv alene (5. Jan. 1631) og tillige Ret til at indhegne Møllejorden (rimeligvis dog kun den nærmest liggende) med Stengærder, for at ikke »onde Mennesker« skulde komme Krudtmøllen for nær og tænde den i Brand. Imidlertid maatte Raadmand von Delden 1633 flygte for sine Kreditorer, og der blev gjort Udlæg baade i Brede, Fuglevad og Stenhuggergaarden. Ikke blot stod han i Gæld til Kongen, ogsaa Henrik Rosenmeyer og en Række andre københavnske Borgere havde Fordringer i Boet, og det ordnedes da saaledes, at Henrik Rosenmeyer overtog von Deldens Ejendomme ved Lyngby. Kongen gav ham 14. Oktbr. 1635 Gavebrev paa Brede paa samme Betingelser som hans Forgænger.

Brede vedblev foreløbig at være Krudtmølle. Henrik Rosenmeyers Enke overtog den efter Mandens Død og fik 1641 Ret til Udvisning i Kronens Skove til Møllens Drift. Da ogsaa hun døde, overtog Børnene Værket, som gik nogenlunde uskadt ud af Svenskekrigen, kun sørgede Fjenden for, at Krudtkværnen blev ødelagt, medens Kornmøllen og Husene lodes urørte. Henrik Rosenmeyer og hans Arvinger var pligtige til at svare Landgilde til Kongen, men denne Afgift blev under Krigen sammen med meget andet Gods paa denne Egn pantsat til Borgmester Peder Pedersen, der forstrakte Regeringen med store Summer, og den blev ikke indløst før Kobbbersmed Henrik Ehm i København overtog Brede. I de vanskelige Efterkrigsaar maatte Kronen tilfredsstille sine Kreditorer og Leverandører med Jordegods i Stedet for rede Penge, og Henrik Ehm fik saaledes Brede og Fuglevad for sit Arbejde med Oplægning af Kobbertagene paa Frederiksborg Slot og den nye Biblioteksbygning paa Slotsholmen. Samtidig fik Kongen sin Pantegæld i Brede til Borgmester Peder Pedersen ud af Verden, idet Henrik Ehm maatte indløse hans Fordring og tillige udkøbe Henrik Rosenmeyers Arvinger. Han fik derefter 13. Febr. 1668 kgl. Skøde paa Brede, som dermed definitivt gik ud af Kronens Eje.

Henrik Ehm nedlagde Krudtværket og Kornmøllen og ind-
Lyngby Sogn

rettede Brede til Kobberværk, hvortil han som Anneks tog Ny-mølle i Forpagtning. Han fik Ret til ogsaa at anlægge andre Manufaktur møller, men maatte kun genoptage Maleværket mod at erlægge de sædvanlige Mølleafgifter. I 1682, da Værket bestyredes af Poul Kreyger, var der to Vandhjul, et til Hammerværket og et til Blæsebælgene, men i 1695 var der kommet baade Slibe- og Melmølle til. Dette Aar bortskødede Henrik Ehm Brede Værk til sin Fagfælle, Kobbetsmed Jacob Zitzke i København, med Haver, Bygninger og et Tilliggende paa 11 Tdr. Hartkorn.

Brede forblev i det følgende halve Hundrebaar i samme Slægts Besiddelse, et Dynasti af Kobbetsmede, højtstaaende Borgerfolk i Hovedstaden. Jacob Zitzke, der førte Titel af Hofkobbetsmed, giftede sig med Enken efter Kobbetsmed Lorens Badstuber, Anne Knock, der atter blev Enke 1708, og 1719 overdrog Brede Kobber- og Lemølle til sin Søn af første Ægteskab Poul Badstuber, som havde arvet Prædikamentet af Hofkobbetsmed. Han var en driftig og virksom Mand, der lagde Grunden til den senere store industrielle Virksomhed paa Brede Værk. Ved den gamle Kobbermølle indrettede han tillige Messingværk, hvor der fabrikeredes Kedler og Bækkener og tilvirkedes Latun (Plademessing) bl. a. til Knapper og andre Uniforms-genstande for Armeen — en Artikel, der tidligere var forskrevet fra Udlandet. I 1728 fik han Privilegium til Beskyttelse af denne Industri, med Eneret for Øerne til at forhandle Messingvarer fra Brede og med Tilsagn om Indførselsforbud fra Udlandet, naar Værket var i Stand til at forsyne alle Rigets Provinser. Han havde paa det Tidspunkt sat en Kapital paa 24000 Rdr. i Brede Værk, og havde maattet indkalde 6 Familier af fremmede Arbejdere, indtil man med Tiden kunde oplære Landets egne Børn — hvilket i Privilegiet præciseredes derhen, at han skulde »være tilforpligtet at antage af Landets egne indfødte fattige Drengbørn til at lære dette Haandværk og ingen fremmede saa længe de indfødte er at bekomme«. Det var den første Grundstamme til Arbejderbefolkningen paa Brede.

Mod Slutningen af 1730erne stod Badstubers Virksomhed

BREDE MED OMGIVELSER
(Maleri fra Midten af det 19. Aarhundrede)

ved Mølleaaen paa sit Højdepunkt. Værkerne paa Brede og Nymølle kunde efter hans Udsagn ikke blot forsyne Indlandet med Kobber- og Messingvarer, men endog eksportere. Paa Brede havde Badstuber sit Domicil, indtil 1737 ejede han tillige Ørholm, Nymølle havde han (ligesom tidligere hans Forældre) i Forpagtning, indtil han 1738 fik kgl. Skøde paa Værket — dertil var han Ejer af Lundtofte By og Familiegaarden paa Nørregade i København, hvor han havde Lagre og Kontorer. Da hans Hustru var død 1736 og han frit kunde disponere over sine Ejendomme, oprettede han ved Testamente af 10. Decbr. 1738 af Brede, Nymølle og Gaarden i København et Slags Stamhus for sine to ældste Sønner »alene for det gemene Bedste, at disse kostbare Værker efter min Død kunde florere og ved Familien fortsættes«. De to Sønner skulde holde deres Søkende skadeløse, og han haabede, at de i Endrægtighed vilde fortsætte hans Arbejde, og havde derfor tænkt »at indrette ved samme mine Værker saadanne Værelser, at naar bemeldte mine tvende ældste Sønner skulde komme i Ægteskab, de da med hver sin Familie kan bo, enten hver paa sin Fabrik eller og en af dem i min Gaard i København, alt som de derom bedst kan forenes, til stedsevarende Kærligheds Forplantning imellem dem og deres Familie paa begge Sider«.

Denne smukke Tanke blev dog aldrig til Virkelighed, thi under de kunstigt opskruede Industrikonjunkturer fristede Badstuber den samme forsmædelige Lod som talrige andre af Dattidens Fabrikanter — han gik fallit. Krakket indtraf i 1746, Badstuber forsvandt for at undgaa en forbitret Kreditorflok, som han skyldte mere end 60,000 Rdr., og som sigtede ham for at have handlet som en afsindig Mand og selv at være Skyld i denne »skammelige Bankerot«. Han opnaaede et kortvarigt Protektorium og tilbød at bosætte sig i Fredericia, hvis Privilegier hjemlede Asylret for Fallenter. Men det blev ikke til noget, han var en slagen Mand, der aldrig rejste sig mere, og døde i Armød hos en Datter i Birkerød (1762). I Modsætning til mange af Dattidens industrielle Lykkeriddere havde han fortjent en bedre Skæbne.

Blev Stamhuset ikke til Virkelighed, saa blev Værkerne dog opretholdt — de var ogsaa efter Amtmandens Formening af en saadan Betydning for Landet, at de ikke som Følge af Fallitten burde nedlægges. De blev sat til Auktion i Juli 1746 og Handels- huset Fabritius & Wever fik baade Brede og Nymølle for 19000 Rdr. Kurant, en ringe Sum i Forhold til Værdien. Køberne re- præsenterede et Interessentskab, hvis øvrige Deltagere var Ju- stitsraad Gregorius Klauman, Justitsraad Herman Lengerken Kløcker, Agent Just Fabritius og Agent Joost van Hemert —

BREDE
(Fotografi)

fire af Hovedstadens største Købmænd, der sammen med Huset Fabritius & Wever hver indgik i Foretagendet med en Femtepart. For yderligere at være Herre over Strømdriften, tilkøbte Interes- sentskabet 1753 Fuglevad. Selskabet opretholdtes en Aarrække, men Parterne skiftede efterhaanden Ejere og samledes i Løbet af 1770erne alle paa Peter van Hemerts Haand, den unge Chef for det Hemertske Handelshus, som fra 1790 — efter Faderens Død og Svigerindens, Gysbert von Behagens Enkes Udtrædelse af Firmaet — blev Eneejer af Brede, Nymølle og Fuglevad. Mod Slutningen af Aarhundredet kom hans Hus i Pengevanskelig- heder og 1794 maatte han afhænde Fuglevad og Nymølle. Brede beholdt han, indtil han 1805 maatte gøre Opbud. Værket kom

derefter til Auktion og solgtes 1806 atter til et Interessentskab (Professor Ludv. Manthey, den senere bekendte norske Statsmand Grev Herm. Wedel-Jarlsberg og Friherre Ferd. Wedel-Jarlsberg), ejedes fra 1812 af Kammerraad Hans Schmith, som først afhændede den ene Halvdel (1814) og derefter den anden (1817) til Statsminister Heinrich Ernst Schimmelmänn. Badstubers Virksomhed fortsattes saaledes under de bedste Auspicier. Baade Kobber- og Messingværket med de vidtløftige Værksteder, Smelte- og Hammerhytter opretholdtes endnu 1806. Kobberet kom fra Røros, Galmejen (Zinkmalmen, der brugtes ved Fremstillingen af Messing) indførtes fra Tyskland og Polen. I de nærmest følgende Aar (før 1812) nedlagdes Messingværket, men Kobberfabrikken fortsattes, ogsaa efterat Brede 1832 var overtaget af Firmaet Suhr & Søn sammen med Klædefabrikør Joh. Carl Modeweg, der i Forening købte Værket af Schimmelmänn Arvinger. Suhr drev Kobberværket og Modeweg flyttede sin 1810 anlagte Klædefabrik til Brede. Vandkraften forøgedes med Dampmaskine, de første her i Landet anvendte Maskinvæve indførtes og Modewegs Virksomhed optog efterhaanden hele Værket. Efter hans Død 1849 traadte Sønnen til, og dennes Enke overdrog 1872 Brede til William Salomonsen, som fortsatte den store Virksomhed under det gamle Firma J. C. Modeweg & Søn — nu et Aktieselskab, der ejer Brede Værk, en hel lille By af Fabrikker og Arbejderboliger, og som vedblivende driver den gamle Klædefabrik.

Arbejderbefolkningen paa Brede, hvis Mestre og Haandværksfolk endnu ved Badstubers Fallit kun bestod af indkaldte fremmede, voksede sig efterhaanden stor og blev stationær — Slægtled efter Slægtled forblev de samme Familier knyttet til Stedet. Saaledes hørte Politikeren Joh. Wilmann, den senere mangeaarige Sogneraadformand i Lyngby, til en Slægt, der kan følges flere Generationer tilbage som Arbejdere paa Brede. Det var tidligt et lille Samfund for sig selv — med Skole for Arbejdernes Smaabørn, med Kro og tillige Købmandshandel med Ret til at brygge Øl, hvortil van Hemert 1777 og 79 havde faaet Bevilgning, kun bestemt for Værkernes Arbejderbefolkning. Messing-

og Kobberværket beskæftigede 1821 ca. 120 Mennesker, i 1844 var der ved Klædefabrikken ca. 150 Arbejdere. Det var strengt Arbejde under lidet hygiejniske Forhold og med en Arbejdsdag fra 6 Morgen til 8 Aften med en Times Middagshvil, først i 1872 begyndte man at standse Fabrikken Kl. 7. Arbejdslønnen for den tretten Timers Arbejdsdag laa saa sent som i Halvfjerdsernes Begyndelse omkr. 64-88 Sk. for Mænd og 24-40 Sk. for

BREDE HOVEDBYGNING
(Fotografi)

Kvinder med Akkordarbejde. Trods de haarde Vilkaar var der bevaret noget af det gamle patriarkalske Forhold mellem Arbejderne og den yngre Modewegs Enke, der endnu drev Værket, da Arbejderbevægelsen begyndte at røre paa sig herhjemme, og som ved sit humane Sindelag søgte at raade Bod paa Tidens værste Brøst, baade ved længst mulig at holde de gamle og af-fældige Arbejdere paa Fabrikken og ved Oprettelsen af en Aftenskole, hvor de stærkt optagne Fabrikbørn kunde opnaa en tiltrængt Forøgelse af Børnelærdommen.

Den Ungskov, som Poul Badstuber omkr. 1734 lod opelske paa Lundtofte Mark, til Dels paa Mensalgaardens Jorder, som han tilmageskiftede sig af Præsten, er endnu bevaret i det saakaldte »Brede Indelukke« (eller »Hemerts Vænge«), der strakte sig helt op til Ørholm, fra hvis Have der var Adgang. Tidligere stod der en Sten til Minde om Peter van Hemert — sikkert et af de »Familie-Monumenter«, August Hennings omtaler i sin Dagbog 1802. Allerede i 1786-87 synes Parkkulturen at have holdt sig Indtog i Indelukket, med »Krumgange« og Kabinetter, Vaser, Bænke og »Slynge« (∩: Gyng); om »Labyrinten« og »Alkoven«, som Luxdorff omtaler i sin Dagbog 1788, ogsaa var Lokalteter i Indelukket, skal lades usagt. Den statelige Hovedbygning, opført i 1790erne af Peter van Hemert, synes i sine Hovedtræk at staa igen fra hin Tid. Bygherren lod Hofdekora-tøren Joseph Lillie smykke Husets Stuer og udvendig opsætte en (nu forsvunden) Plade med en af Suhm forfattet latinsk Indskrift om, at Huset var bygget, ikke for ham selv, men for hans Børn. Over Hoveddøren staa nu kun Aarstallet 1795.

IV. ØRHOLM

Ørholm hed oprindelig Ørevad. Paa hvilket Tidspunkt Navneskiftet har fundet Sted, er vanskeligt at afgøre, da Stedet i det sekstende og ind i det syttende Aarhundrede kun forekommer som »Krudtmøllen i Københavns Len«, undertiden som »Krudtmøllen ved Lyngby« og endnu i Krigsjørdebogen 1718 blot kaldes »den store Krudtmølle«. Det nyere Navn eksisterede dog 1670 (»Krudtmøllen, som kaldes Ørholmen«), men det gamle bevaredes langt ned i Tiden, ikke blot i »Ørevads Agre«, nogle Markaase ved Sognegrænsen mod Søllerød, men endnu 1720 brugtes baade »Ørevads Mølle« og »Ørholms Mølle« jævnsides i officielle Aktstykker, hvoraf man tør slutte, at begge Navne endnu den Gang har været i Brug.

Molendinum Ørewaz synes allerede i Middelalderen at have

været et betydeligt Mølleværk, der gav samme Skat til Bispestolen som Brede — blandt Naturalierne ogsaa Sko til Fogden. Hvad Ørevad Vandmølle iøvrigt har været anvendt til, Kornmaling eller Industridrøft, ved vi ikke, før den i Kristian III's Tid synes at være taget i Brug som Krudtværk — vistnok det ældste i sin Art ved Mølleaaen. I 1558 fik Statholderen i København Ordre om at udsøge et Sted, der var egnet til Anlæg af en Krudtmølle, og der er næppe Tvivl om, at det er Udgangspunktet for Ørevads Indrettelse til Krudtværk. I 1574 forekommer en »Mads Krudtmager i Krudtmøllen«, som faar Naturalier fra Københavns Slot, og fra de følgende Aar haves kgl. Bestalinger for flere af hans Eftermænd (Tyge Stub 1591, Boe Pedersen 1598). Krudtmageren holdt to Svende og Virksomheden var ret betydelig. Fra Efteraaret 1605 til Majdag 1608 leverede Krudtmøllen ved Lyngby ca. 560 Centner Krudt, der stod Kongen i henimod 9000 Daler, hvoraf ganske vist Anskaffelsen af Salpeteren, Krudtets Hovedbestanddel, udgjorde en meget væsentlig Post — Krudtmageren selv og hans Svende havde kun faaet 720 Daler. I 1620, da Carl von Nach (eller Noch) overtog Stillingen som Krudtmager, blev Værket nyindrettet efter moderne Mønstre. Kristian IV havde haft en Mand i Udlandet for at gøre Studier i den Retning, og Carl von Nach maatte forpligte sig til, naar Kongen forlangte det, at omlægge Krudtmøllen »paa den Maner og Vis, som de udi Nederland nu brugelige ere«. Krudtmageren maatte kun arbejde for Kongen, han var Embedsmand, fik Aarsløn, sædvanlig Hofklædning, fri Bolig og Ildebrændsel, og Kongen skulde selv lade Møllen holde i god Stand. Af Kronens Skove fik han Brændsel til Krudtffabrikationen, og en hel Stab af Bønder og Husmænd maatte age Ved for ham. Carl von Nach sad dog ikke længe i Embedet — 1625 fik Adolph Krantz Bestalling som hans Eftermand.

Kronen drev saaledes Krudtmøllen i Københavns Len for egen Regning, indtil Frederik III 1653 lod sine Rentemestre slutte Kontrakt med en københavnsk Borger Herman Isenberg (eller Iserberg) om Overtagelse af Krudttilvirkningen paa noget friere Vilkaar. Kongens Krudtmager fik Ordre til hurtigst mulig og

med mindste Bekostning at faa Krudtmøllen, der øjensynlig var i Forfald, bragt i Stand og »igen forfærdiget« — hvorefter Herman Isenberg tog den i Arvefæste, baade Bygninger, Strømbrug og Fiskeri, mod en aarligt Afgift paa 15 Rdr. Fortrinsvis skulde han lave Krudt for Kongen, der leverede Salpeter fra sine omrejsende Salpetersydere, men i ledige Stunder maatte han fabrikere for sig selv af eget Salpeter. Skulde Møllen »opflyve« — springe i Luften, maatte han selv bære Tabet, dog forlangtes der ikke Erstatning for det kgl. Krudt, som gik i Løbet ved en saadan Katastrophe — hvad der dog altid var en ringe Trøst, om Ulykken skulde indtræffe. Og for at der i givet Tilfælde kunde være Krudt ved Haanden i Hovedstaden, fik han anvist et Kammer over Nørreport, hvor han kunde oplagre 300 Centner Krudt. Det varede heller ikke mange Aar, inden dette Depot fik aktuel Betydning i Svenskekrigen.

Krudtmøllen ved Ørholm overlevede imidlertid Svenskekrigen og Hovedstadens Belejring, og bestod endda mere end et halvt Aarhundrede til. Foreløbig nedarvedes den i Herman Isenbergs Familie. Selv døde han under Krigen (1659) og Krudtmøllen overtoges af hans Enke Elisabeth Klingenberg, vistnok anden Gang gift med Henrik Eggertsen, der i hvert Fald findes opført som Bruger af Krudtmøllen i 1660erne. Efter hendes Død 1669 tilfaldt Ørholm Svogeren Stempelpapirsforvalter Albret Heins, som tog hendes to unge Døtre i Huset, og ved kgl. Skøde af 23. Decbr. 1670 fik Møllen til Arv og Ejendom. Ørholm gik dermed for stedse ud af Kronens Eje.

Knap to Aar efter døde ogsaa Albret Heins, men hans Enke Magdalene Klingenberg blev siddende paa Ørholm. I hendes Tid var der baade Krudtmølle, Kornmølle og Amdams- (eller Stivelse-) Værk. Krudtværket raadede over to Møllehuse med to otte Alen Underfaldshjul og tolv Stamper, Kornmøllen og Amdamsværket havde fælles Møllehus med eet Underfaldshjul — hvortil kom en Række andre Bygninger, Tørrehus til Krudt, Vejer- og Kørnehus m. m. Allerede den Gang var der et stort, stateligt Stuehus, omgivet af Haver med et ottekantet skifertækt Lysthus, Fiskepark, og ved den nordre Side af Krudtmøllen en lille Skov, »Ellehaven« kaldet.

Magdalene Klingenberg døde 1691, men der gik Aar og Dag, inden Arvingerne blev enige om Boets Opgør. Sønnen Paul Heins, Envoyé i Paris, overtog midlertidig Ørholm Mølle, indtil Skiftestretten 1699 kunde sætte den til Auktion sammen med Lundtofte By. Mølle og Bøndergods købtes samlet for 6730 Rdr. af den tidligere Overførster i Ditmarsken Baltzer Hans von Buchwald. Krudtværket opretholdtes og havde ligesom i fordums Tid Leverancer til Hæren — i 1716 sprang Tørrehuset (»Drøgstuen«) i Luften, to Mand dræbtes og 700 Pund af Kongens Krudt eksploderede. Ørholm tilhørte da Sønnen, Oberstløjtnant Detlev von Buchwald. Han var endnu Ejer i 1721, men i det følgende Tiaar maa Møllen være overgaaet til Poul Badstuber, som nedlagde Krudtværket og indrettede Kobbermølle og »Eisen-Fabrique« i Stedet — saaledes at der omkring 1730 var Metalindustri paa alle hans tre Værker: Brede, Ørholm og Nymølle. Formodentlig har det været for meget selv for denne virksomme Mand og Salgsmulighederne for smaa, thi 1734 søgte han at faa afsat Ørholm samtidig med at han omlagde Driften til udelukkende at omfatte Tilvirkningen af Leer og Hakkelseknive — Artikler, som de sjællandske Bønder stadig havde Brug for og som tidligere var indført fra Udlandet. Det havde været paa Tale at bygge en Lefabrik ved Nymølle, men det var aldrig blevet til noget.

I den Anledning indkaldte han to tyske Hammersmede, Engelbert Hartkopf og hans Svigersøn Johannes Biertz fra Kronenberg i det store Industricentrum Berg ved Rhinen, og etablerede dem. Driftskapital havde de ikke, de havde hjemme maattet efterlade deres Ejendele, som »efter Landets Lov er konfiskeret, siden ingen af vores Profession maa gaa af Landet«. Badstuber overlod dem i Aug. 1734 Ørholm for en Købesum af 8000 Rdr. Kroner, sørgede for, at de fik Privilegium (25. Juni 1735) mod en aarlig Afgift til Staten, svarende til den gennemsnitlige Told af Leer og Hakkelseknive, der indførtes til Sjælland, og forstrakte dem med Kapital til Byggearbejder ved det nyindrettede Værk; bl. a. maatte fem store Egetræer købes fra Kronens Skove til Mølleaksler. Værket kom i Gang og ved Nytaar 1737 beskæftigedes der paa Ørholm omtr. 20 Arbejdere, de fleste forskrevet fra Udlandet. Fabrikken var imidlertid ved at gaa i Stykker alle-

rede i Starten — Badstuber havde sat 11,000 Rdr. i Foretagendet, men endnu ikke faaet en Skilling igen. Fabrikanterne gik gentagne Gange til Kommercekollegiet om Støtte, men forgæves, skønt man paa højere Sted aabenbart interesserede sig stærkt for det nye Anlæg og en Overgang synes at have overvejet Tanken om at lade et Interessentskab overtage Fabrikken. Endelig lykkedes det de to Tyskere at opdrive et Par Prioritetslaan, og Badstuber gav dem Skøde i Sommeren 1737, men i 1742 magtede de ikke længer at holde det store Foretagende gaaende, Ørholm sattes til Auktion, og den ene af Panthaverne, Joh. Lorentz Castens (senere adlet Castenschiold) maatte overtage Værket.

Det gjaldt for ham hurtigst mulig at blive det kvit igen. Driften af den nye Fabrik opretholdtes, naturligvis under andres Ledelse. Fra 1744 var Joh. Jürgen Hollmann en lille Tid kontraktmæssig Ejer af Ørholm, hvad der førte til, at Castenschiold lod udtage et nyt Privilegium (af 9. Novbr. 1745), der i Modsætning til det tidligere ikke var personligt, men fulgte Værket fra Ejer til Ejer, og med den meget væsentlige Ændring, at den aarlige Afgift bortfaldt. »Ørholms Le- og Skæreknivfabrik« (som det hed) blev derved et saare værdifuldt Aktiv, som Castenschiold uden større Tab 1747 endeligt kunde afhænde til Laurids Stub, daværende Fuldmægtig hos Overkrigssekretær Lerche. De følgende Aartier blev en decideret Opgangstid, saaledes at Stub i 1757 havde fem Vandmølleværker i Gang, og Fabrikationen udvidedes til at omfatte alt grovere Isenkram, Økser, Spader og Hakker, Sandstens- og Marmorsave m. v., og de for Sukkerplanterne i Dansk Vestindien fornødne Kapmessere og »Hauers«. Derimod vilde han ikke, trods Opfordring, ind paa Fremstilling af Huggevaaben til Hæren. I Stedet for at man ved Mølleaaens Kobber- og Jernværker almindeligvis anvendte Trækul fra de nærliggende store Kulsvierdistrikter i Frederiksborg og Kronborg Amter, brugte Stub Stenkul, hvoraf han fra 1754 fik Lov til at indføre aarligt indtil 60 Læster toldfrit, i Betragtning af, at Ørholm var den første indenlandske Fabrik, der fremstillede Savblade. Og ligeledes ved Indførslen af Jern støttede Regeringen ham ved Eftergivelse af Tolden.

Men der kom vanskelige Tider for Laurids Stub ogsaa — i 1771 blev der gjort Eksekution i Ørholms Le- og Skæreknive-fabrik, som blev solgt af Kreditorerne for 17,000 Rdr. til Amy Nielsen, Fuldmægtig ved Værkerne paa Brede. Han sad paa Ørholm til sin Død 1786 og Aaret efter afhændede Boet Ørholm til Justitsraad og Direktør for den Grønlandske Handel Hartvig Marcus Frisch. Allerede i Stubs Tid havde det nyoprettede Raa-vaddam Værk i Dyrehaven paaført Ørholm en ublid Konkurrence, men selve Fabrikationen af Leer og Hakkelseknive, og Handelen dermed, var beskyttet af Privilegierne, og i Opgangsaarene efter de store Landboreformers Gennemførelse steg Omsætningen paa Ørholm-Fabrikken, indtil endelig den gamle Eneret indskænkedes og til sidst helt ophævedes. Plakaten af 27. April 1791, der netop tog Sigte paa Ørholm-Værket, skød den første Bresche i Privilegierne, idet Smede paa Landet og i Købstæderne kunde faa Lov til at fremstille Leer og Skæreknive uden Brug af Maskiner eller Møleværk, medens Retten til at »omføre« Varerne i Fabrikens gamle Distrikt — Sjællands Stift, Laaland-Falster og Langeland — foreløbig forblev ubeskaaret. Den erfarne Købmand, Justitsraad Frisch, forstod, at Lefabrikken derved fik et Dødsstød og afhændede i 1793 Ørholm Værk for 34000 Rdr., men forbeholdt sig indtil Udgangen af 1794 Eneretten til Handel med disse Varer, og advarede enhver Konkurrent om »at vogte sig for den Ulejlighed, som de af at overtræde ovenmeldte kgl. Plakat fra min Side maa vente sig«. Forinden udkom imidlertid Forordn. af 22. Oktbr. 1794, der til Fordel for Landbruget ikke blot aldeles frigav Tilvirkningen af Agerbrugsredskaber, men ogsaa ophævede Handels-Eneretten og Forbudene mod Indførsel. Dermed bortfaldt Ørholms Særstilling som Lefabrik og Hartvig Frisch fortsatte senere Fabrikationen som fri Næring paa Vesterbro ved København.

De nye Ejere var Englænderne Harry Nelthropp og John Joseph Harris og med dem indledes det sidste Kapitel i Ørholms Møllens Historie — Papirfabrikken. De havde allerede i flere Aar opereret i Nordsjælland, havde anlagt et indbringende Lædermanufaktur paa Retraite ved Skodsborg (hvortil senere føjedes

en Oliemølle) og fik 25. Septbr. 1793 Privilegium paa en Papirfabrik ved Ørholm. Den skulde ikke netop konkurrere med Strandmøllen, der havde nok at gøre for det offentlige med Fremstilling af Stempelpapir og Materiale til Pengesedler, men optage de Sider af Papirfabrikationen, som det Drewsenske Værk havde ladet ligge, navnlig Fremstillingen af Tryk- og Karduspapir, Ta-

ØRHOLM V. ERK
(Fotografi)

petpapir og det blaa Sukkerpapir, der brugtes til Beklædning af Raffinaderiernes Sukkertoppe og tidligere var indført fra Udlandet. Nelthropp og Harris erhvervede kort efter Nymølle, der siden bestandig fulgte Ørholm som Filialværk og fik i den Anledning Privilegiet udvidet. Straks ved Fabrikkens Start fremkom i Pressen en »Advarsel mod Projektmagere og Vindhandlere«, der i Almindelighed var møntet paa Englænderne — som ved Aarhundredets Slutning havde overtaget Rollen som uvelkomne Fremmede — og i Særdeleshed paa de to, der havde købt

Ørholm og, hvad der i Ræsonnørens Øjne var værre, havde faaet et Laan af Manufakturfonden paa 25000 Rdr. til Papirfabrikkens Anlæg. Som saa ofte ved disse i hin Tid saare almindelige Skrivere, hvis Kendemærke var primitiv Spidsborger-Økonomi og haardkogt Patriotisme, skød Angrebet langt over Maalet, og gav netop Nelthropp og Harris Lejlighed til yderligere at forklare sig og bringe deres Foretagende frem for et større Publikum.

De drev i det hele de Ørholmske Værker op til at blive et betydende Supplement til Drewsens gamle Papirmølle ved Øresund. Navnlig blev Kludeindsamlingen sat i et fast System — en meget væsentlig Side af Datidens Papirfabrikation. I 1803 afhændede de Værkerne til et Interessentskab, bestaaende af de to unge Wedel-Jarlsberg, der ogsaa engagerede sig i Brede, i Forening med Rentekammerkommitteret Justitsraad H. N. Arctander. Men de to Englændere forblev som Ledere, og til Foretagendet knyttes ogsaa den fremragende Tekniker Ludv. Manthey. Først i 1805 kom Fremstillingen af det blaa Sukkerpapir i Gang, der fra alle Sider betragtedes som et stort Fremskridt og sparede Landet for en aarlig Import fra Holland paa 20000 Rdr. Nelthropp anlagde et særligt Værk for denne Fabrikation. Ørholm og Nymølle beskæftigede paa det Tidspunkt 76 egentlige Fabriksarbejdere foruden et større Antal løserer tilknyttede Folk, og fremstillede fra 1. Maj 1803 til 31. Decbr. 1804 30000 Ris Papir, hvoraf ogsaa en Del finere Skrivpapir. Interessentskabet fratraadte Besiddelsen 1812, fra 1814 havde bl. a. Statsminister Heinr. Ernst Schimmelmann og John Bromley Nelthropp Andele i Ørholm-Værkerne og fra 1832 var J. B. Nelthropp Eneejer. I hans Tid var der paa Ørholm tre Vandhjul, to der hver drev to Hollændere (til haandgjort Papir), det tredje en Papirmaskine, fremstillet af en dansk Mekanikus, og paa Nymølle to Vandhjul med tre Hollændere. Virksomheden var gaaet noget tilbage, Værkerne beskæftigede 1833 kun 50 Arbejdere, men producerede dog ca. 18000 Ris Kardus-, Tryk- og Skrivpapir aarlig.

Nelthropp kunde imidlertid ikke klare sig — Panthaverne stillede 1837 Værkerne til Auktion og solgte dem for 37000 Rdr. Ørholm og Nymølle var derefter igen en Tid paa flere Hænder.

Bl. a. var J. C. Modeweg nogle Aar Ejer af Halvdelen, indtil den driftige Fabrikant H. L. Danchell udkøbte ham 1843 og 1846 overtog den anden Halvdel, men atter 1854 afhændede begge Værker til Brødrene Drewsen paa Strandmøllen. Dermed var dansk Papirfabrikation som forhen i det væsentlige paa Familien Drewsens Hænder, og Ørholm-Fabrikkerne blev efterhaanden moderniseret og udstyret med Turbiner og Dampkraft. Det

HOVEDBYGNINGEN PAA ØRHM
(Fotografi)

var Christian Drewsen, der stod for Papirfabrikkerne ved Mølleaaen, Michael Drewsen ofrede sig for Fabrikken ved Silkeborg og overdrog 1865 Broderen Ejendomsretten til de nordsjællandske Værker, som endelig 1889 gik ind under »De forenede Papirfabrikker«. Ørholm har nu i adskillige Aar ligget stille, men tilhører stadig Aktieselskabet.

Endnu i vore Dage ligger Ørholm lidt afsides, som en Idyl i en af Mølleaaens skønneste Egne, og gemmer Minder om kendte Personligheder, der her fandt et fredlyst Tilflugtssted. Det var i

disse tiltrækkende Omgivelser, Griffenfeld — hvis Broder havde ægtet en af Herman Isenbergs Døtre — holdt til selv i sin Størhedstid, i Aarene umiddelbart før sit Fald. Han fandt her Hvile for Arbejdet i behageligt Samvær med sine adelige Veninder, som han satte Stævne paa dette »yndelige Sted« — her kørte de »i Marken at spøge« med deres galante »Go-Ven«, og det var derfor ikke underligt, at Birgitte Skeel lod falde en Ytring om, at »der maa være meget kønt paa den Krudtmølle, mens Rejsen gaar saa ofte did«. Det var der virkelig, og Lokalteterne var saa rummelige, at man ogsaa senere fortsatte med at have Sommerbeboere paa Ørholm. Gehejmekabinetsekretær Peter Ramshart, der afskedigedes ved Frederik IV's Død 1730, tilbragte de følgende fjorten Aar derude, i smaa Kaar, støttet af Enkedronning Anna Sophie; Konferensraad V. L. Rheder, Direktør i Generalpostamtet, var fast Gæst fra Stubs Tid, og kort før han døde i 1782, lejede hans nære Ven, Gehejmeraad Luxdorff sig ind paa Ørholm, hvor ogsaa han boede hver Sommer til sin Død 1788. I det 19. Aarhundrede havde Veterinæren H. C. Tscherning (hvis Hustru Constance Schubert var i Slægt med Charlotte Schimmelmann og saaledes knyttet til Stedet) og efter ham fra ca. 1866 Chr. Drewsens Svigersøn Redaktør Godske Nielsen Bolig i den smukke Hovedbygning, der stammer fra det 18. Aarhundrede og i alt væsentligt er bevaret i sin gamle Skikkelse. Foran er rejst en Buste af Christian Drewsen.

Ørholms Fabrikbygninger ligger baade i Lyngby og Søllerød Sogn. Hartvig Frisch tilkøbte 1787 af Konferensraad Michael Treschow en Gaard paa Søllerød Bymark, »Ørholm Bondegaard«, som siden fulgte med Værket. Skoven Nord for Mølleaen mellem Ørholm og Nymølle stod der længe Strid om, men 1851 fik Danchell godtgjort sin Ret til Grunden, medens de derpaa staaende Ege og Bøge ved Dom tilkendtes Forstvæsenet. Ligesom ved Brede hørte der allerede fra Stubs Tid til Ørholm Værk et Krøstet med Brændevinsbrænderi.

V. NYMØLLE

Nymølle er det yngste af Fureaaens Møllebrug og har deraf sit Navn. Raavad i Dyrehaven er kun lidt ældre, men Nymølle er det sidst anlagte. Vaabenfabrikanten Jacob Petz, der havde sin Slibemølle i Lyngby, fik 1643 Bevilling af Kongen til at opbygge et Filialværk »imellem Vores Krudtmølle og Stokmølle udi Sokkelunds Herred« — d. v. s. mellem Ørholm og Stampen — paa Betingelse af, at han kom overens med Bønderne i de »hosliggende« to Byer Lundtofte og Søllerød om at erstatte den Skade, de derved led paa deres Marker — altsaa omtrent paa det samme Sted, hvor Nymølle senere anlagdes. Men om denne Slibemølle overhovedet kom i Stand, er tvivlsomt, thi faa Aar efter købte han Skovrød Mølle i Kronborg Len til »sit Værkes Fortsættelse«. Imidlertid fik Rentemester Henrik Müller i 1650-erne Øje paa den bekvemme Plads og anlagde her som et Anneks til sit Kobberværk ved Hjortholm »den nye Mølle med den store Kobberhammer«, som derefter siden kom til at høre under Frederiksdals Gods. Ovenfor er fortalt, at Charlotte Amalie, da hun 1670 overtog Frederiksdal, straks lod Kobberværket ved den gamle Hjortholm Mølle nedlægge og traf Aftale med Henrik Ehm om Forpagtningen af det »lille Kobberværk«, hvortil alle Materialer overførtes fra Hjortholm. Henrik Ehm brød sig ikke om Rentemester Müllers Kobberværk, han havde kun Brug for den store Kobberhammer til sit eget nyanlagte Værk paa Brede, og forinden Overtagelsen forlangte han Hammermøllen grundig repareret; Dronningen maatte derfor ofre adskillige Tusinde Rdr. paa Istandsættelsen, inden der 1672 kom en endelig Forpagtningskontrakt i Stand.

Under den skaanske Fejde led Nymølle meget. Tropperne, der anvendtes ved Landgangen i Skaane, laa i Lejr nær derved, Varer og Materialer forsvandt, skønt Mester og Svende blev boende ved Værket. Desuden spærredes Handelen under Krigen, Møllen laa stille og forfaldt. Under disse ekstraordinære Forhold forlangte Henrik Ehm Lempelser i Afgiften, men Dron-

ningen stod stejlt paa de trufne Aftaler og lod endda sin Prioritetskaptal paa 6000 Rdr. opsigte til Udbetaling ved Forpagningskontraktens Udløb i 1678. Men Henrik Ehm, der havde sat mange Penge til og ikke havde faaet det Privilegium til Værket, som var lovet ham, krævede sine Tab dækket. Det trak nu op til Proces, og Dronningen sluttede 1681 Kontrakt med hans Konkurrent, Kobbersmed Lorens Badstuber, der skulde overtage Nymølle, naar den atter var bragt i Orden. Imidlertid var der bleven nedsat en Kommission til at dømme i Sagen og der kom omsider et Forlig i Stand — Dronningen slog af paa sine Fordringer og Henrik Ehm betalte sin Gæld (1684).

I 1697-99 var Henrik Ehm atter Forpagter, og Nymølle fik nu det lovede Privilegium (af 14. Febr. 1699), hvorefter de paa »Dronningens Kobbermølle her i Københavns Amt forarbejdede Kobbervarer maa her udi Riget uforhindret omføres og forhandles«. Kobbertøjet stempledtes med Dronningens Monogram (senere med Sophie Hedevids) og Kobberførerne kørte rundt i Landet, solgte fra deres Vogne og opkøbte samtidig det gamle Kobber, der ikke maatte udføres, men skulde tilbage til Møllen. Efter Henrik Ehm fulgte som Forpagtere Johan Marquart (1699-1703) og for en kortere Tid Casper Nunnenberg, indtil Kobbersmedeslægten paa Brede ca. 1705 atter kom til at raade over Værket ved Nymølle. Under Pesten 1711 og de første vanskelige Aar under den store nordiske Krig laa det igen stille en Tid, men fra 1715 tog Poul Badstuber Styret, først paa Moderens Vegne siden for egen Regning, og fik Nymølle i saa god Drift, at en af de store Kobberførere, Kommerceraad Cort Morup, 1724 slog ham ud med en højere Forpagningsafgift. Herskabet satte nemlig Forpagningen af sine Møller og Kroer til Auktion hvert tredje eller sjette Aar for at presse mest mulig ud af dem. Men det lønnede sig aabenbart ikke i dette Tilfælde, og Poul Badstuber overtog 1727 atter Nymølle, som han og hans Forældre — Lorens Badstuber, Anne Knock og Stedfaderen Jacob Zitzke — med Afbrydelser havde haft i over fyrretyve Aar. Og til yderligere Sikring af Besiddelsen lykkedes det Badstuber 1733 at faa Nymølle i Forpagtning paa Livstid.

I Sammenligning med Brede og Ørholm var Forholdene paa Nymølle kun smaa. Det var en Filial, som der ofredes mindst mulig paa, og jævnlig var den i daarlig Stand — thi de fleste Bygninger ved Fureaaens Mølleværker var lige til det 19. Aarhundrede af Bindingsværk eller Træ, og maatte omhyggeligt vedligeholdes, om de skulde modstaa Tidens Tand; selv om

NYMØLLE
(Fotografi)

Hjulskovle, Mølleaksler og Stamper blev gjort af de bedste Ege, der kunde opdrives i Skoven, var de hurtigt udslidte ved den intensive Brug. Bygningerne ved Nymølle var endnu 1714 ret indskrænkede: et teglhængt Møllehus paa 17 Fag, Bindingsværk mod Nord, brædeklædt mod Syd, hvoraf de seks Fag var Stuehus med Loftsrum, de elleve Kobberværk; dertil et lille straa-tækt Udhus, en Aalekiste i Aaen og et gammelt ubrugeligt Slibeværk. I 1727 var der overhovedet ikke Hus til Forpagteren at bo i, end ikke Staldrum til et Par Heste.

Nymølle skiftede Herskab sammen med Frederiksdal og blev efter Prinsesse Sophie Hedevigs Død underlagt Rentekammeret. Umiddelbart efter søgte man at faa en helt ny indenlandsk Industri i Gang paa den gamle Kobberrmølle. Rentekammeret havde nemlig foreslaaet Anlægget af en Staal- og Jerntraadsfabrik, da en saadan savnedes inden for det danske Monarki, og indkaldte 1735 i den Anledning en tysk Staaltraads-trækker Joh. Gerh. Rotthaus fra Grevskabet Mark i Westphalen. Staten vilde dog ikke selv anlægge Fabrikken, men søgte en privat Entreprenør, og da Raamaterialet skulde hentes fra Norge, søgte man ham i en af de norske Kystbyer, hvor Udskibningsforholdene var lettest. Da det imidlertid ikke lykkedes at finde nogen, henvendte man sig til Datidens store »Kobber-Manufakturist« Poul Badstuber, som i Forening med Rotthaus udsaa Nymølle som det mest passende Sted. Badstuber stillede dog som Betingelse at faa Nymølle til fri Ejendom, hvilket indrømmes (ved kgl. Resol. af 3. Decbr. 1737), og sammen med den tyske Staaltraadstrækker gik han i Lag med Anlægget. Som indkaldt Industriekspert havde Rotthaus en ikke ringe Følelse af eget Værd, han skruede sine Fordringer i Vejret, var vidtløftig og vægelsindet, og forbandede den Dag og Time, han havde ladet sig lokke til Danmark. Det lykkedes dog Badstuber — efter at have skaffet Staaltraadstrækkerens Kone med syv Børn til Landet og iøvrigt sat 8000 Rdr. i Foretagendet — at faa den ny Fabrik i Gang med Rotthaus som Mester, og 15. Septbr. 1738 fik han kgl. Skøde paa Nymølle. Om Staaltraadsfabrikken fik den ventede Betydning, skal lades usagt — i hvert Fald blev Kobberhammeren opretholdt ved Siden af.

Ved Poul Badstubers Fallit 1746 blev Nymølle solgt ved Auktion, og Værkets Historie falder derefter sammen med Brede og siden med Ørholms. Nymølle erhvervedes af det pengesterke Femmands-Konsortium, der ogsaa købte Brede, og fulgte dette Værk, indtil Peter van Hemert 1794 afhændede Møllen til Nelthropp og Harris med det udtrykkelige Forbehold, at der for Fremtiden ikke maatte fremstilles Kobber- eller Messingarbejde, der kunde konkurrere med Brede. Nymølle, som gen-

nem halvandet Aarhundrede væsentlig havde været Kobberværk, blev derefter Papirfabrik i Tilknytning til Ørholm. Værket er nu nedlagt og Bygningerne anvendes til Beboelse. Den tidligere Driftsbestyrer-Bolig fra Papirfabrikkens Tid »Høyersdal« ligger Nord for Mølleaaen i Søllerød Sogn. Huset, der urigtigt kaldes »Høj og Dal«, har Navn efter Kaptajn i Asiatisk Kompagnis Tjeneste B. L. Hoyer, som var Ejer i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede.

DYREHAVEN VED RAAVAD
(Maleri af Friedländer, 1843)

DYREHAVEN OG TAARBÆK

I. STOKKERUP

DA Jægersborg Dyrehave blev anlagt, strakte den sig fra Hvidøre i Syd omtrent til Trørød i Nord — først i 1832 blev den Nord for Mølleaaen liggende Del fraskilt som Fredskov og fik Navn af »Jægersborg Hegn«. At Dyrehaven ikke er en Naturpark, men er bleven til paa et kongeligt Magtbud og ved Ingeniørkunst, viser den snorlige Afskæring ind mod Landsiden, hvor det omtrent seks Kilometer lange Dyrehavehegn rækker fra Fortunen til Rundforbi.

Ved Dyrehavens Anlæg var det ikke en sammenhængende Skovstrækning, der indtoges til Jagtrevier — der var forlængst gjort lyst og ryddet i de tætte Naturskove, som en Gang i Tidernes Morgen har strakt sig langs Nordsjællandskysten og opfyldt

det meste af Landet. Ud mod Sundet har man ved Rydningen til Bopladser og Agermark aabenbart ladet Rækker af Skovholme blive staaende, dels for at skaffe Læ mod den skarpe Østenvind, dels ogsaa af Hensyn til Jordbunden, der ud mod Kysten blev mere og mere sandet og lidet egnet til Dyrkning. Nordligst strakte Nærums Marker sig langt inden for det nuværende Skovhegn, medens Nærum Ore — Overdrevet langs Stranden — var rigt bevokset med Skov, Mølleaaen var her som ved dens øvre Løb gennem Sorgenfri og Frederiksdal indrammet af Moser, Krat og Smaaskov — endnu sydligere laa den ældgamle Boveskov. Mod Landsiden skar det ryddede Pløjeland, baade Lundtoftes og Lyngbys Mymarker, sig ind mellem Resterne af denne gamle Naturskov, og midt i den nuværende Dyrehave, der hvor Eremitagesletten breder sig hegnet af Træer til alle Sider, var ryddet til en hel Landsby med Gaarde, Huse og Bymark, senere ogsaa Mølle og Kro. Saa det var sikkert ikke helt med Urette, naar Præsten Valentin Merchel hævdede, at »Sognets bedste og meste Jord Anno 1670 blev indlukt udi Jægersborg Dyrehave«.

Denne Landsby i den gamle Boveskov, *Stokkerup*, tilhørte helt og udelt Kronen ligesom Kongens Lyngby. Det var Sognets mindste Landsby, omfattede kun halvandet Bol Jord, men havde omkr. Aar 1500 ikke destomindre 16 Gaarde og 5 Gadehuse. Gaardsparterne var derfor smaa og regnedes 1651 kun for Ottingsjorder, to af dem var bleven lagt sammen til een Gaard, saa at Byen i det 17. Aarhundrede kun havde 15 Gaarde, hvoraf den ene var dobbelt saa stor som de andre. Da Bymændene i Stokkerup havde saa lille en Bymark, havde en Del af dem overtaget Hvidøre Kros Jorder Syd for Boveskoven og dyrkede dem i Fællesskab, indtil Mag. Vitus Bering 1666 fik dem overladt og grundlagde det senere Kristiansholm. Byen blev under Svenskekrigen pantsat til Borgmester Peder Pedersen, senere til Generalmajor Ruse, fra hvem Kongen indløste den 1664. Den havde lidt meget i Fejdetiden, som den laa der midt i Krigsoperationernes Basis, og endnu mere i de følgende Nødsaar — Fjenden havde forhugget Byens Skove, brudt en af Gaardene ned, de

andre var i Forfald, og Stokkerup naaede overhovedet ikke at komme til Magt igen. Thi da Dyrehaven i Kristian V's første Regeringsaar anlagdes i sin fulde Udstrækning, blev hele Byen nedbrudt og Stiftamtmanden fik 13. Juni 1670 Ordre til at lade udvise bekvemme Pladser, »hvor Vores Bønder og Tjenere i bemeldte Stokkerup deres Huse igen kan henflytte«, og de fik tre Aars Frihed for alle Skatter og Paalæg, Landgilde, Hoveri, Ægt og Arbejde, »paa det de imidlertid desbedre igen paa Fode komme kan«. Kongen havde travlt med at faa sin Vildtbane i Orden, saa Byen forsvandt i en Haandevending. Allerede i Jordebogsregnskabet for 1670-71 findes kort og godt noteret ved Stokkerup: »Denne By er ganske afbrudt og dens Ejendom underlagt den ny Dyrehave, som nu er til Hans Majestæts egen Brug«. Hvorefter de Stokkerup Bønder nedsatte sig i de omliggende Landsbyer, thi det blev ikke til nogen samlet Bosættelse og Byflytning, saaledes som det synes at have været Meningen at faa i Stand.

Boveskov var Tilliggende til Kongens Lyngby allerede i det trettende Aarhundrede, hvad der tilstrækkelig forklarer, at ogsaa Stokkerup var Kronens Ejendom. Skønt den ikke udtrykkelig nævnes i Valdemars Jordebog, maa det antages, at der allerede da var ryddet Plads til den i Skoven og at Stokkerup eksisterede. Efter sin Navneendelse hørte Byen til Torperne*), og maa saaledes antages at være en Datterby til Kongens Lyngby, anlagt i dens tilliggende Skov. Normalt skulde da Byen, som en Torp, have taget Navn efter en Person, men da Hovedbyen var Kongens, synes det ikke at være Tilfældet — den har snarere faaet Navn efter Herredets Tingsted. Det gamle Herredsnavn var ganske vist Støvnæs, der først omkr. 1500 ændredes til Sokkelund, der atter er en Afslibning af Stokkelund, men dette sidste Navn eksisterede tidligere, blot ikke som Betegnelse for Herredet selv, men for Herredets Tingsted (1349: placitum Stocchælundæ). Videre kunde man da slutte, at dette Tingsted, d. v. s. »de fire Stokke«, laa i en Lund, og at denne Lund var en Del af Bove-

*) Formen »Stakørp«, der træffes 1401 (jvfr. Side 21), er en Forvanskning.

skov, fordi Stokkerup, som tog Navn efter Tingstedet, var anlagt paa en ryddet Plads i den samme Skov. Det er kun Gætninger, men af en vis indre Sandsynlighed. I det syttende Aarhundrede

EGNEN OMKRING STOKKERUP

(Udsnit af Dahlbergs Kort hos Pufendorf, Kobberstik, ca. 1639)
 Syd for Boveskov ses Ibstrup gamle Dyrehave, nu Charlottenlund Skov

var Stokkelunden imidlertid forsvundet. Da der toges Syn paa Stokkerup Skove efter Svenskekrigens Ødelæggelser nævnes kun »Boer Skov« mellem Torbæks Rende og Enghaven, »Ørnesten«, der synes at have ligget nærmere Byen, og »Vandmosebakken«

ned mod Ermelund — der alle har været Lokalteter i den oprindelige Boveskov.

Stokkerups Beliggenhed lader sig temmelig nøje bestemme. Navnet er nu knyttet til en Dam i Dyrehaven, »Stokkerup Kær«, der udlægges som Byens gamle Gadekær. Pladsen kunde passe meget godt, men Grunden ligger ingeniunde urørt. I 1839 fik Distriktets Forstbetjente overladt et Areal paa 51 Tdr. Land Sydvest for Eremitagen til Opdyrkning i de følgende tre Aar uden Afgift mod at rydde og planere de 13 Tdr. Land af Arealet, der bestod af Moser, Vandhuller og Levninger af gamle Hus- og Gaardspladser fra Stokkerup By. Grundig er dette dog næppe gjort, thi endnu 1847 fandtes der let synlige overgroede Byggegrunde paa den tidligere Boplads, og endnu den Dag i Dag er Terrænet paa sine Steder (især paa Golfbanen) gennemfuret af Revler, der kunde ligne de højryggede Aase i en gammel Byvang. Bopladsens Beliggenhed er imidlertid sikker nok — Stokkerup By har ligget Sydvest for Eremitagen, og Stedet er yderligere fastslaaet ved Jordbundsundersøgelser, der i de senere Aar er foretaget af Danmarks geologiske Undersøgelse. Byens Agermark har strakt sig over den nuværende Eremitageslette, der næppe har baaret Skov siden Rydningen en Gang i Oldtiden. Videre ser man paa Erik Dahlbergs Kort (til Pufendorfs Værk om Karl Gustavs Bedrifter), hvor Navnet »Boo-Schog« genfindes, at Vejen fra Strandmøllen til Ibstrup førte gennem Stokkerup, og altsaa har været Byens Hovedgade. Ogsaa denne ældgamle Færdselsvej er den Dag i Dag bevaret nogenlunde uforandret i Jægersborg Dyrehave. Den fører forbi en Langdysse 500 M. Syd for Stokkerup Kær, hvortil Traditionen henlægger det gamle Stokkelund Tingsted — med hvor stor Ret, skal lades usagt.

II. RAAVADS MØLLE

Stokkerup Bys Jorder strakte sig ikke blot over den nuværende Eremitageslette, men helt op til Mølleaaen over Arealer,

der nu er tæt bevokset med Skov — og paa Byens Grund heroppe blev i Kristian IV's Tid anlagt en Industrimølle. Kleinsmed Chr. Alckenbrecht, der synes at have hørt til Hovedstadens driftige og fremtrædende Borgermænd, fik sammen med et Par andre Interessenter 1641 et Privilegium paa Tilvirkning af Vaaben (Partisaner, Piker) og Agerbrugsredskaber (Høleer, Skæreknive). Til et sligt Værk hørte i de Dage, om det skulde være fuldstændigt, en Slibe- og Poleremølle, der kunde give Værket den rette fabrikmæssige Drift, og som flere andre af Hovedstadens Fabrikanter søgte han ud til Mølleaaen med de mange Strømanlæg. Endnu var der egnede Pladser paa Strækningen mellem Kongens Krudtmølle (Ørholm), Stubmøllen (Stampen) og Johan Eттersens Mølle (Strandmøllen). Alckenbrecht lod Lenets Ridefoged besigtige Aastederne og forhøre hos Bønderne, der ikke mente, at et saadant Nyanlæg kunde gøre Skade paa deres Jorder, og han bestemte sig da for et Sted neden for Stubbemøllen. 30. April 1643 fik han derefter kgl. Bevilling til at lade Mølleværket opsætte og indrette paa egen Bekostning.

Det blev Oprindelsen til *Raavads Mølle* eller *Raavaddam*, som den senere kaldes. Navnet findes ikke i de tidligste Aktstykker om dette Industri anlæg, men forekommer kort efter Midten af Aarhundredet, og har utvivlsomt været en gammel Betegnelse for et Vadested over Furestrømmen *).

Chr. Alckenbrecht fik Dæmning og Mølle opført, og Værket kom i Stand, men allerede 1645 ønskede han det udvidet. Slibemøllen var der kun Brug for med Mellemrum, naar de tilvirkede Genstande skulde renslibes og sættes i færdig Stand, og da Strømmen bestandig gik og var kraftig nok paa dette Sted, vilde han udnytte dens fulde Kapacitet ved Anlæg af en Hammermølle til Fremstilling af Artikler for Artilleriet og for Skibs- og Husbygningen — »et nytteligt og gavnligt Værk for Land og Rige«. Ogsaa dertil fik han Privilegium (23. Marts 1646), paa Betingelse af, at han straks gik i Gang med Anlæg af Værket,

*) »Graf Wadz Mølle« og »Rodevalds Værk« (jvfr. Nyrop, Strandmøllen, S. 50, og Annaler for nordisk Oldkyndighed 1863, S. 276) er kun Misforstaaelser. Formen »Raadvad« er først kommen i Brug i det 18. Aarhundrede.

som hans Arvinger fik Ret til at overtage efter ham. Men heller ikke Hammermøllen var tilstrækkelig til fuld Udnyttelse af Strømmen, hvorfor han 1647 med Kongens Tilladelse overtog det Valkeværk, som Johan Ettersen oprindeligt havde anlagt ved Strandmøllen, og lod det flytte til Raavad, medens Johan Ettersen helligede sig Papirmøllen alene. Ved Raavad var der derefter tre Mølleværker: Slibemølle, Hammerværk og Valkemølle.

Kleinsmed Alckenbrecht har tydeligt nok haft Vanskeligheder ved at holde sine Foretagender i Gang, selv om der for at støtte hans Industri 1650 blev lagt Told paa indførte Høleer og Skæreknive. Han maa være død i de nærmest følgende Aar og Raavads Mølle tilfaldt Arvingerne, men blev som de fleste andre Værker ved Mølleaaen lagt øde i Svenskekrigen; ved Juletid 1660 levede i Stokkerup en Johani Alckenbrecht, aabenbart Møllens sidste Beboer, som var bleven husvild ved Værkets Demolering og nu med Kone og Børn havde Tilhold hos Bonden i Byens største Gaard. Efter Fejdetiden erhvervede den kgl. Historiograf Mag. Vitus Bering Ruinerne og begyndte at bygge Møllen op paany, men da Kongen fik Brug for den paa anden Maade, maatte Skatkammeret udkøbe Vitus Bering og give ham Bøndergods i Stedet. Hvorefter Overtøjmester Peter Kalthoff fik den »Raavadske Mølle« overladt (ved Kongebrev af 23. Aug. 1664) for at indrette en Slibemølle til Brug for Tøjhuset og tillige »en liden Pulver-Mølle«, hvorfra Staten kunde faa sit Finkrudt. Som sædvanlig skulde Fabrikanten have Salpeter udleveret og han fik desuden udvist fornødent Bygningstømmer samt Brændeveld til Krudttørringen. For yderligere at lette ham Omkostningerne ved Værkernes Indretning fik han tillagt Landgilde og Hovarbejde af en Gaard i Stokkerup — i 1665 tillige af to andre Gaarde i samme By, »indtil forskrevne Møller tilbørligen er bleven forfærdiget«. Og da Krudtmøllen i 1670 var sprungen i Luften, blev Tilsagnet om Bygningstømmer fornyet.

Peter Kalthoff døde 1672 og Kongen gjorde da Brug af den Ret til at overtage Pladsen mod Erstatning for Bygningerne, som udtrykkelig var betinget i Bevillingen af 1664. Møllen laa nu ikke blot paa kgl. Fæstegrund, men i selve den kgl. Dyre-

have. Staten overtog saa Raavads Mølle, der underlagdes Krigskollegiet og 1673 stilledes under Opsigt af Oberst Fred. Arenstorff og Stabsoberst Fred. Thuresen, der skulde sørge for, at Krudtmalingen fortsattes. Møllen afleveredes i Novbr. 1673 af Peter Kalthoffs Enke og Søn og overtoges af den første kgl. Krudtmager paa Raavad Henr. Steinman. Slibeværket blev nedlagt, det blev udelukkende Krudtmølle. Bygningerne var højst nødtørfte — ved Overleveringen var der til Bolig for Krudtmageren et Hus paa elleve Bindinger med røde Tagsten, et Krudtmøllehus med syv Kobberstamper og med Tag af Bræder (for at det ved indtrædende Katastrofer kunde ryge i Luften uden at gøre alt for stor Skade), dertil en »Drøgstue« (Tørrehus) og en Staldbygning, begge med Halmtag. Krudtmøllen blev saa moderniseret og udvidet til 24 Stamper, drevet af 16 Fod høje Vandhjul.

Gennem mere end firsindstyve Aar vedblev Raavad at være Krudtmølle, stadig underlagt de militære Kollegier. Krudtmageren var Bedriftens Mester, bistaet af to Knægte eller Krudtkarle. Efter Steinman fulgte allerede 1675 Hans Wagener som Krudtmester paa Raavad, ved Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var det Ole Svendsen og senere hans Enke († 1718), derefter David Rose, som blev ved Embedet i fyrretyve Aar, indtil Krudtværkets Nedlæggelse. Af og til sprang Raavad i Luften, ligesom de andre Krudtmøller ved Fureaaen — i 1699, da en af Krudtkarlene blev forbrændt som »en stegt Fisk« men levede mange Aar endda, og kort før 1718, mens Ole Svendsens Enke forestod Møllen.

Raavad blev det sidste Krudtværk ved Furestrømmen. Krudtmøllen paa Brede forsvandt 1668, Ørholms gamle Krudtværk nedlagdes omkr. 1730, paa Raavad ophørte Krudttilvirkningen først 1758, da Classen anlagde Frederiksværk. Da var der ikke længer Brug for Raavad og en hel Række Liebhaveere til den ledige Vandmølle i Dyrehaven meldte sig, ikke blot Privatpersoner, ogsaa den militære Uldmanufaktur og Isenkræmmerværet i København. Navnlig Isenkræmmerne lagde an paa at faa den overdraget af Kongen. Lavets Privilegier af 1693 paalagde dem Oprettelsen af Slibemøller paa bekvemme Steder i Landet,

og Kommercekollegiet gav dem al fornøden Støtte til Erhvervelsen af den nedlagte Krudtmølle for dette Formaal. Jernet produceredes inden for Monarkiets Grænser, dygtige Arbejdere var til Stede eller kunde i fornødent Fald indkaldes, man manglede bare Stedet — hvad der havde været Aarsag til, at Isenkram bestandig maatte indføres, hvorved Pengene bragtes ud af Landet og Arbejdsmulighederne gik tabt for Landets egne Børn. Det

RAAVAD
(Kobberstik, 1826)

blev dog ikke til noget i denne Omgang. Frederik V gav Bøssesmed Joh. Jürgen von Bergen Løfte paa Raavaddams Mølle — som den nu kaldtes — men ændrede i sidste Øjeblik sin Bestemmelse til Fordel for sin betroede Kammertjener Nic. Jac. Jessen, som maatte affinde sig med von Bergen og derefter 5. Maj 1759 fik kgl. Gavebrev paa Raavaddam »for der et Filehuggeri med videre eller andre deslige for Landet nyttige Værker og Fabrikker at anlægge og indrette«. Samme Dag fik han Privilegium i Overensstemmelse hermed.

Der var gaaet vidtløftige Forhandlinger forud. Kammertjene-
ren var en Mand med indflydelsesrige Forbindelser og stillede
sine Fordringer — men Forstvæsenet kom han ikke uden om.
Hans Ønske om at indrette Mølle ved Siden af Fileværket,
stødte paa Modstand, da man kun ugerne saa Møllegæsterne fær-
des i Dyrehaven, men her fik han sin Vilje. Han forlangte ogsaa
Ret til at opføre Bygninger uden at spørge Autoriteterne om For-

PARTI VED RAAVAD
(Litografi, ca. 1860)

lov og lagde uden videre Beslag paa den indpælede Plads i Sko-
ven, som var indrømmet de tidligere Krudtmestre til Tøjrslag
for deres Kreaturer. Det blev imidlertid forhindret — det var
Skovens Grund og ikke Møllens. Ganske vist fik Jessen Raavad-
dam til »uryggelig og uigenkaldelig Arv og Ejendom«, men de
Grænser, Forstvæsenet foreskrev ham, maatte han respektere.
Kongens Beskyttelse havde han imidlertid, faa Aar efter føjede
han Stampen til Raavad og modtog Begunstigelser af forskellig
Art. Det hjalp dog ikke, han formaade ikke at holde sine Fore-
tagender oven Vande og det endte med Fallit 1767. Det kgl.
Uldmanufaktur købte Stampen, Raavaddam Mølle kom til Auk-

tion samme Sommer og solgtes for godt 27000 Rdr. til Isenkræmmerlavet i København, som fik Skøde 10. Decbr. 1767 og saaledes fik et længe nærret Ønske opfyldt.

Raavaddam kom derefter ind i stabile og betryggede Forhold. I næsten et Aarhundrede havde det været Krudtmølle, i endnu længere Tid vedblev det at være »Fileværk« — en Betegnelse, der dog i dette Tilfælde omfattede Tilvirkning af al Slags Isenkram. »Hvad der forfærdiges her«, hedder det i en Skildring fra 1806, »er ikke Overdaadighedsartikler, men gangbare og nyttige Sager, f. Eks. Agerdyrknings- og Husholdningsredskaber og alle Slags Professionisters Værktøj« — det fortjener »blandt alle Industriværker i Dannemark en udmærket Plads og gør National-Vindskibelheden Ære«. Paa dette Tidspunkt, et halvt Aarhundrede efter Grundlæggelsen, var det en omfattende Virksomhed med 78 Arbejdere og en samlet Arbejderbefolkning paa omtr. 150 Personer. Med to »Vandstuer« som Kraftcentre drev man en Række Hammer- og Valseværker, Slibe-, Polere- og Drejeværker; et Jernstøberi var bleven anlagt ved Aar 1800, i de talrige Værksteder beskæftigede man ikke blot Smede, ogsaa Klokkestøbere, Gørtlere, Blikkenslagere, Ben-, Horn- og Trædrejere (til Skæftning af Værktøj). Til Værket hørte 17 Bygninger, en Del af dem var grundmurede og i to Etager, alle med Tegltag; de fleste laa Syd for Mølleaaen og her havde Raavaddam ogsaa sit største Jordtilliggende, 49 Tdr. Land af ialt 56 — derunder indbefattet de Arealer, der var udlagt Værket til Høstet og Tøjrslag.

Efter 1814 gik Virksomheden tilbage, midt i 1830erne var Stedets Befolkning sunket til 134, Bygningernes Antal formindsket til 12 (foruden Skolen) og Værket omfattede to Hammermøller, en Slibemølle, Drejeværk og Polereri samt Smedjer og mindre Værksteder. Raavaddam havde sine egne Haandværkere: Skræder, Skomager og Væver, sin egen Børneskole og Kro med Ret til Brændevinsbrænding for Fabrikkens Beboere og Arbejdere (Bevilling af 18. Oktbr. 1769). Kroen, der stadig tilhørte Interessenterne, blev forpagtet ud, og laa den Gang som nu paa den nordre Aabred, i Søllerød Sogn.

Virksomheden paa Raavad er fortsat lige til vore Dage, under moderne Former, men med nogenlunde det samme Fabrikationsomraade. Hovedstadens Isenkræmmere havde som Lavsmedlemmer Pligt til at overtage Andele i Værket og efter Næringslovens Ikrafttræden og Isenkræmmerlavets Opløsning fra 1. Jan. 1862 overtog de daværende 21 Andelshavere Raavaddam og fortsatte Driften som et privat Interessentskab. Forinden havde

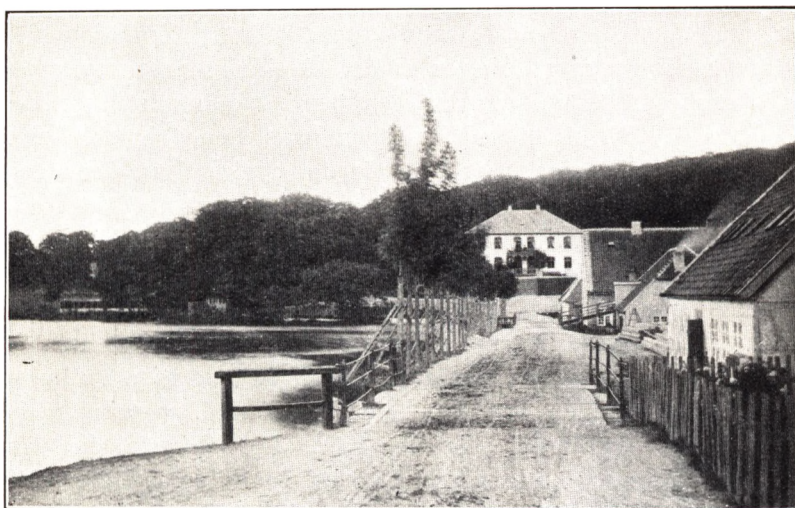

RAAVAD

(Maleri af Andersen-Lundby, 1872)

man 1860 afsluttet en Overenskomst med Finansministeriet, hvorved de Arealer i Dyrehaven, der var tilstaaet Jessen til Høstet og Tøjrslag, faldt tilbage til Staten, medens Interessenterne fik Ejendomsret til de resterende 21 Tdr. Land, der fremtidig skulde betragtes som Fabrikens Grund. Andelshavernes Antal formindskedes efterhaanden. I 1873, da der var fjorten tilbage, blev Raavaddam sat til Auktion og købt af de elleve — i 1894 var der kun tre: Isenkræmmer T. M. Werner, forhenværende Isenkræmmer H. E. Halberg og Grosserer J. G. Rohdes Enke. Disse tre fik Ejendomsdom paa Værket (28. Marts 1894) og over-

drog det s. A. til Aktieselskabet »Raadvaddams Fabrikker«, som opretholdtes i en Menneskealder, men 1921 maatte træde i Likvidation, og de gamle Værker købtes af et nyt Selskab, hvis Hensigt var at ophøre med Driften og afhænde den gamle Fabrikgrund til Andelsboliger. Denne Plan, der vilde have skamskændet en af Dyrehavens skønneste Partier, blev imidlertid forhindret. Staten paaberaabte sig Hjemfaldsret til Pladsen i Skoven og

RAAVAD

(Ældre Fotografi, ca. 1880)

Vandkraftens Udnyttelse, naar Ejendommen ikke længer benyttes til Fabrikdrift, et Forbehold, der fremgik af Jessens Gavebrev og de Forhandlinger, han i Anledning af Overdragelsen førte med Rentekammeret — og iøvrigt var i nøje Samklang med Datidens Bestræbelser for at ophjælpe Landets Fabrikdrift. Det var ikke Meningen, at Ejeren i saadanne Tilfælde alene skulde lukrere af kongelige Begunstigelser — de skulde ogsaa tjene almene Formaal. Sagen kom for Domstolene og den betingede Hjemfaldsret fastsloges ved Højesteretsdom af 4. April 1924. For overhovedet at bevare Ejendomsretten, maatte Virksomheden derfor opretholdes. Nu er Raavad udelukkende Knivfabrik.

III. SPRINGFORBI

I Stokkerup var der en Kro, som i hvert Fald eksisterede 1669, da Kromandens Tvillinger blev døbt i Lyngby Kirke, men den havde ikke den officielle Anerkendelse, der laa i et kgl. Privilegium. Da Byen blev nedbrudt, opretholdtes Kroen — flyttedes blot uden for Dyrehavehegnet paa den lange Jordstrimmel, som løb langs Strandkanten. Efter en Tradition, der endnu eksisterede ved Midten af det 19. Aarhundrede og synes at stamme fra Familien Drewsen paa Strandmøllen, var det Thomas Holek, Ridefoged i Københavns Len fra 1661, der iværksatte Udflytningen og byggede det nye Krohus, der siden blev til Lyststedet *Springforbi*. Sagnet beretter, at Stedet oprindelig hed »Spring-ej-forbi«, der som Kronavn lyder sandsynligere, men da Vedbæk privilegerede Kro kun laa lidt længere ude ad den gamle Helsingørsvej (den nuværende Strandvej), kunde Navnet »Springforbi« ogsaa have en vis Berettigelse — saaledes forstaaet, at der bedede man i Almindelighed ikke, men tog kun ind i Nødsfald. »Springforbi« hed Stedet imidlertid allerede 1682. Det tilhørte da den bekendte Landsdommer Ulrik Luft og havde som Tilliggende et Par Jordlækker, hvorigennem Landevejen førte, desuden et Oredrev med Underskov mellem Springforbi-Bro og Huset, og et Stykke Eng til fire Høveders Græsning. Ulrik Lufts Fæster hed Jens Sibbesen, han boede i Huset ogsaa efter Landsdommerens Død 1684 (da Springforbi maa være falden tilbage til Kronen), drev Agerbrug og rimeligvis ogsaa Krohold.

Springforbi laa i Strandmøllens umiddelbare Nærhed og da Møllen var helt uden Jordtilliggende, forsøgte Charlotte Amalies Papirmester Johan Drewsen 1695 at faa Dronningen til at erhverve det lille Hus med dets Jorder og lægge det til Papirmøllen. Det lykkedes ikke — Drewsen maatte 1697 købe det for egen Regning af Jens Sibbesens Eftermand Niels Ihsen (eller Sibbesen), og fik Fæstebrev paa Grunden af Kongen. Springforbi var endnu en temmelig uanselig Ejendom, som Drewsen

kunde blive Ejer af for 310 Rdr. Ogsaa i hans Tid blev der holdt Kro i Springforbi, og da Stiftamtmanden i 1735, kort efter Drewsens Død, nedlagde Forbud mod Kroholdet, beklagede Enken sig bitterlig og hævdede, at Springforbi altid havde været et Krohus lige siden Udflytningen fra Stokkerup og tillige havde »været bekvem for et Korporalskab Kavalleri, som der udi Krigens Tid holdt Strandvagt«. Det førte dog ikke til noget — de privilegerede Kroer i Taarbæk, Skovshoved og Rungsted kunde ikke finde sig i dette Indgreb i deres Næring, og fra dette Tidspunkt ophørte Kroholdet — i hvert Fald officielt.

Men snart efter opstod Springforbi som Lyststed i en ny og skønnere Skikkelse. Johan Drewsens Enke giftede sig 1736 med en af Hovedstadens rige Kræmmere Ludvig Wittrock, som overtog Strandmøllen og nyopførte Springforbi. »Huset i sig selv er kuns lidet og ligger tæt ved Landevejen«, hedder det et Tiaar senere, »men Stedet haver en liden indhegnet Ejendoms-Skov mellem sig og Stranden beliggende, som gør at det derved haver noget forud for de andre [Lyststeder]. Udi hvilken Skov, tilligemed den derved værende Hauge, alt smukt er indrettet, fornemmelig er i Skoven af det dér værende Lyst-Hus den skønneste Prospekt ned af en stor Banke udi Søen«, saa at Stedet fortjente »det Navn: La Solitude plaisante i Stedet for Springforbi«.

Ludvig Wittrock havde sin Bedrift i Hovedstaden og lod Strandmøllen bestyre af Drewsens Brodersøn Johan Drewsen d. y., hvem han 1739 gav Skøde paa Ejendommen, ogsaa Jorderne til Springforbi, men forbeholdt sig og sin Hustru Lyststedet og Haven til Sommerbolig. Ægteparret benyttede det dog kun selv i de nærmest følgende Aar, og i 1756 opgav Wittrock denne Reservation mod en Godtgørelse paa 800 Rdr. Kurant. Saa meget var Lyststedet altsaa værd paa dette Tidspunkt.

Springforbi fulgte derefter med Strandmøllen frem gennem Aarene og vedblev at være Familien Drewsens Ejendom. Den tilliggende Fæstejord, godt en Td. Hartk., fik Johan Drewsen til Selveje ved kgl. Ejendomsskøde af 19. Maj 1767. Paa Grund af Jordens ringe Bonitet var det et forholdsvis stort Areal, der strakte sig langt ind i den nuværende Taarbæk By (lige til

Trepilevej) og ud mod Stranden bar en gammel, men stærkt forblæst og af Havet truet Skovbevoksning. Søen undergravede og bortrev aarlig en Del af Bakken paa dette Sted — som Oehlen-schläger skildrer det i et af sine Ungdomsforsøg »Føraarsmorgen paa Springforbi«, hvori disse Linjer:

Men skal da dette Eden her
Som hiint forgaae ved Tidens Vælde?
Skal knusende Omstyrtninger
Da ogsaa dette Eden fælde?
Og skal kun andre Slægter see
Et oprørt Hav sin Fraade vælte,
Hvor Flora nu blandt Cimbrenne
Øm smiler i sit Rosenbælte?

Det Efterslægten fik at se var dog mindre Naturens Vælde end Gennemgravninger og Nivelleringer til Fordel for Automobilisternes Skare og paa Bekostning af Stedets vilde og uregelmæssige Skønhed.

Selve Lyststedet Springforbi udlejedes allerede fra Wittrocks Ejertid til højtstaende Standspersoner. Gehejmerraad Chr. v. Støcken, Medlem af Generalkirkeinspektionskollegiet, boede der fra midt i 1740erne til 1760, Henrik Hielmstjerne, den bekendte Bogsamler og Kancelliassessor, fra ca. 1769 til sin Død 1780. I Hielmstjernes Tid sattes undertiden Kancellikollegiet paa Springforbi — eller som det en Overgang kaldtes »Søelund« —, naar de høje Embedsmænd ved Sommertid laa paa Landet derude i Nordsjælland og Vejret var for godt til at drage den lange Vej ind til Hovedstaden og de støvede Kontorer. Her fandt den travlt optagne Mand Ensomhed og Hvile i sine ældre Aar, da Kræfterne begyndte at svigte; paa Søelund levede han — som han skriver i et Brev fra 1775 — »som paa et Zoar« i »Uskyldigheds Stand« og vilde ikke »tuske sin Tuguriolum bort med Fredensborgs Storhed og Skønhed«, her levede han »langt fra Residensens Løgne og Hyklers urene Aande, de Ulve i Faareklæder og alle de maskerede Personer, som de Herrer Hoffolk ere omgivne med, og hvor de hører sjælden et sandt Ord, uden naar Præsten læser Evangelium op for dem om Søndagen«.

Først i 1826 udskiltes Springforbi fra Strandmøllen, idet Joh. Chr. Drewsen afstod Lyststedet med tilhørende Vænge paa to Tdr. Land til sin Svigersøn Kapt., senere Landstingsmand Simon Nic. Beutner, gift med hans yngste Datter Nanna. Drewsen havde kort før overtaget Oliemøllen paa Retraite *) og Svigersønnen indrettede efter hans Tilskyndelse et lignende Anlæg paa Springforbi, saa at de to nærliggende Værker kunde samarbejde. Selv var Drewsen Medinteressent i Foretagendet, og som alt hvad han fik under Hænder blev Møllen paa Springforbi indrettet efter de bedste Mønstre og foruden Hestekræfter, der ogsaa anvendtes paa Retraite, forsynet med den første hydromekaniske Presse, der i Danmark anvendtes ved Olie-tilvirkning. Man pressede Olie af Rapsfrø, raffinerede den til Brug ved de den Gang moderne »argantiske« Lamper og solgte Oliekagerne til England, indtil ogsaa Omegnens Bønder begyndte at anvende dem ved Kreaturerne Opfødring. Bedriften gik godt i de første Aar, men fik et Knæk, da Indførselstolden paa Hampeolie ophævedes ved Forord. af 1831. Drewsen protesterede i en Pjece, der vakte Kongens Mishag, og Forordningen blev ikke ophævet; denne Beskyttelse kunde de hjemlige Oliemøller imidlertid ikke taale, Retraite blev nedlagt og Bedriften paa Springforbi indskrænkedes (1834 beskæftigede man fem à seks Arbejdere) og blev omsider helt opgivet. Lyststedet bestod den Gang af et grundmuret og teglhængt Stuehus i een Etage og med to straatækte Bindingsværks-Udbygninger, hvori Oliemøllen var indrettet.

Kapt. Beutner beholdt dog Springforbi indtil 1855; han lod det stille til Auktion og det købtes af C. A. Broberg, Privatbankens bekendte Stifter, for 16000 Rdr. Denne var Besidder indtil 1875. Springforbi tilhørte derefter Grosserer C. F. Funch (indtil 1910), senere Godsejer J. C. Funch (indtil 1916). Nuværende Ejer er Fabrikant J. P. Stellensen.

*) Sml. Søllerød Sogn, S. 101.

IV. DYREHAVENS ANLÆG, EREMITAGEN OG SKOVHUSENE

I det foregaaende er det forsøgt — saa vidt det nødtørftige Aktmateriale rækker — at gøre Rede for den nordsjællandske Egn, hvor Dyrehaven kom til at ligge, før denne endnu blev anlagt, endvidere er fortalt det lidet, der vides om den gamle Landsby Stokkerup og vi har fulgt dens Vandmølle og Kro ned gennem Aarhundrederne, Lokalteter som ved deres skønne Beliggenhed og Kulturejendommeligheder er blevet landskendte. Ikke mindre ejendommelig og historisk interessant er de nærmere Omstændigheder ved selve Dyrehavens oprindelige Tilblivelse.

Efter at Svenskekrigens voldsomme Uvejr, Hovedstadens Belejring og de bitre Nødsaar, som fulgte nærmest derpaa, var kommet noget paa Afstand, kunde Frederik III begynde at tænke paa at omgive sin nys vundne Suverænitet med lidt af den Glans, som det sømmede sig en enevældig Monark at bære til Skue og som Hoffet i Versailles var saa glimrende et Forbillede paa. Hans pragtelskende Dronning Sofie Amalie viste Vejen — anlagde Dronninggaard ved Furesøen og Haven ved Amalienborg i Hovedstadens daværende Periferi, og Gemalen fulgte efter med Købet af Hjortholm Mølle, der skulde blive til Jagtgaarden Frederiksdal. Jagtens Glæder var nøje knyttet til en Suveræns Hof, og Ibstrup var ganske vist en velindrettet Jægergaard, men den tilhørende Dyrehave — den senere Charlottenlund Skov — var kun liden og lidet egnet til Parforcejagtens frie Udfoldelse, og desuden havde Kongen 1663 overladt den i Arvefæste til sin Kammertjener Jacob Petersen. Under Frederik III var Frederiksborg derfor det foretrukne Jagtterræn, og Erhvervelsen af Hjortholm havde til Formaal at skabe en ny Jægergaard og en ny kongelig Dyrehave nærmere ved Residensstaden.

Den nye Dyrehave ved Furesøens Bredder blev anlagt og indhegnet 1668-69 — saaledes som det i et foregaaende Afsnit

nærmere er udviklet — og i det tidlige Foraar 1669 overlod Kongen derfor det gamle Ibstrup til sin Søn, den senere Kristian V, mod at faa Gisselfeld og Holmegaard i Stedet. Mageskiftet blev sluttet i Marts, den 1. April 1669 udgik et kgl. Missive til Ridefogden Thomas Holck om straks at lade sætte nyt Hegn om *Stokkerup Skov* og tillige reparere de forfaldne Gærder om Ibstrups Marker. Det var Kronprinsen, der skulde have sin nyerhvervede Ejendom bragt i Stand og den gamle tilhørende Dyrehave (der nu var Forlystelsessted og paa private Hænder) erstattet af en ny. I Maj kaldes Skoven udtrykkelig *Stokkerup Dyrehave ved Ibstrup*, og Bønderne paa Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter maatte age Enebærris og Gærdsel for Kronprinsen til dens Indhegning. Paabudene herom udgik i kongelige Missiver, da Kronprinsen selv ingen Magt havde til at byde over Kronens Bønder. Yderligere maatte den kgl. Jægermester Hahn i Septbr. 1669 levere Prinsen fra Kongens egne Skove 12000 unge Ege- og Bøgetræer med Rod, der skulde overflyttes til Ibstrup til Udfyldning i hans nye Dyrehave. Af nogle samtidige Kort, der synes at stamme fra selve Anlægsarbejdet, ses, at denne første Begyndelse til en ny Dyrehave til Ibstrup Jagtgaard udgjorde den sydligste Del af den nuværende, eller selve den gamle Boveskov. Sydhegnet løb langs Ordrup Mose og Kristiansholms Jorder, Nordhegnet dannede en Zigzaglinje lidt Norden for Ulvedalene, saaledes at Stokkerup By og dens Marker holdtes udenfor; Kortene viser Porte mod Ibstrup (Ermelund) og mod Stranden — omtrent svarende til Fortunen og Klampenborg. Endnu ved Dyrehavens Opmaaling 1764 afgrænsedes denne oprindelige Del af omtrent den samme Bevoksningslinje ind mod den træløse Eremitageslette.

Med Frederik III's Død i Febr. det følgende Aar ændres imidlertid Forholdene aldeles. Frederiksdal med dens nyindrettede Dyrehave tilfalder Kronprinsen som Tronarving; han har dog ingen Brug for den, overlader den derfor til sin Dronning Charlotte Amalie og udvider til Gengæld sin egen Dyrehave ved Ibstrup, der er anlagt som kronprinseligt Regale, men nu skal være kongeligt — altsaa maa den være større og mere

anselig. Stokkerup, der ligger i Vejen for Udvidelse nordpaa, nedlægges, saaledes at de store Skove hinsides Mølleaaen kan indgaa i Anlægget. De omliggende Amters Bønder kommer atter paa Hegnsarbejde — de skal hugge Hasselris og Vidjer til Indfletning i Rækværket, og de faar amtvis hver sin Del at indelukke. Paa den Maade indskrænkes Omkostningerne. I Sommeren 1671 er man saa vidt, at der kan bringes Hjorte fra Bornholm til den nye Dyrehave, den følgende Sommer opsættes ni Porte i det nu ca. 17 Kilometer lange Dyrehavehegn, der paa det nærmeste havde samme Udstrækning ved det oprindelige Anlæg. Da Værket er helt færdigt, afløses det gamle Navn Ibstrup af det nye Jægersborg — ligesom Hjortholm omdøbtes til Frederiksdal — og fra Sommeren 1671 hedder det officielt *Jægersborg Dyrehave*. Af en Række mindre Skove og Skovholme var skabt et sammenhængende Anlæg, der endnu bestaar som Jægersborg Dyrehave (i Lyngby Sogn) og Jægersborg Hegn (i Søllerød Sogn) og som allerede i gammel Tid ansaas for en enestaaende Jagtpark. Et Par Menneskealdre senere ytrer Hofjægermester Fred. Gram (1728), at Jægersborg Dyrehave »er en saadan Herlighed, som ikke vides nogen Potentat i Verden uden vores allernaadigste Konge alene besidder«.

Det er ikke Stedet her udførligt at gøre Rede for Dyrehavens forst- og jagtmæssige Udvikling — kun at pege paa Forhold af mere almindelig Interesse *). Den nuværende samlede Skov giver ikke noget tilforladeligt Billede af den oprindelige, det er først i Aarhundredernes Løb, at de talrige Sletter og Lysninger er tilplantede; ved Matrikuleringen 1682 ansattes Dyrehavens Agre til et samlet Areal af ca. 500 Tdr. Land. Nærums gamle Bymarker i Vestsiden af Jægersborg Hegn blev først beplantede efter at denne Del af Skoven 1832 var fraskilt den oprindelige samlede Dyrehave, og den væsentligste Del af Stokkerup Bymark ligger endnu fri i den nuværende Eremitageslette. Sletter og Lysninger anvendtes fra 1729 og langt ned i Tiden til Græsning for Hestgarden, som fik Lov til at tøjre Regimentets

*) Iøvrigt kan henvises til Afsnittet »Skovene« i Søllerød Sogn i Fortid og Nutid.

Heste i Dyrehaven, til Fortrydelse for Forstmændene og til Skade for Vildtet, som derved sattes paa Sulteføde om Vinteren. Senere blev ogsaa Kreaturer, tilhørende omboende Privatpersoner, tøjrede i Dyrehaven. Derimod maatte der ikke gaa Oldensvin — men Mølleværkernes Beboere overholdt ikke Forbudet.

Den ringe Indtægt, der kom ind ved denne Græsningsret, ved Mosernes Opskæring etc., var forsvindende i Forhold til Omkostningerne ved Dyrehaven, navnlig til Hegnets Vedligeholdelse, hvortil Stager og Stænger i store Mængder, hele Skibsladninger, jævnlig maatte forskrives fra Norge og andet Steds langvejs fra; i 1692 kostede Kristian V af sit eget Kammer over 13000 Rdr. paa Dyrehaven. Aaret efter (17. Jan. 1693) udgik et kongeligt Forbud mod at beskadige Indhegninger og Rækværker under Straf af seks Maaneders Arbejde i Jern paa Bremerholm, og denne strenge Bestemmelse opretholdtes i Skovforordningen af 1781, men maatte dog lempes 1784. Hegnet var — som vi endnu kender det — solidt og forsvarligt, 5 Al. højt og 5 Al. bredt i Fagene, tæt flettet med den ene Stage nær op ad den anden; Tætheden bevirkede, at Vinden paa udsatte Stede kunde faa rigtig Tag i det, saa at en kraftig Storm kunde vælte det i mange Hundrede Fods Udstrækning. Dette Hegn kostede gennem Aarene Formuer at vedligeholde. Broer og Vandkister, der oprindelig sattes af Træ, senere af Sten, kostede ogsaa betydelige Summer, Porte og Laager ligeledes, og skønt der holdtes nøje Regnskab med Nøglerne, slap der stadig ubudne Gæster ind i Dyrehaven. Bønderne skød Genvej gennem Skoven og kørte Jagtvejene ned, Skovtyvene aflagde flittigt Besøg inden for Hegnet. Fiskerne i Taarbæk og Skovshoved havde Ret til Grene-samling, men nøjedes ikke dermed — overhovedet blev der indtil efter Midten af det 18. Aarhundrede uretmæssig bortført mere Træ fra Kronens Skove end der retmæssig afhændedes eller afgaves i lovligt Deputat. Krybskytterne derimod vovede sig sjældent ind i selve den kgl. Dyrehave — det var halsløs Gerning og Skrækken sad Vildttyvene i Blodet som en medfødt Atavisme, medens de ellers ikke lagde nogen Frygt for Dagen for Operationer i den aabne Vildtbane.

Dyrehavens Vildtbestand fornyedes stadig. Af og til indfangedes Hjorte paa de omliggende Amter og indsattes i Dyrehaven, og det hvide Vildt indførtes som bekendt fra Würtemberg. Ikke sjældent slap Dyrene gennem Hegnet, gik til Søs og svømmede rundt i Sundet, undertiden flere Kilometer fra Land. Vildtets Antal varierede, men holdtes efterhaanden nogenlunde stabilt. En nedsat Kommission til Bestandens Forbedring optalte 1781 Vildtets Masse til 1253 Dyr, men Kommissionen holdt paa, at

FRA DYREHAVEN
(Fotografi Sigvart Werner)

der burde være 2000 for aarligt at afgive det tilstrækkelige Antal til Hofholdningerne. Senere (1831) fastsattes Vinter-Vildtbestanden til 300 Stk. Krondyr og 1200 Stk. Daadyr.

Dyrehaven var først og fremmest kgl. Vildtbane og dens forstmæssige Forhold maatte underordnes Jagtens Behov, navnlig Parforcejagten, der krævede den opskaaret i lange, lige »Gader«, hvorigennem Hjorten kunde jages til den segnede og modtog Naadestødet af Jagtherrens Hirschfænger. Iøvrigt blev Skoven i det store og hele staaende som den stod fra gammel Tid og fornyede sig selv, understøttet af Mellemplantning paa

altfor aabne Steder. Bestanden var overvejende Bøg, noget mindre Eg, lidt Tjørn og Rødløv ind imellem, Hassel i Underskoven og Ellebuske paa Mosedragene. Allerede tidligt opelskede man Nykulturer i Indelukker (det ældste anlagt ved Fortunen), hvor Dyrene ikke kunde komme hen og gøre Skade paa de unge Planter, men Underskoven fik Lov til at skøtte sig selv, og var ved Midten af det 18. Aarhundrede overalt i maadelig Stand. Den store Fornøelse indtraadte, i Dyrehaven som i de øvrige nord-

FRA DYREHAVEN
(Fotografi Sigvart Werner)

østsjællandske Skove, i 1760erne, da den fremragende tyske Forstmand J. G. von Langen indkaldtes og ved helt nye Inddelinger og Driftsplaner satte Skik paa dem. Et Minde om hans Virksomhed i Dyrehaven er de prægtige Kulturer mellem Klampenborg og Kilden, der dog nu begynder at ældes og dø ud.

Dyrehaven var et Tilliggende til Jægersborg Slot, den egentlige Basis for de kongelige Jagter, og det laa saa tæt ved, at et Tilflugtssted under Jagten i selve Skoven ikke var nødvendigt. Først et kvart Aarhundrede efter Dyrehavens Anlæg lod Kristian V 1694 en *Eremitage* opføre, rimeligvis ved sin Bygmester Hans Steenwinkel, men under Medvirkning af den bekendte

Ole Rømer. Rømer fik denne Sommer af Kongens eget Kammer udbetalt 6000 Rdr. til Byggeforetagender, hvortil Regnskabet følger som en nærmere Forklaring: »Lod paa denne Tid bygge det Hus paa Stokkerups Plads i Dyrehaven, og havde og noget ved Amalienborg at gøre.« Huset i Dyrehaven var allerede i Begyndelsen af Septbr. saa vidt fremme, at Kongen — efter sit eget Dagbogsnotat — kunde aflægge Besøg for at prøve »Maskinen med Bordet udi det nye Hus, kaldet Heremitagen«; et Par Dage efter gæstede han det igen, i Novbr. var han der atter og forlystede sig med at »prelle« Ræve*). De følgende Aar byggedes der videre paa den nye Jagtpavillon, en Stald opførtes m. v., saa at Steenwinkel først i Oktbr. 1699 kunde faa udbetalt de sidste 565 Rdr. paa Arbejdet. Da var Kongen død — han havde fundet sin Bane netop ved sin nyopførte Eremitage; det var under Maaltidet her han i 1698 blev kaldt ud for at give en Hjort sin Bekomst og samtidig fik det Spark af Dyret, der bevirkede eller fremskyndede hans Endeligt.

Saadanne Eremitager fandtes rundt om i Europa, ofte rigt udstyrede, skabte som lieux de plaisir af de enevældige Monarker. Egentlig var de kun indrettet til Indtagelse af Maaltider, til Tafler en ermitage, d. v. s. uden Tjenerskab, og »Eremitagen« kunde — som i Jægersborg Dyrehave — være en selvstændig Bygning, men ogsaa blot en Sal i et større Slot. I alle Tilfælde hørte der et »Eremitagebord« til, en mekanisk Indretning, hvorved det dækkede Bord førtes fra Kældrens Økonomirum op i Spisegemakket, ofte blot den midterste Skive i Bordet, »Postillonon«, der forsænkedes og atter kom til Syne med nye Retter. Der var en saadan Indretning paa flere af de kgl. Slotte i Frederik IV's Tid, men den fandtes altsaa her i Landet ogsaa under Kristian V i den første Eremitage i Dyrehaven.

Hvorledes denne Kristian V's Eremitage har set ud, ved vi ikke i Enkeltheder. Lavrids Thurah kalder den »et lidet Hus« opført paa »en af Jord opkastet Høj«, men denne Bygmester havde saa storladne Begreber om Arkitekturforhold, at man næppe kan bruge hans Udsagn som Maalestok. Byggesummen

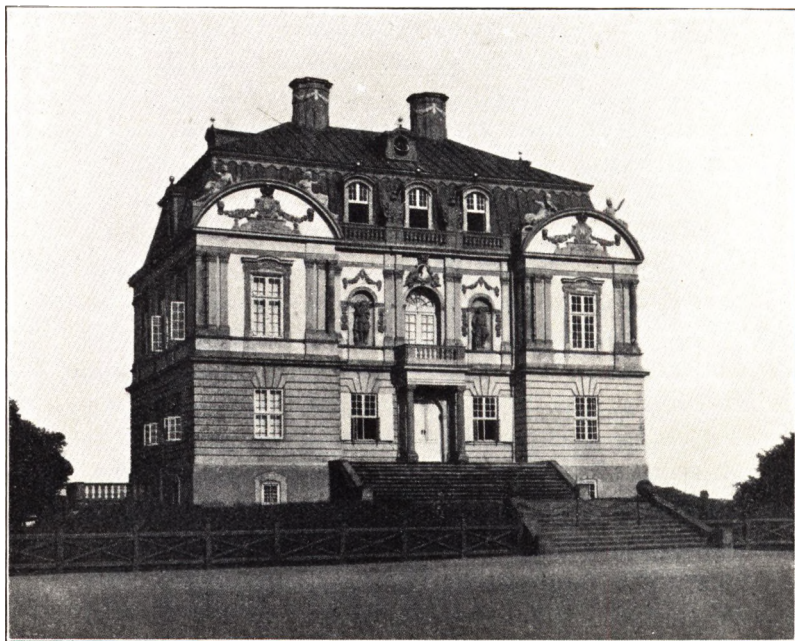
*) Denne Jagtforlystelse forklares nærmere i »Gentofte Sogn«, S. 106.

for den første Eremitage synes at have været saa betydelig, at den kunde række til et ikke helt uanseligt Bygningsværk. Den indeholdt i hvert Fald foruden den kongelige Spisesal med Forværelse to Kabinetter og et Par mindre Kamre, Køkken i Underetagen og i Staldbygningen to Kamre, hvoraf det ene var indrettet til Prins Carl. Udstyret har næppe været helt ringe — i Gemakkerne var store Spejle og Malerier, bl. a. »fem Ovidiske Stykker«, og i Spisesalen et Plafondmaleri af Benoît Coffre, muligvis dog først opsat i Frederik IV's Tid. Senere Udsagn lader formode, at Huset var opført som Ahlefeldts Sorgenfri af Bindingsværk med en ydre Skalmur — en lidet varig Byggesmaade paa et for den fugtige Sølufft saa stærkt udsat Sted.

Dette har formodentlig været Grunden til, at den første Eremitage havde saa kort en Levetid. En Menneskealder efter Opførelsen var den stærkt forfalden, i 1726 og 1731 blev den rapareret, i 1734 besluttedes det at anvende et større Beløb paa Restaureringen af den skønt beliggende Pavillon, der nu var saa brøstfældig, at de kgl. Herskaber ikke kunde være der »uden synderlig Incommoditet«. Men det viste sig, da Hofbygmester Thurah synede Bygningen, at den var uhjælpelig fortabt. Tømmeret inden for Stenene var opraadnet og alle fire Facader maatte nedbrydes indtil »Kælder-Horisonnten« og opføres paany, om den skulde reddes. Den byggelystne Kristian VI har formodentlig ikke mindre end Thurah selv været opsat paa at komme i Lag med en saa taknemlig Opgave som Opførelsen af en Luksuspavillon i disse pragtfulde Omgivelser, og Kongen blev enig med sin Bygmester om at fremskaffe Tegninger og Overslag til en ny Eremitage, opført paa et endnu smukkere og belejliger Sted i Nærheden, og Resultatet blev den Perle af frodig Rokokkoarkitektur, som vi alle kender.

Opførelsen fandt Sted 1735-36 og det blev et dejligt, men dyrt Hus. Foruden de 1050 Rdr., der var anslaaet til Reparation af den gamle Eremitage, anvendtes yderligere 7050 Rdr., hvortil kom Værdien af de Materialer, bl. a. gullandske Sten og Marmor, der hidrørte fra den nedtagne øverste Etage paa Jægersborg og fra Rosenborg, og som Rentekammeret anslog til 6000

Rdr. Endelig bevilgedes 3000 Rdr. til »Embellisements og Decorations«, saaledes at Thurahs Eremitage stod Kongen i 18000 Rdr. (svarende mindst til 200000 Kr. i 1914), skønt hele Bygningen kun var paa ca. 250 Kv. Meter og kun i to Etager. Af Kunstnere medvirkede Billedhuggerne Didr. Gercken og

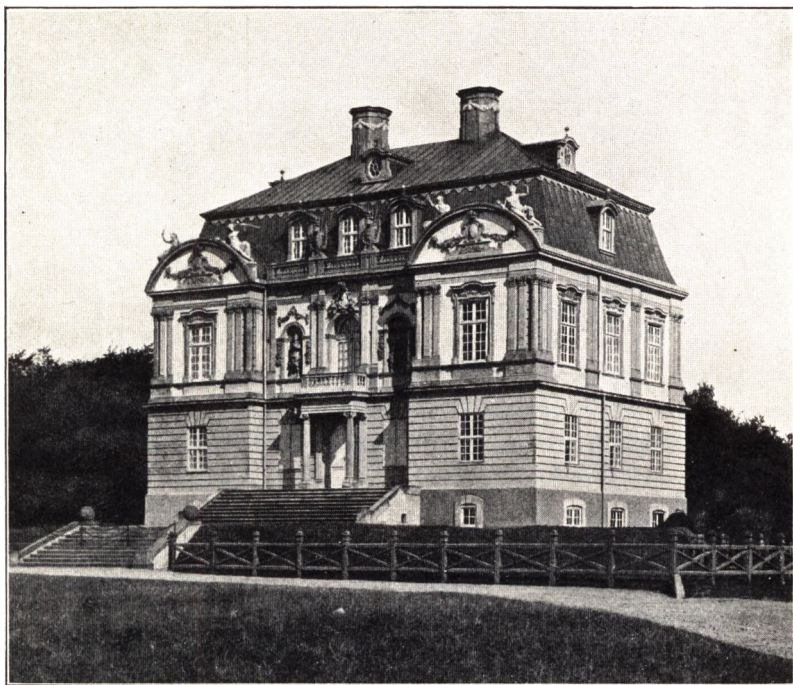
EREMITAGEN

(Eldre Fotografi — for Genopførelsen af den murede Terrasse)

Carlo Brenno, der udførte Stukkaturerne og det dekorative Stenhuggerarbejde, medens den mindre kendte Andreas Nindel huggede Facadefigurerne: Meleager og Diana i Nischerne, Apollo, Daphne, Pan og Aktæon liggende paa de runde Frontespicer mod Skoven; hvem der er Mester for de to Figurer paa Tagbalustraden mod Søen, Sommeren og Vinteren, vides ikke. Det indvendige Skildrer-Arbejde udførtes af Dekoratoren Fred. Holm, ogsaa en i Datiden kendt Kunstner. Marmormedaillonon med Kristian VI's Buste, hvor Billedhuggeren efter Thurahs

Udsagn havde »haft den Lykke temmelig nøje at træffe højstbemeldte Herres Ansigt«, var i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede saa forvitret, at den ca. 1915 maatte nedtages og erstattes af en ny.

Eremitagen staar endnu i vore Dage i den samme Skikkelse

EREMITAGEN

(Ældre Fotografi — med indhegnet Jordvold)

som Thurah gav den: nederste Stokværk i nøgtern uprydet Rustik, Hovedetagen i rig Rokokkoudsmykning med Pilastre, Søjleværk, Nischer og Balustrader, ind mod Skoven svagt fremspringende Sidefløje, der løber op i runde Frontoner, øverst Mansard med pyntelige Kviste. Ved Opførelsen var i underste Etage Forstue, hvori malet Tapet med Jagtmotiver, fem Kabinetter og Trappe med hollandske Fliser; midt gennem Etagen gik Taffel-Maskinen med sine Kontravægte, endnu sindrigere

udført her end i den gamle Eremitage. I Hovedetagen var en gennemgaaende Spisesal med pragtfuld Udsigt baade mod Sundet og Skoven og fem omliggende Gemakker, alle Rummene overdaadigt udstyret med Jagtscener og Jagttrofæer i forgyldt og farvet Stukkatur, Marmor omkring Døre og Kaminer, Vægpaneler og Billedhuggerarbejde. I Mansarden var der en mindre Spisesal for Hofdamer og Kavalerer, og her var anbragt Coffres Plafond fra den første Eremitage. Thurahs Eremitage laa oprindelig paa en muret Terrasse med Opkørsel fra begge Sider, en bred Fritrappel mod Skoven og muret Gelænderværk med Billedhuggerarbejde rundt om hele Bygningen. Denne Terrasse nedtoges imidlertid i 1762 for at spare Udgiften til Vedligeholdelse og erstattedes af en Jordhøj, hegnet med Tjørnehæk, men den murede Terrasse med Sfinkserne — saaledes som den ses i Thurahs Danske Vitruvius — er atter opsat i vore Dage.

Skønt Eremitagen jævnlig benyttedes efter sit oprindelige Formaal i Frederik V's og Kristian VII's Tid, blev den ikke tilbørlig vedligeholdt. Som andre uproductive Domænebygninger maatte der kostes mindst mulig paa den, og det skønne Bygværk stod stille og forfaldt — uden effektivt Tilsyn. Betjeningen paa Eremitagen var oprindelig ordnet saaledes, at fire Husmænd i Taarbæk fra 1738 havde deres Huse frit mod at holde Gemakkerne rene, hugge Brænde og bære Vand til Køkkenet, naar Herskaberne var der; siden fik en Skovbetjent Bolig i Kælderen, for at der dog kunde være nogen ved Stedet. Forfaldet skred imidlertid frem — Rentekammeret var stærkt til Sinds at blive af med Eremitagen som med en Del andre nordsjællandske Slotte, og i 1790 bestemtes det, at den skulde sælges til Nedrivning for 400 Rdr., mindre end det havde kostet at sætte Taffel-Maskinen op. Lykkeligvis lagde Dyrehavens øverste Embedsmand, Hofjægermester Grev Chr. Rantzau sig imellem. Han tilbød at overtage Eremitagen med fem Tdr. Land af den omgivende Skov for en rimelig Vurderingspris, at give Kongen Relutionsret og stille den til Disposition for Herskaberne »til Forlystelse« mod en aarlig Godtgørelse til Vedligeholdelse.

Rentekammeret tog med Kyshaand mod Tilbudet og Rantzau fortrød Handelen inden han 16. April 1794 fik kgl. Skøde paa sin nye Ejendom. Han opgav sin Embedsgaard ved Jægersborg og flyttede ind paa Eremitagen, men maatte hurtigt fortrække, da Huset ikke var til at bo i, utæt og fugtigt som det var og udsat for barske Vinde fra Søen. Og Vedligeholdelsen slugte langt større Summer end han havde anet. Han søgte nu atter at blive det kvit, kom i Proces med Rentekammeret i samme Anledning, men endelig lykkedes det at faa Staten til at tage det tilbage. Rantzau fik 4000 Rdr. i Erstatning for Istand-sættelse m. m., og Kongen fik atter Skøde paa Eremitagen 21. Juni 1797.

Siden har det lille Jagtslot ligget uantastet paa sin Plads i Dyrehaven, men under vekslende Forhold — af og til anvendt ved de kgl. Jagter, undertiden beboet i Sommertiden (f. Eks. 1804 af Hertugen af Augustenborg) og flere Overgange været bortlejet til Sommer-Restaurant. Men mest har det ligget øde og tillukket som et slumrende Torneroseslot i den stille Skov, mere til Skue end til Brug, synligt langvejs fra baade fra Sø og Land, ofte besunget af Digterne, altid beundret af Udlændinge og elsket af Landets egne Børn.

Foruden Eremitagen laa der allerede i ældre Tid inden for Dyrehavens Omraade en Række andre Bygninger af forskellig Art. De tre Møller ved Fureaaens nedre Løb, Stampen, Raavad og Strandmøllen, eksisterede før dens Anlæg og behøvede ikke fjernes saaledes som Stokkerup By — de skabte tvertimod Liv og Kolorit i den tyste Skov, ved Vandhjulenes Klappren og den travle Virksomhed der udfoldedes. Vildthuse og Højhelme laa spredt rundt om og ved de fleste af Portene var der Skovfoged- og Skovløberhuse — først i den nyeste Tid har Dyrehaven faaet Skovridergaard (Sydøst for Eremitagen). Ved Aar 1700 var Dyrehaven inddelt i fem Skovfogeddistrikter, hvortil hørte Husene Hjortekær, Fortunen, Klampenborg, Kørom og Rundforbi, de to sidste i det nuværende Jægersborg Hegn — af Skovløberstederne er navnlig Posemandens Hus (ved Indkørslen fra Ordrup nær ved Kongekilden) og Peter Lieps Hus (ved

Vejen mellem Klampenborg og Fortunen) blevet velkendte i vor Tid. Navnene stammer fra sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede — det første er opkaldt efter Skovløber Chr. Nic. Posemand, det sidste efter Jæger Johan Peter Liep. Især Peter Lieps Hus paa den slagne Vej til Kirsten Pils Kilde har vundet Folkeyndest; det gamle straatækte Hus nedbrændte i Septbr. 1915, men det er med fin Kunst genskabt af Arkitekt Magdahl-Nielsen.

HJORTEKÆRSHUSET
(Fotografi)

Beboerne i Dyrehavens Skovhuse havde fra gammel Tid forskellige Rettigheder. Af mindre Betydning var det, at Rørskæret i Mølleaaen først og fremmest tilkom dem til Skovhusenes Tækning, vigtigere var den Frihed til Udskænkning for Jagtbetjentene, de havde haft »fra Arilds Tid«. Reglerne for dette Beværter-skab blev naturligvis omgaaet og udvidet til Skovgæster fra Hovedstaden, saa at man allerede i 1730erne kunde se 20-30 Skovvogne holde paa een Gang uden for Fortunen. Det havde længe været de privilegerede Kroejere en Torn i Øjet, og da Forordningen om Krohold paa Landet udkom 1734, greb de ind og

hævdede, at Skovhusenes Beboere ikke havde anden Ret end den, de selv havde tiltaget sig. Hvad der var sandt nok. Men daværende Hofjægermester C. C. Gram gik kraftigt i Brechen for sine Folk og opnaede, at deres gamle Rettigheder blev legaliseret. Ved kgl. Resol. af 12. Oktbr. 1737 fik de vedvarende Lov til at udskænke Drikkevarer for Jagtbetjentene og andre, der havde noget at forrette ved Jagterne i Dyrehaven, blot de tog Varerne fra den nærmeste privilegerede Kro. Derved blev

UDSIGT FRA FORTUNEN
(Kobberstik af F. L. Bradt, 18. Aarhundrede)

det dog ikke — de snævre Rammer kunde ikke holdes og Retten til det indbringende Traktørhold for de „lysterende“ Skarer fra Hovedstaden udviklede sig ganske naturligt af denne Begunstigelse.

Hjortekærshuset er det ældste af Dyrehavens Skovhuse. Navnet er af lokaltopografisk Oprindelse og træffes allerede ved Matrikuleringen 1682. Huset laa oprindelig paa Lundtofte By-mark, i Dybendals Vang, tæt uden for Dyrehavehegnet, og var rimeligvis et Holdshus, som ved Dyrehavens Anlæg indrettedes til det nye Formaal. Det gamle Hus fra Kristian V's Tid stod endnu 1737, men var da ogsaa saa faldefærdigt, at det var ved at styrte sammen over Hovedet paa Beboerne og maatte for-

nyes. Det nye blev det gamle ligt, kun otte Fag stort og som de andre Dyrehavshuse meget beskedent: klinet Bindingsværk og Straatag. Ved Ombygningen i 1737 blev det nye Stuehus flyttet inden for Hegnet, medens Beboerne fik Lov til at reparere det gamle som Udhus. Hjortekærshuset er naturligvis ombygget flere Gange siden da, men er ikke blevet stort mere anseligt end det oprindelige, og noget søgt Traktørsted blev det aldrig.

FORTUNEN

(Akvarel, Beg. af 19. Aarhundrede)

Det blev derimod *Fortunen*, som fra Midten af det 18. Aarhundrede og lige til vore Dage har været et skattet Tilflugtssted for Skovgæster fra alle Befolkningslag. Navnet er i ældre Tid ikke sjældent som Betegnelse for Smaahuse — ogsaa i Hovedstaden var der en »Fortun«, som et Stræde i den ældste Bydel har taget Navn efter. Huset i Dyrehaven stammer fra Kristian V's Tid. Da Kongen i 1696 lod det bygge (eller ombygge), betalte han det med 129 Rdr. 2 Mk. af sin egen Kasse, saa det

FORTUNEN
(Maleri af Elias Meyer, ca. 1800)

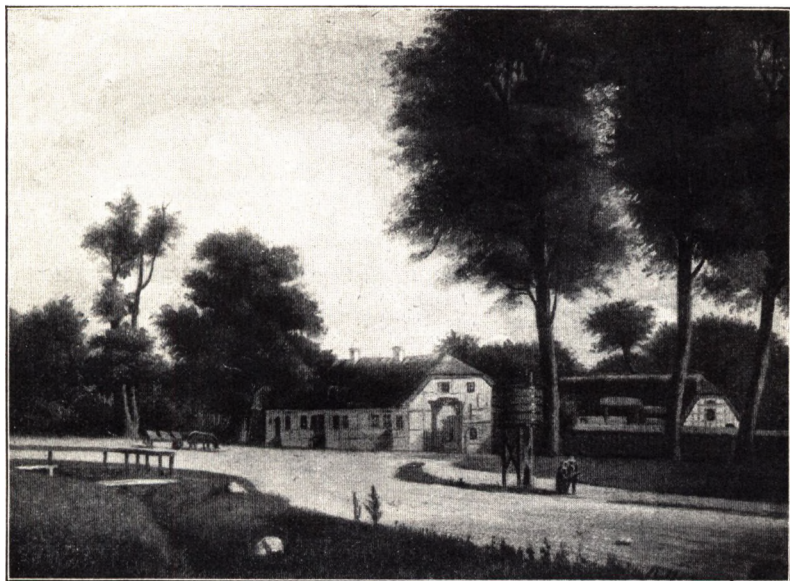
har været en højst nødtørftig Bolig for den Skovfoged, det var bestemt for. I 1751 maatte det atter ombygges, men selv da blev det kun til et Hus paa seks Fag »lidet mere end ordinær Bondebygning«; der var kun een Stue, Sengekammer og Køkken. Det var naturligvis ikke fra dette uanselige Skovfogedsted man om Sommeren serverede for 20-30 Vognlæs Skovgæster — efter-

KLAMPENBORG
(Tegning, 1818)

haanden voksede der en hel Gaard op, hvori det oprindelige Skovfogedhus vel var den egentlige Kærne, men alligevel kun udgjorde den mindste Del. Skovfoged Jens Lund, der 22. Juni 1762 havde faaet en regelret Bevilling til at holde Traktørhus, byggede for egen Regning et Hus ud mod Ermelund, og i 1776 overdrog Lyngby Bymænd ham to Jordstykker, hvoraf det ene i firsindstyve Aar forud havde været indhegnet og ligget i eet med hans Have. Disse to Jordstykker skulde bestandig følge Fortunen, saa der blev god Plads til at bygge paa. Jens Lund

døde imidlertid snart efter, og det blev Skovfoged Ole Andersen Eigaard (som 1779 giftede sig med Lunds Enke), der gav Fortunen sin endelige Skikkelse. Da den 1826 solgtes til Eftermanden Skovfoged F. C. Lohse, udgjorde Bygninger og Udhuse en sluttet firlænget Gaard med stor Have — paa et samlet Areal af over en Td. Land, hvoraf det oprindelige Skovfogedsted kun

KLAMPENBORG
(Maleri, 19. Aarhundrede)

optog de 152 Kv. Al. Hele Ejendommen, ogsaa Skovfogedstedet, laa uden for Dyrehavehegnet. Først i Kristian VIII's Tid overgik Fortunen i sin Helhed til Førstvæsenet, idet Kongen købte Grunden og Selvejerbygningerne af Skovfoged Lohses Enke (kgl. Resol. af 1. Juli 1840). Fortunen brændte 20. Aug. 1876 og genopførtes i sin nuværende Skikkelse

Klampenborg hører til de Dyrehavshuse, som Kristian V — efter en gammel Topografs Udsigende — gav Navn »efter de først indsatte Skovfogders Geni og Beskaffenhed«. Stedet maa

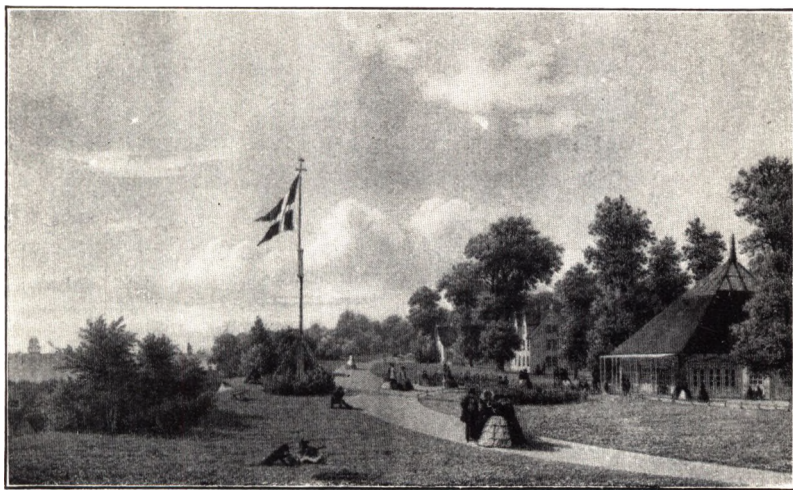
nemlig være opkaldt efter en Skovvogter af Navnet Klampe, om hvis Geni og Beskaffenhed vi ganske vist savner nærmere Efterretning og kun med Sikkerhed ved, at »Jørgen Klampe paa Klampenborg« holdt Bryllup i Efteraaret 1695 og at »gamle« Jørgen Klampe i 1698-99 fik en Pension af Kongens eget Kammer. Om det er Fader og Søn eller den samme Person, der har giftet sig paa sine gamle Dage for at nyde Ægteskabets Glæder i sit Otium, skal lades usagt, men i 1703 var Klampe'rne forsvundet fra Stedet, hvor Joh. Chr. Lund var rykket ind som Skovfoged.

Ogsaa ved Klampenborg laa der tidligt Selvejerbygninger, idet Skovfoged Jens Olsen omkr. 1750 ved den østre Side af det kgl. Skovfogedsted havde ladet opføre et 13 Fags Bindingsværks-Hus, indrettet for Sommergæster og smukt udstyret efter hin Tids Forhold. Hans Enke solgte det 1755 til den nye Skovfoged Ole Nielsen, og i de følgende Aar, da Tilstrømningen til Kirsten Pils Kilde øgedes, lykkedes det at tage Konkurrencen op med det nærliggende Bellevue. Skovfogedlønnen var kun ringe, 20 Rdr. aarlig, til Gengæld var Traktørvirksomheden des mere indbringende. Helt lovlig var den ikke, men Ole Nielsen drev den derfor ikke mindre ufortrødent. I 1755 søgte han om Ret til at brygge og brænde, men fik Afslag, og blev siden gentagne Gange mulkteret for ulovligt Krohold, skønt han kun havde »overladt en og anden Familie, som diverterer sig i Dyrehaugen og hvoraf de fleste selv haver Mad og Drikke, en Stue hvorudi de samme har kunnet fortære, samt kocht en Skaal Caffé eller Thée for dem«. Han fik saa endelig 21. Septbr. 1761 »indtil videre« en lignende Bevilling til at holde offentligt Traktørsted som Skovfogden i Fortunen fik tildelt Aaret efter. Kroholdet paa Bellevue var 1764-78 midlertidig overflyttet til Vilhelmsdal ved Hvidøre*), hvad der betød en Række gode Aar for Klampenborg, men ogsaa ned i det 19. Aarhundrede var det et søgt Traktørsted. Det bestod i 1830erne af tre straatækte Længer med en mægtig, omtr. 5 Tdr. Land stor Have, en lidt afsides liggende fredelig Idyl i Ly af Dyrehavens brede Trækroner, hvor man i

*) Sml. Gentofte Sogn i Fortid og Nutid, S. 206 f.

Sommertiden samledes til Gilder og Fester, som f. Eks. i 1827 for den bortdragende tyske Skuespillerinde Jfr. Pohlmann, og hvor Familierne fra Hovedstaden søgte hen paa de aarlige Skovture med Skildpadden eller de stegte Kyllinger omhyggeligt nedpakkede i Vognskrinet.

Stedets Yndest og Traditioner opretholdtes og forøgedes ned gennem Aarhundredet, idet Klampenborg blev Danmarks første

KLAMPENBORG BADEANSTALT, HOVEDPROMENADE
(Litografi)

egentlige Badested i Smag med Ostende og andre evropæiske Sø-Kursteder, Ideen skyldtes Islænderen, Bataillonskirurg og Dr. med. J. J. Hjaltelin, en mangesidig interesseret og initiativrig Mand, som 1841 med offentlig Understøttelse gjorde en Rejse til tyske Badesteder for at studere Vandkurmetoden, og efter sin Hjemkomst med Iver gav sig til at arbejde for Oprettelsen af en lignende Anstalt herhjemme. Han slog sig sammen med »Kjøbenhavnsposten«s Udgiver A. P. Liunge og dannede i Marts 1843 et Interessentskab, der skulde føre Planen ud i Livet, men Liunge maatte som Udgiver af et mod Regeringen nærgaaende Oppositionsblad holde sig i Baggrunden for ikke at

skade Foretagendet i Starten, og det blev Hjaltelin, som udadtil satte Planen igennem. Tanken synes at have interesseret Kristian VIII, Hjaltelin opnaaede 30. April 1844 Privilegium paa en Vandkuranstalt og Tilsagn om en Strækning paa 23 Tdr. af Jægersborg Dyrehave, der skulde falde tilbage til Staten, naar dets Benyttelse som Kursted ophørte, og i Maj s. A. udsendtes

KLAMPENBORG BADEANSTALT, KONCERTSALEN
(Litografi)

Indbydelse til Aktietegning i en »Vandkur-, Brønd- og Søbade-Anstalt ved Klampenborg i Jægersborg Dyrehave«.

Planen vandt Tilslutning — i kort Tid tegnedes den fornødne Kapital 100000 Rdr. (senere udvidet til det dobbelte). Selskabet fik af Dyrehaven overladt et pragtfuldt, højt beliggende Areal bag Taarbæk, skraanende ned mod Strandvejen, købte desuden bl. a. Landstedet »Christiansro« og indgik Lejemaal med Staten om det gamle Skovfogedsted med tilhørende Have og Ret til Traktørhold. Paa Terrænet i Dyrehaven opførtes Anstaltens Bygninger af M. G. Bindsbøll: den ejendommelige, spidst opløbende

Koncertpavillon, et tre Etages Kurhus, en Række Kottager, Restaurations- og Økonomibygninger m. m., og 22. Juni 1845 aabnedes det nye endnu ikke fuldt færdige Kursted. Det varede dog endnu en rum Tid, inden det kontinentale Badeliv begyndte at udfolde sig, men saa meget mere prægedes Stedet af hjemlig dansk Hygge. »Tonen paa Klampenborg,« skriver Anstaltens

KLAMPENBORG BADEANSTALT, KOTTAGE
(Tegning af H. G. F. Holm)

første Historiograf 1855, »er i det hele saa lidt stiv som muligt; Herrerne og Damerne sidde ved Restaurationsbordet imellem hinanden, og de sidste besøge Restaurationen uden ledsagende Kavaler. Man bestræber sig for at nyde Landlivet saa ugenert som muligt, man spiser sin Frokost i det Frie, i Læ af Kottagens Mosskærm, og Damerne spadsere hele Formiddagen i Morgenkjølen«.

De store Forventninger, man havde næret til det nye Etablissement, skuffedes grundigt til at begynde med. Udbyttet var ringe, Aktierne dalede katastrofalt; Trearskrigen bevirkede, at

Udlændingene holdt sig borte, Bestyrelsen var indbyrdes uenig og Hjaltelin, der tillige var Anstaltens første Badelæge, traadte allerede 1851 ud af Ledelsen. Efterhaanden saneredes imidlertid Foretagendet og det nød fortsat Yndest og Støtte hos Regeringen. Ved kgl. Resol. af 20. Marts 1863 fik Aktieselskabet Ret til Benyttelse af Hjaltelins Privilegium i 50 Aar og samtidig fornyedes Lejemaalet af »Gamle Klampenborg« (som det oprindelige Skovfogedsted nu kaldtes) for det samme Tidsrum mod at Selskabet lod opføre en ny Bolig for Skovfogden, og endelig 1866 fik det Ret til at hejse Splitflag — en i Datiden utvetydig Form for officiel Anerkendelse.

Navnlig i Kristian IX's Regeringstid nød Klampenborg Anseelse baade som Kursted og som Ramme om officielle Festligheder, nordiske Studentermøder, Kongresser og nationalt betonedede Sammenkomster som Slesvigernes Tog til København 1865 og de franske Journalisters Besøg 1867. Allerede i 1866 opførtes en ny Restaurationsbygning med Badehotel (af Arkitekt J. H. Nebelong), Terrænet udvidedes 1884 ved Køb af en Naboejendom og omkr. 1890 skabtes der en til Etablissementet hørende Strandgrund ved Erhvervelsen af tre Lyststeder i Taarbæk, hvoriblandt Tietgens og Soldenfeldts. Virksomheden fortsattes ud over de i 1863 stipulerede halvtreds Aar indtil Badehotellets Brand i Decbr. 1923. Aktieselskabet bestaar endnu, men kun et Par af de gamle Kottager er tilbage.

V. TAARBÆK

Taarbæk og Dyrehaven hører sammen som en topografisk Enhed. Det meste af Byens nuværende Omraade er oprindelig Landsbyen Stokkerups Bymark og Oredrev — en Del af den gamle Skovegn, hvoraf Dyrehaven skabtes.

Fra Boveskoven strømede en lille Bæk ud mod Øresund. Den kaldtes *Torsbæk* eller *Torbæk* og løber endnu aaben i sine Forgreninger i Dyrehaven, men er rørlagt i sit Udløb gennem Byen. Ved denne Bæk boede ude ved Stranden omkr. Aar 1600

en Fisker, der hørte til Kronens Bønder, og ligesom de andre Fiskere i Lejerne ved Øresundskysten gav en Fjerding Torsk i aarlig Skat. I de ældste Lensjordebøger regnes han til Skovshoved, først omkring Aarhundredets Midte opføres Torbæk som et selvstændigt Fiskeleje, og selv denne ringe Ejendom maatte Kronen pantsætte under Svenskekrigen sammen med alt det andet nordsjællandske Gods. Endnu ved Dyrehavens Anlæg synes der kun at have været eet skattepligtigt Fiskerhus, men da en Del af Stokkerups gamle Grund ved Byens Nedlæggelse kom til at ligge uden for Dyrehavehegnet, blev Omraadet saa stort, at der blev Plads til flere. Det var et smalt, men meget langstrakt Areal — rakte lige fra Kristiansholm til Stokkeruphusets Grund (nuværende Trepilevej), mesten Dels sandet Strandkant, lidet anvendelig til Agerbrug, men velegnet til Fiskeleje. Torbæk havde da ogsaa ved Matrikuleringen 1682 udviklet sig til et anseligt Leje paa fire Landgildehuse med lidt Jord og otte nylig opbygte Holdshuse med Kaalhaver.

TAARBÆK I 18. AARHUNDREDE

(Udsnit af haandtegnet Kort i Nationalmuseet)

Maaske var det Bøndersønner fra det nedlagte Stokkerup, der havde slaaet sig paa Fiskeriet. Lejet havde paa dette Tidspunkt seks store Sildebaade og syv mindre Baade, man drev Fiskeri paa Søen med Krog og Garn, og desuden hørte til det oprindelige Hus fra gammel Tid et Aalestade ved Torbækken.

I det 18. Aarhundrede begyndte den nye Navneform »Taarbæk« at vinde Hævd ved Siden af den gamle. Udviklingen gik jævnt fremad, Lejet der laa ved den stærkt befærdede Hel-

TAARBÆK

(Tegning af Carl Baagøe, 1862)

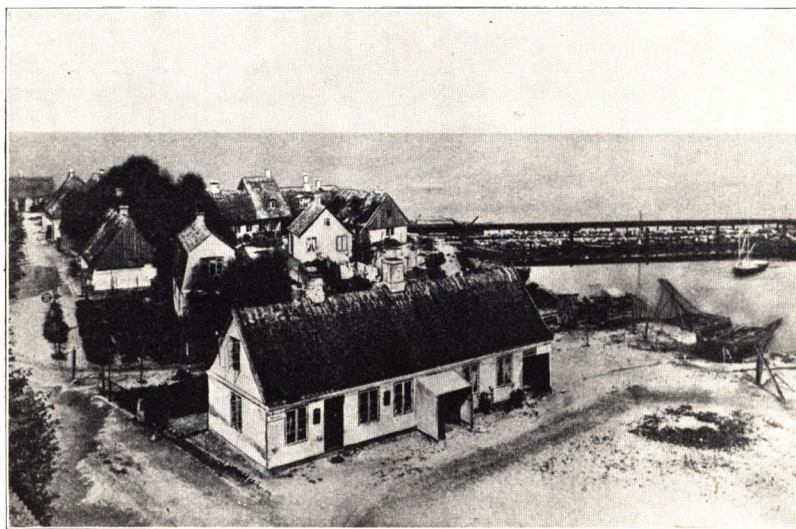
singørsvej fik Kro, enkelte Lyststeder opførtes og Husenes Antal voksede, saaledes at der i 1802 optaltes 33 Huspladser i Taarbæk. Fiskerhusene var yderst nødtørftige og endnu ved Slutningen af det 18. Aarhundrede saa primitive, at de kunde undvære Skorsten. Lejet laa stærkt udsat for Vind og Vejr, Fangsten var jævnlig ringe, Fiskerbefolkningen fattig og havde ikke godt Lov paa sig. Navnlig Forstvæsenet havde sin Hyre med Fiskerne i Taarbæk og Skovshoved — disse »meget ustyrlige Folk, der næsten daglig begaar Uordener til Fornærmelse og Skade saavel for Skoven som Vildtbanen«. Men Tiden mildnede ogsaa Taarbæksfiskernes primitive Sæder og jævned dem Vejen til Velstand; i 1830erne var Antallet af Lejets Huse steget til 56,

hvoraf Halvdelen var Selvejendom — de 38 beboet af Fiskere, Resten af Haandværkere og Daglejere. Indbyggertallet var den Gang ca. 300.

Ved Midten af det 19. Aarhundrede tog Udviklingen et uanet stærkt Opsving. Det hang sammen med, at Bybefolkningens Naturlængsler, herhjemme som i Udlandet, efterhaanden havde vendt sig fra Idyllen ved Skov og Sø inde i Landet til Kysten og det aabne Hav. Endnu Fru Gyllembourg kunde ikke lide »det raa Hav«, medens Svigerdatteren Fru Heiberg havde Afsky for »de lumre Indsøer«. Det gik Taarbæk som Skovshoved, Landliggerne strømmede til, mange solgte deres Huse og Grunde til Lyststeder, og selv i de smaa Fiskerhytter indkvarteredes Sommergæster. Anlægget af Klampenborg Vandkuranstalt skruede yderligere Opsvinget et Par Streger i Vejret, »Ny Taarbæk« begyndte at vokse op Nord for den gamle Fiskerby, helt ind paa Strandmøllens gamle Arealer, Byen fik Baadehavn med Havnefyrr og Anløbsplads for Sunddampere (Havnereglement af 24. Febr. 1877) og raadede ved Slutningen af det 19. Aarhundrede over 29 Dæksbaade og 36 mindre Fartøjer. Der kom Jordemoder og Apotek, byggedes Kirke og Kroen blev til Badehotel. Det lille Fiskerhus ved Torbækkens Udløb fra Boveskoven var i Løbet af et Par, Aarhundræder blevet et velkendt Badested og en søgt Landliggerby med saa store Skatteydere, at man 1908 forlangte kommunalt Selvstyre og Udskillelse fra Lyngby Sogn for ikke at bidrage til Kommunens Fællesudgifter — et Krav, der dog ikke lod sig gennemføre.

Af Taarbæks Lokalteter er Byens Kro *Taarbæksdal* baade den ældste og den for Stedets Udvikling mest betydende. Mod Slutningen af det 17. Aarhundrede boede der i et af Fiskerhusene en Hans Hansen, som var Smed, og ligesom Smedene i flere af de andre nordsjællandske Landsbyer holdt han Kro for de Vejfarende — uden Privilegium, men med Øvrighedens Tilladelse. Smedens Enke afstod 1718 Stedet med to tilhørende Husjorder til Marinekaptajn Jochum Friis, som købte Kroen og lod opføre en god Bygning for at skaffe en »Menage« til sine seks Børn, da det var for dyrt at holde dem i Hovedstaden. Til Kro-

holdet havde han en Kromand, selv pløjede han Søen i Kongens Tjeneste. I 1730, da han var avanceret til Kommandørkaptajn, fik han Bevilling til at brygge og brænde (22. Maj 1730), Taarbæksdal blev saaledes privilegeret Kro, og fra 1740 blev Privilegiet knyttet til selve Stedet, saa det kunde gaa i Arv til Eftermændene. Kroen betød i Friis's Tid mere for Lejet selv end for de Vejfarende, thi ved Vintertid, naar Fiskeriet indstilledes,

TAARBÆK MED HAVNEN
(Eldre Fotografi, ca. 1870)

Bækken er endnu aaben og ses til Venstre i Billedet

maatte Kromanden forsyne de fattige Fiskere paa Borg, om de ikke skulde lide Nød, og selv om Kromanden undertiden tog Skade paa den Konto, blev Jochum Friis efterhaanden en holden Mand og Taarbæks største Grundejer.

Smedens oprindelige Krosted udvidede han ved Køb og Fæste, i 1721, 1727 og 1730, bl. a. med et Stykke Jord af Stokkerup Mark og en Lerbakke, hvor han 1732 anlagde Teglblænderi — siden skulde saa det afgravede Areal anvendes til Pløjeland. Langt ned i Tiden mindede et Vænge, der bar Navn af »Teglgaardspladsen« om denne Virksomhed. Selve Gaarden

Taarbæksdal laa Vest for Strandvejen, paa Søsiden laa den »aabne Stald« (Rejsestalden) og bag ved Smedehuset. Et Stykke gammel Skov ind mod Dyrehavehegnet hørte til Kroen, og dens Ejendomsgrund, Selveje og Fæstestjord, udgjorde næsten hele den vestre Del af Taarbæk mellem Strandvejen og Dyrehaven, lige fra Klampenborg til Stokkeruphuset. Friis beherskede saaledes hele Lejet og var, selv gammel Sømand, et Forsyn for Fisker-

TAARBÆK GADE

(Eldre Fotograf, ca. 1870)

I Mellegrundten den aabne Bæk, til Højre Kroen

befolkningen — en stedlig Magnat, der fra 1731 havde sin egen lukkede Stol paa Pulpituret i Lyngby Kirke.

I 1744 afstod han Taarbæksdal Gaard og Kro til Hans Rasmussen, der paa sin Vis blev lige saa virksom for Stedets Opkomst og i visse Henseender mere navnkundig end sin Forgænger. Han tituleres »Monsieur«, hvad der med Datidens haarfine Sans for Rang og Stand maa betyde, at han var en Mand af en vis Dannelse, muligvis Akademiker. Han blev den ideale Kromand — det Ry, der stod om »Mester Hans i Taarbæk«, hos

hvem den fine Verden holdt sine Gilder i Frederik V's Tid og hvor man efter Rahbeks Udsagn endnu sang Ambrosius Stubs Drikkeviser, holdt sig næsten et Aarhundrede frem i Tiden. Mester Hans fik 1766 og 1768 kgl. Skøde paa alle sine Fæstegrunde, saa at Taarbæksdal efter hans Død 1771 kunde overgaa til Sønnen Fred. Hansen som Selvejendom, saaledes at de følgende Kromænd i Taarbæk sad som Herremænd, der selv bortfæstede deres Huse. Endnu i første Halvdel af det 19. Aarhundrede laa der under Taarbæksdal 28 Arvefæstehuse, hvoraf der svarede aarlig Grundafgift, foruden 2 Lejehuse, og i Løbet af Aarhundredet blev de fleste af dem til Lyststeder og Sommervillaer. Endda hørte der 25 Tdr. Land til Taarbæk Kro, hvis Bygninger den Gang udgjorde et Komplex paa fire Længer foruden et Stuehus, delvis i to Etager. Nu er hele dette store Tiliggende forlængst udstykket.

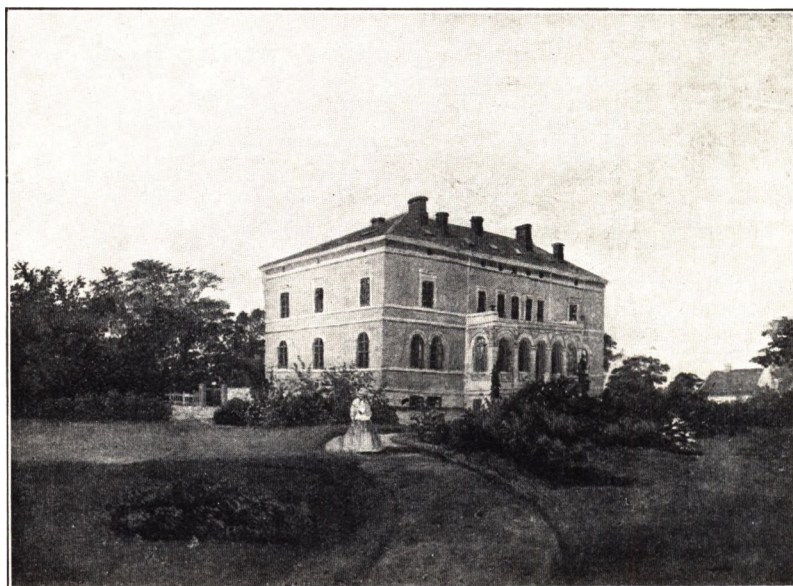
Af Taarbæks oprindelige Lyststeder var »Annabjerg« (senere Søbakken) og »Christiansrø« de betydeligste.

Annabjerg omtales tidligst i 1740erne. Det laa paa en Banke ved Strandsiden Nord for den nuværende Havn og havde »en smuk Udsigt til Stranden, og endskønt Haugen dertil er kuns liden«, som en samtidig lokalkendt Forfatter beretter, »saa er den dog udi sin miniatur meget artig og plaisant indrettet«. Hvortil bør føjes, at Datiden i den Henseende var vant til større Format end Nutiden, og at Annabjergs Have næppe har været saa ringe endda. Banken, den stod paa, var aabenbart den samme, hvor Jochum Friis gravede Ler og brændte Sten, thi »Teglgaardspladsen« laa senere som et Vænge til Lyststedet. Det tilhørte i 1740erne Justitsraad og Raadmand Johannes Edinger († 1763), hvis Hustru Anna Laub det aabenbart tog Navn efter. Han vilde afhænde det 1747, fik det imidlertid ikke afsat, men udvidede det i Stedet for med to øde Huspladser, som han tog i Fæste 1755, og Ægteparret beholdt Lyststedet i begges Levetid — først efter Enkens Død kom det til Auktion 1772, og købtes af daværende Syndikus, senere Deputeret i Admiralitetet Matthias Lunding, der var Ejer til sin Død 1788. Han gav Annabjerg Navnet *Søbakken*, som det har beholdt til vore Dage. De føl-

gende Ejere var Kancellisekretær D. E. Bradt (fra 1788), Oberst P. A. Ross (fra 1792), Forvalter ved det Schimmelmanske Sukkerraffinaderi J. H. Witthorn (fra 1796) og Skibskaptajn George Gardner (fra 1799). Det var Søbakken, Rahbek drømte om at lave om til Institut à la Christiani, skønt han hverken havde Penge til at købe Lyststedet for eller Midler til Instituttets Indretning. I det 19. Aarhundrede tilhørte Søbakken bl. a. Stiftsprovst H. G. Clausen, der købte det 1825 og skænkede det 1838 til sin berømte Søn H. N. Clausen — senere Grosserer P. Chr. Knutzon og Generalløjtnant Joh. Phil. Ræder. Søbakken var den Gang en statelig Lystgaard med et betydeligt Tilliggende, der nu forlængst er udstykket. Hovedbygningen er endnu til Dels bevaret i sin ældre Skikkelse.

Byens anden store Lystgaard laa Syd for den nuværende Havn. Den var oprindelig dannet af Mønsterskriver Hans Klein, der havde erhvervet et Par gamle Smaahuse og selv ladet andre Bygninger opføre, bl. a. et Hus ud til Søen, to Etager højt med Kvist over — og paa den Maade havde han faaet en Helhed ud af det; Lystgaarden optog ialt tre af de gamle Huspladser. Denne Ejendom fik Supercargo i Asiatisk Kompagni Andreas Erichsen som Panthaver udlagt paa Skiftet efter Hans Klein 1751 og Erichsens Arvinger solgte den atter 1753 til den rige Handelsmand i København Carl Hieronimus Gustmeier. Enken overtog den og først flere Aar efter hendes Død 1773 afhændede Fred. Ludolph Gustmeier »Roligheden« (som Lystgaarden nu kaldtes) til den bekendte Chr. Colbjørnsen (1778). Han var kun Ejer en kort Tid, 1781 solgte han den videre til Skibskaptajn Christian Berg, efter hvem den fik sit blivende Navn *Christiansro*. Berg døde snart efter, Ejendommen kom paa Auktion 1786 og købtes for Spotpris af Sekretær, senere Landraad Carl Ingmann Manderfelt, en svenskfødt Eventyrer, Diplomat og Spion paa samme Tid, snart i den danske og snart i den svenske Konges Tjeneste. Landstedet i Taarbæk omdøbte han til »Carlsro« (efter sig selv), men det fik sit gamle Navn tilbage, da Manderfelt endelig maatte fortrække. Hans Bo var fallit, og Christiansro stilledes atter til Auktion 1797 og overtoges af Panthaveren Konsul H. R. Saabye.

Blandt de følgende Ejere var Gymnastikpædagogen Prof. Franz Nachtegall, den senere Admiral U. A. Schønheyder og Traktør Joh. Bagge paa Bellevue. Redaktør A. P. Liunge købte 1844 Lyststedet, som indlagdes under Klampenborg Vandkuranstalt. Christiansro bestod da af en to Etages Hovedbygning med Stald og to Tdr. Land Have. Aktieselskabet udstykkede senere Ejen-

HAVSLUNDE
(Maleri, ca. 1860)

dommen og bortsolgte 1902 ogsaa Hovedparcellen (nu Pension Fønss), der yderligere er delt. Taarbæk Apotek ligger paa Christiansro's oprindelige Grund.

Blandt Taarbæks gamle Lyststeder maa ogsaa nævnes *Erichsborg*, hvor Fru Heiberg levede den »dejlige, uforglemmelige Sommer« 1834 i poetiske Drømmerier og i livlig Omgang med sine Alfer, hvad der gav hendes mere praktiske Husbond Ideen til Eventyrspillet om disse luftige Væsener. Erichsborg laa lige Nord for Søbakken, opført paa en af Taarbæksdals Arvefæstegrunde, som Murermester Erich Billberg (efter hvem Huset fik

Navn) overtog 1802. Sønnen Gustav Biilberg arvede Lyststedet 1830 og endnu ved Aar 1900 var Hovedparcellen i Familiens Eje. Endvidere *Quissisana*, ligeledes opført paa Kroens gamle Fæstegrund og i 1850erne tilhørende Kammerfrøken Marie Ernestine v. Walterstorff. Af Ny Taarbæks Lyststeder er de mest bekendte *Stokkerupgaard*, bygget af Natinalbankdirektør, senere

TAARBÆK SKOLE OG MENIGHEDSHUS 1862
(Tegning af Carl Baagøe)

Minister P. G. Bang paa en Grund af den gamle Landsbys By-
mark, som Joh. Chr. Drewsen 1837 gav ham Fæstebrev paa, og
1849 overgaaet til Alfr. Hage, der her gennem en Aarrække førte
et stort og selskabeligt Hus, samt *Havslunde*, opført af C. A. Bro-
berg ligeledes paa en gammel Stokkerup-Grund, købt af Brødrene
Drewsen 1855.

Endelig maa der berettes lidt nærmere om det længst for-
svundne Lyststed *Neptunus*. Det laa lige Nord for Christiansro,
umiddelbart ved den nuværende Havn, og tilhørte i 1770erne
Generalkrigskommissær Alexander Ross. I 1782 blev Hovedbyg-

ningen ombygget og derved saa ilde tilredt, at den frembød »et ubehageligt Syn saa vel til Haugen som indvendig i Logementerne«. Næste Aar fik Vinhandler Joseph Rose Skøde paa Lyststedet og efter ham fulgte en Række Skibskaptajner: Andreas Bølle (fra 1787), John Christmas (fra 1795), Philip Ryan (fra 1800) og James Ogilvie (fra 1806) — saa at det lille Lyststed ude ved Søen i dobbelt Forstand førte sit Navn med Rette. De

TAARBÆK KAPEL
(Træsnit, 1864)

følgende Ejere var et Par rige engelske Hørkræmmere i København Watt & Gordon, som lod Huset staa tomt og ubeboet, og da der tiltrængtes et Forsamlingshus i Taarbæk, fik den energiske Sognepræst Bone Falch Rønne de to Englændere til at skænke Lyngby Sogn Neptunus »til gudeligt Brug« (Gavebrev af 15. Juni 1821). Det gamle Lyststed toges straks i Brug til Skole og Bibellæsninger, her stiftedes 1821 »Det danske Missions-selskab« og tre Aar efter blev det ombygget for bedre at svare til sit nye Formaal.

I fyrretyve Aar benyttedes Bygningen derefter baade til Skole

og Gudstjeneste, indtil Byen fik sin egen Kirke. Navnlig Peter Rørdam interesserede sig for Menighedslivet i denne Del af Sog-
net, og i Begyndelsen af 1860erne lykkedes det ved Beboernes,
især Tietgens Hjælp at skaffe Midler til Opførelsen af *Taarbæk
Kapel* (eller »Skovkapellet«), hvortil Domænebestyrelsen afstod
en Plads i selve Dyrehaven. Her blev Kirken bygget 1863 og ind-
viet midt under Krigen 26. Juni 1864 — Rørdam, der var Felt-
præst, var kommet hjem paa Orlov for at holde den første Præ-
diken. Kirkens Arkitekt var. C. E. Wessel, død snart efter i en
ung Alder, Altertavlen blev udført af Maleren Peter Raadsig.
Først længe efter anlagdes ved Kirken i Dyrehaven en Begrav-
velsesplads, indviet 27. Aug. 1905, og paa denne skønne Kirke-
gaard med pragtfulde Mausoleer og rige Gravmæler ligger bl. a.
Storhandelsmændene Th. Wessel og Carl Vett samt Historikerne
W. Møllerup og A. Thiset begravet.

VI. DYREHAVEN SOM FOLKEPARK

Dyrehaven, der oprindelig skabtes ved et kongeligt Magtbud,
er i Tidens Løb blevet et folkeligt Tilflugtssted, fuldt paa Højde
med Wiens Prater og Berlins Tiergarten og i skønnere Om-
givelser. Det er ikke vor Tidsalder, der har hidført denne Udvik-
ling — det er selve Enevælden, som i sin nordiske Udformning
er langt mere demokratisk end den har Ord for at være. I mange
Maader var Kongemagtens Suverænetet kun rent formel. Det laa
Enevoldskongen fjernt at forbyde Landets Børn Adgang til sin
Dyrehave — selv udøvede han Jagten, der var et nedarvet Regale
fra Arilds Tid, men Friluftslivets Glæder paa Dyrehavens Ene-
mærker delte han med det store Folk.

Vi hører om Kristian V, at han ved Midsommertid 1692 —
før der var nogen Eremitage i Skoven — paa Borgerfolks Vis
sammen med sin Dronning nød Aftensmaaltidet under Dyre-
havens Træer og bagefter naivt glædede sig over Ekkoet af
Trompeternes Klang i Skoven; vi hører under Frederik IV om
»Hitzeric« eller Dyrekampe — mellem Bjørn og Tyr eller Bjørn

og Hunde — som kongelig Forlystelse i Dyrehaven, f. Eks. paa Dronning Louises Fødselsdag 1707, en lidet opbyggelig Morskab for vor dyrevenlige Tid, men den Gang en Modesag; vi hører under Kristian VII om Hoffets lystige Sværmen i Dyrehaven, Dronning Karoline Mathilde til Hest i Amazonedragt, en lidt for fyldig ung Dame i stramtsiddende Ridebenklæder; vi hører endelig om Frederik VI, der punktlig hvert Aar i Kildetiden

FOLKELIV I DYREHAVEN VED RAAVAD KRUDTMØLLE
(Kobberstik; i Baggrunden et Telt)

besøgte Dyrehaven og aldrig glemte at dvæle et Øjeblik hos Dyrehavens aldrende Sanger, den gamle Jøde under Træet. Og samtidig drog den store Almenhed, først og fremmest Hovedstadens Befolkning, til Skovs under Dyrehavens Trækroner, Aar efter Aar i stigende Tal, medens de naturskønne Steders Ry bredte sig viden om, ud over Landets Grænser, og lokkede beundrende Udlændinge til.

Bymenneskenes Trang til at søge ud i Naturen gjorde tidligt den store Dyrehave i Hovedstadens Nærhed til et eftertragtet Rejsemaal, og for at give Opholdet Varighed, begyndte man allerede i Kristian VI's Tid at slaa Telte op i Skoven. Kongen lagde

paa sine Rejser Mærke til det, syntes næppe rigtig om det og forlangte i hvert Fald, at der i Forvejen skulde indhentes Tiltalelse. Men Teltlivet i Dyrehaven ved Sommertid fortsattes iøvrigt uantastet, mest i de idylliske Egne ved Mølleaaen; f. Eks. rejste en Mand 1745 et Telt ved Stubbemøllen, hvori han indkvarterede sin Kone, og paa et Billede fra den Tid, da Raavad endnu var Krudtmølle, ser man i dennes umiddelbare Nærhed et Telt og en pokulerende Gruppe under Træerne, med de forklarende Linjer nedenunder:

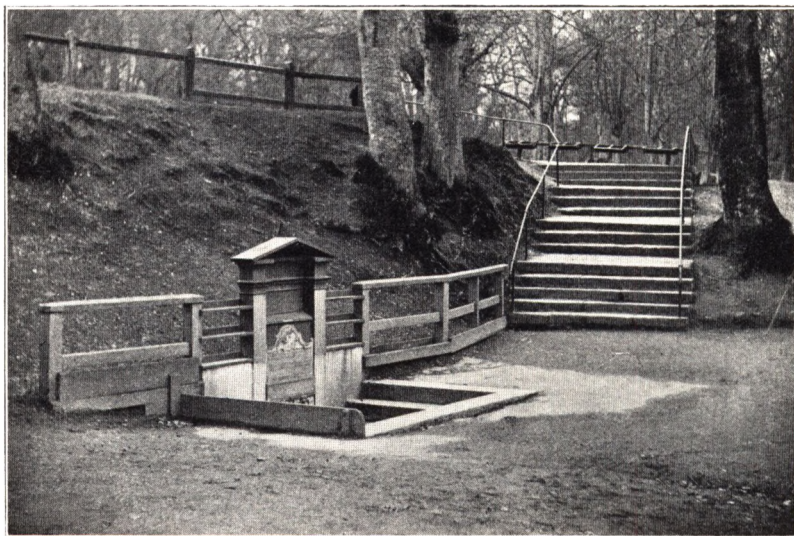
Quand le chaud fait peur aux Zephirs
 Une tente est nôtre asyle,
 Ce lieu charmant a ses plaisirs
 Comme une grande ville.

Det var ikke den høje Øvrighed, men tvertimod Dyrehavens underordnede Betjente, der saa med mindst velvillige Øjne paa det tiltagende Folkeliv. Opsynet med de glade Skarer krævede øget Agtpaaagivenhed af Skovfogder og Skovløbere, og de søgte derfor at sætte de snævrere mulige Skranker for Publikums Færd i Skoven — saa snævre, at Frederik V 1756 gennem Overjægermesteren maatte tilkendegive som sit udtrykkelige Ønske, »at det fremdeles ligesom i forrige Tider maa være alle skikkelige Folk tilladt at indpassere og divertere sig i den kongelige Dyrehave«, og de kgl. Dyrehavsmænd maatte ikke hindre nogen deri. I Skovforordningen af 1781 blev det yderligere fastslaaet, at Adgangen til Jægersborg Dyrehave stod aaben for alle.

En særlig folkelig Tiltrækning havde Dyrehaven tidligt i *Kirsten Pils Kilde*, oprindelig en undergørende Valfartskilde som hundrede andre rundt omkring i Landet. Det er ganske vist lidt vanskeligt at forbinde Forestillingen om noget undergørende med vore Dages Dyrehavsbakke, men Udviklingen vender saa mange Ting paa Hovedet, og sikkert er det, at Udspringet til det Forlystelseliv, som gennem Aarhundreder har rørt sig ved Kilden i Jægersborg Dyrehave, bunder i gammel Skik, der har Karakter af Kultus.

Dette at man paa visse Dage af Aaret, hyppigst ved St. Hans (24. Juni) og Vor Fruedag (2. Juli), samledes ved en Kilde for

at søge Lægedom ved dens undergørende Vand, er et Kulturtræk, der gaar langt tilbage i Tiden, helt til Oldtiden, da vore hedenske Forfædre ved Midsommer, i den lyse nordiske Nat, valfartede til deres hellige Kilder, drak af deres Vand og plukkede Trylleurter. Skikken bibeholdtes under kristne Former, ikke sjældent rejstes et Kapel ved de gamle hedenske Kilder, hvor syge og værkbrudne søgte hen for at faa deres Helsen igen.

KIRSTEN PILS KULDE

(Fotografi fra Tiden før den sidste Nyordning)

Og hvor mange Folk saaledes kom sammen, opstod Markeder; der blev Lejlighed til Handel og med Lidkøbet fulgte Forlystelser, Markskrigere og Landløbere fandt en gunstig Tumleplads — saaledes at Linjen i den historiske Udvikling paa en naturlig Maade fører fra rituel Kultus til rent verdslig Forlystelse.

Udviklingen laa maaske nok lidt anderledes ved de særlige københavnske Valfartskilder, men var dog i Hovedsagen den samme. Vartov Kilde ved Tuborg (Skuepladsen for Holbergs »Kilderejse«), Vangede Kilde ved Gentofte Sø og Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven, der efterhaanden satte de to andre helt ud af

Spillet, søgtes oprindeligt alle som Lægedomskilder, men navnlig den sidste tabte efterhaanden sit Nytteformaal, og Kildeudflugternes Naturromantik med en passende Tilsætning af materiel Nydelse blev Hovedsagen. Endnu 1750 blev Kilden sat i Stand »til manges Lyst og Nytte« — altsaa ikke til Lyst alene — og Pottehandleren, der havde sit Stade paa Bakkeskrænten ned mod Kilden, gjorde ogsaa længer ned i Tiden gode Forretninger, naar Kildegæsterne strømmede til, og gerne vilde bringe noget af det eftertragtede Kildevand med hjem til senere Brug. Endnu før mindre end et Aarhundrede siden havde Vandet fra Kirsten Pils Kilde Ry som Sundhedsdrik.

Indskriften paa Kilden oplyser, at den er fundet 1583 — altsaa længe før Dyrehavens Anlæg. Det er aabenbart en stedlig Tradition, der meget vel kan have sin Rigtighed. Hvem Kirsten Pil er, vides derimod ikke — hun er baade gjort til Adelsdame og til Jordemoder og Spaakone, men med lige liden Ret. Navnet Pil (eller Piil) var ikke ualmindeligt i ældre Tid — Kildens Kirsten kan være en københavnsk Borgerjomfru eller en Bondepike fra det nærliggende Stokkerup, hvis Eksistens vi blot ikke kan efterspore, og hvis Navn kun paa denne Maade er naaet til Efterverdenen.

Men først halvandet Hundredeaar efter, omkr. 1730, trængte Kendskabet til Dyrehavskilden ud i en større Offentlighed. Det var en Dansemester ved Hoffet, Henrich Brinchman, der i Frederik IV's Tid havde staaet ved Montaignus franske Komediantrup, som ved sine Spadsereture i Dyrehaven havde lagt Mærke til Kilden og sammen med sin Husfælle og Kollega i Hoftjenesten Parykmager Joh. Christopher Greve besluttede at rense den op og sætte den i Stand. Kildens Udløb i Bakken blev stensat, en Kumme anbragt til Afløbet ud i Mosen (den nuværende Kildesø), foran arrangeredes en halvmaaneformet Plads med Siddesteder og op over Kilden sattes en Sten med denne Indskrift:

Naturen viser her, hvad godt den har i Eje,
Da Kilden brød sig ud af hine skjulte Veje.

Kirstine Pil var den, som fandt det Kilde-Vand, 1583.

Som blev ved Brinchman og ved Greve sat i Stand. 1732.

Det var Naturromantikken — Kildevandets Rislen i den grønne Skov og Omgivelsernes Skønhed, der havde lokket disse to Naturfrednings-Pionerer frem til Daad. Endnu søgte Københavnerne til Vartov og Vangede paa deres aarlige Kildevalfarter, men Strømmen begyndte at gaa mod Dyrehaven, og ved Midten af Aarhundredet var »Brinchmans Kilde«, som den en Overgang kaldtes, kommen i Ry. Den havde Fordele frem for sine Forgængere, ikke mindst ved sin idylliske Beliggenhed i den store Skov, hvor Hovedstadens Befolkning allerede i flere Menneskealdre var tyet hen paa deres Sommerudflugter. Kilden var imidlertid atter ved at forfalde, og det var nu den høje Øvrighed, selve Stiftamtmanden Grev C. D. Reventlow, der tog Affære og forevigelede sit Værk i den velkendte, endnu eksisterende Kildeindskrift:

Det Kilde-Væld, som her sit Udløb haver taget,
 Er af Kirstine Pil først fundet og opdaget; A_o 1583.
 Men nu til manges Lyst og Nytte sat i Stand
 Ved Grev' af Reventlou som Stiftsbefalingsmand. A_o 1750.

Kirsten Pils Kildes Omgivelser blev sidste Gang nyordnet 1917-18 paa Foranstaltning af Gentofte-Lyngby Hospital og under kyndig Ledelse af Arkitekt Magdahl-Nielsen. En tidligere Afløbskumme blev ved den Lejlighed fundet ved Gravning i Bakken og atter anbragt (i en nyhugget Gengivelse), ligeledes en lidt defekt Sandstensplade fra en ældre Kildebygning med Ordene:

[Pu]blii Cavis[s]
 Restavravit
 Br: et Gr:
 MDCCXXXVI,

der indsattes i Bakkevæggen. Men mærkeligvis blev der ikke Plads til den ældste, nok saa karakteristiske, Indskrift ved Siden af den yngre *).

*) Man vil lægge Mærke til, at der paa Pladen staar 1736, men derimod 1732 i den ældste Indskrift (der kun kendes af en Optegnelse fra 1745). Om Aars-tallet paa Pladen sigter til en yderligere Istandsætning eller Aars-tallet i Opteg-nelsen er upaalideligt — er det ikke muligt at afgøre. Snarest er det første Til-fældet.

Efter Midten af det 18. Aarhundrede øgedes Dyrehavskildens Tiltrækning end mere og fortrængte efterhaanden de gamle Val-fartskilder helt og aldeles. Allerede 1754 var Tilstrømningen saa

VED KIRSTEN PILS KILDE
(Tegning af E. Lehmann, 1852)

stærk, at der ligesom ved Vangede Kilde opstilledes en Fattig-blok til Fordel for Gentofte-Lyngby Hospital. Oprindelig søgtes Kilden kun St. Hans- og Vor Frue-Aften, men »Kildetiden« ud-straktes snart til den mellemliggende Uge, og da der stadig var en Tendens til at trække Dyrehavstiden ud, maatte dens Varig-

hed officielt fastslaas. Aar 1800 satte Rentekammeret Kildetiden til tre Uger, der gennem lange Tider blev Normen og kun kunde overskrides ved særlig Tilladelse. Teltene, hvori Kildegæsterne beværtedes og hvor Linedanserne gjorde deres Kunster — hvis de ikke foretrak at spænde Linen ud mellem Træerne — laa oprindelig lige oven for Kilden, paa en Lysning Nord for Fortunvejen, først i 1820erne flyttedes Forlystelserne til et nyt Parnas paa Skovbakken Øst for Kildesøen, og først i 1830erne blev »Dyrehavsbakken« det gængse Navn. Ogsaa Telt- og Stadelplads maatte tidlig reguleres. Oprindelig var det Forstvæsenet, der gav Tilladelsen, fra 1794 overtog selve Kancelliet denne Myndighed for de egentlige Forlystelsers Vedkommende, og for alle Teltpladser ved Kilden maatte ydes en Afgift til Gentofte-Lyngby Hospital.

Folkelivet i Dyrehaven gav iøvrigt Myndighederne nok at bestille — Tilstrømningen i Kildetiden blev tilsidst enorm. Den tyske Filosof Lavater optalte i 1793, paa Søndagen før Vor Frue-Dag, ca. 800 Køretøjer omkring Kilden, og et Hav paa 8 à 12000 Mennesker trængtes for at komme til ved Seværdighederne eller faa et Glimt at se af den kongelige Familie, som ogsaa var mødt. Kilderejserne havde allerede da udviklet sig til en virkelig Nationalforlystelse, og blev det endnu mere i første Halvdel af det følgende Aarhundrede. Efter at Dampskibe var kommen i Brug, sattes foruden alle andre Befordringsmidler næsten hele Dampskibsflaaden ind i Lystfarten paa Bellevue i Kildetiden — saaledes skal der efter »Kjøbenhavnsposten« Udsigende en Søndag Eftermiddag i Juli 1831, da Majestæten aflagde sit aarlige Besøg, være mødt henimod 50000 Mennesker fra København og Omegn; tør man blot nogenlunde stole paa Tallet, maa en Tredjedel af Hovedstadens samlede Befolkning have været i Dyrehaven.

Med Moralen stod det slet til ved Kilden — den laa i gammel Tid ubetinget i et lavere Plan end i vore Dage, trods al romantisk Digt om vore Forfædres rene og gode Sæder. Til Gengæld stod Forlystelserne højere den Gang, selv om de altid har været mærket af den folkelige Primitivitet. De primitive Forlystelser med

Rod i det almindelige europæiske Folkeliv har netop holdt sig ved Kilden og paa Dyrehavsbakken, f. Eks. Marionetteatret, som vi her til Lands kalder »Mester Jakel«, og som andet Steds har andre Navne, men i Virkeligheden er fælleseuropæisk i Form som i Emne. I lidt ældre Tid var Jakelkomedien endnu dannet over de samme urdramatiske Forbilleder, tragiske og komiske, hvorover Shakespeare har formet sine Mesterværker — det er

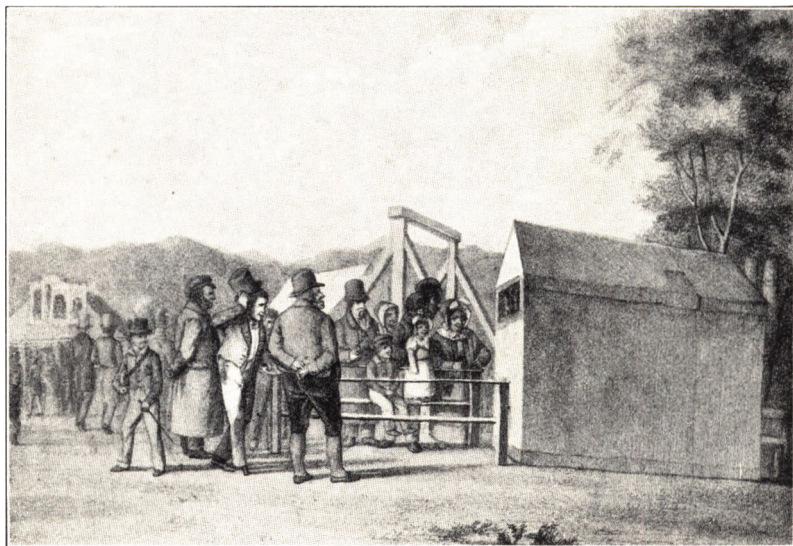

VED KILDEN ST. HANS-AFTEN
(Træsnit efter Tegning af Bernh. Olsen, 1867)

som i Biologien Udviklingen til forskellige Trin fra en fælles Stamform. Ogsaa den Casortiske Pantomime — ikke den italienske Maskekomedie, der allerede repræsenterer et højere Udviklingstrin, men selve det primitive Stumspil, som hænger nær sammen med Marionetteatret, er her i Danmark oprindelig bragt frem ved Kilden i Dyrehaven, for senere at blive stationær og sluttelig ende i Tivoli. Ligeledes for Familien Price, der siden fejrede Triumfer ved den kongelige Ballet, begyndte Eventyret med Linedans ved Kilden i Dyrehaven. De instrumentale og vokale Ydelser bar Mærke om den samme Primitivitet — Harpe,

Hummel og Lire, Almuens ældgamle Musikinstrumenter, var dem der hyppigst trakteredes ved Kilden, og den gamle Jøde under Træet, Mosaiten Levin, sang om Syvaarskrigens Helte, Daun og Laudon, om »der grosze Friedrich« og den evigunge Erotik — indtil han 93 Aar gammel, mæt af Dage trak sig tilbage fra Kildens jordiske Paradis.

Folkelivet i Dyrehaven har altid været Litteraterne et kært

MESTER JAKEL I DYREHAVEN
(Litografi af E. Lehmann)

Emne, lige fra Struenseetidens Trykkefriheds-Skribenter indtil Oehlenschläger og Heiberg, der løftede Dyrehavsdigtningen op i et højere Plan. Folkelivet ved Kilden i ældre Tid kan derfor op-ridses med stor Skarphed, selv om Enkeltheder hist og her har et satirisk Tilsnit.

Ved St. Hansdagstid skulde alle til det store Sommerstævne, ikke blot det brede Lag, ogsaa det velstaaende Borgerskab og Adelen. Kneb det med Mønten, havde man altid Assistenshuset i Ryggen; denne gavmilde Anstalt havde aldrig saa meget at gøre som i Kildetiden. Man saa da et langt Pilgrimstog bevæge

sig ud af Hovedstadens Porte med Dyrehavskilden som Maal. Vejen gik over Gentofte og Ordrup, først ved Sølyst kom man ad en stejl Sidevej ud paa den sandede Strandvej. Turen er forberedt længe i Forvejen og Udrustningen komplet. Unger-svenden med de smaa Midler gør Kilderejsen til Fods, han tra-ver afsted med den nypudsede sølvbeslagne Merskumspibe i Haanden og den broderede Tobakspung med den ægte »Virginic«

TORBEKS RYTTERE

(Søndagsryttere: satirisk Kobber)

dinglende ved Siden af. De unge Damer har »Amazonedragten« parat — en Damemode af maskulint Præg, der navnlig florerede i Struenseetiden — og de store »Solhatte«, som til Kavalerernes Fortrydelse dækker unødigt meget af de friske Pigeansigter. Damerne *kører* — i Karet, Faeton eller hvad der nu kan blive Raad til — ved Siden af *ridet* Kavaleren. At ride er »alamodisk«, men det har sine Vanskeligheder, da man jo ikke rider til daglig paa Kontoret eller i Butikken, og man skulde gerne mest mulig undgaa Ligheden med den »Taarbæks-Rytter«, som man jo i Virkeligheden selv er. Og den rigtige Kavaler skal lade Hesten

slaa »Kaprioler« foran den Skønnes Øjne. Hesten lejer han, men Sporerne er hans Ejendom — Tegnet paa den rigtige Mødeherre; bliver Hesten ham for dyr, maa han ad Sideveje snige sig ud til Dyrehavsporten og spænde Sporerne paa — dér opstaldes den alligevel. Sluttede Selskaber fra de brede Lag kommer agende i fulde Læs, paa stive Vogne med løse Agebrætter. Nedenunder hænger Tjærekanden, som Aksler og Hjulnav hyppig maa smøres med,

FOLKELIV VED KILDEN OMKR. 1830
(Litografi af N. B. Krossing)

i Bunden af Vognen ved Selskabets Fødder er magasineret de solide Sulevarer, Kanderne med Øl og Bøtterne med Smør og Fløde, som man skal have til at staa imod med under de forestaaende Anstrengelser.

Saa er man ved det eftertragtede Maal. Man puffes og trænges ved Kilden, hvor man skal have det obligate Glas Vand hos Kirsten Pil, og naar det er besørget, lejrer man sig paa Grønsværet, pakker sin Bylt ud og fortærer de paa een Gang lækre og bastante Sager. Skovluften giver Appetit, og der præsteres sande Heltegerninger. Kyllinger, Hamborger-Oksebryst, Brunsviger-Pølse og Sø-

sterkage forsvinder som Dug for Solen sammen med Fstedagens Rødvin og adskillige Sopkener »Crambambuli«. Imens fornøjer Ungdommen sig paa sin Maade. Ungersvenden finder sig en lille »Fløjknep«, som han byder op til Dans under Dyrehavens Trækroner — de danser deres hollandske Menuet, medens Adel og Standspersoner paa Afstand ser til og glæder sig over, at Folket morer sig. Ud fra et Telt trænger Brudstykker af Fredmans

EN SØNDAGEFTERMIDDAG PAA DYREHAVSBAKKEN

(Litografi, Alfr. Jacobsen, ca. 1880)

Epistler, et andet Sted hører man Skaalen og Hurraraaben, et tredje skændes man lydeligt, det svirrer i Luften med Hundsvot, Fukssvaner og Mameluk. Det er ud paa Aftenen, den gode stærke Akvavit fra Reverensgaden har gjort sin Virkning. Imidlertid falder Natten paa, »Skovtrolde«, »Nymfer« og »Natfrøkenner« — som Datiden kaldte Damer af den Art, der ikke netop stod i Ry for Dyd og gode Sæder — begynder at sværme saa tæt som Myggene fra Kildemøsen, og den værdige Paterfamilias finder Tidspunktet inde til Hjemfarten. Kilderejsen er endt — næste Aar lægges ud paany.

Folkelivet var det samme da den unge Oehlenschläger skrev

sit St. Hansaftens-Spil: De kørende, der haster ud fra »kvalmfulde Mure til Marken saa huld« og gennem »Hulvejen mod Havet«, der »nedluder saa brat«, naar ud til Maalet; den unge Fyr, der er paa Jagt efter en »dejlige Pige der gik, hvilken tryllende Vækst, hvilket smægtende Blik«, og den anden, der lader hende løbe og foreslaar at »tømme en Flaske midlertid, den Fornøjelse er mere solid«. Der er kommet lidt flere Fjæleboder ved Kilden:

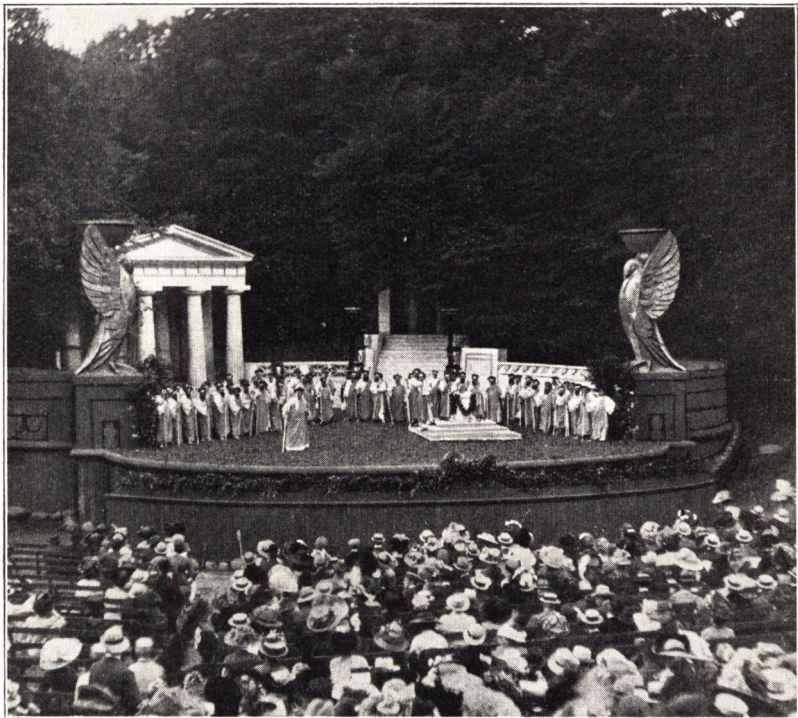
VÆDDELØBENE VED EREMITAGEN 1872

(Træsnit)

»Spejlekabinet, nok saa net«, »Glaspusteri, naturlig Magi«, men det primitive er nu som før det bærende Moment — det er det samme umiddelbare Folkeliv, der udfolder sig som da Brinchman oprindelig satte Kilden i Stand og som da Heiberg senere skrev »Dyrehavsreisen« og »Recensenten og Dyret«. Skønt Udviklingen ogsaa paa disse efemere Omraader nu om Stunder gaar ad andre Veje og baner sig nye Stier, saa er Primitiviteten uforanderlig den samme.

Men der er den Forskel mellem før og nu, at der i Dyrehaven i vore Dage rører sig et rigt Folkeliv hele Aaret rundt — ikke

blot om Sommeren og i Kildetiden. Nutidens Dyrkelse af Naturromantikken holder trods Dagens skrappe Realisme værdigt Maal med Fortidens. Et ubedrageligt Tegn er det, at en hel Skole af Malere Aar ud og Aar ind kan hente deres Motiver fra Dyrehavens udtømmeligt rige Naturskønhed, vekslende fra Vaar til

FRILUFTSTEATRET I ULVEDALENE
(Fotografi)

Høst og fra Høst til Vaar. Desuden er Sporten og Friluftslivet blevet Faktorer i Samfundsorganismen af en langt større Betydning end før. Fodsport og Golf, og navnlig Ridesporten, har i Dyrehaven fundet et værdigt Stadion. Det begyndte med »Kapridningerne« (som det hed) paa Eremitagesletten, der indlededes 1870 og fortsattes i mere end en Menneskealder, indtil en særlig Galopbane indrettedes uden for Dyrehavehegnet. Stokkerup gamle

Bymark blev Danmarks Longchamp, Livet ved Eremitageløbene udfoldede sig rigt og straalende som ved et engelsk Derby. Nu har Hubertusjagten om Efteraaret og den mondæne Ski- og Kælkesport om Vinteren afløst disse den fine Verdens Sommerstævner. Vintersporten finder navnlig Sted i »Ulvedalene«, det stærkt kuperede Terræn omkring Djævlebakken, Evighedsbakken, Kamelryggen og hvad de alle hedder. Iøvrigt er Ulvedalene vistnok en Forvanskning af »Ugledalene« — thi ikke sjælden finder man i ældre Tid Betegnelsen »Uglebakken« eller »Ugledals-Bjergene«, men aldrig Ulvedalene. I disse pragtfulde Omgivelser, hvor navnlig Solnedgangen en Sommeraften virker betagende, har i en Række Aar været installeret et Friluftsteater (aabnet 4. Juni 1910), hvor ikke blot den bedste Kunst er ført frem af udmærkede Kunstnere, men som ogsaa er en af de skønnest beliggende Friluftsscener, der overhovedet findes. Større Sammenkomster og Folkemøder finder sjældnere Sted i Dyrehaven. I lidt ældre Tid holdtes aarlige Grundlovsfester ved Eremitagen og ved »den slesvigske Sten«, oprindelig rejst i Anledning af de nationale Stævner omkring den anden slesvigske Krig, til Minde om Slesvigernes Besøg den 30. Juli 1862 og den 5. Septbr. 1865, og med den manende Indskrift: Intet Danmark uden Slesvig, intet Slesvig uden Danmark. Tæt ved staar en anden Sten til Minde om de første nordiske Studentertog i Fyrreerne.

ANMÆRKNINGER

Forkortelser: RA = Rigsarkivet. — LAS = Landsarkivet for Sjælland m. m. — Raadst. = Raadstuearkivet i Kbhvn. — KBK = Kongl. Bibliotek i Kbhvn. — DK = Danske Kancellis Arkiv (i RA). — Rtk. = Rentekammerets Arkiv (i RA). — RKResol. = Rytterdistrikternes Kontors kgl. Resolutioner (i Rtk.) — Skb. = Skøde- og Pantebøger for Kbhvns Birk (fra 1721 Kbhvns Rytterdistrikts Birk, fra 1819 Nordre Birk, nu indtil 1848 i LAS). — Stern = S. Stern, Stat.-top. Beskrivelse over Københavns Amt I, Kbhvn. 1834. — KD = Københavns Diplomatarium, udg. af O. Nielsen. — Rentekammerets citerede Resolutions- og Ekspeditionsprotokoller er alle de danske.

Side 3. Planimetrisk Maaling: Statistiske Meddelelser 4. R. XX, Hefte 3, S. 54.

Side 4. Folketal 1645 og 1660: RA. Mandtal til Hovedskatten 1645, Sjælland og Møen; RA. Militære Regnskaber: Ove Juels Regnsk. for Hovedskatten til Jul 1660 af Sjællands Stift, Bilag 52; Grundtvig, Meddel. fra Rentekammerarkivet 1872, S. 215, og 1877, S. 147.

Side 5. Folketal fra 1769 efter Folketællinger i RA. og Stat. Meddel., bl. a. 4. R., Bd. 21, 37, 63, 76 og 86 — Tabellen over Vinter- og Sommerbeboere er ligesom Tabellerne Side 6 og Side 9 udarbejdet i Kommunens Kontorer.

Side 7. Kommunens Arkiv: Sogneforstanderskabets (Sogneraadets) Forhandlingsprotokoller; Lyngby Avis 1892, 20. Jan.

Side 8 og 9. Oplysninger om Administration, offentlige Bygninger m. v. efter Opgivelser af Kommunen.

Side 10. Ældste Skoler i Lyngby Sogn: LAS. Kirkeinspektionens Arkiv: Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1603-1707, Fol. 36 og 177; RKResol. 1721, Nr. 239, 1722, Nr. 35, 1726, Nr. 26; Hofmans Foundationer VII, 25 ff.; Rtk. Dok. vedr. Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-35. — En Mathias Høringhoff holdt privat Skole i Lundtofte ca. 1749 (Brev fra Laurs Nielsen til Amtmanden 1749, 20. Septbr., i LAS. Kbhvns Amts Arkiv: Breve fra Forvalteren paa Dronninggaard og Frederiksdal 1724-53).

Side 11. Sterm S. 348. — Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 765.

Side 12. Sterm S. 338. — Se iøvrigt: Vald. Fraas, Skoleforhold i Lyngby-Taarbæk Kommune (1928).

Side 13. Ældste Fattighus: RA. Lyngby Kirkes Regnskab (i Kbhvns og Tryggvældes Amts Regnskaber 1661-72), Fol. 158. — Fattigforsorgen og Bone Falch Rønne: DK. 2. Depts Missiver og aabne Breve 1802, Nr. 686 (særlig Pakke); Rønne, Kort Efterretn. om Lyngbye Sogns Fattigvæsen for 1802 (Kbhvn. 1803); Beretninger og Regnskaber for Lyngby Sogns Fattigvæsen 1802-9 i KBK; J. Oscar Andersens Biografi af Rønne i Det danske Missionsselskabs Festskrift I (1921), S. 66 og 178, sml. Egeria 2. Aarg. II, 173 f.

Side 14. Kort Efterretn. om Lyngbye Sogns Fattigvæsen for 1803 (Kbhvn. 1804), S. 9. — Klopstocks Hus: DK. 2. Depts Breve 1804, Nr. 981 og 1838.

Side 15. DK. 2. Depts Breve 1805, Nr. 1302; Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn VII, 476 f.; Sterm, S. 354 ff.

Side 16. RA. Indenrigsm. 1. Depts Journal D, Nr. 967.

Side 17. Sterm, S. 337.

Side 18. Ill. Tid. 1890-91, S. 598; Dansk Jernbaneblad 1914, 8. Juni, jvfr. Vor Fortid III, 223 f.

Side 19. Det gengivne Træsnit i Ill. Tid. Nr. 245 (1864 ⁵/₆).

Side 21. Script. Rer. Dan. VI, 56 ff.; DK. Præsteindberetninger i Henhold til kgl. Miss. 1651, 1. Febr.; Valdemars Jordebog, udg. af O. Nielsen, S. 46; Danske Magazin IV, 311.

Side 22. Script. Rer. Dan VI, 186; KD. I, 207; RA. Kbhvns Amts Jordebogsregnskab 1661-62.

Side 23. Rtk. kgl. Resol. 1766, Nr. 62 og 94, jvfr. Holm, Danmark-Norges Hist. IV 1, S. 308. Bønderne fik de saakaldte »trykte Skøder« paa deres Gaarde, udfærdiget efter en ved kgl. Resol. af 24. Juni 1766 fastslaaet Formular. — Sognets Annekering til Gentofte, se Gentofte Sogn i Fortid og Nutid S. 46. — Lyngby Kirkebog og Kirkehist. Saml. 5. R. II, 791 ff.

Side 24. Lyngby Kirkebog; Sogneforstanderskabets Forhandlingsprotokol 1853; Ræder, Danmarks Krigs- og politiske Hist. 1807-9 I, 112, 124; Pers. Tidsskr. 4. R. III, 34 ff.

Side 27. Pontoppidans Danske Atlas II, 231; Nyt Magazin for Natur og Menneskekundskab 1838, Nr. 12. — Vrigny, Relation d'un voyage fait en Danemarck, Rotterdam 1706, S. 149 ff. — Præsteindberetn. 1651; i 1660 ved Besigtelsen efter Svenskekrigen opgives Antallet af Gaarde i Kongens Lyngby til 17 foruden Møllestrup (der i 1651 er opført særskilt); Matr. 1688, Markbogen for Lyngby (Matrikuleringsarbejdet foregik i disse Egne 1682).

Side 28. RA. Krigsjordebogen for Kbhvns Amt (1718). — Billedet fra „Sjællands yndigste Egne“.

Side 29. Kort i Matrikulsarkivet, opmaalt 1778. — Den gengivne Akvarel tilhører Kommunen.

Side 30. Der var 1682 Brydejord i alle Markvange, og da desuden Fogedgaarden (Ulrikkenborg) og Niels Brydes Gaard flyttedes 1696, og Ulrikkenborg i 1768, før den almindelige Udskiftning, fik sin Jord uldøst af Fællesskabet og samlet Vest for Kongevejen — er det næppe muligt nu at fastslaa, hvor det oprindelige Ornum kan have ligget (jvfr. Henrik Larsen i Aarb. for nord. Oldkyndighed 1918, S. 258 f.). — KD. IV, 773, jvfr. O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. III, 269. — Matrikulsarkivets Udskiftningssager, Kbhvns Amt Nr. 40.

Side 31. Ved Udskiftningen fik en af Gaardene et Tilliggende paa 118 Tdr. Land, en fik 97, fire mellem 88-83, seks mellem 78-76 og en kun 27 Tdr. Land (Matrikulsark. Beregningsprot. ved Udskiftningsforretn. Nr. 40 for Kbhvns Amt). I 19. Aarb. (Sterm, S. 335) siges der at være 29 Gaardsjorder i Kongens Lyngby, men deri er medregnet Ejendomme paa blot 1 Td. Hartk., Toftejorder og tidligere Husmandslodder etc. — Carlshøj er et forholdsvis nyt Navn, Gaarden kaldtes tidligere »Hunæushof« efter J. J. Hunæus, der ejede den en kort Overgang; senere var Etatsraad F. Thaarup Besidder. — Trongaarden og Fortungaaden sammenlagdes ved Bev. af 19. Juli 1845 (Rtk. Landvæsenskontoets Kopibog 1845, 5. Aug.). — Rtk. Skødekort over Husloderne i Byer paa Kbhvns Amt 1800-2.

Side 32. DK. Supplikbog 1721 II, Nr. 401 og 620; RA. Højesterets Voteringsprot. 1722 A, Fol. 68 f., og B, Fol. 60 ff.; DK. Supplikbog 1722 I, Nr. 318, 1726 I, Nr. 415, 1727 I, Nr. 672.

Side 33. RKResol. 1721, Nr. 212; Sjæll. Missiver 1722, Nr. 33. — Kramhandel: DK. Supplikbog 1722 I, Nr. 841. Det afbildede Hus bag Kirken (nu Matr. Nr. 78) ligger paa en af de gamle Kirke-Huspladser; det tilhørte endnu 1788 Enken efter Joh. Christopher Schönheyder, der 1763 som en af de første fik Bevilling til Handel i Lyngby (LAS. Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1764-80, Fol. 1: Skb. D 502, F 516 og G 16).

Side 34. Bevillinger til Handel i Lyngby: Rtk. Dokumenter ang. Kroer paa Kbhvns, Frederiksborg og Kronborg Amter 1763-98, Sjæll. Missiver 1761, Nr. 515, og Skb. D, Fol. 421, 477, 537, 552, 633, 686; Sogneforstanderskabets

Forhandlingsprot. 1842, 17. Marts. — Apotek: DK. 2. Depts Miss. og aabne Breve 1806, Nr. 726, jvfr. Dam og Schæffer, De danske Apotekers Hist. II (Kbhvn. 1927), S. 523 ff.

Side 35. Lyngby Sø: Stat. Meddel. 4. R. XX Hefte 3, Side 54 Note 2; Kanc. Brevbøger 1576 ¹⁰/₃, 1595 ¹⁷/₃, 1622 ³⁰/₄ og 1629 ³⁰/₇; Sjæll. aabne Breve 1658, Nr. 74; Rtk. Ekspeditionsprot. 1679-83, Nr. 191; Rtk. Bestallingsprot. 1697-99, Nr. 117.

Side 36. Kirken opmaalt af Arkitekt Arne Nystrøm. — Beskrivelse af Kirkebygningen før sidste Restaurering ved Løffler (fra 1899), af Kirkeinventaret ved M. Mackeprang og Chr. Axel Jensen, af Kalkmalerierne ved Poul Nørlund findes i Nationalmuseet. — At Kirkens Hovedindgang ligger i Nord-siden, har affødt Sagnet om Lindormene, der er kommet i Kamp foran den oprindelige Indgang fra Syd og tvinger Kirkefolket til at bane sig Vej ud i den nordre Side. Sagnet fortæller ogsaa om andre Kirker med Nord-Indgang, bl. a. om Sigerslevvester Kirke (Thiele, Danske Folkesagn I 7 f., 164, jvfr. Hofmans Fund. VII, 166).

Side 40. Stern, S. 352; Aarb. for Kbhvns Amt 1917, S. 96. — I Kirke-regnskabet for 1694-95 og 1700-1 (i LAS. Kirkeinspektionens Arkiv, Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1603-1707, Fol. 164 f. og 182 f.) findes følgende *Inventarium*:

- 1 stort forgylt kalk og disch, som brugis ved altered, veier 54 lod.
 - 1 mindre dito til at berette syge, veier 8 lod.
 - 1 glas-krus til vinen, med et sølv-log.
 - 1 lidet udpuchled sølv-schrin til abelater, vejer 17 lod. Givet af sahl. Olle Olleßen.
 - 2 store meßing-lybestager paa altered, vejer 2 lû.
 - 1 meße-hagel af gylden-styche med guld-knipling om, underføred med hvit taft, gifved af sahl. mad: Wejbiæg.
 - 1 gammel meßehagel, som brugis inted.
 - 1 meße-serck.
 - 1 alterdug med brede kniplinger om, herhos it alter-klæde, som henger om altered.
 - 1 ritual.
 - 1 nye alterbog.
 - 1 meßing lyße-krone, henger i kieren.
 - 1 stort linbechen i funten, vejer 1 lû 15 û.
 - 1 tinfad derudj, vejer 1 ³/₄ û.
 - 1 gl. malm røgelße-car fra papisternis tider, som brugis at hente ild udj til liußene.
 - 1 mindre knæbel til den store kloche.
- Et *nyere Inventarium* (fra 1764) findes i LAS. Kirkeinspektionens Arkiv, Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1764-80, Fol. 3:
- 1. En sølv kalk og disk, veyer 47 lod, og dertil en stærck skind-pose bekosted 1764.
 - 2. Et lidet udpucklet sølv-schrin til ablater, vog 17 lod.
 - 3. Et sølv fad til daaben, vog 62 lod, foræret af mon:s Johan Drevitzen og kiæreste Anne Kirstine Finkenhoff a:o 1727.
 - 4. En liden sølv berette-kalk ziirforgylt med tilhørende patel, vog 8 lod, foræret af Kirstine Fæipher afg. Mathias Fæiphers enke i aaret 1747. Til samme har kirken selv 1748 bekostet en viin-flaske med brød-daase i skruen, vog 8 lod 1 qv. Item hertil 1760 bekosted et fouteral.
 - 5. En meße-hagel af carmosinrødt fløyel med guld-kniplinger om og underføred med brun taft, foræret af hr. greve Ahlefeldt.
 - 6. Et alter-klæde af carmosinrødt fløyel med guld-kniplinger, foræret af sr. Lehn.

7. En gammel closter-lærrets alter-dug med kniplinger om, bekostet 1735.

8. En mesße-skiorte, bekostet 1753.

9. 4re raskes gardiner hængende i skrifte-stoelen og 4 dito ved siden af alteret.

10. En gammel og forslidt alter-bog.

11. En alter-bog in octavo i brundt bind.

12. Professor Evalds bibelske concordantz i 3 tomer.

Et skrin, grønmalet, til kirkens alter-tøj; bekostet 1764.

13. Et tin-krus, som bruges til at hente vand udj til daaben.

14. Et stort tin-becken i funten vog 1 lū 15 ū.

15. Et lidet tin-fad, veyer 2 ū, som bruges til uægte børns daab.

16. 2de mesßing lyse-stager paa alteret veyer 2 lū.

17. En mesßing lyse-krone, som hænger i kirken.

18. Et gammelt røgelse-kar.

19. En gammel ubrugelig blick spare-bøsße med hænge-laas.

20. Et skilderie, Christi lidelses-historie, opsat ved alteret og foræret af mon:s Frantz Pedersen.

21. Et dito, ligeledes opsat ved alteret.

22. Et crúsix af sort træ staaende paa alteret.

23. Et større dito af træ, malet hvid, hængende ved daaben.

24. En stoer kaaber-taule staaende ved daaben, foræret af mon:s Poul

Badstuber.

25. En gammel liig-bør.

26. En dito bekostet 1731.

27. En stoer liigbør bekostet 1758.

28. 3de collect-tavler.

29. Et gammel ubrugelig hals-iern.

30. Ett nyt hals-iern med tilhørende kiede og hængelaas.

31. 2de klokker j taarnet.

Man vil lægge Mærke til, at Halshjernet og hvad dertil hørte heller ikke manglede i Lyngby Kirkes Inventar. Gabestokken stod her som andre Steder ved Kirken.

Side 41. Hofmans Fund. VI, 19 f. (her ogsaa Efterretninger om nogle Kisteplader i Kirken); Sterm, 352; Partikulærk. Dronning Charlotte Amalies Sager vedk. Frederiksdal og omliggende Gods; Kirkens Regnskabsbog 1603-7, Fol. 40, 42, 52, 146, 170 f.; Kirkeregnsk. 1661-62 ved Kbhvns og Tyggvældes Amtsregnsk. 1661-72. — Søndre Sidekapel: Sjæll. aabne Breve 1652, Nr. 34; Sjæll. Tegnl. 1654-56, Fol. 178; Partikulærk. Charlotte Amalies Sager vedk. Frederiksdal etc. (Dronningen tillod, at hendes Gartner Samuel begravedes i Kapellet); Kirkens Regnskabsbog 1603-7, Fol. 113.

Side 42. Nordre Kapel: Rtk. kgl. Resol. 1765, Nr. 98, og RKResol. 1765, Nr. 49 (Kapellet skulde være af suffisant Grundmur, med huggen Kamp i Sokkelen og forsvarligt »indbunden« i Kirkens Mur); Meier, Johannes Wiedewelt (K. 1877), S. 83 og 269. — Kirkens ovenfor citerede Regnskaber.

Side 43. Hovedreparation 1755: RA. Sjællands Stiftskirke-Regnskaber paa Rytterdistrikterne 1755-56, 56-57 og 57-58. Ved denne Lejlighed blev »Bræddeskuret ved Sorgenfrey-Stol« nedbrudt (og i Stedet for blev gjort en ny »flammeret« Dør med Karm) samt nedtaget »den Bindingsværks-Stol, som stod paa Kirkegaardens«. Det har været Tilbygninger af temmelig midlertidig Natur. Den udvendige Opgang til Sorgenfris lukkede Stol omtales April 1756 i Sjæll. Rentekriverkontors kgl. Resol. 1756, Nr. 15. — Ingvar Olufsens Epitafium hang endnu i Kirkens Kor 1834 (Sterm, 352).

Side 44. H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 317. — Præstegaarden: Af

Kirkebogen ses, at den brændte 18. Maj 1681 (jvfr. Kirkeregnskab 1682-83); Aaret efter blev Lyngby annekteret Gentofte, og da Sognene atter skiltes 1758, henlaa Præstegaarden i Lyngby »aldeles ruineret« (Sjæll. Miss. 1758, Nr. 350); Kirkehist. Saml. 5. R. IV, 658, og Hist. Tidsskr. 5. R. I, 74; Sjæll. aabne Breve 1759, Nr. 482, jvfr. Hofmans Fund. VII, 93. Præstegaarden brændte atter 10. Juli 1845. — Degnebolig: Kirkehist. Saml., anf. Bd., S. 653 ff.; DK. Supplikbog 1722 I, Nr. 301; RKResol. 1723, Nr. 161, 225, og 243.

Side 45. RKResol. 1739, Nr. 134; Skb. K, 394. — Kirkens Husjorder: Højesterets Stævningebog 1666, Fol. 292, Domsakterne afskrevet bagest i Kirkens Regnskabsbog 1603-1707.

Side 46. Kretlovs Hus: Skb. A, 144; Rtk. Kbhvns Civiletats kgl. Resol. 1725, Nr. 38; Højesterets Voteringsprot. 1726 A, S. 449. Baltzersens Lyststed: Kbhvns Post-Rytter 1747 ¹⁷/₄; Skb. C, 348, 364, D, 655. — Præster: Kirkehist. Saml. 5. R. IV, 651 ff.; Rørdam, Kjbhvns Kirker og Klostre i Middeldald., 127; KD I, 131; Will. Christensen, Missiver II, 112, jvfr. KD IV, 189; Danske Mag. 3. R. V, 76; Kanc. Brevbøger 1581 ⁵⁸/₀ (den her nævnte Mag. Martius blev ikke Præst i Lyngby), 1621 ²⁹/₁; Rørdam, Danske Kirkelove III, 281, jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. I, 716. Dronning Charlotte Amalie fik ved kgl. aabent Brev af 26. Febr. 1704 jus vocandi til Lyngby Kirke (Partikulærk. Charl. Amal. Sager vedk. Frederiksdal), men hendes Kaldsret blev ikke effektiv, da hun døde før den daværende Præst, Fred. Plum.

Side 47. Kirkegaard: Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1603-1707, Fol. 146 m. fl. Steder.

Side 49. Sjæll. Reg. 1648-50, Fol. 119; R. A. Privatarkiver: Kasper Herbach; jvfr. F. R. Friis, Kasper Herbach (i Industriforeningens Maanedsskrift 1881, S. 100 ff.) og Aug. Fjelstrup, Guldmagere i Danmark (1906). — RA. Skatteliste over Landehjælp paa Sjælland 1492; DK. Indlæg til Registre og Tegnelser 1640, 17. Marts.

Side 50. KD III, 210, 248. — Kronens Skøder II, 12. Ved Skødet af 6. Marts 1650 faar Casper Herbach tillige frit Fiskeri i »Amoos Sø« (!) — saaledes baade i Originalen (i Privatarkiver: Kasper Herbach) og i Registranten (Sjæll. Reg. 22, 285); Besigtelseskomm. efter Svenskekrigen af 1660 ³⁰/₈.

Side 51. Sjæll. aabne Breve 1662, Nr. 168; Privatarkiver: Kasper Herbach, jvfr. Sjæll. aabne Breve 1680, Nr. 64 (Korbitz's Erklæring).

Side 52. Sjæll. aabne Breve 1659, Nr. 57; RA. Kbhvns Amts Jordebogsregnskaber 1664-65 og 1667; KD III, 632; Sjæll. aabne Breve 1667, Nr. 322.

Side 53. Sjæll. Miss. 1670, Nr. 971 (Nyrop læser »Goldslusen« (Strandmøllen S. 43), men der staar: »Voldslusen« — hvad der vistnok ogsaa maa være det rigtige); Sjæll. Miss. 1671, Nr. 259, jvfr. Lindbæk, Statskollegiets Hist. II, 97 ff. og 593 ff., og J. Wilcke, Møntvæsenet under Chr. IV og Fred. III, Kbhvn. 1924, S. 141 ff.

Side 54. Højesterets Stævningebog 1673, S. 177. Fred. Herbach havde faaet Konfirmation paa Bevillingerne 4. Febr. 1667 og 18. Juni 1670 (Sjæll. aabne Breve 1667, Nr. 35, 1670, Nr. 226 og Privatarkiver); Sjæll. aabne Breve 1680, Nr. 64. — Matr. 1688, Markbog; 9. Maj 1677 havde Hans Heuser fæstet Fogedgaarden efter Sognefoged Lavrids Nielsen (Stedsmaal og Sagesfal 1677 i Kbhvns Amts Jordebogsregnskab 1673-78). — Om Anders Jacobsen se O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. V, 433 f., og Henry Bruun, Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848 (Pers. Tidsskr. 7. R. IV).

Side 55. Rentek. Resolutionsprot. 1688-89, Fol. 491, og Ekspeditionsprot. 1687-89, S. 404. De 23 Tdr. Hartk. til Lyngby Mølle betød ikke, at der laa en dertil svarende Agermark og Eng under Ejendommen, det var Møllenskylden, der bragte Hartkornet saa højt op; selve den underliggende Jord sættes efter den ny Matrikel til 1 Td. 3 Skp. Hartk. — Skb. A, 64; Skb. B,

10 f. (i Skødebogens Gengivelse af Skødet 1723 er der flere Skrivfejl, bl. a. staar der urigtigt: *Johan Gevert*); Nyrop, Strandmøllen, S. 132.

Side 56. RA. Kommercekoll. tyske Forestillinger Nr. 192 (1739), Nr. 263 (1740) og Missiveprot. B (1739-41), S. 160; Jonas Collin, For Historie og Statistisk I (K. 1822), 182 ff.

Side 57. Kommercekoll. tyske Privilegieprot. 1736-57, S. 186 ff. og S. 420 ff.; Kommercekoll. Sager vedk. Farverier, Kattuntrykkerier og Valke-møller (1739-96), Nr. 595.

Side 58. Kommercekoll. tyske Privilegieprot. 1758-66, S. 131 f., og Kollegiets tyske Forestillinger Nr. 2535 (1762). — Kommercekoll. tyske Forestillinger Nr. 1999 (1759), Skb. D, 385 og LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer 1761-70, Nr. 12. I 1759 betaltes der ikke Mølleskyld (da der ingen Kornmølle var), men den staar anført i Skødet.

Side 59. Rtk. kgl. Resol. 1773, Nr. 199, jvfr. 1740, Nr. 169.

Side 60. Skb. E, 475, 699, 766; Collin, anf. Skrift S. 183; Skb. H, 5; Skb. I, 280; Gliemann, Beskr. over Kjøbenhavns Amt, Kbhvn. 1821, S. 242; Stern, S. 365.

Side 62. Annicke Wittis blev begravet 12. April 1731, Sønnen Hans 2. Aug. 1732 (Lyngby Kbg.), Svigerdatteren hed Elene (Ellen). — Holbergs Saml. Skr. VIII, 440 f., jvfr. Birket Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Hist. I, 181, og Francis Bull, Holberg som Historiker (Kria 1913), S. 70. Holberg har benyttet de Akter om Kunst-Casper, der nu findes i RA. Privatarkiver, men tidligere tilhørte Danske Selskab, hvorefter han selv var Medlem.

Side 63. Sjæll. aabne Breve 1734, Nr. 49 b, sml. Nyrop, Danske Farvere, S. 39; Skb. B, 313.

Side 64. Hist. Tidsskr. IV, 288; Skb. D, 346, 347, 842; Skb. E, 32, 715; Skb. F, 72, 298; Skb. H, 4; Skb. L, 376; Skb. M, 8, 436. »Christianslund« tilhørte fra 1827 Vinhandler Lorentz Petersen i Kbhvn. (Skb. V, 35). — Holmstedts Farveri (Prinsens Vaskergaard) regnedes ved Matrikuleringen til Sorgenfri (Mtr. Nr. 1 K og 1 L).

Side 65. Skb. C, 265, 409; Holm, Danmark-Norges Hist. III, 1, S. 157; Skb. D, 399, 400; Klopstocks Werke III (Deutsche National-Litteratur Bd. 47), 116 f. og 203.

Side 66. Hist. Meddel. om Kbhvn. IV, 599; Rahbeks Erindringer I, 289; Skb. G, 20; Skb. L, 594; Skb. S, 78, jvfr. Skb. AA, 451.

Side 67. Sjæll. aabne Breve 1653, Nr. 59 (jvfr. 1669, Nr. 162 b); Sjæll. aabne Breve 1661, Nr. 263 (jvfr. 1667, Nr. 36); Korbitz's Erklæring af 24. Maj 1678 ved Sjæll. aabne Breve 1680, Nr. 64; Markbog til Matr. 1688.

Side 68. Lyngby Kirkebog, jvfr. Pers. Tidsskr. 9. R. V, 69; Sjæll. aabne Breve 1680, Nr. 64. — Inkvisitionsforretning 1705-6 i LAS. Stiftamtets Arkiv: Kroerne paa Landet 1734-48; Rtk. Ekspeditionsprot. 9, Nr. 153 (Indlæg); Rtk. Indlæg til den tabte Ekspeditionsprot. 13 (under 9 Juni 1721).

Side 69. Rtk. Ekspeditionsprot. 1751-57, Nr. 240 (Indlæg: der staar her »Søen«, men maa menes »Aaen«); Rtk. kgl. Resol. 1754, 15. Juli (Bilag ved Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1754, Nr. 127).

Side 70. Rtk. kgl. Resol. 1752, 8. Febr. (Bilag ved Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1752, Nr. 23); A. D. Jørgensen, Johannes Evald, S. 126 f., og Ewalds Levnet og Meninger, ved Louis Bobé, S. 277.

Side 71. Rtk. kgl. Resol. 1754, 2. Oktbr. (Bilag ved Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1754, Nr. 186) og 1759, 13. Febr. (Bilag smstds. 1759, Nr. 35); Skb. D, 360, jvfr. Rtk. Skødeprot. 14, Fol. 33, og Rtk. kgl. Resol. 1759, Nr. 267; Skb. D, 361. Efter at Kroen var bortsolgt, maatte hver Kroejer løse Bevilling; Kiærs var af 10. Marts 1761, Dalhoffs af 5. Febr. 1765 (Rtk. Ekspeditionsprot. 1760-66, Nr. 32 og 365 med Indlæg).

Side 72. Skb. D, 537, 565; Rtk. Dokumenter til Bestallingsprot. 1771-72 (Dalhoffs Andr. af 5. Aug. 1772); Skb. E, 166; Rtk. kgl. Resol. 1772, 22. Oktbr.; Skb. M, 79, 236; Lyngby Avis 1901, 5. Decbr.

Side 73. Rtk. Deliberationsprot. 1699-1701, Fol. 102, og Ekspeditionsprot. 1699-1700, S 271; Fra Arkiv og Museum V, 67 ff.; det er urigtigt, naar det i »Søllerød Sogn« S. 174 siges, at Kroens oprindelige Navn var »Holdan« og at dette forvanskedes til »Holland«, Forholdet er det omvendte. — Rtk. Kbhvns Civilekets kgl. Resol. 1725, Nr. 38.

Side 74. Rtk. Konfirmationsprot. 1746, Nr. 240 (Indlæg); Skb. C, 377; Skb. C, 299, 404, 415; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer 1761-70, Nr. 15; Skb. D, 1, 549, 662.

Side 75. Skb. E, 514. Arnet fik Krobevilling 26. Septbr. 1778 (Rtk. Ekspeditionsprot. 32, Nr. 28); DK. 2. Depts Miss. og aabne Breve 1832, Nr. 195; Skb. BB, 606; Politivennen Nr. 604 (25. Novbr. 1809).

Side 76. Sterm, S. 368; Sjæll. aabne Breve 1778, Nr. 485.

Side 77. Chr. Bruun, Fred. Rostgaard, S. 100 f.; Rtk. Koncepter og Indlæg til Skøder 1696, 15. Septbr., jvfr. Skb. A, 58.

Side 78. Rtk. Deliberationsprot. 1699-1701, Fol. 102, og Ekspeditionsprot. 1699-1700, Pag. 271, jvfr. Skb. A, 60. — Helt klart er det ikke, under hvilke Former Weiberg fik overladt det mindre Areal Øst for Kongevejen, men her laa Avlsgaarden til Rustenborg eller Fogedgaarden (senere Ulrikenborg) — det er sikkert. Muligvis hænger det sammen med Flytningen af Niels Brydes Gaard.

Side 79. Det Kort, hvoraf et Udsnit gengives og som er tegnet af P. J. Wilster og dateret 23. Decbr. 1763, ligger i KBK. Ny kgl. Saml. Fol. 387 e (Udhuse og sligt er naturligvis ikke indtegnet; i det hele maa man ikke stole for stærkt paa den perspektiviske Visning af Bygninger paa ældre Kort — det er Helheden, der interesserer Kartografen); Vrigny, ovenfor anførte Sted.

Side 80. Rtk. kgl. Resol. 1702, 15. Septbr.; LAS. Kbhvns Amtsforv. Arkiv: Fæstebog 1692-1716, Fol. 98; RKResol. 1721, Nr. 212, 1731, Nr. 58, 1747, Nr. 91 B; Rtk. Kbhvns Civilekets kgl. Resol. 1725, Nr. 38. — Der var Strid i Familien om Gaardens Besiddelse, og Parterne vilde ikke respektere de afsagte Domme (DK. Supplikprot. 1733 II, 270, og Højesterets Voteringsprot. 1735 A, Fol. 199 ff.). — Skb. C, 240, 292, 409.

Side 81. Skb. H, 218; Skb. I, 285 (Baron Selby afhændede allerede 1799 Rustenborg til Konferensraad Joh. Friedr. Heinrich). — KBK. Kallske Saml. Fol. 34 (nu trykt af Kai Uldall i Aarbog for Københavns Amt 1918, S. 42 ff.); Højesterets Voteringsprot. 1781 A, Tome I, Pag. 336, og Stævningebog 1781, Nr. 180.

Side 82. Ny Rustenborg: RA. Indenrigsmin. 1. Depts Journal V 86 og 4088.

Side 83. Skb. C, 439; Skb. D, 81, 202, 267; Sjæll. aabne Breve 1759, Nr. 444; RKResol. 1759, Nr. 55; Skb. D, 381, 382.

Side 84. Skb. D, 554; Holger Hansen, Meddel. om Slægten Klauman, Kbhvn. 1922, S. 54 f. Naar det her angives (med Bobés Lystrejser og Lystgaarde i Hist. Meddel. om Kbhvn. IV, 486, som Kilde), at Klauman havde Gaarden i Lyngby 1747, er det urigtigt, thi da laa Fogedgaarden (det senere Ulrikenborg) endnu som Avlsgaard til Rustenborg. Det Avertissement, hvori Sommerværelser tilbydes, »da nu Marken og Træerne begynder at grønnes og blomstre og det bliver behageligt at være paa Landet«, angaar slet ikke Gaarden i Lyngby. Det findes i Kbhvns Post-Rytter for 1. Maj 1747 og det angives udtrykkeligt, at det »commode Logement« er at faa »paa Grønnen-dahls eller den bekendte gamle Klamans Gaard, beliggende en liden halv Mil fra København neden for Frederiksberg« — altsaa Gaarden »Grøndal«

ved den senere Godthaabsvej. Den Klauman, som Gaarden, det tidligere »Kalthus«, en Overgang bar Navn efter, var død 1710. Avertissementet citeres ogsaa i Stolpe, Dagspressen i Danmark IV, 98. — Rtk. Ekspeditionsprot. 1768, Nr. 283 (med Indlæg); Skb. E, 85, 381; Skb. F, 648.

Side 85. Kommercekoll. Forestill. og Resol. 1776, XXXVI, Danske Privilegieprot. 1779-80, S. 1, Danske Journal 1784, Nr. 366, 450, og Danske Kopi-prot. under 26. Juni 1784; Pfluegs Selvbiografi i Militært Tidsskr. XXI (1892), S. 428 ff.

Side 86. Rahbeks »Minerva« 1786, April; Weilbachs Kunstnerlex. 2. Udg. II, 271; Skb. Z, 70, 123; Skb. Ø, 611; Skb. CC, 30; Skb. DD, 216.

Side 87. Nyrop, N. L. Reiersen (K. 1896), S. 90 ff., Aage Friis, Bernstorfferne og Danmark II (K. 1919), S. 262 f.; Bobé, Reventlowske Pap. VIII, 30 f. — Kommercekoll. tyske Privilegieprot. 1736-57, S. 427; Skb. C, 482; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer 1771-74, Nr. 239.

Side 88. Skb. D, 33; Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1764-80, Fol. 1; Kommercekoll. Sager vedk. de danske Fabrikker fra Grev Bernstorffs og Wasser-schlebes Papirer: Rahns Silkevæveri i Lyngby (1753-58); Bobé, Reventlowske Pap. V, 205, 280, VI, 582; Partikulærk. Prot. over kgl. Ordre 1755, S. 68, jvfr. 1753, S. 77.

Side 89. Kommercekoll. tyske Forestillinger Nr. 1779 (1757); LAS. Frederiks Hospitals Arkiv: Direktionens Kopibog 1756-75, S. 150 ff., 248, 303, 417, og Protokol over indk. Breve 1756-75, S. 98 ff., 328, 334, jvfr. RA. Finanskollegiets Ekspeditionsprot. 1771, Nr. 424.

Side 90. Skb. E, 356, 357; Kommercekoll. danske Forestillinger 1793-94, Nr. 43, og Fabrikfagets Forestill. 1799, Nr. 34; Skb. K, 708.

Side 91. Kommercekoll.: Fabrikfagets Forestillinger 1804, Nr. 56; Skb. L, 223. — Matr. 1688, Markbog for Lyngby.

Side 92. Sjæll. Miss. 1688, Nr. 174, og Sjæll. aabne Breve 1688, Nr. 129, jvfr. Kronens Skøder II, 667, og Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1603-1707, Fol. 165 og 173; Skb. A, 445; RKResol. 1721, Nr. 212; Kbhvns Post-Rytter 1747, 22. Maj (extr. Notification); Skb. D, 686.

Side 93. Holm, Danm.-Norges Hist. I, S. 199, III, 1, S. 31 og 2, S. 503; DK. Oversekretærens Breve 1768, Nr. 333; Kbhvns Post-Rytter 1751, 15. Oktbr. (Taftet med Opførelsen af det italienske Divertissement fandt Sted 12. Oktbr.), jvfr. Overskou, Den d. Skueplads II, 120; Rtk. Ekspeditionsprot. 1751-57, Nr. 240 (Indlæg); Adresseavisen 1768, Nr. 17; Skb. D, 816; Gunnings Hustru døde i Lyngby 29. Juli 1770 (Luxdorps Dagbøger I, 402).

Side 94. Skb. E, 201, 223; Luxdorps Dagbøger II, 45.

Side 95. DK. Breve 1780, Nr. 1436; Gjødese, Mindeskrift om Henrik Gerner (K. 1884), S. 35, jvfr. Luxdorps Dagbøger II, 156; Kommercekoll. danske Forestillinger 1781, Nr. 40, jvfr. DK. Breve 1781, Nrr. 281 og 420.

Side 96. Kommercekoll. danske Privilegieprot. 1779-81, Pag. 292 (Heglemester Arthur Howdens Privilegium lød paa Høgskolers Anlæg overalt i de kgl. Riger og Lande); Skb. F, 288; Kommercekoll. danske Privilegieprot. 1786-95, Pag. 157, 348, danske Forestillinger 1790, Nr. 9, 1793-94, Nr. 53. — Schleisner og Knoop fik dog først lovformeligt Skøde paa Bleggaarden 3. Novbr. 1798 (Skb. I, 4; Kommercekoll. Fabrikfagets Forestillingsprot. 1798, Nr. 47). — Thaarups Statistik II, 426.

Side 97. Skb. L, 28; Skb. M, 737; Skb. Q, 164, 165; Skb. S, 7; Skb. X, 272. — Nye Bleggaard: Kommercekoll. danske Forestillinger 1793-94, Nr. 71.

Side 98. Kommercekoll. Fabrikfagets Forestillinger 1802, Nr. 7; Skb. I, 687; Skb. K, 218; Skb. L, 633; Skb. M, 629.

Side 99. Skb. E, 104, 115, 309; Finanscoll. Forestillinger 1793, Nr. 40; Skb. G, 234; Thaarups Statistik I, 479 ff.; Skb. I, 100, 104.

Side 100. Cramers Lyststed: Skb. D, 191; RKResol. 1757, Nr. 5, 1759, Nr. 138; Skb. D, 823; Christensen, Hørsholms Hist., S. 317; Skb. E, 292; Skb. L, 577. — Schalls Lyststed: Skb. G, 36.

Side 101. Skb. K, 147; Smaahuse: Skb. I, 133; Skb. L, 559 (jvfr. Skb. F, 669); Skb. M, 509; Mosen: Skb. L, 388; Carl Thrane, Fra Hofviolonernes Tid, Kbhvn. 1908, S. 329 ff. (med Billeder af Musikhuset og Bautastenene), jvfr. Hendriksen, Mennesker og Oplevelser, Kbhvn. 1910, S. 340; Aug. Bournonville, Mit Theaterliv III, Kbhvn. 1877, S. 223 f. — Albertinelyst: Skb. F, 415, 691.

Side 102. Skb. H, 270; Skb. I, 267; Skb. K, 523; Skb. M, 537, 749; Skb. U, 54 (jvfr. LAS. Hof- og Stadsrettens Prot. for 3. Vidnekammer Nr 28, S. 455); Skb. U, 357; Skb. DD, 390; Skb. GG, 89. — Vilhelminelyst: Skb. L, 291; Skb. M, 355; Skb. P, 136; Skb. R, 285; Skb. S, 124; Skb. BB, 189. — Endearly Rose: Skb. BB, 413.

Side 103. Bomhuset (Moyels Gaard): Skb. E, 668, 678; Skb. F, 382; Skb. G, 400; Skb. H, 537; Skb. K, 131, 411; Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn VI, 1477; Skb. M, 308; Skb. O, 806 (jvfr. Skb. X, 511); Skb. Q, 104.

Side 105. Hesteskammeren og hans Hus i Lyngby: Roedes Hofmænd (Manuskript i RA.); Kgl. Kammerregnskaber, ved E. Marquard (K. 1918), S. 463, 491, 523; RA. Kbhvns Amts Jordebogsregnskab 1697 (uvisse Indtægter 1696-97); RKResol. 1725, Nr. 105, 1735, Nr. 108, 1744, Nr. 122; Kbhvns Rytterdistrikts Regnsk. 1760, Bilag Q; Kapunmesteren havde aabenbart foruden Embedsboligen ogsaa anden Ejendom (jvfr. Skb. B, Fol. 174, hvor han urigtig kaldes: Jochum Walten); Rtk. kgl. Resol. 1770, Nr. 115, og Rtk. Skødebog 14, S. 384 (Indlæg; Verdenshjørnerne paa Grundplanen urigtige); Skb. E, 72; Skb. F, 27. — Bagergaarden: Skb. C, 439; Skb. E, 181; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer Nr. 300 (1774); Skb. K, 387 og Skb. L, 154 (Jacob Olsen købte Gudes Bagergaard, da Enken 1803 lod den sætte til Auktion, men solgte den faa Dage efter videre, og overtog den atter ved Tvangsauktionen 1805); Skb. G, 571. — Den gamle Bagergaard (Vest for Kongevejen) maa ikke forveksles med Bager Olsens Gaard (se Kortet S. 107).

Side 106. Nygaard: Skb. K, 30, 38, 142, 213; Skb. O, 179; Skb. R, 5.

Side 108. Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 1818, Nr. 37; Skb. R, 290.

Side 109. Script. Rer. Dan. VI 59; Danske Mag. V, 292; KD. IV, 21, og Nyrop, Strandmøllen, S. VIII; Danske Mag. 3. R., V, 82.

Side 110. Jacob Muus: RA. Kbhvns Lens Udgiftsregnsk. 1599-1600 og Kbhvns Lensregnsk. 1601-02 (Listen over Rug, som Bønderne har bagt Kavringer af); Hist. Tidsskr. 6. R. I, 576, 578 (kaldes her: *Hans Meusen*); Kanc. Brevbøger 1600 ^{2/3}; F. R. Friis, Saml. til dansk Bygnings- og Kunsthist., S. 23 og 137; Kbhvns Lens Jordebøger 1632-33 og 1635-36. — KD. V, 175; Besigtelseskomm. ^{30/8} 1660 efter Svenskekrigen (hvor det i Synsvidnet hedder om Møllestrup, at det er »en sær Gaard, som nu er ganske øde og Jorden lagt til Bredemølle«); Kronens Skøder II, 72; Matr. 1664 og Matr. 1688.

Side 111. LAS. Sjæll. Landstings Skødeprot. 1689-93, Fol. 157; Lyngby Kirkebog (der staa: Gehejmeraad Vibes Lystgaard i Lyngby); Bobé, Slægten Ahlefeldts Hist. VI, 58.

Side 112. Aarsberetn. fra Geheimearchivet VI, 293, og Kgl. Kammerregnskaber (ved Marquard), S. 430; Küttner, Reise durch Deutschland, Dänemark etc. II (Leipzig 1801), S. 141, 143; Nyeste Skilderie af Kbhvn. 1807, 5. Maj; Folk kaldte ogsaa ofte Slottet med det bagvendte Navn: Sorgenfryd. — LAS. Sjæll. Landstings Skødeprot. 1701-05, Fol. 179.

Side 113. Højesterets Voteringsprot. 1723 B, Fol. 14; Skb. B, 7, 9 (ved Abraham Lehns Overtagelse af Sorgenfri medfulgte de i Skoven staaende Fasan- og Lysthuse m. v., Store Kro og 5 andre Skovhuse); Skb. B, 2; Gers-

dorffs Dagbog (KBK. Ny kgl. Saml. 4to, Nr. 1099) 1720 $\frac{1}{10}$, 1722 $\frac{9}{10}$, 1723 $\frac{28}{7}$; E. Pontoppidan, Schau-Bühne des alten und jetzigen Dännemarks (Bremen 1730) I, 77 f.; Rtk. Skødebog Nr. 11, S. 544.

Side 114. Brasch, Vemmetoftes Hist. II, 196, 199, 215; Rtk. kgl. Resol. 1735, Nr. 162, 1737, Nr. 95, 1739, Nr. 34, 1742, Nr. 126; RKResol. 1741, Nr. 31 (Gartneren hed Lars Rude). — Efterretningen om at Markgrevinde Sophie Christiane, Sophie Magdalenes Moder, havde Ophold paa Sorgenfri (jvfr. Hist. Tidsskr. 3. R. IV, 181), er næppe rigtig; hun døde i Aug. 1737.

Side 115. Rtk. kgl. Resol. 1742, Nrr. 233 og 250, 1743, Nrr. 7 og 254.

Side 116. RKResol. 1743, Nr. 93, 1746, Nr. 19. — Fyrstinden af Ostfriesland paa Sorgenfri: Brev fra Fyrstindens Hofmester Schlegel til Jægermester Gram, dat. 4. Maj 1747 (i RA. Skov- og Jagtsager, Pakkesager Gruppe 11, Vildtleverancer); det var den første Sommer, hun var der, Sommeren 1746 tilbragte hun paa Fredensborg; Rtk. kgl. Resol. 1751, Nr. 23, 1752, Nrr. 118, 172, 1753, Nrr. 76, 206, 253, 1754, Nrr. 165, 198 (Orangerihusets Nedbrydning), 1755, Nrr. 30, 173, 242; Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 80, samt Bilag ved Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1756, Nr. 15 (om Bortsalg af Sorgenfri).

Side 117. Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 107, samt Bilag ved Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1756, Nr. 18.

Side 118. Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 215 (jvfr. RKResol. 1747, Nr. 32), 1756, Nr. 225, 1757, Nrr. 36, 207 (yderligere Laan), 1758, Nr. 136. — Grev Holck: Rtk. kgl. Resol. 1766, Nr. 64, og Dokumenter til Rtk. kgl. Resol., anførte Nr.

Side 119. Rtk. kgl. Resol. 1766, Nr. 69; Luxdorps Dagbøger I, 277; Berl. Tid. 1767, Nr. 3. — Rtk. kgl. Resol. 1768, Nr. 31; Desmercières fik Sorgenfri overleveret 23. Marts 1768 (RA. Assignationskont. kgl. Resol.), men fik først Skøde ved kgl. aabent Brev af 31. Jan. 1769 (Rtk. Skødeprot. Nr. 14, S. 304), jvfr. Skb. E, 598. — LAS. Sjæll. Landstings Skødeprot. 1783-94, Fol. 69, jvfr. Skb. K, 2.

Side 120. Rtk. kgl. Resol. 1782, Nr. 175, jvfr. Luxdorps Dagbøger II, 260, og Nyrop, Joh. Fred. Classen, S. 272 f. Det er næppe rigtigt, som Nyrop formoder, at denne Sag hænger sammen med Classens Forhold til Arveprins Frederik; Arveprinsen havde i hvert Fald intet at gøre med Sorgenfri paa dette Tidspunkt.

Side 121. LAS. Sjæll. Landstings Skødeprot. ovenfor cit. Sted. Om Henrik Boltzen se Hist. Meddel. om Kbhvn. IV, 589 f.

Side 122. Luxdorps Dagbøger II, 338 f.; LAS. Sjæll. Landst. Skødeprot. 1783-94, Fol. 249, jvfr. Skb. K, 3. — Skb. N, 268; H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 351, 391, 444, 527 o. fl. St.; Skb. EE, 355.

Side 123. Fra Arkiv og Museum IV, 607 ff.; Rtk. Embedsansøgninger: Dieussart; Rtk. Relationsprot. 1710, S. 297, og Bestallingsprot. 1708-12, S. 284.

Side 124. Den gengivne Grundplan i den nedenfor citerede Partikulærkammer-Pakke.

Side 125. RA. Partikulærkammeret: Sager ang. Bygningsarbejder paa Sorgenfri Slot 1742-45.

Side 126. Rtk. kgl. Resol. 1744, Nr. 99; Vilh. Lorenzen, Landgaarde og Lyststeder I (K. 1916).

Side 127. Den gengivne Tegning findes i den citerede Partikulærkammer-Pakke; Kallske Saml. Fol. 34; Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 107, samt Bilag ved Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1756, Nr. 18.

Side 128. Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 225; Pont. Danske Atlas II, 228; Kallske Saml. Fol. 34; Luxdorps Dagbøger II, 43. — RA. Partikulærk. Arveprins Frederiks Kassebøger, navnlig 1794, S. 41; Meyns Tegninger til Sorgenfri i Nationalmuseet (Grundplanen er dateret 1789, samme Aar som Arve-

prinsen købte Slottet). Det var aabenbart Arveprins Frederik, der lod den gamle Køkkenbygning lave om til »Nebenbygning« og forlængede det nordre Sæt Bygninger ved Opkørslen.

Side 129. Den gengivne Tegning i Nationalmuseet. — Foruden Meyns Tegninger ligger her ogsaa en Række Planer af det gamle Slot, der rimeligvis er optagne eller benyttede i Anledning af den forestaaende Ombygning, og som nøje svarer til Thurahs Grundplaner. Af Tegningerne ses, at Staldbygningen (den nordre Vinkelfløj ved Opkørslen, sml. Planen i nærværende Skrift S. 124), aabenbart ved Arveprinsens Overtagelse af Sorgenfri, har været benyttet til Væveri med 50 Manchesterstole, drevet af en Hestemølle.

Side 130. Skb. M, 529; Leo Swane, Nic. Abildgaard, Kbhvn. 1927, S. 86, 144 (med Billeder); Nyeste Skild. af Kbhvn. 2. Aarg., Nr. 62 (1804), 4. Aarg. Nr. 59 og 104 (1807); L. M. Wedels Indenlandske Rejse, II (Odense 1806), S. 43; Kort over Sorgenfri Skov 1858 (LAS: Skovkort fra 1. Kbhvnske Distrikt); H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 543.

Side 132. Peter van Hurks Lystgaard: Skb. B, 311, 312; Fæstebrev af 23. Aug. 1737 ved Regnsk. for Frederiksdal, Dronninggaard og Sorgenfri for 1737 (i RA); Fæstebrev af 12. April 1745 ved samme Regnsk. for 1747 (Bilag L).

Side 133. Kallske Saml. Fol. 34; Nyrop, N. L. Reiersen, S. 121; Skb. D, 672, 673; Rtk. Overjægermesterens Arkiv: Indk. Breve fra Distrikterne paa Kbhvns m. fl. Amter 1767, 22. Aug.; Adresseavisen 1770, Nr. 67 (Side 7, Sp. 1); Skb. F, 108 (ved Auktionen 1782 laa af Fæstejord kun den Del, som van Hurk havde faaet Fæstebrev paa 1737, til Lyststedet, hvad han havde erhvervet ved Fæstebrevet 1745, blev lagt til Vildnis (sml. nærværende Skrift, S. 138 f.); det betød dog næppe meget for Salgsværdien); Skb. F, 113; Skb. X, 442; Skb. Ø, 691; Skb. AA, 638.

Side 134. Skb. BB, 624. — Bluhmes Lyststed: Fæstebrev 1744 ved Regnskab for Frederiksdal, Dronninggaard og Sorgenfri 1747-48 (RA); Kallske Saml. Fol. 34; Skb. C, 329; Rtk. Ekspeditionsprot. 1760-66, Nr. 319 (med Indlæg), og Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1764, Nr. 153; Skb. K, 317, 320; Skb. M, 422; Pers. Tidsskr. 9. R. III, 160 ff.

Side 135. Skb. AA, 608; Skb. BB, 640. — Jægerhuset: Notat om Nissens Fæstebrev ved Regnsk. for Sorgenfri 1745 (i Frederiksdals Regnsk. for 1747-48), Günthers Fæstebrev af 6. Juli 1746 ved Frederiksdals Regnsk. for 1747. — Jægergaarden: RKResol. 1747, Nr. 26; Partikulærk. Prot. over kgl. Indtægtsordrer 1747, S. 16 og 24. — Skb. D, 127, jvfr. Dam og Schæffer, De danske Apotekers Hist. I, 253.

Side 136. Réverie: Skb. D, 544, 551; Rtk. Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1764, Nr. 154, og Ekspeditionsprot. 1760-63, Nr. 363 (med Indlæg); C. A. Trier, Ulrik Adolf Holstein (Kbhvn. 1916), S. 78 f., 128; Skb. E, 257 (Holstein havde solgt Réverie til Kaptajnløjtn. Rasmus Arendrup ved Skøde af 11. Juni 1773, og denne overdrog det atter til Bildsted ved Skøde af 29. Marts 1774); Luxdorphs Dagb. II, 270; Skb. F, 269; Skb. I, 592; Skb. M, 501; Swane, Abildgaard, S. 87 f.

Side 137. Jægergaarden: Skb. D, 533; Skb. K, 459; Bobé, Reventlowske Pap. VIII, Tillæg, S. 9; det citerede Brev er *ikke* (som anført i Hist. Meddel. om Kbhvn. IV, 601) fra Gerstenberg, der ikke vides at have ejet Landsted i Lyngby, men derfor naturligvis godt kan have boet der; Skb. E, 192; Skb. K, 459; Skb. Z, 524.

Side 138. Skb. D, 673; Skb. F, 44.

Side 139. Skb. H, 54; DK. 1. Depts Missiver og aabne Breve 1846, Nr. 185, og Testamentprot. 1846-48, Nr. 20, jvfr. Skb. BB, 263.

Side 141. Kortet over Sorgenfri er — ligesom Kortet over Frederiksdal Side 177 — udført efter Forlæg i Matrikulsarkivet, tegnede af P. Steffens

1810 til Brug ved Matrikuleringen, men kasserede ved Eftermaalingen. De synes nemlig til Dels kopieret over ældre Originaler (for Sorgenfri-Kortets Vedkommende fra ca. 1790), hvilket topografisk for saa vidt er en Fordel som Kortmaterialet fra Tiden før Matrikuleringen er ret begrænset, medens den finere Udmaaling her ingen større Rolle spiller. Iøvrigt kan bemærkes, at Bygningerne i Reglen ikke er Matrikulkortenes stærke Side — dem interesserede man sig ikke meget for.

Side 142. Lottenborg: T. Bugges Kort i KBK. Ny kgl. Saml. Fol. 387 e; Skb. G, 159, jvfr. Fra Arkiv og Museum V, 68; Skb. U, 309; Skb. Ø, 188 (jvfr. Æ, 75); Skb. AA, 55. — Stenhuggerhuset: Jordebog 1734 ved Frederiksdals og Dronninggaards Regnsk. 1734-35 (RA); Rik. Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1755, Nr. 14; Skb. E, 17, 261; Skb. H, 509; Skb. L, 502; Skb. N, 51, Skb. V, 213, 274. — Bryde Skovhus: Skb. K, 117, 210; Skb. U, 318, og Skb. X, 467 (C. F. Weidemann blev 1826 gift med Jongs Enke og overtog Bagergaarden): Fr. Meisler, Opfostringshudsrengen Nr. 101, 2. Oplag (Kbhvn. 1891), S. 6 og 12.

Side 144. Annaler for nord. Oldkyndighed 1838-39, S. 295 ff., og Ny Danske Mag. II, 341 ff.

Side 145. KD. I, 24, IV, 1; Erslevs Repertorium Nr. 445; Script. Rer. Dan. VI, 258 (Notitsen her maa, efter Meddel. fra Adjunkt Arnhung, vistnok henføres til 1293 $\frac{1}{3}$); KD. I, 65, jvfr. Danske Saml. IV, 249.

Side 146. Danske Mag. IV, 363; Rørdams Monumenta I, 336, jvfr. 2. R. II, 184 f., og Will. Christensens Missiver II, 342 ff.; Allen, De tre nord. Rigers Hist. III, 1, S. 381 f., Anm. 29. — Hovedsmænd: Danske Mag. 3. R. III, 226 ff.

Side 147. Borgens Belejring og Fald: Pal. Müller, Aktst. til Nordens Hist. i Grevefejdens Tid, I, 341, 398; Hvitfeldt, Kvartudg. Tome IX (under 1535); Rørdams Monumenta I, 372, 629, 2. R. II, 220. — Pont. Danske Atlas II, 229; Burman Beckers Tegning og Beretning m. m. i Nationalmuseet.

Side 148. Optegnelser i Nationalmuseet.

Side 156. DK. Indlæg til Registranterne og henlagte Sager 1540 $\frac{2}{7}$; Kanc. Brevb. 1579 $\frac{22}{7}$.

Side 157. Script. Rer. Dan. VII, 57; Nyrop, Strandmøllen, S. VII f.; Rørdam i Kirkehist. Saml. 5. R. IV, 649.

Side 158. KD. II, 7. — Kanc. Brevb. 1577 $\frac{5}{1}$.

Side 159. Gasmar (kaldes ogsaa Gastener): Kanc. Brevb. 1588 $\frac{18}{7}$, 1594 $\frac{6}{8}$, 1595 $\frac{1}{8}$, 1598 $\frac{24}{8}$, 1603 $\frac{21}{8}$; Kbhvns Lens Jordebøger, bl. a. 1601-2, 1611-12 (heri »Hjortholmen« i Stedet for »Hjorthøj«) og senere; endnu i Jordebogen ved Amtsregnskabet 1668-70 nævnes Hjorthøj. — Hans Merchel: Kanc. Brevb. 1608 $\frac{18}{5}$; Suhms Nye Saml. II, 2, S. 103 f., Danske Saml. V, 55 (Kongens Ophold paa Møllen); Kanc. Brevb. 1625 $\frac{19}{10}$ (og DK. Indlæg til Reg. og Tegn.); Kanc. Brevb. 1624 $\frac{24}{1}$, 1632 $\frac{27}{6}$; Kirkehist. Saml. 5. R. IV, 656; DK. Indlæg til Reg. og Tegn. 1641 $\frac{20}{1}$ og Sjæll. Reg. $\frac{20}{1}$.

Side 160. Sjæll. Reg. 1649 $\frac{1}{2}$ og Partikulærk. Dronning Charlotte Amalie: Sager vedk. Frederiksdal m. m.; Sjæll. Reg. 1650 $\frac{18}{4}$ og Forpligt af $\frac{17}{4}$ i nævnte Pakke.

Side 161. Sjæll. Tegn. 1648-50, Fol. 194, og Sjæll. Reg. 1648-50, Fol. 324 (jvfr. Kronens Skøder II, 14); Sjæll. aabne Breve 1652, Nr. 170; Rtk. Jordebøger indsendt i Henh. til kgl. Miss. 1660-62 I, Sjælland; KD. V, 767; Sjæll. aabne Breve 1654, Nr. 73; Sjæll. Miss. 1668, Nr. 889, jvfr. Werlauff, Hist. Efterretn. om kgl. Bibl. og Fr. Schiøtt, Fred. III's Biblioteksbygning (Architekten, Bd. X).

Side 162. Ovenfor citerede Partikulærkammer-Pakke, jvfr. Museum 1894 II, 81, 91, og Kronens Skøder II, 273; KD. V, 767 f., jvfr. Kbhvns Amts Regnsk. over Kornskatten m. m. fra Martini 1668 til Martini 1669.

Side 163. Missive til Christoffer Parsberg af 21. Febr. 1668 (Sjæll. Miss.

1668, Nr. 144 b); Sjæll. Miss. 1668, Nr. 177, 224, 228, 229, 246, 247, 270, 324, 337, 440, 455, 519, 658; Frederiksdals Regnsk. 1668-69 (RA.): Selgen Peder-
sen; Sjæll. Miss. 1668, Nr. 240 (jvfr. Roedes Hofmænd, RA.); KD. V, 768 (i
Orig. Gl. kgl. Saml. 8vo 3617 staar: »offver becke oc dale«, men det maa efter
Meningen være Skrivfejl for: »bæcke«); Sjæll. Miss. 1668, Nr. 705, 791. Denne
nye Dyrehave var flere Gange større end den gamle ved Ihstrup (senere
Charlottenlund).

Side 164. Sjæll. Miss. 1668, Nr. 291; RA. Frederiksdals Regnsk. 1668-69,
1669-70; RA. Afregninger II, 65, Christopher Parsberg; Hist. Tidsskr. 3. R.
III, 615; Hist. Meddel. om Kbhvn. 2. R. IV, 9 ff. (heri gives Tegningen til
Løvsalen, der kun kostede en ringe Del af de 1235 Rdr., som Parsberg havde
udlagt til Arbejder paa Frederiksdal; det var ikke, som man maa tro, den
ny Hovedbygning paa Frederiksdal, og den 28. Juli var ikke Indvielsesdagen,
men blot Datoen for Gæstebudet); Kongens Besøg og Gemakker paa Hjort-
holm: RA. Frederiksdals Regnsk. ¹⁰/₆ 1668-¹/₅ 1669, Bilag Nr. 5 og Nr. 14 (sml.
Regnskabet Fol. 16 v); Samme Regnsk. 1669-70, Fol. 25.

Side 165. Sjæll. Miss. 1669, Nr. 211, 369, 413; Rtk. Ekspeditionsprot.
1669, Nr. 741; Sjæll. Miss. 1668, Nr. 862. Bøndergods: Sjæll. Miss. 1668, Nr. 342,
343, 551, 707, 816, 1669, Nr. 103, 831; Rtk. Ekspeditionsprot. 1669, Nr. 706,
819, 838. Forpagtning: Sjæll. Miss. 1668, Nr. 467, 1669, Nr. 244, 259, 562, 1670,
Nr. 8. — Brasch angiver (Vemmetoftes Hist. II, 14), at Charlotte Amalie alle-
rede som Kronprinsesse fik Frederiksdal, Bagsværd og Gentoftegaard ved en
kgl. Koncession af 19. Maj 1669. Denne Koncession har ikke været til at
finde, og det er sikkert, at Fred. III endnu 2. Oktbr. 1669 befaler Bønderne
under Bagsværd at svare Skat til »Vor Gaard Frederiksdal« (Rtk. Ekspedi-
tionsprot. 1669, Nr. 838), ligesom Forvalteren Claus Lihm aflagde Regnskab
til Kongen for Aaret ¹/₅ 1669-¹/₅ 1670. I et Bilag til dette Regnskab (Nr. 44 b)
kaldes han «Dronninglig Majestæts Forvalter«, men det er ogsaa dateret 11.
April 1670, altså længe efter Fred. III's Død. — Nyrop, Strandmøllen, S. 45;
Claus Lavridsen Lihm havde 16. Juni 1668 faaet Bestilling som Kongens
Forvalter over »Vor Lystgaard« Frederiksdal (Frederiksdals Regnsk. 1669-70,
Bilag); Sjæll. Miss. 1671, Nr. 457.

Side 166. Diariet Rostg. Saml. Fol. 62 (Univbibl.) 1691 ⁵/₈, ¹¹/₈, ¹⁸/₈, 1692
¹/₆ m. fl. St.; Vrigny, anf. Værk, S. 149 ff.; Sterm, S. 335.

Side 167. Partikulærk. Charlotte Amalie: Sager vedk. Frederiksdal
m. m. (Frederiksdal Nr. 86); Beskrivelsesforretninger 1714 ¹¹/₁₂ (i Rtk. Dok.
vedr. Charlotte Amalies Jordegods 1699-1714), 1716 ³⁰/₅ (i Rtk. Dok. vedr.
Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-35) og 1744 ²⁹/₂ (RA. Frederiks-
dals Regnsk. 1743, Bilag 15). — Tegning af det lange Vaanhus ligger i Pak-
ken ang. Frederiksdal og Dronninggaard 1715-35.

Side 168. Citerede Partikulærkammer-Pakke (Frederiksdal Nr. 21-41)
og Beskrivelsesforretning 1744; to Haveplaner i RA. Militære Kort, Mappe
32, er ikke over Frederiksdals Haver. — En anden af Dronningens Gartnere
hed Samuel Zimmermann. Som Forvalter og Forpagter paa Frederiksdal efter
Claus Lihm nævnes Johan Butt, Johan Dreyer, J. H. Seybert og Hans Jacob-
sen, som var i Tjeneste ved Dronningens Død.

Side 169. Matr. 1688, Lyngby Markbog; Sjæll. Reg. 1648-50, Fol. 324
(i en Taksation i Partikulærkammer-Pakken kaldes hele Aasen for »Kolle-
koldbraade«); Rentekammer-Pakken ang. Frederiksdal 1715-35; Matrikuls-
kort 1812.

Side 170. Rtk. Dok. vedr. Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-
35; Sjæll. Tegn. 1716, Nr. 124.

Side 171. Billedet gengiver det ene af de S. 170 omtalte Projekter (i ci-
terede Rentekammer-Pakke ang. Frederiksdal 1715-35).

Side 172. Brasch, Vemmetofte II, 196; Rtk. kgl. Resol. 1735, Nr. 78 og 178 (jvfr. Rtk. Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1735, Nr. 43), 1738, Nr. 177 (jvfr. Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1738, Nr. 47).

Side 173. Kortet fra O. F. Müller, Flora Fridrichsdalina, Argentorati 1767.

Side 174. Jens Møller, Mnemosyne (K. 1832) III, Side CXCI, jvfr. Side LII f.; Rtk. kgl. Resol. 1739, Nr. 237; Schulin fik endog tilsagt frit Brændsel, saa længe han boede paa Frederiksdal, 25 Skovlæs aarlig (RKResol. 1739, Nr. 121). — Besigtelsesforretn. 1744; Rtk. kgl. Resol. 1740, Nr. 99 (hvorved Herman Adolph Hunæus ansattes som kgl. Gartner ved Frederiksdal i Stedet for den afdøde Joh. Henr. Rüdinger); Rtk. kgl. Resol. 1741, Nr. 8 og 121 (nyt Gartnerhus, hvortil Tegning vedligges); Rtk. kgl. Resol. 1742, Nr. 88 og 126. — Koncessionerne til Schulin: Rtk. Ekspeditionsprot. 1741-45, Nr. 242 og 249, jvfr. Rtk. kgl. Resol. 1743, Nr. 321, 1744, Nr. 37 b.

Side 175. Kallske Saml. Fol. 34; Rtk. kgl. Resol. 1747, Nr. 97, jvfr. Grove i Pers. Tidsskr. 4. R. III, 24 (her citeres Akter til Resolutionen, men saadanne synes ikke at være til Stede, og hvad der anføres, staar ogsaa Ord til andet i Kammerets Forestilling).

Side 176. Den yngre Sigismund Schulins Autobiografi (i Pers. Tidsskr., ovenfor cit. Bd.), S. 23 f; Rtk. Skødebog 13, S. 308; Rtk. kgl. Resol. 1744, Nr. 24 og 44; DK. Lensakter aflev. fra Lenskontrollen.

Side 177. Om Kortet se Anmærkning til Side 141.

Side 178. Pers. Tidsskr. 4. R. III, 25, og 7. R. VI, 45; Sjæll. aabne Breve 1770, Nr. 405.

Side 179. DK. 4. Depts Forestillinger 1837, Nr. 24. — 20. Juni 1877 blev afsagt Ejendomsdom som Adkomst paa Frederiksdal for det »Schulin-ske Fideikommiss«.

Side 180. Kallske Saml. Fol. 34; Rtk. kgl. Resol. 1747, Nr. 97; Pers. Tidsskr. 4. R. III, 24; Frederiksdals Bygmester: Stern, S. 328; Architekten August 1902, S. 231; Vilh. Lorenzen, Frederiksdal, Kbhvn. 1922 (Ældre nordisk Arkitektur III).

Side 181. LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer Nr. 379, dateret 22. Marts 1776. Hovedbygningen beskrives heri saaledes:

Hovedbygningen, som er slottet, er 28 fag i længden og 10 fag i dybden, er grundmur med gebrocken tag med blaa teglsteen. Forunder i bygningen er indrettet et stort køkken med aaben skorsteen, i skorsteenen er indrettet med 6 confurter (!), derved er et fadebur med 2de kamre; fra køkkenet er en lang gang, hvor ved siderne af gangen er 10 aflukte kamre. Fra kielderen er en opgang til første etage. Fra slotsgaarden er en stentrappe til slottet med jernverksgelænder, hvor der forefandtes i dend første etage en stor sahl til haugen, som er med gibset loft og vægge med stoccaturarbeide; i sahlen er indfattet 4 store speile af 3 å 4 alens høide; nok indmuret 4 store skilderier. Ved siderne af den store sahl befandtes 9 smukke værelser, som var betrokne og panelede, malet med perlefarve, med gibsede lofter, i værelserne befantes 8te marmorcaminer. Fra underste etage er en trappe til de øverste værelser, hvor der forefandtes en stor sahl med en udgang til altanen, nok ved siderne af sahlen er 8te adskillige værelser, som befandtes panelede og betrokne, malet med perlefarve, med gibset loft, med hollandske dørre og laase med messingbeslag og med engelske vindvesrammer, paa taget 8te store tagvindver med en altan, ziret med stenhugger-postamenter og tillige det adelige vaaben.

Til slottet ved hver ende er 2de udbygninger, begge 8 fag lang, som var indrettet til 3de cabinetter, betrocken og panelet, malet med perlefarve, med gibset loft, hvor i dend eene er en grøn marmorcamin; saa hovedbygningens længde er i alt 36 fag. I disse beskrevne værelser befandtes 9 vindovne og

2de bielæggere, dend eene ovn aattekantet med mesbingsknapper. Denne store hovedbygning med sine tilhørende jndretninger vurderes og taxeres à fag 300 rdr., er 10800 rdr.

Slotsgaarden indhegnet med 9 fag store stakitter med murede piller og 4 halve porte 2 fag, ialt 11 fag à 5 rdr., er 55 rdr.

Side 183. Sterm, S. 329; Generalstabskort 1855.

Side 185. Pont. Danske Atlas II, 229; Sterm, S. 329 f.; Rtk. Forstkont. Arkiv, Indberetn. om de private Skove: Kbhvns Amt (Indberetn. dat. $31/8$ 1822). — Graven i Skoven: Joh. Garbrecht, Frederiksdal, K. 1825, S. 11, jvfr. Lyngby Kirkebog 14. Maj 1807 (da Sophie Hedeveg Schulin »blev begravet i Friderik[sdal] Skov«) og 29. April 1813.

Side 184. Det gængvne Silkebroderi af Louisekilden findes paa Bakkehuset.

Side 186. Louisekildens Vers-Indskrift oplyst af Louis Bobé (jvfr. Pers. Tidsskr. 8. R. VI, 80 ff.).

Side 187. David von Cölln og Henrik von Ehm: Sjæll. aabne Breve 1669, Nr. 80; Sjæll. Miss. 1669, Nr. 384, 1670, Nrr. 407, 408, 518, 644, 695, 826, 1671, Nr. 362; Partikulærk. Charlotte Amalie: Sager vedk. Frederiksdal m. m. (Frederiksdal Nrr. 46-49). — Tøjsfabrik og Farveri: Samme (Frederiksdal Nrr. 9 og 10), sml. Prospekter af Danske Herregaarde Bd. 17, Frederiksdal.

Side 188. Papirfabrik: Sjæll. aabne Breve 1673, Nr. 324, sml. Nyrop, Strandmøllen, S. 45; Lyngby Markbog ved Matr. 1688; Citerede Partikulærkammer-Pakke: Frederiksdal Nrr. 57, 65, 66, 68, 96, 98, jvfr. Nyrop, Strandmøllen, passim. I Papiret, der udgik fra Frederiksdals Papirmølle, stod som Vandmærke det hessiske Vaaben ved Siden af det danske (Nyrop, S. XIX). — Det er muligvis Røster af Pælene ved Slusen, Burman Becker er stødt paa ved sine Undersøgelser af Hjortholm Borgplads og omtaler i sin Indberetning (i Nationalmuseet). — Rtk. Dok. vedr. Charlotte Amalies Jordegods i Sjælland 1699-1714 (Beskrivelsesforretn. 1714); Rtk. Dok. vedr. Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-35; Rtk. kgl. Resol. 1736, Nr. 62, 1741, Nr. 217; Frederiksdals Regnsk. 1743, Bilag 15; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer Nr. 378 (1776).

Side 190. Sterm, S. 377; Frederiksdals Stampemølle var 1834 forpagtet ud til Knud Knudsen, Søn af Chr. Knudsen paa Lyngby Mølle (Folketæll. 1834 og Lyngby Kirkebog); Generaltoldk. og Kommercekoll. Fabriksager 1838, Nr. 694, og Bevillingsprot. 1833-38, Pag. 453; Folketælling 1845. — Paa Videnskabernes Selskabs Kort 1766 af O. C. Wessel findes afsat umiddelbart under Frederiksdals Mølle en ellers ukendt Lokalitet *Pothuus*.

Side 191. Citerede Partikulærk.-Pakke: Frederiksdal Nr 73 m. fl. Steder; Nyrop, Strandmøllen, S. 77 f.; Skuespiltekster fra Komædiehuset i Lille Grønnegade, udg. af Eiler Nystrøm, II (K. 1921), S. 143; ovenfor citerede Beskrivelsesforretninger af Frederiksdal 1714 og 1716.

Side 192. Rtk. Dok. vedk. Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-35; Rtk. kgl. Resol. 1737, Nrr. 82 og 247; Frederiksdals Regnskab 1743, Bilag 15, Skb. C, 365; Skb. D, 2; Skb. E, 441; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer Nr. 381 (1776). — »Ny Frederiksdal« kaldtes ogsaa undertiden, men med Urette, »Gamle Frederiksdal«, saaledes hos Sterm (S. 329); gammel var denne Landsted-Bygd ikke, hverken i Forhold til det oprindelige Frederiksdal eller i Forhold til Schulins Nyanlæg.

Side 193. Tusculum (Nybrosuset): DK. Henlagte Sager 1669 $10/2$.

Side 194. Beskrivelsesforretning over Frederiksdal 1714; Dok. vedk. Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-35; Skb. F, 683; Skb. H, 634; Skb. Z, 441.

Side 195. Skb. EE, 190; senere Ejere af Tusculum: Fabrikant C. F. Rich

og Vinhandler Lorentz Petersen. — Raffs Lyststed: RA. Frederiksdals Regnskab 1735 (Antegnelser Bilag 4); Samme Regnsk. 1742 (Bilag A); Skb. C, 189; om Raff se O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. VI, 440; de følgende Ejere var J. H. Hallensen, Kapt. ved Søetaten G. A. Thaae, Kapt. N. O. Hielte, Major B. O. von Steuben, Forvalter Søren Kierulff, Miniaturmaler J. C. Viertel og J. C. Rye (Skb. E, 146, 414, 415, F, 517, G, 565, H, 525); Skb. R, 43; Skb. Y, 115; Skb. Z, 241; Skb. DD, 469. — Søro: Rtk. Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1740, Nr. 30, og Ekspeditionsprot. 1737-41, Nr. 322.

Side 196. Skb. D, 376; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationer Nr. 355 (1775); Skb. F, 171; Skb. O, 301, 304; Skb. F, 92; Skb. G, 153; Skb. H, 31, 119; Skb. K, 670.

Side 197. Marienborg: Kallske Saml. Fol. 34; Skb. D, 559.

Side 198 Skb. G, 261; Skb. H, 137; blandt de følgende Ejere var Kammerherre J. F. Lindencrone, Regimentskirurg J. T. Otto, Grev Julius Rantzau og Konsul Jean de Coninck (Skb. I, 454, K, 228), efter hvem Wivet købte Ejendommen; Skb. CC, 301.

Side 199. Christianelyst: Skb. E, 308; Skb. F, 163, 338; Ejere var bl. a. Kammerherre G. C. v. Preusser, Fuldmægtig S. Bennick og Grosserer C. D. Hopmann (Skb. F, 338, 517, G, 254, 517); Skb. K, 400, 401; Skb. L, 292; Skb. N, 83, 219, 222; Skb. U, 368; Skb. Ø, 881. Opmaalning i »Maaleren«. — Sophienholm: Skb. E, 229 (der staar i Fæstebrevet »oven for Nye Kroe«, ikke som anført i Hist. Meddel. om Kbhvn. IV, 591 »oven for Nybro«); Luxdorfs Dagb. I, 375.

Side 200. Skb. F, 665 (Skødet fra Holmskjold til Const. Brun er dateret 14. Febr. 1790); Skb. L, 156 (de sidste 3 Tdr. Land Skov, som Brun tog i Fæste 1804, laa Nord for hans Ejendom, d. v. s. det var Arealet mellem Nybrovejens til Vejgrene, hvoraf den sydligste blev nedlagt); Sterm, S. 361. — Stikket fra »Sjællands yndigste Egne«.

Side 201. Louis Bobé, Frederikke Brun (K. 1910), S. 43 f., 235; Danske Mag. 7. R. I, 107; Oehlenschlägers Erindringer I, 237 f.; Stephan Jørgensen, Nogle Frugter af mit Otium II (1834), S. 181; Marie Konows Erindringer (K. 1902), S. 56 f.; Abrahams, Meddel. af mit Liv (K. 1876), S. 137, 172.

Side 202. Skb. Ø, 351; Skb. AA, 67. — Kulhus: Beskrivelsesforretn. over Frederiksdal 1714; RA. Frederiksdals Regnsk. 1743, Bilag 15; Rtk. Skøde-kort over Huslodderne i Byer paa Kbhvns Amt 1800-2; Skb. D, 849; Rtk. Skov- og Jagtsager: Kulhus-Pakke; Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Pakkesager Gruppe 6: Udvisning til forskelligt Brug 1786 ^{10/3}.

Side 204. Skb. G, 201, 202, 203; Finanscoll. kgl. Resol. 1805, Nr. 322; Skb. K, 252, 677; citerede Kulhus-Pakke.

Side 205. Sterm, S. 362; RA. Alm. Skovdomæne-Journal 1871, Nr. 565. — Weverslyst: Skb. O, 652; Skb. E, 148; paa Steffens kasserede Matrikuls-kort 1810 (sikkert efter ældre Original) angives »Frøken Varensted« som Ejendommens Beboer, og i C. V. Wevers Testamente fik hun tilsikret Brugen af Landstedet uden Betaling, om hun havde Lyst til at bo der (LAS. Hof- og Stadsrettens Samfrændeskifter Nr. 98).

Side 206. Skb. Q, 348; Skb. Æ, 453, 455. — Spurvekjulhuset: Beskrivelsesforretn. over Frederiksdal 1714; Skb. D, 151, 285, 586, 596.

Side 207. Skb. G, 347; Skb. I, 292; Skb. L, 187; Leo Swane, Abildgaard, S. 117 ff.

Side 208. Skb. O, 50; Skb. Y, 119 og Skb. Ø, 854, jvfr. Tilskueren 1921, S. 55; Villh. Bergsøe, Studenteleben (1903), S. 79. — Hummeltofte: Partikulark. Charlotte Amalies Sager vedk. Frederiksdal m. v.; Skb. D, 286, 536.

Side 209. Pers. Tidsskr. 9. R. IV, 233 f.; Skb. E, 724, 725; Rtk. Skøde-prot. 14, S. 428; Rtk. kgl. Resol. 1782, Nr. 40; Bobé, Reventlowske Pap. VI,

521; Skb. H, 334; Skb. M, 550; Skb. O, 217; Sogneprot. ved sidste Matrikul; Sterm, S. 360 (her opgives Hummeltoftes Tilliggende af Frederiksdals Grund til 46 Tdr. Land gemm. Maal); Ejere efter Collstrup: Chr. von Essen Barfoed (fra 1825), Kammerraad C. C. Bang (fra 1838) og Chr. Dilf. Friedel, efter hvem Monrad overtog Gaarden (Skb. U, 166, Ø, 413); Vilh. Bergsøe, Studenterleben (K. 1903), S. 73 ff. med Billede af det gamle Hummeltofte; H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 181.

Side 210. Fædrelandet 1868, Nr. 57.

Side 212. RA. Præsteindberetn. 1651; Matr. 1688; Beskrivelsesforretn. for Frederiksdal 1714; Sjæll. aabne Breve 1673, Nr 135, og Partikulærk. Dronning Charlotte Amalie: Sager vedk. Frederiksdal m. v.; RKResol. 1747, Nr. 1 A; Matrikulsark.: Kort over Virum Bys Jorder af Berner og Ehlers 1771 (i Udskiftningskort for Kbhvns Amt, Rulle 3) og Udskiftningsforretn. for Kbhvns Amt, Nr. 28.

Side 213. Citerede Skødekort-Pakke i Rtk.; LAS. Stiftamtets Arkiv: Kroerne paa Landet 1734-48; Skb. D, 602; Birgitte Hans Wandels Enke i Virum fik 2. Aug. 1771 ogsaa Bevilling til Handel (Rtk. Dok. ang. Kroer i Kbhvns m. flere Amter 1763-98); Virumgaard; Skb. F, 303, 329, 437; Skb. G, 233; Skb. K, 348; Skb. L, 502; Skb. O, 125; Holmegaard; Danske Mag. 7. R. I, 37; Skb. K, 578.

Side 214. Lundtofte: KD. II, 18; Erslevs Repert. Nr. 2166; Gehejmearch. Aarsberetn. III. Tillæg, S. 11; Danske Mag. 5. R. II, 51; KD. I, 503, II, 702, IV, 516; en Gaard i Lwnetofte, der var skænket St. Anne Klostret i Helsingør, fik to Kanniker i Kbhvn. 1496 Fuldmagt til at tilskøde Biskop Niels Skave i Roskilde (Gehejmearch. Aarsberetn. III. Tillæg, S. 20); Kronens Skøder I, 103, 153, 410; Præsteindberetn. 1651; Rtk. Bilag til Skødebogen 1670 ^{23/12} (Nr. 34); Besigtelseskomm. 1660; Skb. C, 327, 333.

Side 215. Sterm, S. 376; Markbog ved Matr. 1688; Sjæll. Miss. 1734, Nr. 320; Skb. C, 333; Skb. H, 234 (Byens Udskiftning omtales her); Eggaarden: Skb. V, 539; Skb. BB, 53; Nøjsomhed har bl. a. tilhørt Grev W. A. Schmettau og Jægermester J. F. Schullz; Lystofte: Skb. H, 235; Skb. I, 648; Skb. N, 524; Skb. P, 310; Skb. T, 341; Skb. U, 138, 168; Skb. X, 31; Skb. Æ, 639; Sterm, S. 364; Drewsens Gaard; Tilskueren 1912, S. 464.

Side 216. Skb. M, 479; Skb. P, 535; Sterm, S. 345; Kort over Drewsens Ejendom, opmaalt 1818, i Matrikulsarkivet (Prøvekort, Kbhvns Amt, Rulle II). — Lundtofte Kirke: Kgl. Resol. 7. Oktbr. 1921 (i Gejstlige Reskripter).

Side 217. Script. Rer. Dan. VII, 57 f.; RA. Skatteliste over Landehjælp paa Sjælland 1492.

Side 219. Pontoppidans Danske Atlas II, 66; citerede Skatteliste 1492; Kbhvns Lens Jordebøger 1615-31; Kanc. Brevbøger 1629 ^{9/11}; Brock, Rosenborg, I, 17 f.; DK. Indk. Breve 1634 ^{25/7} og ^{26/7}; KD. V, 175; Kronens Skøder I, 487, II, 272.

Side 220. Lyngby Markbog ved Matr. 1688; Højesteretsdom af 22. Juli 1728, jvfr. RA. Højesterets Voteringsprot. 1728 A, Fol. 181; heri nævnes Mølerens (=: Martinus Nürnbergs) »i Hænde havende Skøde af 1684« (et andet Sted i Voteringen staar 1654, men det maa være en Fejlskrift); Skb. B, 303.

Side 221. Skb. C, 11, 222; Skb. D, 49; Danske Atlas, anf. Sted; Skb. G, 398.

Side 222. Skb. F, 453; Skb. K, 61; Skb. V, 233; Sterm, S. 366; Landboskolen: H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 312 f., 331.

Side 223. Fædrelandet 1856, Nr. 259.

Side 224. Præsteindberetn. 1651; Script. Rer. Dan. VII, 57; RA. Kbhvns Lens Regnsk. 1601-2; Kanc. Brevbøger 1604 ^{20/5}, 1611 ^{3/4}; Kbhvns Lens Regnskaber 1614-20; Kanc. Brevb. 1628 ^{16/8}, ^{31/10}.

Side 225. Kanc. Brevb. 1631 $\frac{5}{11}$; O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. III, 238; Kronens Skøder I, 487; Chr. IV's egenh. Breve (ved Bricka og Fridericia) 1632-35, S. 272; KD. V, 234; Besigtelseskomm. 1660; KD. V, 599; Mislive af 31. Jan. 1668 til Kammerkollegiet i Rtk. Koncepter og Indlæg til Skøder 1668 $\frac{13}{2}$; Kronens Skøder II, 272.

Side 226. Matr. 1688; Skb. A, 19, 488; Hauch-Fausbøll, Admiral Richeleus Anetavle (K. 1931), S. 47 ff.; Sjæll. aabne Breve 1728, Nr. 160; RK Resol. 1730, Nr. 81.

Side 228. Sjæll. aabne Breve 1739, Nr. 13; DK. Supplikprot. 1746 I, Nr. 1133, II, Nr. 305, jvfr. Sjæll. aabne Breve 1746, Nr. 254, Sjæll. Miss. 1746, Nr. 385, og LAS. Kbhvns Magistratsskifter 1747 (sluttet 21. Marts); LAS. Hørsholm Amtstues Skifteprot. 1759-66, Fol. 431.

Side 229. Skb. C, 470; Skb. D, 49; Skb. G, 397.

Side 230. Skb. O, 576, 578; Skb. P, 491; Skb. R, 57; Thaarups Statistik II, 272 f.; Selmer, Necrologiske Saml. II, 274 f.; Sterm, S. 375. — Henrik Ehm fik 2. Juli 1670 kgl. Bev. til „ved den Smedje, som han paa sin egen Grund ved Lyngby haver ladet opsætte, ubehindret lade brygge og skænke Øl imod billig Betaling for alle og enhver, som saadant begærendes vorder“ (Sjæll. aabne Breve 1670, Nr. 257); det maa være Brede, her menes, ikke nogen Smedje i Lyngby (jvfr. Nyrop i Biogr. Lex. IV, 447), men siden maa denne Bevilling til offentligt Krohold være gaaet i Glemme eller være ophævet ved senere almindelige Forordninger, thi 1777 $\frac{23}{5}$ fik van Hemert og de øvrige Interessenter Bevilling til Høkerhandel og 1779 $\frac{22}{3}$ Ret til at brygge Øl, begge Dele dog kun for Brede's og Nymølles Arbejdere (Rtk. Dok. ang. Kroer paa Kbhvns m. fl. Amter 1763-98). Kroen paa Brede brændte i Oktbr. 1777 (Luxdorfs Dagb. II, 128).

Side 231. Gliemann, Beskr. af Kjbhvns Amt (K. 1821), S. 248; Bergsøes Statistik II, 420; Fædrelandet 1872, Nr. 37.

Side 232. Sjæll. aabne Breve 1734, Nr. 243; Danske Mag. 7. R. I, 35 f.; Luxdorfs Dagb. II, 256, 371, 391, 416. — Ørholm: Rtk. Bilag til Skødebogen 1670 $\frac{23}{12}$ (Nr. 34); Markbøger for Lyngby og Søllerød ved Matr. 1688; Nyrop, Strandmøllen, S. 131 og 133.

Side 233. KD. III, 29 (Ordre til Statholderen 1558). Det er ogsaa muligt, at Talen er om Anlæg af en Krudtmølle uden for Kbhvns Vesterport (Kanc. Brevb. 1555 $\frac{26}{2}$), men den Plan er i saa Fald næppe blevet til noget (sml. O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. IV, 311). Allerede 1559 fik iøvrigt en Peder Lykkesen Bestalling som kgl. Krudtmager med Underhold fra Kbhvns Slot (Kanc. Brevb. 1559 $\frac{29}{6}$), altsaa muligvis ogsaa ved Krudtmøllen paa Ørholm. — Kanc. Brevb. 1574 $\frac{8}{2}$, 1591 $\frac{29}{12}$, 1598 $\frac{7}{10}$; Otto Blom, Kristian IV's Artilleri (K. 1877), S. 47 f.; Kanc. Brevb. 1619 $\frac{29}{3}$, 1620 $\frac{16}{3}$ (jvfr. Sjæll. Reg. 1620-24, Fol. 20), 1624 $\frac{2}{1}$, $\frac{11}{2}$, $\frac{39}{10}$, 1625 $\frac{1}{1}$, 1626 $\frac{19}{6}$. — Sjæll. aabne Breve 1653, Nr. 182, jvfr. Sjæll. Tegl. 1651-53, Fol. 519, 609 (den kgl. Krudtmager hed paa det Tidspunkt Niels Andersen).

Side 234. Pers. Tidsskr. 2. R. IV, 37 f.; Jordebog ved Kbhvns Amts Regnskab 1664 (Rtk.); A. D. Jørgensen, Griffenfeld, II, 199; Kronens Skøder II, 329; Matr. 1688; LAS. Borgrettens Skiftobreve; Magdalene Klingenberg.

Side 235. Skb. A, 55; RA. Krigskanc. Refererede Sager 1716, 31. Jan., Nr. 1; Nyrop, Strandmøllen, S. 131. — Hartkopf og Biertz: Sjæll. aabne Breve 1735, Nr. 165; Rtk. Breve, Dok. og Akter vedk. Sjællands Stift, Kbhvns Amt (Ørholm); RK Resol. 1736, Nr. 21.

Side 236. Skb. C, 37, 269; RK Resol. 1745, Nr. 4 (Hollmann); Kommercekoll. Dansk Privilegieprot. 1736-47, Nr. 73; Skb. C, 332; RK Resol. 1757, Nr. 2; Nyrop, J. F. Classen, S. 306, 335; Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 31.

Side 237. Skb. E, 108; Skb. F, 384. — Luxdorph fortæller i sine Dag-

bøger, at det var »Justitsraad Fridsch i Højesteret« (d. v. s. den senere Rentekammerdeputeret Mads Fridsch), der købte Ørholm ved Auktionen i 1787; dette er allsaa urigtigt, og Fejlen er desværre ikke bemærket i nærværende Forfatters Udgave af Dagbøgerne (Luxdorps Dagb. II, 382, 394). — Rtk. Skov- og Jagtsager, Pakkesager: Danchells Sag (om Skoven ved Ørholm); Adresseavisen 1793, Nr. 231; Thaarups Statistik II, 300.

Side 238. Nyrop, Strandmøllen, S. 230 ff.; Skb. G, 356; Middagsposten 1793, S. 494 ff., jvfr. Nyrop, Skandinavisk Bogtrykkertid. 1873, Sp. 167 ff.

Side 239. Kommercekoll. danske Forestillinger 1793-94, Nr. 27; Adresseavisen 1793, Nr. 229; Skb. K, 153; Thaarups Statistik II, 355; Handels- og Industritidende 1805, S. 35 f.; Skb. O, 575; Skb. P, 491, 492; Skb. V, 321 (den tredje Andelshaver i Værket var Kammerraad Hans Schmith); Skb. Z, 162; Sterm, S. 373 f.; Nyrop, Strandmøllen, S. 280 f.

Side 240. Skb. AA, 213; Skb. BB, 89.

Side 241. A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 561 f.; Pers. Tidsskr. II, 229; Skb. E, 108 (Rheders Ophold paa Ørholm); Luxdorps Dagb. II, 18, 114, 254 f., 267. — Rtk. Skov- og Jagtsager, Pakkesager: Danchells Sag. — Kro: I Auktionsskødet til Castens, der først udstedtes 1744, findes denne Passus: »item en Slibehytte, 12 Fag, hvorudi er Logementer og Bryggers til at brygge og brænde for Fabrikkens Folk« og i Skødet til Stub 1747 omtales »Kroen« (Skb. C, 269, 332); jvfr. Sterm, S. 371.

Side 242. Sjæll. Reg. 1641-48, Fol. 269, 601; DK. Indlæg til Reg. og Tegl. 1643 ⁷/₁₂; Partikulærk. Charlotte Amalie: Sager ang. Frederiksdal m. v. (Frederiksdal Nr. 42-56 og Lægget: Nymølle Kobbeværk).

Side 243. Sjæll. aabne Breve 1699, Nr. 39; Rtk. Dok. vedk. Frederiksdal og Dronninggaard Godser 1715-35.

Side 244. Beskrivelsesforretn. for Frederiksdal 1714 og ovenfor cit. Rentekammer-Pakke.

Side 245. Rtk. kgl. Resol. 1737, Nr. 236; Rtk. Dok. vedr. Frederiksdal m. m. 1735-61; Rtk. Sjæll. Stifts Kont. kgl. Resol. 1737, Nr. 60; Rtk. Skødebog 12, S. 419, jvfr. Skb. C, 131, 470; Skb. G, 399.

Side 247. Rtk. kgl. Resol. 1832, Nr. 246; det er nu bestemt, at Dyrehavehegnet atter skal flyttes Nord paa.

Side 248. LAS. Kirkeinspektionens Arkiv: Lyngby Kirkes Regnskabsbog 1603-1707, Fol. 119. Langens Opmaalingskort 1764 (i Lüttken, Den Langenske Forstordning, K. 1899) viser endnu i alt væsentligt det oprindelige Forhold mellem Bevoksning og ryddet Agermark, indtaget i Dyrehaven ved dens Anlæg. — Stokkerup: RA. Skatteliste over Landehjælp paa Sjælland 1492; Kbhvns Lens Jordebøger; Præsteindberetn. 1651; Hist. Tidsskr. 5. R. I, 74 f.; KD. V, 599; Besigtelseskomm. 1660 (nu Rtk. Kommissionsakter vedk. Overtilsynet med kgl. Slotte og Gaarde etc. 1660-79, A I): Bilag 2 til Relationen 1661 ²³/₃.

Side 249. Sjæll. Miss. 1670, Nr. 386; RA. Kbhvns Amts Jordebogsregnskaber 1670-72: Villads Christensens, Landsbyen Stokkerups sidste Dage (Hist. Meddel. om Kbhvn. VI, 549 ff.). — To Smaatorper, Tordrup og Snagerup i Søllerød Sogn, hver kun bestaaende af en enkelt Gaard, er rimeligvis ogsaa indgaaet i Dyrehavens Omraade (sml. Søllerød Sogn i Fortid og Nutid, S. 294). — O Nielsen i Danske Saml. VI, 290, og Valdemars Jordebog, S. 117; Rørdam, Kbhvns Kirker og Klostre, Tillæg, S. 11.

Side 250. Kørbitz' Relation om Skovene paa Kbhvns Amt 1660 (Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Pakkesager Gruppe 2, Nr. 1, trykt i: Tidsskr. for Skovvæsen XX). — Kortet i Sam. Pufendorf, De rebus a Carolo Gustavo gestis.

Side 251. Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Overforstm. Arkiv: Indgaaede Tjenestebreve (til F. F. Krogh), 1839 ¹/₂; Fr. Barfods utrykte Biografi af

J. C. Drewsen (KBK. Ny kgl. Saml. Fol. 1489), S. 13; Artikel af Landbrugs-kand. Werner Christensen i Dagens Nyheders Søndagstillæg 1933 ^{20/8}.

Side 252. KD. III, 228; DK. Indlæg til Reg. og Tegnl. 1643, før ^{20/8}, 1645 ^{3/10}; Sjæll. Reg. 1641-48, Fol. 256, 423.

Side 253. Nyrop, Strandmøllen, S. 27 f.; KD. III, 329, jvfr. IV, 472. — I en Ekstrakt af Kommissionsberetn. over Møllerne paa Kbhvns Amt 1687 (nu i Rtk. Div. Breve og Akter, Vand-, Vejr- og Hestemøller vedk. 1680-1848) citeres efter Matr. 1664 følgende: »For Fejdetiden laa paa Stokkerups Bys Grund en Valkemølle, som kaldtes Raavads Mølle og af Christian Alekreberg, Smed og Indvaaner udi Kbhvn., efter da kgl. Benaading og Bevilling var opbyggt og fri foruden Afgift naadigst forundt; ligger nu aldeles øde og var nyttigt og gavnligt, at den igen kunde blive opbyggt«. — RA. Militære Regnskaber: Landkommissær Ove Juels Regnsk. for Hovedskatten til Jul 1660; Hist. Tidsskr. 5. R. I, 68 f.; Rtk. Ekspeditionsprot. Nr. 7 (1663-64), S. 515, 535, 543, Nr. 8 (1664-65), S. 227; Sjæll. Miss. 1668, Nr. 342, 1670, Nr. 443.

Side 254. Rtk. Div. Korrespondance-Sager 1660-79, XII (tidligere: Adskill. Dok. og Tegninger vedk. Raavad Krudtmølle 1673-80, Vejled. Arkivreg. II, 96); instruktive Tegninger til den nye Krudtmølle ligger ved Sagen. — Nyrop, J. F. Classen, S. 98 f., 108; DK. Supplikprot. 1722 II, Nr. 654, 1725 I, 386. — Ogsaa Krudtmester Rose var blandt Liebhaberne til Raavads Mølle ved dens Nedlæggelse som Krudtværk.

Side 255. RA. Kommercekoll. Skrivelse af 20. Decbr. 1757 til Landstatens Generalkommissariat (i Gen.-Komm. Indk. Sager); Generalkommissariatets Korrespondanceprot. 25. Marts 1758; Sammes Refererede Sager 1758 ^{13/3}, Nr. 313; Sammes Kgl. Ordres og Resol. 1758, Nr. 78; Sammes Kopibog over udg. Eksped. 1758 I, Nr. 501; Rtk. kgl. Resol. 1759, Nr. 14; Rtk. Skødeprot. Nr. 14, S. 22, jvfr. Skb. D, 343; Rtk. Ekspeditionsprot. 23, Nr. 207. — Det gengivne Kobberstik fra »Sjællands yndigste Egne«.

Side 256. Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Overjægerm. Arkiv: Korrespondanceprot. for Dyrehaverne og Fasanhaven 1758 ^{14/11}, 1759 ^{27/2}, ^{27/3}; RK Resol. 1759, Nr. 45; Hofmans Fundationer VI, 20; Søllerød Sogn i Fortid og Nutid, S. 235.

Side 257. Skb. D, 801; Nyeste Skilderie af Kjbhvn. VI (1806), 1505; Sterm, S. 341 f., 369 f.; Rtk. Ekspeditionsprot. 27, Nr. 146.

Side 258. Skb. JJ, 81; Dagstelegrafan 1873, Nr. 74, jvfr. Nyrop, Smstds 1873, Nr. 64 og 65; Skb. 3 E, 65.

Side 259. Landbrugsministeriets Skrivelse af 10. Novbr. 1921; Ugeskrift for Retsvæsen 1924, S. 460 ff. — Et Festskrift »Fabriken i Raadvad gennem 175 Aar« ved Knud Bokkenheuser udk. 1933.

Side 260. Lyngby Kirkebog; KBK. Ny kgl. Saml. Fol. 1489, S. 13 f.; Christensen, Hørsholms Hist., S. 262 f.; Lyngby Markbog ved Matr. 1688; Nyrop, Strandmøllen, S. 101 f.; Skb. A, 35; LAS. Kbhvns Amtsforvalterark. Fæstebog 1692-1716, Fol. 56, 159. — Fr. Barfod, der til sin Drewsen-Biografi (ovennævnte Nr. af Ny kgl. Saml.) har benyttet en Række Aktstykker, der næppe mere findes, fortæller, at Joh. Drewsen 16. Febr. 1727 fik Første paa endnu et Hus, der ogsaa var udflyttet fra det nedbrudte Stokkerup; det er det Hus Stockerup, der findes afsat paa Kortet S. 287 og virkelig laa paa en tiloversbleven Stump af den nedbrudte Landsbys Bymark; sammen med Springforbi regnedes det siden som Strandmøllens Tilliggende. Et Lyststed »Philadelphia« nævnes i Beg. af 19. Aarh. ofte i Forbindelse med Springforbi.

Side 261. Rtk. Kammerkollegiets Ekstraktprot. Litr. Y (1736), Nr. 22, og Rytterd. Kont. Missiveprot. 1736, Jan.-Juli, Pag. 109 ff.; Drewsens Enke fremlagde to Skøder af 9. Maj 1672 og 13. Febr. 1680 til Støtte for sin Paa-

stand om, »at bemeldte Springforbi til et Krohus er opbyggt i Steden for en Kro og tilliggende Jord udi Stokkerup«. Det er meget tvivlsomt, om Springforbi endnu 1774 var Kro, saaledes som der staar i Hofmans Supplement til Danske Atlas (Tom VI, 9). — Kbhvns Rytterdistrikts Jordebogsregnsk. 1736, Bilag Litr. L; Kallske Saml. Fol. 34; Skb. D, 143; Nyrop, Strandmøllen, S. 189 f.; Rtk. Skødeprot. Nr. 14, Fol. 283.

Side 262. Liebenberg, Bidr. til den oehlenschlägerske Literaturs Hist. I, 321 f.; Luxdorffs Dagb. I, 10, 45, 122, 368, 374 m. fl. St.; Langebeks Breve (ved Rørdam, K. 1895), S. 469; Nystrøm, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse (K. 1925), S. 68, 520.

Side 263. Skb. U, 429; Memoirer og Breve XXV (K. 1916), S. 128 ff.; Stern, S. 377; Skb. EE, 134.

Side 265. Sjæll. Miss. 1669, Nr. 177, 271, jvfr. Gentofte Sogn, S. 93 f.; Sjæll. Miss. 1669, Nr. 206 b, 289, 290, 380-82, 609; Kort i KBK. Gl. kgl. Saml. Fol. 717 A, sammenholdt med Langens Kort over Dyrehaven i Lütken, Den Langenske Forstordning (K. 1899).

Side 266. Sjæll. Miss. 1671, Nr. 4, jvfr. Sjæll. Miss. 1670, Nr. 363, 572, 928, 949; Kgl. Kammerregnskaber (ved E. Marquard, K. 1918), S. 71, 89; Gentofte Sogn, S. 95; RKResol. 1728, Nr. 111; Matr. 1688, Markbog for Gentofte; Græsning: RKResol. 1737, Nr. 40, 1738, Nr. 120 m. fl.

Side 267. RKResol. 1737, Nr. 65; Rtk. Skov- og Jagtsager, Pakkesager Gruppe 5: Jægersborg Dyrehave 1781-1804; Kgl. Kammerregnskaber, S. 425; Forbud 1693 ¹⁷/₁ og Plakat 1784 ¹⁵/₃ i trykte Forordn.; RKResol. 1730, Nr. 33.

Side 268. Rtk. kgl. Resol. 1756, Nr. 229; citerede Dyrehave-Pakke; kgl. Resol. 1831 ²⁸/₅ (i Reskriptsaml.).

Side 269. Tidsskr. for Skovvæsen XX (1908), 43 ff.; Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Overforstmasterark.: Korrespondanceprot. for Dyrehaverne og Fasanhaven 1741-51, S. 115.

Side 270. Kgl. Kammerregnsk., S. 448, 450, 466, 470 og passim; D. Mag. 5. R. IV, 303 og 315; F. R. Friis, Kulturhist. Studier I (1904), S. 16, og Kammerregnsk., S. 522; Nyt hist. Tidsskr. II, 632; Gersdorffs Dagbog (KBK. Ny kgl. Saml. 4to Nr. 1099) 1723 ¹⁴/₆; Thurah, Den danske Vitruvius II, 99 f.

Side 271. RKResol. 1745, Nr. 98; RA. Inventarier for de kgl. Slotte, bl. a. Eremitagen, 1693-1741; Danske Vitruv. II, 106; RKResol. 1726, Nr. 126, 1731, Nr. 83, 1734, Nrr. 31, 57, 1735, Nr. 22.

Side 272. RKResol. 1736, Nr. 29; Bauditz, Jagtslottet Eremitagen (Hist. Meddel. om Kbhvn. 2. R. I, 281 ff.).

Side 274. RKResol. 1762, Nr. 50 (med Tegning af Hofbygmester Anthon); RKResol. 1743, Nr. 31; Eremitagens Salg; Carl Bruun, En Episode af E.'s Hist. (Familiealmanakken Danmark 1899, S. 54 f.); F. R. Friis, Kulturhist. Studier I, 16 ff.; Villads Christensen, Hist. Meddel. om Kbhvn. VI, 550 ff.; Rahbeks Erindringer IV, 97; Rtk. Sjæll. Renteskriverkont. Skødeprot I, 17. — Vurderingsforretn. over Eremitagen 1790 findes i Raadst.

Side 275. Tidsskr. for Skovvæsen XX, 44 f.

Side 276. Familien Liep hørte til paa Egnen. En Joh. Peter L. var Gartner og boede ved Aar 1800 i Ordrup (Skb. I, 577), en Joh. Theodor L. døde som Slotsgartner paa Bernstorff 1846, en yngre Joh. Peter L. var Jæger under Forstvæsenet og boede 1870 i Hjortekærshuset (Folketælling); det er ham Skovløberhuset ved Fortunvejen (urigtigt kaldt »Kildehuset«) har Navn efter, og hans Enke Ane Bolette Cathrine, f. Krems, fortsatte Traktørholdet efter hans Død. Lieps Hus var iøvrigt velkendt allerede før hans Tid, det omtales ikke sjældent i Pjeecer og Artikler helt tilbage til Begyndelsen af Aarhundredet (sml. Ill. Tid. IX, Nr. 429). — Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Pakkesager Gruppe 9: Om Møllerne og Værkerne i Jægersb. Dyreh. 1716-85 (Skr.

fra Massmann 1728 ²⁸/₂); Rtk. kgl. Resol. 1737, Nr. 188, og RKResol. 1737, Nr. 107.

Side 277. Hjortekærshuset: Lyngby Markbog ved Matr. 1688; Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Pakkesager: Om Skovhuse i og ved Dyrehaven 1721-91, Nr. 24-26, 36-37, 55.

Side 278. Fortunen: Kgl. Kammerregnskaber, S. 473 f. og 485.

Side 280. RKResol. 1751, Nr. 52 (Skovfogedhuset kostede alt ialt kun 200 Rdr. inkl. Tømmeret fra Skoven); Rtk. kgl. Resol. 1762, Nr. 92, og Ekspeditionsprot. 24, Nr. 146; Rtk. Skov- og Jagtsager, Pakkesager: Fortunens Skovfogedsted (hvori ogsaa et Kort, opmaalt 1824); Ill. Tid. Nr. 883 (1876) og Nr. 1081 (1880); Palle Rosenkrantz, Fortunen, Kbhvn. 1922.

Side 281. Klampenborg: Kallske Saml. Fol. 34.

Side 282. Klampe: Lyngby Kirkebog 1695 ²⁵/₉, jvfr. Hist. Meddel. om Kbhvn. IV, 523; Kgl. Kammerregnskaber, S. 504, 510, 519; Lyngby Kirkebog 1703 ¹⁵/₄, jvfr. Tidsskr. for Skovvæsen XX, 44. — Skb. D, 140; Rtk. Skov- og Jagtsager: Fynske Kontors Breve til Jagtjournalen Litr. A, Nr. 955 (1759); RKResol. 1755, Nr. 97; Rtk. Ekspeditionsprot. 24, Nr. 97; Sterm, S. 369.

Side 283. E. Collin, H. C. Andersen og det Collinske Hus (K. 1882), S. 663. — Vandkuranstalten: Sebbelow, Klampenborg Badeanstalt, Kbhvn. 1855, og Berthelsen, Blade af Klampenborg Badeanstalts Historie, Kbhvn. 1895.

Side 284. DK. 2. Depts Forestillinger 1844 I, Nr. 80 B, og Registrant 1844, Nr. 279 aa (Fol. 116).

Side 285. Aabningsdagen efter Københavnsposten 1845, Nr. 141 (Berthelsen har 15. Juni); Sebbelows anf. Skrift, S 51.

Side 286. Nebelongs Bygninger: Ill. Tid. Nr. 319 (1865) og Nr. 564 (1870). — Et Billede af Velocipede-Væddekørsel af Damer paa Klampenborg Badeanstalt 1869 i Windings Saml. (nu KBK).

Side 287. Kbhvns Lensregnsk. og Lensjordebøger; Jordebøger, indsendt i Henh. til Missive 1651 ¹⁷/₁; Jordebog 1670 i Kbhvns Amts Jordebogsregnsk. 1670-72; Gentofte Markbog ved Matr. 1688. — Kortet, hvoraf et Udsnit gengives, kan tidligst være fra Tiden omkring 1760, da Raavads Mølle angives som Fileværk. Tegneren anfører Søbakken og Annabjerg som to Lyststeder, det sidste Syd for Bækken paa det senere Christiansros Plads, men i Skøder fra 1780erne og nedefter i Tiden (f. Eks. Skb. F, 481, og G, 166) hedder det bestandig »Annaberggaard nu Søbakken kaldet«, og gennem de skiftende Ejere kan man konstatere, at det virkelig er Annabjerg, der har skiftet Navn. Tegneren har formodentlig ikke været rigtig underrettet. Paa Kortet ses endvidere »Stockerup«, hvormed menes det Hus, Joh. Drewsen overtog (jvfr. Anmærkning til Side 260); dets Grund, der indgik under Strandmøllen, kaldtes langt ned i Tiden »Stockerup Mark« og laa op til Nordgrænsen af Taarbæk; 1735 androg Drewsens Enke om at maatte opsætte en Bom til Oprævning af Passagepenge paa »det Stykke Landevej [paa hendes Grund] imellem Taarbæk og Papirmøllen og især paa Stockerups Mark«, men fik Afslag (Rtk. Kammerkoll. Ekstraktprot. Litra X (1735), Nr. 250).

Side 288. Ovenfor citerede Skødekort-Pakke i Rtk.; DK. Supplikprot. 1797 II, Nr. 4069; Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Pakkesager Gruppe 6: Udvisning til forskelligt Brug 1802 ⁵/₉; Sterm, S. 347.

Side 289. Johanne Luise Heiberg, Et Liv I, 311; Bkg. 1877, Nr. 17; Blade af Taarbæk Sogns Historie, 1909. — Taarbæksdal: Rtk. Jordebog over Kongl. Maj. beholdne Jordegods paa Kbhvns Amt 1687; LAS. Sjæll. Stiftamts Ark.: Kroerne paa Landet 1734-48; RA. Kbhvns Rytterdistrikts Regnsk. 1718, Bilag K (Fæstebrevet til Jochum Friis er af 16. Juli 1718).

Side 290. RKResol. 1721, Nr. 145; Rtk. Kbhvns Civilelats Kont. kgl.

Resol. 1725, Nr. 38; RKResol. 1730, Nr. 55, 59, 77, 1740, Nr. 115; Skb. C, 273; Kbhvns Rytterd. Regnsk. 1730, Bilag N; RKResol. 1732, Nr. 47.

Side 291. Skb. C, 273; Rtk. Ekspeditionsprot. 1745 $\frac{1}{2}$ (Nr. 373); Kjøbenhavnsposten 1827, Nr. 52.

Side 292. Skb. D, 671; LAS. Fred. Hospitals indk. Sager 1770 $\frac{22}{10}$ og $\frac{24}{10}$; Luxdorps Dagb. I, 437; Skb. E, 169; Sterm, S. 370. — Annabjerg: Kallske Saml. Fol. 34; det i Skødet paa Taarbæksdal 1744 (Skb. C, 273) nævnte »Lyststed« paa Bakken kan muligvis være identisk med Annabjerg; Kbhvns Post-Rytter 1747, 5. Maj; Kbhvns Rytterdistr. Regnsk. 1755, Bilag Q; Skb. E, 149.

Side 293. Skb. F, 481 (Berghauptmand Peder Ascanius synes at have været Medejer af Søbakken i Bradts Tid); Skb. G, 166; Skb. H, 231; Skb. I, 257; Rahbeks Erindringer V, 239; Politivennen 1799, S. 1214; Skb. U, 272; Skb. Ø, 48; H. N. Clausen, Optegn. om mit Levned og min Tids Hist. (K. 1877), S. 156 f. — Christiansro: Skb. D, 20; Luxdorps Dagb. I, 278, 350; Skb. E, 669; Skb. F, 81, 471; Skb. I, 330.

Side 294. Sterm, S. 364. — Erichsborg: Fru Heiberg, Et Liv I, 311; Frithof Brandt, Den unge Søren Kierkegaard (K. 1929), S. 320 ff., jvfr. Pers. Tidsskr. 9. R. V, 204; Skb. K, 46, 478; Skb. X, 493.

Side 295. Stokkerupgaard: Skb. Ø, 69 (den Byggeplads, Drewsen gav Bang i Fæste, laa lige op til det gamle Stokkeruphus, hvis Beboere skulde have Ret til at hente Vand paa Bangs Grund); Skb. CC, 115. — Havslunde: Skb. EE, 39. — Neptunus: Danske Atlas VI, 9; Vurdering 17. Jan. 1783 i Raadst. (Vurderinger uden for Kbhvn.; den her nævnte M. Tybjerg var øjensynlig Ejer, men Ross var endnu Skødehaver).

Side 296. Skb. F, 390; Skb. H, 565; Skb. I, 241; Skb. L, 248; Skb. S, 389 (Neptunus kaldtes derefter »Haabet«); Johs. Werner, Taarbæk Kirke (K. 1914). — Foruden de nævnte *Lyststeder* i Taarbæk var der i det 18. Aarhundrede to andre, hvis Spor ikke har kunnet følges, da Tinglænsingen af Skøder for de forholdsvis smaa Ejendomme i Taarbæk aabenbart har været ret mangelfuld. Det ene var bygget i Begyndelsen af 1740erne af J. H. Godeenius tæt ved Stranden; det omtales 1745 som »et meget skønt Hus to Etager højt« og »forsynet med en liden nyanlagt Have, og den derudi havende Ud-sigt strækker sig over hele Sundet fra København til Kronborg«; efter Byggherrens Død solgtes det 1752 til Kommandørkaptajn F. Gynthelberg (Kallske Saml. Fol. 34; Skb. C, 482). F. Gynthelberg døde 1767, men endnu i en Jordebog fra 1773 (ved Sjæll. Renteskriverkont.) opføres Huset som tilhørende »Commandeur Gynthelberg«. I Hofmans Supplement til Danske Atlas (VI, 1774, S. 9) omtales fire Lyststeder i Taarbæk, der genfindes i Jordebogen 1773, blot opføres Gynthelbergs som tilhørende Generalkrigskommissær Ross, der siden var Ejer af »Neptunus«. Gynthelbergs Lyststed, der kun omfattede een Husplads, er da rimeligvis identisk med »Neptunus«. — Det andet var opført af Byggespekulanten Tømmerhandler Svend Jegind paa to ledige Huspladser, han tog i Fæste 1756; han maatte imidlertid give et Par hollandske Kreditorer Pant i Landstedet for en protesteret Veksel, og det endte med, at det stilledes til Auktion 1764 og solgtes for en Bagatel til Regimentskriverens Fuldmægtig Hans Jac. Holm, der satte det i god Stand og endnu ejede det i 1770erne (RA. Rytterd. Regnskab 1756, Bilag Q; Skb. D, 392 og 585; LAS. Kbhvns Amts Brandforsikringsforretn. 1761-70, Nr. 55 a; Jordebog 1773; Danske Atlas VI, S. 9).

Side 297. H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 161, 239 f., 400, m. fl. St. Ved Kirkens Jubilæum 1914 opsattes en Mindetavle i Muren. — Diarium i Rostg. Saml. (Univibibl.) Fol. 62 under 1692 $\frac{20}{6}$; Kbhvns Post-Rytter 1707, August.

Side 298. Et Eksemplar af det gengivne Kobberstik i Nationalmuseet.

Side 299. Rtk. Skov- og Jagtvæsen, Korrespondanceprot. for Dyrehaverne og Fasanhaven 1741-51, S. 171; Samme 1751-70, S. 276; Skovforordn. 18. April 1781 § 35.

Side 300. Om Kirsten Pils Kilde og Kilderejserne henvises til nærværende Forfatters »Offentlige Forlystelser« II (Kbhvn. 1913), hvor ogsaa Aktmaterialet, hvorpaa Skildringen bygger, vil findes citeret.

Side 301. Joh. Christopher Greve androg 1724 om at blive Hofparykmager, fik Afslag, men blev det alligevel 1725 (DK. Supplikprot. 1725 I, Nr. 50, og Sjæll. aabne Breve 1725, Nr. 73); 1722 havde han begæret Moratorium for Gæld (DK. Supplikprot. 1722 II, Nr. 277).

Side 302. Kildeindskriften fra 1732 findes optegnet i Kallske Saml. Fol. 34.

Side 304. Kjøbenhavnsposten 1831, Nr. 161.

Side 305. Det gengivne Træsnit i Ill. Tid. Nr. 404 (1867).

Side 307. Se ogsaa Gigas, Litteratur og Historie I (K. 1898), S. 57 ff.

Side 310. Træsnittet i Ill. Tid. Nr. 667 (1872).

Side 311. Eremitageløbene: Ill. Tid. Nr. 563 og 564 (1870).

Billeder, der er gengivet efter ældre Malerier og Akvareller m. m. uden at det i Anmærkningerne oplyses, hvor Originalen findes, er hentet fra afdøde Jac. Hegels og afd. Johs. Werners Samlinger. De fleste Fotografier er taget af Forfatteren selv.

RETTELSER OG TRYKFEJL

Side 5 nederst. Lyngby Sogn og Taarbæk Sogn, læs:

Lyngby Kirkesogn og Taarbæk Kirkesogn.

„ 41, L. 10 n. stedse har, læs: stedse havde.

„ 46, L. 12 n. 1680erne, læs: 1580erne.

